De Nieuwe Taalgids.
Jaargang 9

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 9. J.B. Wolters, Groningen 1915

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008191501_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

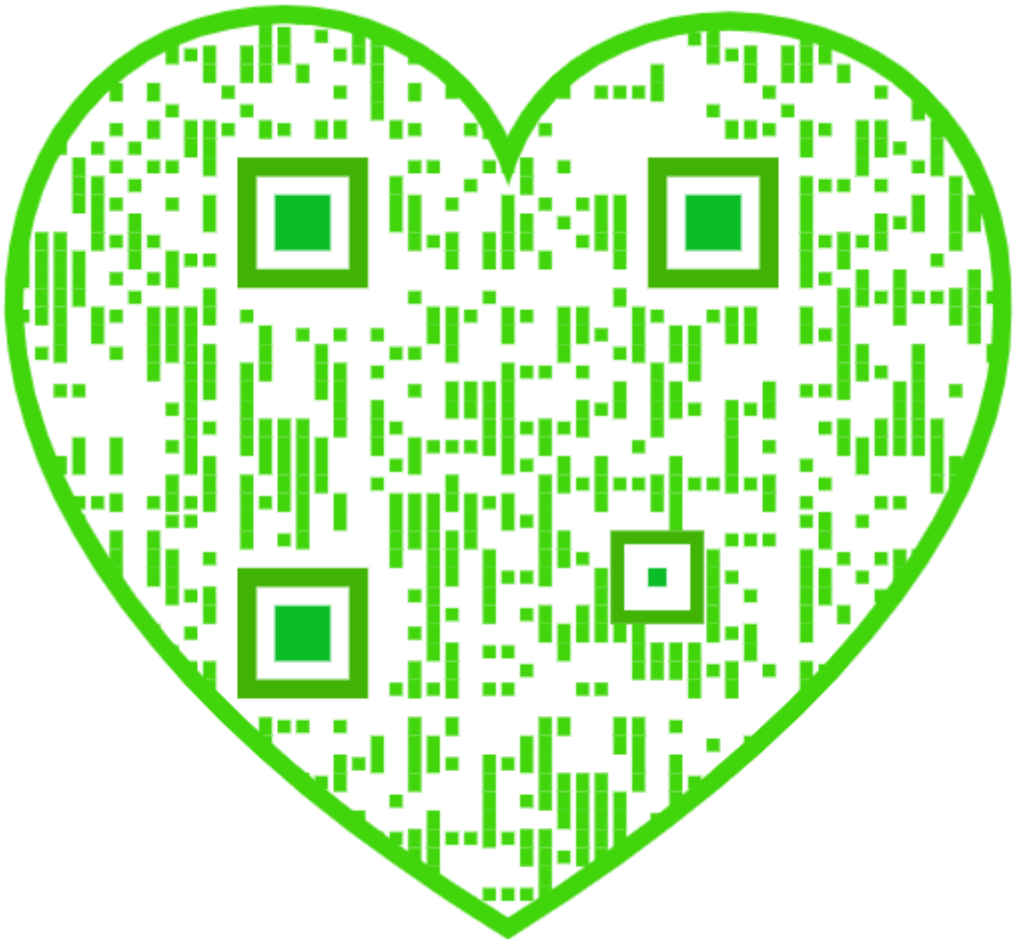

Het isochronisme in het Nederlandse vers.[1)]

Tweeërlei methode kan toegepast worden bij het analyseren van taalrythmen: de experimentele en de auditieve. Sedert de eerste proefnemingen van BRÜCKE, wiens werkje *Die physiologischen Grundlagen der n.h.d. Verskunst* in 1871 te Weenen verscheen, heeft de experimentele fonetiek, met haar nuchtere berekeningen en soliede rezultaten heel wat getheoretizeer omvergeworpen, maar ook een vaste basis gelegd voor vèrstrekkende beschouwingen. De methode van het beroete papier vindt steeds meer aanhangers en de lezer van de *Revue de Phonétique* ontmoet in iedere nieuwe aflevering de beschrijving van fijner instrumenten en ingewikkelder procédé's. De mikroskoop vervangt de loupe, de chronometer de oude Maelzel-metronoom.

Op grote schaal kon totnutoe de experimentele methode nog niet bij versanalyse worden toegepast; daarvoor vereist ze te moeilike en ingewikkelde berekeningen. Moge de mechaniese ontleding de ideale zijn voor woorden en losse zinnen, wier delikate samenstelling van toonshoogte, intensiteit en timbre als trillende golfjes is na te speuren op het glanzende papier, voor een aaneengesloten reeks van statige alexandrijnen, ongedwongen voorgedragen met alle nuances welke een goede diktie verlangt, is ze tot dusver minder geschikt. Het is geen geringe taak de meters lange kromme te kondenseren tot enige overzichtelike getallen. Langs experimentele weg zullen, tenminste voorlopig, wel geen statistiese gegevens te verkrijgen zijn omtrent de versbouw van een volledig kunstwerk of een afgesloten tijdperk. Ook beletten eigenaardige, materiële moeilikheden de voordrager zijn gedicht zó te zeggen als hij dat in normale omstandigheden zou doen; de beperkte ruimte waarin hij spreekt, het min of meer onvrije mondstuk en soms het olijfvormig instrument dat in de neus wordt

1) Deze studie vormt het inleidende hoofdstuk van een verhandeling over zestiende-eeuwse versbouw, getiteld *L'alternance binaire chez Jan van der Noot*, thèse pour le Doctorat ès Lettres, présentée à la Faculté des Lettres de l'Université de Paris. De publikatie van dit proefschrift moest voorlopig worden uitgesteld.

geduwd, werken schadelik op de deklamatie. Het ideaal zou ongetwijfeld een toestel zijn dat de spreker volkomen vrijheid van uitdrukking laat en tevens gemakkelik te rezumeren gegevens optekent.[1)]

'C'est absurde!' verklaarde de beroemde MOUNET - SULLY, toen EUGÈNE LANDRY hem voor z'n instrumenten plaatste om enige verzen op te nemen. Deze uitroep is begrijpelik, maar niet billik, want in een foneties laboratorium neemt de esthetika slechts een bescheiden plaats in. Zelfs al beschikt de experimentele versanalyse over de meest volmaakte toestellen, dan zal ze toch altijd moeten aangevuld worden door de auditieve, welke beschikt over het kostbaarste, zij 't dan ook niet altijd het meest gewillige instrument: het oor. En beide methodes kunnen juist dáarom elkaar zo mooi steunen omdat ze principiëel van dezelfde gedachte uitgaan: zowel het mechanisme als het oor nemen het *levende woord* op. Verzen richten zich in de allereerste plaats tot het gehoor. Al wordt de auditieve indruk vergezeld door een visuële, of ook wel gedeeltelik vervangen door een grafiese, al brengen gelaatsuitdrukking en mimiek het gesprokene tot volmaakter uitdrukking, de klank is en blijft toch hoofdzaak. Nooit zullen we de volle bekoring van een gedicht kunnen genieten, wanneer we niet trachten de harmonie der voortglijdende rythmen in ons oor te doen weerklinken.

Nu behoef ik eigenlik in de *Nieuwe Taalgids* het goed recht van het gesproken woord niet te bepleiten. Anderen hebben hetzelfde thema vóor mij en met meer kompetentie uitgewerkt. Toen *Taal en Letteren* nog bestond, heeft Dr. DE VOOYS reeds op de gevaren gewezen welke de Nederlandse versbouwstudie, onder klassieke invloed herleid tot een reeks dode schema's, vooral in hand- en schoolboekjes heeft te duchten.[2)] Een frisse adem waait er sedert het verschijnen van Dr. DE VOOYS' belangrijke studie door de, helaas, los verspreide opmerkingen over onze verstechniek. Dr. VAN GINNEKEN'S *Principes* vooral brachten me tot zuiverder inzicht[3)] en ongetwijfeld zal het volledige *Handboek* scherp licht doen schijnen op de talrijke problemen die nog op behandeling wachten. Maar ook inleidingen van afzonderlike

1) DANIEL JONES heeft op vernuftige wijze de intonatie-kromme van een groot aantal fonograafopnamen berekend en voor praktiese taalstudie bruikbaar gemaakt in zijn *Intonation Curves*. Leipzig. Berlin, Teubner. 1909.
2) Opmerkingen over Nederlandse versbouw. *Taal en Letteren*, XV, blz. 47, 78, 133, 188. XVI, blz. 181.
3) Met erkentelikheid denk ik aan de persoonlike steun welke ik van Dr. VAN GINNEKEN mocht ondervinden in een korrespondentie dd. April 1913.

teksten, monografieën over bepaalde dichters en latere schoolboeken doen een ‘nieuw geluid’ horen. Met vrucht leest men de beschouwingen van de heren BUITENRUST HETTEMA, VERWEY en POELHEKKE, voor wie versmelodie en toongolving levende begrippen zijn. En hoewel de *Nederlandsche Versbouw* van Pr. VAN DUYSE, ondanks haar vijftigjarige ouderdom nog steeds als de ‘mère-gigogne’ van de orthodoxe metriekverhandelingen moet beschouwd worden, blijkt de papiertaalstudie meer en meer terrein te verliezen. Maar ver zijn we nog verwijderd van de tijd waarin de Nederlandse versleer niet meer een stiefmoederlik plaatsje zal innemen naast andere takken van taalstudie; wanneer schrijver na schrijver en tijdperk na tijdperk systematies zullen onderzocht worden. In vergelijking met wat er in het buitenland gedaan wordt op het gebied der metriek, staan we nog zeer tastend en aarzelend aan het begin van een lange weg.[1)]

In die komende, gulden tijd zullen dan de auditieve en de experimentele methode hand in hand gaan; fonograaf en beroet papier zullen verifiëren wat het gehoor heeft vernomen. Want al moge het oor het meest volmaakte instrument zijn waarover de fonetikus ooit zal kunnen beschikken, het zal nooit geheel kunnen ontsnappen aan het gevaar van een al te subjektieve tekstuitlegging. We vermenen zo licht een zeker rythme, de jambiese dreun bijvoorbeeld, te horen waar ze volstrekt niet bestaat. Hoeveel germaanse metrici hebben zich niet bedrogen in het wezen van het romaanse vers, daar hun gehoor zich niet wist los te maken van hun eigen taalrythmen.

Is men zich wèl bewust van de fouten welke de auditieve methode noodzakelik met zich medebrengt, dan ligt in de hoor-analyse tevens een groot voordeel boven de mechaniese. Men zal het oor weten op te voeden tot fijner ontwikkeling, en intuïtief nuances leren voelen waarbij de dode optekening van een nog zo fijne naald steeds ten achter zal staan.

De volgende bladzijden geven een proeve van auditieve metriek, toegepast op het intensiteitsaksent van het Nederlandse vers Een plicht van erkentelikheid vervul ik, door reeds op deze plaats de naam te vermelden van de heer VERRIER, wiens werken en later ook persoonlike invloed de hoofdgedachten van deze studie geïnspireerd hebben.[2)]

1) Een goede inleiding tot moderne versbouwstudie, met een uitvoerige bronnenopgave, is te vinden in E. LANDRY, *La théorie du rythme et le rythme du français déclamé*. Paris, Champion. 1911, blz. 26 vv.

2) PAUL VERRIER, *Essai sur les principes de la métrique anglaise*. Paris, Welter. 1909-1910. Tome premier: *Métrique auditive*. Tome deuxième: *Théorie générale du rythme*. Tome troisième: *Notes de métrique expérimentale*. Verder konsulteerde ik nog verschillende artikels van VERRIER die verschenen in de *Revue de l'Enseignement des Langues vivantes*, février, mars et mai 1912; *Revue de Phonétique*, 1912, fasc. I, II; 1913, pp. 381 et suiv.; *Journal de Psychologie*, mai - juin 1912; janvier - février 1913.

Hoe moeten we een gedicht analyseren? In de eerste plaats moet aan de kunstwaarde ervan volle recht worden gedaan. Het moet worden voorgedragen op de meest natuurlike manier, zonder dat de rythmiese golf kunstmatig mag worden onderbroken. Niets was onrechtvaardiger dan de wijze waarop Mevrouw DORBEEN op STASTOK'S avondje BORGER'S bekende gedicht verminkte, terwijl ze bij iedere nieuwe regel haar schaar opendeed en bij 't invallen der cesuur toekneep:

> 'Zoo rust dan *eind*lijk, 't ruwe *noor*den
> Van hagel*jacht* en storm*geloei*,
> En rolt de *Rijn* weer langs zijn *boor*den,
> Ontslagen *van* de winter*boei*'.

Maar iets van Mevrouw DORBEEN'S geest wordt over ons vaardig wanneer we gaan skanderen, dat wil zeggen, ter 'verklaring' van de versstruktuur het rythme op de meest onbarmhartige manier op de pijnbank leggen. We ontzien ons dan niet de schoonstvloeiende verzen te verminken tot een monotone dreun en verheugen er ons dan in aan die dreun de naam van jamben-, daktylen- of andere maat te geven.

> Door 't woud der pijnen kreunt en zucht de wind,
> En machtig wuiven de gepluimde toppen,

de aanvangsregels van PERK'S *Lied des Storms*[1] worden ongeveer het volgende:

> Door **'t woud** der **pij** nen **kreunt** en **zucht** de **wind**,
> En **mach** tig **wui** ven **de** ge **pluim** de **top** pen.

Ta tá ta tá ta tá.....

1) De verzen welke ik in dit artikel citeer, ontleende ik aan verschillende herdrukken, bloemlezingen, versbouwstudies enz. Het is me niet mogelik deze hier te specificeren. Meer in 't biezonder gebruikte ik *Dichters van dezen tijd* van Mr. J.N. VAN HALL. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon, 1913; *Verzen*. Amsterdam, L.J. Veen, 1908 (verzameld door Dr. J. ALEIDA NIJLAND); P. VAN DUYSE, *Nederlandsche Versbouw*, 1854; J. GEURTS, *Nederlandsche Metriek*. HASSELT, St.-Quintinus-Drukkerij, 1902 (uitverkocht).

Deze schijnbaar onschuldige liefhebberij heeft heel wat kwaad gesticht. Met nadruk moet er tegen gewaarschuwd worden. De ‘orthodoxe’ skansie verstompt het rythme-gevoel, daar ze de lettergrepen grof onderscheidt in geaksentueerde en niet-geaksentueerde. Ze rukt het tijdsverband tussen de klanken uiteen en analyseert daardoor niet het vers zelf, maar een surrogaat dat er evenveel van verschilt als het stramienpapier van het borduursel. Ze is de oorzaak van de verwarde begrippen over metrum en rythme, waarbij het metrum als een vaststaand schema wordt opgevat en het rythme als een min of meer persoonlike afwijking.

Het is soms nuttig oude waarheden weer eens te memoreren, en zo zou men geneigd kunnen zijn m'n aanval tegen het tatá tatásisteem als een goedbedoelde maar overbodige herhaling te beschouwen van een overbekend feit. Maar het skanderen is nog iets meer dan het schematies voorstellen van een rythmiese golf! Tatá tatá werkt op zich zelf zeer sterk rythmies en dringt zich door z'n monotone stotenreeks tussen het dichtwerk en de metrikus. En ten slotte, en dat is tevens de gevaarlikste eigenschap van het skanderen, het werkt de gedachte in de hand dat poëzie is opgebouwd uit versvoeten, daar het in sterke mate de insnijdingen tussen de lettergrepen vergroot door arbitraire rustpunten. Heeft men een verzameling losse versvoeten verkregen, dan zoekt men natuurlik de stukjes aan elkaar te lassen, en vindt dan geen klassieke termen genoeg om elke voet met een etiketje te versieren: jambe, trochee, anapest, molossus, antibachius![1)]

Behoorde dit alles nu maar tot de historie! Maar uit ervaring weet ik welk een moeite het kost zich uit de klassieke methode los te werken. En zelfs weet ik niet inhoeverre m'n rythmegevoel voorgoed geschaad is door dreunschema's. DA COSTA'S *Kan het zijn dat de lier* enz. is tenminste geheel afgesleten tot een zuiver ⏑ ⏑ - voorbeeld en ik kan zelfs niet meer bepalen of dit vers ooit een spontaan, rijk genuanceerd rythme gehad heeft. Laten we daarom een gedicht zo eerlik mogelik analyseren, en het eerbiedigen in z'n persoonlike eigenschappen. Hoogstens kan men de terugkeer van het aksent markeren door een bescheiden tikken met de vinger, terwijl men zo natuurlik mogelik voordraagt, of laat voordragen, maar nog beter is de mentale skansie, maar deze vereist enige oefening.

1) P. VAN DUYSE, *t.a.p.*, II, blz. 119-121 noemt *achtentwintig* verschillende versvoeten, voor een deel gelukkig ongedoopt. Wat te zeggen van het laatste voorbeeld [⏑ ⏑ ⏑ ⏑] Vrīendĕlĭjkĕrĕ, dĕ gĕbĕnĕdĭjdĕ?

Wanneer we op de bovenstaande wijze het gedicht voordragen, dan horen we regelmatig het rythmies aksent terugkeren. De stem geeft, door meerdere kracht, relief aan een reeks bepaalde plaatsen in de woordenstroom. In iedere versifikatie wordt het rythme bepaald door de terugkeer op *merkbaar* gelijke tijdsafstanden van de ictus.[1] VERRIER[2)] definieert *ictus* aldus: een plaats in de versregel waar men *de maat slaat* en die de stem aanduidt door een versterking van intensiteit.[3)] Evenals de muziek berust het vers op het *isochronisme* der rythmiese intervallen.

Op het woord *merkbaar* vestig ik biezonder de aandacht. Een voorgedragen kunstwerk is niet natemeten met een metronoom; het rythmies aksent keert niet terug met de regelmaat van een slingerperiode. Absoluut isochronisme in het vers bestaat niet, absoluut gelijke tijdsintervallen zijn in de objektieve realiteit niet mogelik, evenmin als een absoluut rechte lijn of een volkomen zuivere cirkel. Wij streven ernaar, en een goede uitvoering tracht er ons de illuzie van te geven. Het is gevaarlik - Dr. DE VOOYS heeft er reeds op gewezen[4)] - te generaliseren. We moeten ons ten opzichte van het isochronisme op een ruim standpunt plaatsen. Ieder gedicht heeft z'n biezondere eisen. Het tempo verandert onophoudelik. Ontroering doet langzamer, hartstocht sneller spreken, hoon en ingehouden toorn vragen een staccato-voordracht.[5)] Het verschil in hoogte, intensiteit en timbre der klanken, de wijze waarop deze zich verbinden, de beelden die ze opwekken, leiden dikwijls onze aandacht van de tijdwaarneming af. De rustpozen - kortere of langere - hetzij ze zich bevinden aan het einde van de versregels of elders - brengen evenzovele tijdsveranderingen teweeg. Maar, temidden van vele fijne nuances, fijner dan ik ze hier in enkele woorden kan aangeven, moet de hoofdzaak niet uit het oog verloren worden: voor ons oor heeft het gedicht *maat*, keert het rythmies aksent regelmatig terug. Een zekere vrijheid die zich beweegt tussen zeer ruime grenzen, is daarbij niet alleen noodzakelik, maar ook wenselik. Noodzakelik enerzijds,

1 Zie M. GRAMMONT, *Petit Traité de Versification française*. Paris, Colin, 1911, blz. 47.
2) *Principes*, I, blz. 148.
3) De heer POELHEKKE spreekt misschien iets te sterk, van stemstoten, in z'n mooie werkje, *Woordkunst*, blz. 29.
4) *t.a.p.*, XV, blz. 81.
5) Zie F. SARAN, *Deutsche Verslehre*. Muenchen. 1907, afd. A, en J.L. WALCH, Iets over 't voordragen en zingen van poëzie. *T. & L.* XV, blz. 292.

want de rijke klankmaterie van het gesproken woord kan niet de tijdsruimte waarin het rythme klopt op dezelfde wijze vullen als kleine steentjes een mozaïekfiguur. Maar wenselik is een zekere vrijheid ook, want de diktie wint daardoor aan kunstwaarde. Wil men een muziekterm gebruiken, dan kan men zeggen dat een vers *tempo rubato* moet worden voorgedragen. LIPPS formuleerde deze vrijheid als de wet der esthetiese afwijking van normaalvormen,[1] die zowel in de natuur als in de kunst voorkomt: ongelijkheid van de beide gezichtshelften, onregelmatig lopen, vermijden van geometries zuivere lijnen en cirkels in plastiek en schilderkunst, enz.

Die afwijking is niet voor alle gedichten even groot: sommige vragen een strakke lijn, andere een los kleed waarin zich de gedachte ruim kan bewegen. 'Orchestmaszige' rythmen zijn sterk gebonden; die welke zich aansluiten bij de spreektaal, zijn vrijer, zo bijvoorbeeld het middelnederlandse vers, kinderrijmpjes, aftelliedjes en sommige spreekwoorden.[2]

Overeenkomstig hun eigen temperament en hun eigen esthetiese opvoeding hebben verschillende metrici het 'absolute' isochronisme of wel de vrije voordracht gepredikt. H. PAUL[3] eist gelijkheid van takten, daarbij steunend op de proeven van BRÜCKE die echter de fout beging z'n verzen krachtig te skanderen. MEUMANN[4] verdedigt een ruim opgevatte vrijheid.

De tijd zal komen waarin de experimentele fonetiek in honderdsten van sekonden de afstanden zal meten die de rythmiese aksenten in het nederlandse vers scheiden. En zal daarbij dan blijken dat die intervallen niet volkomen overeenstemmen, dan is daarmee het beginsel van het isochronisme niet veroordeeld. Ons oor legt een andere maatstaf aan. Terwijl we luisteren naar een voorgedragen stuk poëzie, nemen we indrukken op van verschillende aard, maar deze beletten ons niet het rythme vast te houden dat de gehele klankenreeks

1) Zie H. RIETSCH, *Die Grundlagen der Tonkunst*. TEUBNER. blz. 118.
2) Ook in prozateksten is dikwijls isochronisme waar te nemen. Zo wordt bv. het *Onze Vader* als tafelgebed vaak aldus voorgedragen:

Onze V**a**der die in de H**e**melen zijt
Uw N**aa**m worde geh**ei**ligd
Uw K**o**ninkrijk k**o**me, enz.

Waarschijnlik werken de alliteraties *H*emelen-ge*h*eiligd en *K*oninkrijk-*k*ome hiertoe ook mee.
3) *Grundrisz der germ. Philologie*, 1893, II, 1, blz. 909.
4) E. MEUMANN, Untersuchungen zur Psychologie und Ästhetik des Rhythmus. *Philos. Studien*, X, 1894, blz. 399.

samenbindt. Daar waar het rythme losgelaten of geheel verbroken wordt, bij lange rusten en bij de versregelovergangen, grijpen we het gemakkelik weer aan. Een zekere grens mag hierbij niet overschreden worden. Het ‘giudicio dell' orecchio,’ waarvan de Italianen zo gaarne spreken, moet als maatstaf dienen. Het aantal lettergrepen tussen de rythmiese aksenten kan zó verschillend zijn, dat men zich ‘haasten’ moet door een groot aantal klanken om optijd aan te komen. Ter illustratie van relatief isochronisme noem ik hier het kinderliedje *Ach mama, mijn kraai is dood*, dat we vroeger aldus zongen:

Ach mam**a**! Mijn kr**aai** is d**oo**d!
W**aa**rom heb-je 'm niet wat eten geg**e**.... ven,
D**a**n was hij misschien in't leven gebl**e**.... ven, enz.

In de derde regel moest dan na *misschien* een hele reeks spijzen ad libitum ingevoegd worden:

D**a**n was hij misschien door wat soep met aardappeltjes en spek in 't leven gebl**e**...ven

De tussenliggende woorden ratelden we maximaalsnel af, om triomfantelik gebl**e**.... ven op tijd te bereiken. Op tijd? Voor ons kinderoor, niet zo veeleisend als een chronometer, zeer zeker. Er zal wel wat aan ontbroken hebben - ik geef dit voorbeeld juist terwille van z'n zeer gebrekkige vorm - maar we streefden onbewust naar isochronisme tussen de rythmiese aksenten.

De tijdsinterval begrepen tussen twee opeenvolgende rythmiese aksenten noemen we *voet*. Een voet is dus geen onderdeel van de taalmaterie, maar een tijdsduur, welks begin en einde wordt gekenmerkt door een merkbare intensiteitsaanwas. Deze treft meestal het meest sonore gedeelte van de lettergreep, dat wil zeggen de klinker.[1)]

In navolging van de meeste buitenlandse versbouwverhandelingen

1) Mevrouw J.C. BAKKER-BEZEMER had de goedheid mij op een desbetreffende vraag meetedelen dat, voorzover de proeven die ze totnutoe op het fysiologies laboratorium van Prof. ZWAARDEMAKER verricht had toelieten een konkluzie te trekken, de klinker in hoofdzaak de drager schijnt te zijn van het intensiteitsaksent. De medeklinkers oefenen zeer zeker invloed uit op de *an-zu abstieg* van de klinker; sommige wijzigen ook de toonshoogte van de klinker, maar die invloed wordt ook akusties waargenomen en is klein in vergelijking met de geluidshoeveelheid van de vokaal.
Dit rezultaat, waarvan ik een dankbaar gebruik maak, stemt overeen met dat van VERRIER, MINOR en LANDRY. Zie VERRIER, *t.a.p.*, I, blz. 148. LANDRY, *t.a.p.*, blz. 282.

druk ik in vette letters de klinkers die het rythmies aksent dragen:

> Ik ben met mijn H**aa**t door het l**e**ven geg**aa**n.
> HÉLÈNE SWARTH, *Mijn Haat*.

Deze wijze van noteren is beter dan enig andere. Het plaatsen van een maatstreep (|) doet denken dat de stem op die plaats onderbroken wordt. Een nadruksteken (') brengt verwarring tussen rythmies aksent en taalaksent. Het eerste kan iedere lettergreep treffen welke met een weinig meer intensiteit kan worden uitgesproken dan de omliggende lettergrepen; zelfs is het vaak voldoende dat het mogelik is ze iets krachtiger uittespreken dan de volgende. De taalaksenten - hetzij eenheidsaksenten waarom zich de woorden groeperen tot konstrukties,[1] hetzij waarde- en kontrastaksenten[2] - vallen meestal samen met de, veel talrijkere, rythmiese. Niet ieder rythmies aksent echter is taalaksent, en een taalaksent behoeft niet altijd gedragen te worden door een silbe met rythmies aksent, maar kan ook een rythmies zwakke silbe treffen.[3]

Doordat we het belangrijke sterker aksentueren dan het minder belangrijke, volgt daaruit dat niet twee rythmiese aksenten dezelfde intensiteit hebben. Een vers bestaat uit een reeks sterker of zwakker geaksentueerde lettergrepen, en deze nuanceren zich tot in 't oneindige.

Uit rythmies oogpunt is het voldoende sterke en zwakke lettergrepen te onderscheiden, als we maar onthouden dat deze woorden relatief zijn. Moet men een vers schematizeren, dan kan men de eerste door S, de laatste door z aanduiden.[4]

Mijn	bl**ee**	ke	d**e**n	ken	dw**aa**lt	tot	**u**	door	d**ie**	pe	n**a**ch	ten.
z	S	z	S	z	S	z	S	z	S	z	S	z

BOUTENS, *Mijn bleeke denken*.

Hier volgen enige voorbeelden van

a. Weinig geaksentueerde rythmies sterke lettergrepen (gekursiveerde klinker):

1) VAN GINNEKEN, *t.a.p.* blz. 274, 288, 314, 315.
2) Kan. AMAAT JOOS, De rythmus in onze taal. *Versl. en Meded. der Kon. Vl. Ac.* Maart, 1914. blz. 213, 218.
3) Zie de voorbeelden onder b.
4) Persoonlik ben ik gewoon, in mijn franse arbeid, de schematekens F (forte) en f (faible) te gebruiken, in overeenstemming met het sisteem van mijn promotor, de heer VERRIER. Bij gebrek aan een algemeen erkend notatiesisteem voor het nederlandse vers vervang ik gemakshalve F en f door S (sterk) en z (zwak).

Het v**i**nnich str**a**len v*a*n de S**o**n
Ontsch**uy**l ick *i*n 't Bossch**a**ge.
HOOFT, *Granida*.

M**ou**ring d*ie* de Z**ee** te n**au**w hiel
V*oo*r zijn z**ei**len *e*n zijn w**a**nt
D*ie* de v**o**gel*e*n te g**au**w viel
*A*l bez**ei**lde h**ij** maar 't l**a**nd.
HUYGENS, *Scheepspraat*.

Zoo schr**i**klijk kl**a**terd*e* de d**o**nder...
BELLAMY, *Het Onweder*.

b. Sterk geaksentueerde, rythmies zwakke lettergrepen (gekursiveerd):

Kom m**ee**, er gr**oei**t in 't d**o**nkre b**o**sch
Dr*oo*g k**o**rstmos **o**p gr*oe*n v**o**chtig m**o**s.
VERWEY, *In 't bosch*.

Als J**e**zus zou sl**a**pen, 's **a**vonds sp**â**,
v**o**lgden Hem st**ee**ds *e*lf **e**ngelen n**a**
POL DE MONT, *Jezus' slapen gaan*.

T*oe*n k**e**ken, d**aa**r 't z*óó* pr**a**chtig w**a**s....
JAN PRINS, *De Bruid*.

H*e*m t**oo**ndet g**ij** de str**ie**men **u**wer b**oeij**en.
POTGIETER, *Florence*.

Het 'omhooglichten' van zulk een belangrijke, rythmies zwakke silbe gaat dikwijls gepaard met een biezondere intonatie.

Hoe groter het verschil is tussen de sterke en de zwakke lettergrepen, hoe krachtiger het rythme klopt. Hoe regelmatiger de afwisseling tussen sterk en zwak is, hoe gladder de verzen lopen.

Men onderscheidt gewoonlik *stijgend* en *dalend* rythme en rekent dan tot het eerste: jambe, anapest en stijgende spondeus, tot het laatste: trochaeus, dactylus en dalende spondeus. Deze verdeling is zeer gebrekkig, daar niet de versvoeten, maar de woordgroepen in het vers de gang van het rythme bepalen. We moeten dus nagaan op welke wijze de lettergrepen zich om de hoofdaksenten kunnen groeperen.

a. Gaat in beginsel de rythmiese golf van zwak tot sterk, dan is het rythme stijgend: z S; z z S; z z S z S; z S z z S, enz.
b. Volgen de zwakke lettergrepen de sterke, dan is het rythme dalend: S z; S z z; S z S z; S z S z z, enz.

c. De woordgroepen kunnen beginnen met een sterke inzet, dan verminderen tot zwak om vervolgens weer aan te wassen; het rythme is dan dalend-stijgend: S z S; S z z S.
d. Tenslotte kan ook het omgekeerde plaats vinden; het rythme is in dat geval stijgend-dalend: z S z; z z S z; z S z z.[1)]

Evenals in de muziek kunnen hier de tekens **<** en **>** aangewend worden: **<** = stijgend, **>** = dalend, **><** = dalend-stijgend en **<>** = stijgend-dalend. In beginsel kan men zeggen dat stijgend rythme flink, vrolik en levendig is, dalend rythme slepend, gracieus, ernstig of kwijnend.

Voorbeelden:[2)]

a. <

Het	m**ee**r	is	t**ee**r	en	fr**i**sch	en	w**ij**d.
	zS		zS		zS		zS

SCHARTEN, *Ochtend-gezang*.

En	de h**o**nd,	die z**ei**,	zeg	sch**ee**lt jou	w**a**t?
	zzS	zS		zSzS	

VERWEY, *De groote hond en de kleine kat*.

W**ij**zend	naar	't L**a**nd,	mij	door	G**o**ds	wil	bel**oo**fd.
	SzzS			zzSz			zS

HÉLÈNE SWARTH, *Druiventrossen*.

Zeg,	gij,	v**o**gel,	o z**e**g,	mijn	h**a**rt....
S	z	Sz	zS		zS

WILLEM KLOOS, *Ik weet niet wat ik zeggen zal*.

b. >

H**ee**r	lij	ke	t**e**r	we,
S	z	z	S	z
S**ie**r	sel	der	**a**	**a**rde.
S	z	z	S	z
G**ou**d	in	uw	v**e**r	we,

1) Is het nog nodig te herhalen dat deze woordgroepen niet verward moeten worden met versvoeten?
2) Ik geef m'n voorbeelden onder enig voorbehoud. De gang van het rythme is soms zeer delikaat, en hangt af van veel omstandigheden. Intonatie, stemrusten, subordinatie van bijaksenten aan hoofdaksent zijn faktoren die daarbij een belangrijke rol spelen. Er bestaat een grenstoestand waarin stijgend en dalend rythme niet van elkander zijn te onderscheiden. Zie MEUMANN, *t.a.p.*, blz. 416.

S	z	z	S	z
G**ou**d	in	uw	w**aa**	rde.
S	z	z	S	z

RENÉ DE CLERCQ, *Het Lied der Terwe*.

G**oe**de	d**oo**d	wiens	z**ui**ve**r**	p**ij**pen....
Sz	S	z	Sz	S z

Dr. P.C. BOUTENS, *Goede Dood*.

De	kl**o**k	ken	l**ui**	en,	l**ui**	en	mij	**ui**t,
z	S	z	S	z	S	z	z	S

H**e**ff	en	de	h**a**n	den	r**e**k	ken
S	z	z	S	z	S	z

ge	str**e**kt....
z	S

WILLEM KLOOS, *Mijn oogen branden*.

Uit deze voorbeelden blijkt dat het rythme volstrekt nog niet stijgend of dalend is door het feit alleen dat de versregel met of zonder een voorslag begint. De voorslag leidt dikwijls een stijgende golfbeweging in, maar noodzakelik is dit niet. Omgekeerd kan dalend rythme met een zwakke lettergreep aanvangen.

c. ><

St**i**lle	n**a**cht,	h**ei**	lige	n**a**cht....
	SzS		Sz	zS

Kerstlied.

R**e**cht	door	Z**ee**,	r**e**cht	door	Z**ee**!
	SzS			SzS	

J.P. HEYE, *Recht door zee*.

Vr**oo**lijk	en	vr**ij**
Sz	zS	

l**u**chtig	en	bl**ij**,
Sz	zS	

Zw**a**luwen, zw**ie**pt gij mijn v**e**nster voorb**ij**.
FELIX RUTTEN, *Zwaluwen*.

d. <>

Nu	gl**ij**den	de	t**ij**den	zoo	**a**ngzaam	**aa**n,

	SzS		SzS		SzS		
De	d**a**gen,	de	tr**a**gen,	zij	w**i**llen	niet	g**aa**n....
	zSz		SzS		SzS	z	S

F. VAN EEDEN, *Vierde nachtliedje*.

Zij	kw**a**men	ger**e**den	met	sch**a**nde	en	met	schr**i**k
	zSz	zSz		zS(z)z			zS

Met	w**a**gens	vol	b**i**nden	de	b**oei**en.
	zSz		zSz		zSz

G. GEZELLE, *Tijdkrans*.[1)]

1) De bovenstaande versregels hebben natuurlike, levende rythmen. 't Is niet nodig voorbeelden te zoeken in de metriese versmaten, waar ze onder de benamingen amphibrachys (⏑ - ⏑), creticus (- ⏑ -) en choriambus (- ⏑ ⏑ -) te vinden zijn.

De typen (**c**) en (**d**) komen niet dikwijls onvermengd voor. In S z S en S z z S domineert meestal een der beide sterke lettergrepen, in de bovenstaande voorbeelden de eerste S. Het rythme is meer dalend dan stijgend. RUTTEN'S vers is dan ook in de derde regel dalend. Het type z S z z S z wijzigt zich gemakkelik in S z z S z z of z z S z z S. Het nadert dan de typen **>** of **<**, vooral **>**.

Naargelang het rythme stijgend of dalend is, past de orthodoxe metriek tweeërlei skansie toe. Wanneer de versregel in beginsel aanvangt met een sterke silbe, laat men de versvoeten beginnen met de ictus (**a**). Begint de versregel daarentegen met een voorslag, dan bestaat de voet uit een zwak plus een sterk deel (**b**).

a.

Zeven |	dagen |	gleden |	henen.
Sz	Sz	Sz	Sz
Paulus, waar |	heen? - 'k Ga de |	wereld be |	keeren.
S z z	S z z	S z z	S z

DE GENESTET, *De heidenapostel*.

b.

Wat treurt |	gij, hoog |	geleer |	de Vos.
z S	z S	z S	z S

VONDEL, *Vertroostïng aan Gerard Vossius*.

O de hei |	lige onsterf |	lijke ster |	ren....
z z S	z (z) z S	z z S	z

HÉLÈNE SWARTH, *Sterren*.

Hierboven hebben we echter gezien dat de voorslag fakultatief is, en dus moet de orthodoxe metriek in hetzelfde vers een reeks ‘jamben’ en ‘anapesten’ voegen bij een reeks ‘trochaeën’ en ‘daktylen’, hoewel het rythme niet is gewijzigd:

De klok |	ken lui |	en lui |	en mij uit,
z S	z S	z S	z z S
Heffende |	handen |	rekken	
S z z	S z	S z	
		ge |	strekt....
		z	S

Deze notatie geeft een verkeerd beeld van het rythme. Logies ware hier:

De \| klokken \| luien \| luien mij \| uit,
Heffende \| handen \| rekken
ge \| strekt....

De enige rationele skansie is die welke de voeten meet van rythmies aksent tot rythmies aksent. In de voorbeelden onder **b**, die met een

voorslag beginnen, wordt de voet middendoor gesneden. We verdelen daarom aldus:

Wat | treurt gij | hoogge | leerde | Vos.
O de | heilige on | sterflijke | sterren.

We hebben dan voor alle verzen een uniforme wijze van meten, die begint met de sterke lettergreep en waaraan zich de zwakke vasthechten[1]: S (zonder z), S z, S z z, S z z z:[2]

Een	gl**oe**iend	h**ee**te,	r**e**chte	w**e**g.
z	Sz	Sz	Sz	S

W.L. PENNING, *Verpoozing*.

De tijdsafstanden tussen **oe, ee, e** en **e** vormen dus de versvoeten.[3]

We kunnen tans de versvoeten naar hun aantal lettergrepen onderscheiden in een-, twee-, drie- en meer lettergrepige[4]: S, S z, S z z, enz. Gemakshalve noemen we eerst het

Type S z

Een w**i**tte spr**ee**
ligt **o**ver**a**l....
G. GEZELLE, *Winterstilte*.

Dit type komt het meest voor, in het nederlandse vers. De versvoeten kunnen zich samenbinden tot een hogere eenheid, met één hoofdaksent als centrum: (z) S z **S**, (z) **S** z S z S, enz. (dipodieën, tripodieën):

C*o*nstant**ij**ntje, 't z*a*lig k**y**ntje....
J.V.D. VONDEL, *Kinder-lijk*.

1) De trocheeïese skansie wordt reeds sedert de XVII^{de} eeuw in de muziek toegepast.
2) Experimenten van MEUMANN en BOLTON maken het aannemelik dat ons gehoor de behoefte heeft om het betoonde geluid te verheffen tot taktbeginner. 1 2 $\overset{\downarrow}{3}$ 1 2 $\overset{\downarrow}{3}$ 1 2 $\overset{\downarrow}{3}$ of 1 $\overset{\downarrow}{2}$ 3 1 $\overset{\downarrow}{2}$ 3 1 $\overset{\downarrow}{2}$ 3 wordt na verloop van tijd $\overset{\downarrow}{1}$ 2 3 $\overset{\downarrow}{1}$ 2 3 $\overset{\downarrow}{1}$ 2 3. MEUMANN, *t.a.p.*, blz. 286.
3) In de praktijk voegen we de beginmedeklinker(s) der sterke silbe bij het begin der versvoet, en laten de eindmedeklinker(s) weg, meten dus niet *een gl-***oei***end h-***ee***te, r-***e***chte w-***e***g*, maar *een-gl-***oei***end-h***ee***te-r***e***chte-w***e***g*. De geringe schade welke daardoor het isochronisme wordt aangedaan, weegt niet op tegen het grote voordeel dat de verdeling in lettergrepen behouden blijft.
4) Uitdrukkelik zij hier nog eens herhaald, dat de door mij gebezigde stofverdeling zich aansluit bij VERRIER'S *Principes*.

Het d**a**ghet *i*n den **Oo**sten.

Type S z z

D**ieu**wertjen! h**eu**gt je nog de **a**vond voor P**aa**sch?
E.J. POTGIETER, *Dieuwertjen*.

Als van k**i**ndren, die **aa**lmoezen vr**a**gen.
HÉLÈNE SWARTH, *Weeën*.

De beide zwakke silben hebben niet steeds hetzelfde gewicht. In ‘h**eu**gt je n*o*g de **a**vond v*oo*r P**aa**sch?’ zijn de gekursiveerde klinkers iets zwaarder dan die van *je* en *vond*.

In een reeks uniforme versvoeten veroorzaken voeten met groter aantal lettergrepen versnelling (**a**), van kleiner aantal daarentegen vertraging van tempo (**b**).

a.

Ik	w**ee**t	niet	w**a**t	ik	z**e**ggen z**a**l,	
Want	**i**n	mij	j**ui**cht	er	sch**a**m**e**nd...	
	S	z	S	z	z	S

W. KLOOS, *Ik weet niet wat ik zeggen zal*.

Si	h**a**dden	malc**a**nder so	l**ie**f,
		S z z	S
Si	c**o**nden	bi malc**a**nder	niet c**o**men....[1]
z	S z	z z S	

Van twee conincskinderen.

Zij m**a**ken	w**i**t den n**a**cht	met	sch**e**merbl**a**nke v**a**chten,
			S z S z S
W**ei**dend de	d**ui**sternis	van	't w**e**ligd**o**nkre d**a**l.
S z z	S z S		

P.C. BOUTENS, *Mijn bleeke denken*.

Ei, ei, r**o**n	k**e**nde	sn**a**ren!
S S S	z z	
Z**i**ngende	st**e**mmen	de r**ui**mte doorv**a**ren.

1) Versvoeten van vijf silben komen soms in mnl. verzen voor, b.v.:

Hi is geboren van eenre maghet reene.

HOFFMANN V. FALLERSLEBEN, *Niederl. geistl. Lieder*, n°. 5. (geciteerd door FL. V. DUYSE, *De Melodie van het Nederl. Lied en hare rhythmische vormen*, blz. 268).

A. RODENBACH, *Minnezingers Meilied*.

b.

Dat z**ij**n geen verschr**i**kking**s**gel**ui**den
Maar vr**ie**nden in k**e**rkerw**ee**.
W.L. PENNING, *Geluiden*.

V**a**n	zijn	h**oo**g	pal**ei**s	**o**p	den	P**a**lat**ij**n
S	z	S	z S	S	z	S z S[1)]

D**aa**lt	N**e**ro	**a**f	t**o**t	het	bl**oe**dfest**ij**n.
S	S z	S	S	z	S z S

BOELE VAN HENSBROEK, *Domine, quo vadis*?

Van deze tempoveranderingen weet de dichter op verrassende wijze partij te trekken. Een uniform rythme draagt gelijkmatige gedachte, of schildert regelmatige beweging. Tempowijziging vormt kontrast met de omgeving: weinig gevulde versvoeten vragen meer de aandacht en verhoging van het aantal klanken in de versvoet leent zich tot het weergeven van sneller beweging.

Op de bovenstaande versregels van Dr. BOUTENS' *Mijn bleeke denken* moet ik nog even wat nader ingaan:

> Zij maken w**i**t den n**a**cht met sch**e**merbl**a**nke v**a**chten,
> W**ei**dend de d**uis**tern**is** van 't w**e**ligd**o**nkre d**a**l.

De verandering in de aanvang van de tweede regel[2)] wordt dikwijls, mijns inziens ten onrechte, uitgelegd als een *synkope*. BORINSKI, *Deutsche Poetik*, blz. 78, noteert een dergelijke regel uit SCHILLER op de volgende wijze:

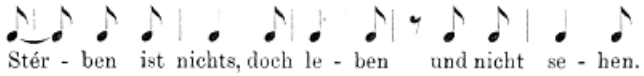

Leest men de eerste woorden overluid, tevens met de vinger twee achtsten aftellend voor *ster* en voor *ben ist* ieder een achtste, dan voelt men onmiddellik hoe eindeloos lang *ster* wordt ten opzichte van *ben ist*. Wil men deze regel in notenschrift weergeven - hoewel die methode niet aan te bevelen is vanwege de voortdurend wisselende lengte der sterke en zwakke lettergrepen - dan is de onderstaande schrijfwijze beter:

Een kwart noot voor *ster* is te lang, een achtste te kort, daarom neem ik het gemiddelde: drie zestiende, waardoor voor *ben ist* tezamen

1) Kan een enkele sterke lettergreep niet de hele voet vullen, dan wordt het isochronisme behouden door een kortere of langere stemrust.
2) Ook HOOFT had haar als 'eerste verandering' van de gemeene maat opgemerkt. Zie *Granida*, in de Zwolsche Herdrukken.

het overige van de maat, drie zestiende dus, beschikbaar blijft, en die daarom in een *duool* verdeeld worden. Maar ook deze notatie is gebrekkig, daar de beide zwakke lettergrepen volstrekt niet even lang behoeven te zijn.

Een andere oplossing geeft wat de Duitse metrici de ‘schwebende betonung’ noemen: door de ictus over de twee eerste lettergrepen heen te laten zweven, en aldus het verschil tussen sterk en zwak voorzichtig te nivelleren, wordt het ‘kwaad’ zo veel mogelik verholpen:

W*ei*d*e*nd de d**ui**stern**i**s.

Een nieuwere opvatting, die eveneens van ‘schwebende betonung’ spreekt, laat *dend* het volle aksent behouden, en verbergt het manke van weidend door een biezondere intonatie van *wei*.[1)]

Deze beide theorieën gaan uit van de gedachte dat het bedoelde verschijnsel een storing teweegbrengt in een vaststaand metries schema en trachten daarom dit schema door een kunstmatige aksentverplaatsing te redden.[2)] In de nieuwere ‘schwebende betonung’ ligt zeer zeker iets waars: onwillekeurig buigt de stem naar boven in de eerste lettergreep. Maar 't is toch nog wat anders dan het ‘omhooglichten’ van een zwakke lettergreep, waarvan ik enige voorbeelden gaf.[3)] Wanneer we met de vinger de ictus markeren, dan treft de slag bij een natuurlike voordracht, die zich niet bekommert om een bestaande jambiese dreun, de eerste, en niet de tweede silbe:

W**ei**dend de d**u**isern**i**s.

De eerste versvoet	heeft	dan	drie,	de	volgende	twee silben.
	S	zz	S	z	S	

En daar de versvoeten in de vorige regel ook tweesilbig waren, zal men, om het isochronisme zoveel mogelik te behouden, S z z

1) SARAN, *t.a.p.*, blz. 206.
2) Ook de verklaring van SARAN, *t.a.p.*, blz. 207, lijkt me te sterk beïnvloed door de wens hier het zogenaamd jambiese schema door te voeren. Veroordelen durf ik echter de hierboven aangegeven theorieën niet: 't zou toch immers kunnen zijn dat voor een sterk ontwikkeld ‘jambies’ gehoor het rythme van de vorige regel doorklinkt in 't begin van de volgende, en daardoor de tweede silbe wezenlik het rythmies aksent draagt. Mij persoonlik bevredigt *sterb**e**n ist nichts*, hoe behendig ook gemaskeerd, allerminst.
3) Wanneer het rythmies aksent de tweede lettergreep treft, wordt de eerste niets meer dan een, zij 't ook zware, voorslag. Dit is alleen mogelik wanneer de tweede lettergreep sterker is dan de eerste. In w**ei**dend is dat zeer zeker niet het geval!

sneller moeten uitspreken. Tenminste, er zal een *streven* bestaan om S z z te assimileren aan de voorafgaande S z-reeks. Dit kan theoreties alleen wanneer de vorige regel zeer breed uitgesproken was en daardoor de rythmiese aksenten zeer ver van elkaar stonden. En zelfs in dat geval moeten de klanken van S zz zó gekombineerd zijn, dat ze een vlugge uitspraak mogelik maken. Deze gunstige kombinatie zal zich zeer zelden voordoen: gewoonlik duurt de S zz-voet, ondanks sneller uitspraak, langer dan de voorafgaande S z-voeten. Wat is daarvan het gevolg? Die breede voet opent een nieuwe reeks S z-voeten, wier rythmiese afstanden nu slechts gevuld behoeven te worden door één zwakke lettergreep. *Het tempo in de tweede versregel wordt na de S zz-voet trager dan in de eerste*. Schematies aldus:

z	S	z	S	z		S	z	S		z	S	z		S	z				
S		z	z		S		z	S		z		S		z	S	z	S		

Men leze nu nog eens de beide versregels van Dr. BOUTENS over om duidelik die tempowijziging: eerst versnelling en dan vertraging, te gevoelen. Deze variatie in het tweelettergrepig alternerend rythme, die zich ook binnenin de regel kan voordoen, maar dan niet zulk een insnijdende werking heeft, is een belangrijk hulpmiddel voor de dichters om verschillend effekt te bereiken. Dr. BOUTENS b.v. maakt er een veelvuldig en zeer gelukkig gebruik van Tot mijn spijt kan ik hier niet dieper op dit belangwekkende verschijnsel ingaan.

Het type **S** komt zelden onvermengd voor. Onze taal leent zich slecht tot het monotoon opeenvolgen van zware lettergrepen. Voorbeelden zijn vooral te zoeken in spelrijmpjes, aftelliedjes, spreekwoorden enz.

H**i**k sp**i**k spr**au**w
'k G**ee**f de h**i**k aan j**ou**w enz.

Kl**ei**ne, kl**ei**ne, m**oe**derke all**ee**n,
D**ou**w d**ou**w d**ou**w derid**ei**ne!...
RENÉ DE CLERCQ, *Moederken alleen*.

Oost W**e**st th**ui**s b**e**st.

Al gaet **i**n den h**e**lschen p**i**t,
Eist bl**aeu**, gr**aeu**, sw**a**rt of w**i**t.[1)]
Eerste Martijn, vs. 21.

1) Geciteerd door J. DE GEYTER, *Reinaart-de-Vos in Nieuwnederlandsch*. Schiedam, Roelants. 1865, blz. XXVII.

.... K**oe**kemar**e**llen
z**o**nder b**e**llen,
p**ie**f, p**oe**f, p**a**f
g**ij** z**ij**t **a**f.

..... En	h**oe**veel	j**o**nge' en gr**ij**zen
Z**o**nken al	n**ee**r,	sl**e**pen door h**ee**te m**u**lle
	S	S

z**a**ndvlakte...

HENR. ROLAND HOLST-VAN DER SCHALK, *De Nieuwe Geboort*.

De h**oo**ge	Z**o**n	heeft h**e**den sch**oo**n bev**o**nden
De bl**ee**ke	h**e**rfst.	D**a**lend tot w**aa**r zij z**a**t...
	S	S

P.C. BOUTENS, *De hooge Zon*.

Ook bij versregel-overgangen kunnen twee zware slagen elkaar opvolgen:

De	b**e**ken vl**oei**den	n**ie**t, geen w**i**ndge	r**u**cht
			S
V**oe**r	door de t**a**kken....		
S			

F. VAN EEDEN, *Ellen*, Eerste Zang.

Hierop kom ik nog nader terug.

In sommige moderne gedichten staan de verschillende typen, S, Sz, S zz en S zzz bont gemengd naast elkaar. De enige wijze zulke verzen goed voor te dragen, bestaat in het duidelik markeren van het rythmies aksent, dat regelmatig terugkeert. Dit isochronisme bestaat evenzo voor middelnederlandse gesproken verzen waarin versvoeten van een tot vijf lettergrepen voorkomen. Ook deze verzen moeten we hardop lezen; we zullen dan verrast zijn in deze schijnbare verwarring een sterke rythmiese draad te vinden. Ons ideaal van ‘goede’ verzen moeten we dan echter ruim opvatten en ons oor moet terdege geoefend worden. Hierbij moet vooral rekening gehouden worden met de terugkeer op *merkbaar* gelijke afstanden van de ictus.

Maar is er dan in mnl. verzen geen voet die overheersend optreedt? Voorzover het mij mogelik is een konkluzie te trekken uit de analyse van plus minus tweeduizend regels, meen ik te mogen konstateren dat mnl. verzen[1)] een gepronon ceerde voorkeur hebben voor de tweelettergrepige versvoet.

1) Niet alleen zang- maar ook voordrachtverzen.

Ter gelegener tijd en plaats hoop ik uitvoerig uiteentezetten op welke wijze ik tot deze konkluzie ben gekomen.[1)]

Het begin en het einde van de versregel vragen nu een korte bespreking. Ik behandel ze samen daar er tussen hen beide een nauw verband bestaat.

Een versregel kan beginnen met een sterke lettergreep of met een voorslag (auftakt, anacrusis). De voorslag kan zijn enkel of dubbel, zelden drie- of meer lettergrepig.

Aansch**o**uw den H**e**ld, der St**a**ten r**e**chterh**a**nd.

z S

GERARD BRAND, *Michiel de Ruyter*.

Als de **aa**rd nog n**a**t is....
BOUTENS, *Als de aard nog nat is*.

Over de drie- en meerlettergrepige voorslag die volgens DE GEYTER zou voorkomen in mnl. verzen, durf ik mij niet uittespreken. Het lijkt me gevaarlik toe, terwille van een aksentvers van vier heffingen, een voorslag te zien in de gekursiveerde woorden:

Sente Martins vogel, ende quam gevloghen.
Ende wroeghede hem selven, door den noot.[2)]

Reeds de tweelettergrepige voorslag wordt zoo licht verzwaard door een rythmies aksent, waardoor er een voet wordt toegevoegd aan de regel.

En mijn st**e**r luikt haar str**a**lende w**i**mpers t**oe**
En 'k weet n**ie**t wat ik n**u** met mijn l**e**ven d**oe**.
HÉLÈNE SWARTH, *Stervend Jaar*,

verandert dan in 't volgende:

En mijn st**e**r....
En 'k weet n**ie**t enz.

Zo zullen ook wel in de bovenstaande mnl. verzen de beginwoorden zich verdelen in een rythmiese voet. Zonder de samenhangende regels is het rythme echter niet precies te bepalen.

De versregel kan eindigen met een sterke, of wel met een of meer zwakke lettergrepen.

1) Zie de aantekening bij de titel van deze studie.
2) *t.a.p.*, blz. XIII.

Mannelik: Nacht kl**i**mt aan een l**u**cht van sat**ij**n -
S

J. JAC. THOMSON, *De Dag*..

Vrouwelik: Een m**ee**zenn**e**stje is **ui**tge br**o**ken.
S z

G. GEZELLE, *Het Meezennestje*.

Glijdend:

K**i**nd, als het l**e**nte is
En wij weer s**a**men zijn
Al wat nu dr**oe**vig is
W**aai**t in de z**o**nneschijn....
A. ROLAND HOLST, *Verlangen's Blijdschap*.

Hoe meten we de zwakke silben ná het laatste rythmies aksent? Nemen we een losse versregel:

Ik	h**a**d	mijn	h**a**rt	als	p**a**nd	geg**e**ven.
	S		S		S	S

De vier rythmiese aksenten begrenzen drie isochrone intervallen, die we *versvoeten* hebben genoemd. De laatste S vormt het begin van een nieuwe tijdsruimte, voortgezet in een zwakke klank *ven* en uitlopend in een rust. Aan één zijde dus is deze ruimte slechts begrensd. Maar door de *inertie* assimileren we ze min of meer met de voorafgaande versvoeten. Markeren we het rythme met de vinger, dan kunnen we nog een slag laten volgen ná geven:

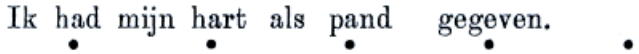

Moeiliker is het, de lengte van de voorslag te meten. Wanneer we beginnen met *Ik*, dan kennen we nog niet het rythme, dat bepaald wordt door de tijdsafstand der aksenten en het aantal tussenliggende lettergrepen. De voorslag is dan ook niets meer dan de overgang van rust tot beweging, en wordt slechts aan één zijde begrensd:[1)]

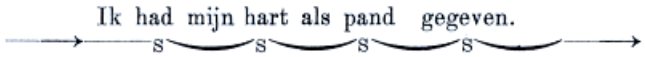

Deze beschouwing zou zuiver theoreties zijn wanneer iedere versregel, aan weerszijden begrensd door diepe insnijdingen, geïsoleerd voorkwam. Maar dikwijls is ze een onderdeel van een langere ryth-

1) Daarmee wil ik niet zeggen dat de voorslag weinig belangrijk is; ze oefent een grote invloed uit op de gehele rythmiese golf, daar het min of meer scherpe kontrast met de volgende, sterke lettergreep zich kan voortplanten in de verdere klankenreeks.

miese golfbeweging, waarin het einde van een regel doorloopt in het begin van een volgende. Zonder onderbreking kunnen we dan de versvoeten doortellen: de voorslag van de tweede regel behoort geheel of gedeeltelik bij de laatste versvoet van de eerste:

> O die w**e**reld van str**a**lenden bl**oe**ienden schijn
> en die **a**fgrond zoo d**o**nker daar**o**nder.
> H. SWARTH, *En die afgrond*....

> Als de **aa**rd nog n**a**t is
> van z**o**merr**e**gen....
> P.C. BOUTENS, *Als de aard nog nat is*.

Een lichte rust bij de oversprong schaadt dan volstrekt niet het isochronisme, zelfs niet wanneer een woord gesplitst wordt:

> En Zefirus zat nog in 't struikgewas.
> Daar liep ze heen, hij oefende zijn bas-
> stem, maar hield in, toen hij haar zag.
> H. GORTER, *Mei*.

Een kleine pauze zal hier altijd even het rythme vertragen, al was 't slechts de tijd, nodig om met de ogen van rechts naar links te gaan. Maar zelfs al sluiten we de ogen en herhalen dezelfde drie regels, dan voelen we behoefte om de tweede als een eenheid te waarderen, door de dichter afgesloten met het rijmwoord *bas*. Ook om de homofonie met *was* te verduideliken, rusten we even. Maar deze rust belet ons niet bas-stem als een versvoet mee te tellen.[1)]

Natuurlijk mag de insnijdïng niet te diep zijn: de beide versregels vallen dan uiteen in twee groepen:

> Uw' vonkelende ooge, uw' rooden kam,
> een laaiend beeld van vier en vlam.
> G. GEZELLE, *Canteclaar*.

Een kortere of langere rust wordt dan dikwijls aangegeven door een komma, punt-komma of punt.[1)] De lengte van zulke rusten is in voordrachtspoëzie niet nauwkeurig te meten. In zangverzen en ook gedichten met scherp omlijnd rythme vult de rust vaak het overige van de voet:[2)]

1) Om deze verschillende redenen kan ik GEURTS' opinie niet delen, die deze verzen als ‘volstrekt ongeoorloofd’ beschouwt (blz. 64). Maar tussen zijn arbeid en dit artikel liggen twaalf lange jaren.
1) Om deze verschillende redenen kan ik GEURTS' opinie niet delen, die deze verzen als ‘volstrekt ongeoorloofd’ beschouwt (blz. 64). Maar tussen zijn arbeid en dit artikel liggen twaalf lange jaren.
2) Maar teveel mag hier niet op gerekend worden, zolang de interpunktie in het Nederlands niet volkomen de lengte aangeeft der stemrusten. Ik denk bijvoorbeeld aan de komma die, ten onrechte, geplaatst wordt vóór de determinatieve bijvoegelike bijzin. Zie Joos, *t.a.p.*, blz. 221-222.

.... Zij dr**a**gen h**oe**den van t**a**rlat**a**n.
W**ie** zal 'm w**e**zen
Ik of g**ij**
St**ee**k je n**eu**s in de
R**ij**st en br**ij**.[1)]

(Tussen g**ij** en st**ee**k ligt een volle voet).

Zulke stemrusten spelen een belangrijke rol ten opzichte van het versisochronisme. Bij de meting der rythmiese intervallen tellen ze daarom even goed mee als de rusten in de muziek. Dit geldt eveneens van sommige rusten binnen in de versregel. Daarbij denk ik nog eens niet in de eerste plaats aan de traditionele caesuur en de fakultatieve stemrusten in het halfvers! We moeten uitgaan van de gedachte dat een gedicht een weefsel is van grotere en kleinere konstrukties, aan weerszijden afgesloten door kortere of langere rusten Zulke rusten kan men in en tussen *alle* versvoeten vinden. Dáár waar ze het isochronisme *merkbaar* storen, behoren ze in het schema genoteerd te worden; zeer geschikt zijn daarvoor de gewone leestekens,; en., mits oordeelkundig toegepast. Kleine rusten kunnen door de auditieve - niet door de experimentele - metriek verwaarloosd worden: okkluzie van medeklinkers, snelle vernieuwing van de luchtvoorraad (in de zang door het bekende' aangeduid), stakkatovoordracht die de silben scherp van elkaar scheidt, enz.

Ten slotte nog enkele opmerkingen. Bij het verifiëren der voorbeelden is er een zekere teleurstelling bij me opgekomen. Hoe nuchter staan daar die losse zinnetjes, waarmee m'n gehele betoog staat of valt, en hoe weinig overtuigend soms! Ze hebben de glans verloren van hun rijk rythme-leven, nu ze daar geïsoleerd worden ‘aangehaald’ om techniese feiten te staven. Men beoordele ze niet onbillik. Vele van hen heb ik lang rondgedragen en dikwijls gereciteerd, tot ik meende de bedoeling van de dichter gevat te hebben. En toen ik ze

1) Tenzij men dit aftelversje aldus moet lezen:

W**ie** z**a**l'm w**e**z**e**n
Ik of g**ij** enz.

In dat geval liggen er *twee* voeten tussen gij en steek.

hier opschreef, had ik ze gaarne overgeplant mèt hun omgeving waarin ze gegroeid zijn: hele stukken levende poëzie. Elk vers heeft z'n eigen persoonlikheid. Maar hoe weinig komt die persoonlikheid in een versleer tot z'n recht!

Eerst dàn wanneer ieder geval zorgvuldig geanalyseerd is, zal een zuivere synthese mogelik zijn. Deze studie heeft slechts een bepaald onderdeel uitgewerkt: belangrijke vraagstukken blijven er nog te beantwoorden. A priori moest ik de intonatie terzijde stellen, hoewel deze - een enkele keer is er op gewezen - in nauw verband staat met de terugkeer van het rythmies aksent. Ook de caesuur en het verschil in stijgend en dalend rythme hangen samen met de melodie. Sommige punten moeten noodzakelik uitgewerkt worden: het beginsel der inertie[1] en z'n verhouding tot het isochronisme; de taak van de voorslag, en dan vooral het onderlinge verband tussen taalaksent en rythme. In m'n analyse heb ik me geplaatst op het rythmies standpunt, maar een andere verdeling dan in versvoeten is die in konstrukties, zoals Dr. VAN GINNEKEN er enkele aangeeft,[2] en in hoeverre er een hoger isochronisme bestaat, dat der eenheidsaksenten, durf ik nog niet te beantwoorden.

Doktrinaire metriek leidt dikwijls tot het verminken van goede verzen. Moge het beginsel der *merkbaar* isochrone tijdsafstanden, in z'n ruimste opvatting gehuldigd, nooit misbruikt worden voor de verdediging van Mevrouw DORBEEN'S voordrachttechniek, maar steeds worden aangepast bij de biezondere eisen welke een natuurlike diktie stelt.

G r o n i n g e n , November 1914.

J. VAN DER ELST.

1) VAN GINNEKEN, *Principes*, blz. 314.
2) *t.a.p.*, blz. 315.

Johan Six van Chandelier.
(1620-1695).

O Amstel aardsche Son, Europes dachlantaaren,
Die om de werreld licht, om wien de werreld keert,
Mijn kleine werreld, met uw goude bloem vereert,
Wendt naa uw Majesteit, omreisende, syn blaaren.
O gloênde barnesteen, gebooren uit de baaren,
Met welke Apol syn kar juweelende vermeert,
Als om syn soon getraant, van Jovis vlam verteert,
Lyk stroo van u verhit, wensch ik u staagh te naaren.
Myn kostlik Vaaderland, hoe dikwils ik den ringh
Meer omtrek, met een trek van aarde voorgenoomen,
Zoo trekt uw seilsteen myn gedachten sonderlingh.
Men kent uw waarde, o Y, besiende vremde stroomen.
Beklim ik hier een bergh, die in de wolken hingh,
'k Sucht t' uwaarts zal ik in 't beloofde land weer koomen?[1)]

Het beeld is niet kwaad, dat het mikrokosmus als een heliotroop gewend houdt naar de wereld-bestralende Amstelzon; dat de inboorling als een strohalm doet opspringen naar het krachtig elektron der moederstad; dat de dagelikse gepeinzen van de vaderlandse zwerver richten doet naar het magnetiese centrum van zijn kosmopolietiese geest; dat hem op de Sierra's van 't Zuiden plaatst, om hem van verre met hoopvolle verwachting het land der vaderen te laten aanschouwen.

SIX is een erkend dichter. HUYDECOPER, op VONDEL, bracht hem eerst naar voren; JERONIMO DE VRIES vraagt opnieuw, in 1804, en wederom 18 jaar later, de opmerkzaamheid zijner tijdgenoten; WESTERMAN geeft een keuze uit zijn gedichten; VAN VLOTEN leest hem opmerkzaam;[2)] ten slotte leidt J.G. FREDERIKS hem in het 'Leid-

1) Poësy van J. S i x v a n C h a n d e l i e r te Amsterdam. Voor *Joost Pluimert*. Boekverkooper op den Dam, in Seneka 1657, blz. 28.
2) Zie syn 'Bloemlezing uit de dichters der 17de eeuw.'

sche Tijdschrift' in.[1] Deze bepaalt zich echter tot een verdienstelike poging, door het geven van historiese en taalkundige toelichtingen, om de lezers bij het raadplegen van de sterk verstrooide gedichten van de meeste vaste steunpunten te verzekeren. Want de bundel 'Poësie' is vrijwel de enige bron voor de kennis van SIX. En een geheel overzicht van de ogenschijnlik moedwillig dooreengeworpen verzen is nodig, vooraleer de historicus zich, al zij het dan ook met vage omtrekken, een volledig beeld kan vormen van deze opmerkelike vaderlander.

Geboren in 1620, was hij op nog geen 20-jarige leeftijd vaderloos, en de oudste van zes zoons en vier dochters. Al vroeg moest hij in de zaak, en op reis; in de Zuidelike Nederlanden vernam hij de dood van zijn vader. Hij had schoolgegaan bij rector Sladus, aan de Oude Zijde; de SIXEN waren echter traag; niettemin vond hij op latere leeftijd aanleiding zijn meester te prijzen. Hij gaat om met handelsmannen en kunstenaars, heeft onder zijn familie en kennissen theologen en medici, vindt of zoekt elders relaties; in 't buitenland zijn kantoren bij de vleet; de Hollander is overal thuis; de oorlogstoestanden maken het bestendigen van aangeknoopte betrekkingen door persoonlike bemoeingen wenselik, terwijl een geheel ander begrip van grenscontrôle dan heden het reizigersverkeer vergemakkelikt; men reist te paard, en een goede beurs en een goed pistool gelden evenveel als papieren. Doch waar ook en wanneer ook, deze Amsterdammer, die zelfs in het zadel DATHEEN bepeinst en HORATIUS leest, en in de sappen van zijn geest de adem van het Hebreeuwse Godsgeloof en het aroma van een gekuiste Latiniteit heeft opgenomen, is de zoon van zijn moeder gebleven, ernstig van zin, solide van leven, trouw aan zich zelf, gehecht aan zijn huis en kind van zijn God. Zo even ging zijn reis door Frankrijk, waar hij 200 mijl, in eenzaamheid, over vlakten, door bossen en bergachtige streken, niet dan door zijn schaduw vergezeld, aflegde. Zich vergissen in de route en in de afstanden ware mogelik geweest: hij weet het; allerlei gespuis maakte de verlaten oorden onveilig; in de wouden schuilden roofdieren. 't Zou dwaasheid geweest zijn het te wagen, als het anders gekund had. Maar 't geval lei er toe, en in vol vertrouwen op Gods beschermende hand waagde hij de tocht. Lof dan aan Hem, die zo nodig hem ook langs gevaarlijker wegen zal leiden. Evenzo zal zo straks, wanneer hij de Sierra Morena is afgedaald, en hij dolende tusschen Port Sante Marie en Granada, zich blindelings aan het toeval moet overgeven, zijn ver-

1) Tijdschrift voor Ned. Taal en Letterkunde, III, 227-290.

trouwen op de Leider van zijn noodlot onverzwakt blijven. De Jozef van het Oude Testament, de verstotene en de zwerveling naar onbekende oorden, is zijn ster in de duisternis. Even weinig als deze ‘toen de put en de banden hem praamden,’ weet de jonge Hollander van ‘de Ringh die 't noodgeheim hem wrocht.’ Doch even als Jacobs zoon, beveelt hij zich in de handen van God.

Zo verheft hij zich, meer dan eens, in de laatste strofe van 't kunstvol sonnet, tot de Heer des Levens. Op de Sierra Morena beklimt hij als de Profeet de top die hem het Kanaän aan de Amstel zal wijzen. Schier een symbool van wat hij als de vervulling van een levensroeping beschouwt. Als zijn reizen zijn afgelopen, sluit hij zijn bundel, en zijn dichtkunst als ledige waan zo goed als versmadende, kiest hij voor de luit de gewijde harp en stelt hij zich tot taak, in de landstaal opnieuw klank en maat te geven aan de psalmen van de Koninklike Zanger.

Voor de kennis van personen en toestanden in de 17de eeuw is deze bundel ‘Poësy’ van onschatbare waarde. Niet het minst hierom, doordat de sonnetten, bruiloftszangen, rouwbetuigingen, opdrachten, klachten, ontboezemingen, huldebetogingen, dankdichten en wat al meer gewaarwordingen uitdrukt of stemmingen weergeeft, schier zonder uitzonderingen gelegenheidsdichten zijn. Zo ze hier of daar door een vaster of losser draad verbonden zijn te achten, menigmaal echter zoekt de lezer tevergeefs op andere pagina's uit de bundel, of uit zijn eigen wetenschap en herinneringen, naar nadere gegevens, welke de tekst met haar veelvuldige vage aanduidingen vermogen toe te lichten. Zo SIX' nalatenschap eensdeels ons in staat kan stellen, menige biezonderheid bijeen te garen betreffende het leven van andere even belangwekkende historiese personen, anderdeels zou men veel meer dan een mens in doorsnee het pleegt te weten, bekend moeten zijn met de toestanden in 't buitenland vooral en met de handel en wandel van SIX' tijdgenoten, niet alleen in 't brandpunt van de specifiek Hollandse kultuur ten onzent, maar ook in hun onderlinge betrekkingen en onderling maatschappelik en geestelik verkeer, waar zij zich, voor jaren, om hun commerciële belangen te behartigen, of om aan hun kosmopolietiese trekvogelzin of universele kunst- en mensenvorming de hand te bieden, in het buitenland ophouden en er zich huiselik inrichten. 't Is de vraag zelfs, wie zich het meest vreemdeling voelen en zich als vreemdeling voordoen, de haastig-reizenden, de Cook-trotters en dergelijke niet uitgesloten van de moderne tijd, die letterlik niets winnen omdat ze geen gelegenheid vinden om indruk-

ken op te doen, of wel de kalmer ‘Reiseburschen’ der vroegere eeuwen, die, aan geen D-trein of aan geen program gebonden, te voet of te paard, hun eigen tijd aan zich zelve hadden en reisden of toefden al naar de ogenblikkelike lust of de gelegenheid besliste. Zij toch voerden veel meer heerschappij over zich zelf en over de omstandigheden, als wij het kunnen doen. Uit de dagboeken en ook uit bundels als deze, spreekt een benijdenswaardige rust en vrijheid van beweging, waar wij meestal de dupe zijn van onrust en afhankelikheid. Intussen blijft het jammer dat van SIX, die een zakenman was en als zakenman zijn reizen regelde, geen dagboek bestaat. Zulk een dagboek zou niet alleen tijdelike en plaatselike ophelderingen kunnen geven, maar ook het ontstaan van menig gedicht kunnen verklaren, en niet het minst, in eenvoudig proza als feit kunnen mededelen, wat wij tans, onder de heerschappij van de ‘vorm’ en onder 't bestier van een ‘gekuiste smaak’, als ‘toespeling’ of ‘aanstipping’ genoodzaakt zijn te ontraadselen.

De teleurstellingen hebben de jonge SIX reeds spoedig tot een man gevormd; de liefde wekte in hem de dichter.[1)] De ‘Marie’ zijner jonge jaren, de enige vrouw, met wie hij zich ooit heeft willen verenigen, is de ‘Roselle’ zijner gedichten. De verzen, haar toegewijd, meestal in sonnetvorm, liggen zowel door de ‘klinkdichten’ als door het ‘Dichtbosch, Eerste Deel’ verspreid. Ze zijn onmogelik te dateren; alleen de inhoud veroorlooft de lezer er enige samenhang in te brengen. Vele verzen schijnen, door de plaatsing in de bundel, er op berekend, verwarring te brengen. Niettemin mag men met het oog op een gedichtje op blz. 147 van de bundel, ‘*Heugenisse, aan een heuveltjen, buiten Naarden*’ aannemen, dat, zo niet de eerste kennismaking, dan toch de blijvende indruk van haar persoonlikheid op zijn gemoed dateert van een speelreisje in 't Gooi, waar, beide blijkbaar nog jong, pratende en zingende op een heuveltop belandden, en over de schone omstreken heenblikten. Daar, in de vrijheid der schone natuur, was het, dat

> Ghy, Roselle, staalt myn ziel,
> Die dronken, van de veldegeuren,
> Liet sluipen, in heur minnedeuren,
> Het schoon dat minnaars wel geviel.

Deze bekoorlikheden:

1) D i c h t b o s c h . Het Eerste Deel. Het boek, aan den Leeser, blz. 145. De ‘vryer’ is met de ‘dichter’ gebleven; de ‘vryster’ ging uit 't hoofd. Zie aldaar. Toch liefhebberde hij reeds vroeger.

(De) wynbrauw als een zee vol schyns
(Het) Nectarmondje, en fulpe kaaken,
Bloembeemdjes, die van roosjes blaaken,
Omringht van blanke sesamyns.

haar keeltje en ‘minlike woordjes,’ die ‘heel seedich,’ hem ‘met gesprek, als met gequeel’ aan een koordje bonden, gaven de levensjubel en de goudgloed aan het landschap. Nu hij - in een latere herinnering - die oogjes, kaakjes en Venuslipjes mist, wordt hem het beuveltje een doodse klip, en de omtrek een wildernis. ‘Vaarwel!’ roept hij tot afscheid aan het voor altijd verloren liefdegeluk, het dierbaar plekje toe:

Vaar wel, o! plaats van myn geneughd:
Vaar wel, o! voogels, steeden, boomen,
Saailanden, soute, en soete stroomen:
Vaar wel, o! einde van mijn vreugd.

De verering van zijn Maria wordt als die van een heilige. Zij is schoon, maar die schoonheid wordt genaderd met de devotie van de aanbidder, die schroomt het heilige aan te raken. Bij deze tempelganger is de bekoring van de uiterlike verschijning der gehuldigde Vrouw een secondaire vorm van een eerbied-afdwingende diviniteit. Onnodig is het in twede sonnet (blz. 13) de schoonheid van Roselle's gemoed, boven haar glans te prijzen; onnodig, later nog, te verzekeren, dat in zijn hart geen plaats meer is voor een andere vrouw (blz. 265); wie toch verzen heeft opgedragen als het onderstaande, heeft in een twede genegenheid geen altaar kunnen oprichten van die zuiverheid welke de eerste liefde in haar heerlike openbaring voor de stralende godin der meest onbevlekte aanbidding heeft geplaatst. Ziehier de liefdekrans, die hem tegelijkertijd de dichterkroon helpt vlechten:

Rosel gewyde kerk, van eerbaarheid gevloert,
Van God volkoomen, met des Heemels eige handen,
Gemetselt naa om hoogh, met geevelpraal, en wanden,
Van stof waar mee natuur het purper parlemoert:
Schoon geestigh dak gewelf, van huisen overmoert,
Als goude rietjes, die als Sonnestralen branden,
Lantaarnen van Turkois, en Spiegels sonder sanden,
Die Efesen den glans van haar Diaan ontvoert:
Tweedeurich klein portaal, vol roosende festoenen,
Dat oopengaande toont een elpenbeene koor,
Ter plaats der galmen, die God loonen, en versoenen:
Rosel myn Afgoddin, ik recht een needrigh spoor,

Naa uw verheeventheit, met uitgetrokke schoenen,
Verleen den lofsangh van uw schoonte een gunstigh oor.[1)]

Zijn genegenheid blijft niet geheim; hij heeft zijn ‘liefdens blyk, gelyk een teerlingh, wegh gesmeeten’, en laat aan de gedane worp zijn loop, ‘zij einde goed of quaad’. Wat hij ook moge oogsten, haat of wederliefde, hij wil de begonnen baan ‘ten einde sweeten’. Maar zijn liefde zal niet wankelen, zijn trouw niet bezwijken, 't zij Roselle hem eert of blauwe schenen wil slaan. Trouwens hij verwacht reeds het laagste lot, de blauwe schenen. Dwaas, niet waar, om in die verwachting voort te gaan? Neen, niet dwaas meer, wanneer de openbaarheid hem reeds genoeg de schenen blauwt. Maar de hoogste dobbel zal toch, meent hij, ook nog niet uitgesloten zijn. En tot vergoeding voor wat hij lijdt, zal zijn min te heviger gloeien en zijn geluk te hoger rijzen.[2)]

Wat is het, dat Roselle weerhoudt? Het gedicht *Aan Roselle*, blz. 159, houdt een verwijt in, als zou ze haar hart voor zijn diensten verstenen; reeds heeft hij een ‘grooten hoop van osseleeren soolen’ versleten met om haar woning te dolen en nog wordt zijn ijver niet gezien. De vrees die hij uit, dat bij zoveel terughoudendheid haar wangen heur frisheid zullen verliezen, het haar zal vergrijzen en het gelaat zich zal rimpelen, wijst er op, dat de uitverkorene zich tevens van andere mededingers schijnt verwijderd te houden. Doch later blijkt (in *Kusje*, blz. 264) dat Roselle, ondanks ‘den soeten weerdruk’ van haar lipjes, niet gediend is geweest met ‘het vocht, ... dat als zieldauw, die met aassemamber vloedt, In 't kussen soet, als hoonighdoet, Naa scheidingh werd hersmetst van lekken, en herlekken des nasmaaks...’ Veinst Roselle, als ze hem kusjes afvraagt? Waarom neemt dan haar neusdoek weg wat ze te gunnen schijnt! Het hartewee, dat zij hem hiermee veroorzaakt, is dieper dan 't eerst genoten geluk. Wat moet hij na lang minnen en lopen van zulk een wederkus verwachten? Het duifje en doffertje gaan na 't trekkebekken, hun huwelik aan; maar, verwijt hij haar in zijn weemoedige teleurstelling, ...‘als ik, naa een kus van houwen rep, of segh, Zoo veeght ghy 't,

1) Blz. 14.
2) B e e d e o m g u n s t, aan S.L. Aldaar. Zie ook blz. 12: A a n R o s e l l e. De liefde verraadt sich selve; blz. 12: A a n R o s e l l e De liefde waart altijd om het geliefde; blz. 172: Op het kontrefeytsel van Roselle, blz. 192: Lesse aan het mesje van Roselle; blz. 226. Roosekrans, aan Roselle; blz. 243: Op Roselles oogen; kusje; blz. 254: Brief aan Roselle; blz. 259: Nieuwjaar, aan Roselle; e.a.

met myn kusjes, weg'. De vermoedelike reden laat hij volgen. Er is een ander in 't spel. Immers

Ghy woud toen Damon badt, aan hem geen kusjen geeven,
Maar kreeght het, sonder tegenstreeven.
Misschien dat ghy wel wist, hoe die een kus ontfanght,
Den kusser weer een kusjen langht.
Ik sach uw mondjen, tot een lachjen, wel geneegen,
Maar hand, noch neusdoek, om te veegen.
Hier deur kryght jelousye, in mynen boesem, groei,
En maakt, dat ik uw min verfoei.
Roselle, ik sal voortaan uw veinserytjes haaten,
Kan slechts myn min uw min verlaaten.

Dit schijnt lang te hebben geduurd. Van uit Vlaanderen, en uit elders, inzonderheid Spanje, worden ontboezemingen en minneklachten naar het woonoord der geliefde gericht. Inderdaad, de liefde waart steeds om de geliefde. Eindelik scheiden zich, met hun wensen, hun wegen. Maar de 'vryer' blijft ongehuwd, en in zijn *Antwoord, aan vrienden, waarom ik niet trouwe* (blz. 265) is de kalmte in allen dele zo ver ingetreden, dat alle gevoelens voor de andere sekse vervlakt blijken tot het gewone beschouwingsniveau van de meest alledaagse oude vrijers, en zelfs met de poëzie des levens ook de dichtvorm er in gezakt is tot de meest Catsiaanse gelijkvloersheid.[1)] Indien, - zo eindigt hij de tot de toonbank gedaalde balans, -

Indien een wyf een peeperbaal
Gelyk was, die men op een saal
Of solder leght, en weer verkoopt,
Wanneer men niet daar van verkoopt:
Of dat men, op de Thraaksche wys,
Sich scheiden kon, om kleinen prys,
Ik nam er wel een proefje van,
En wierd ook licht een wakker man,
Maar dese koopmanschap die blijft.
Wie eens gewyst is, blyft gewyst.
Ik tracht geen raadsel, om Jokast,
t' Ontbinden, tot myn leevens last.
Ik trouw aan 't eerlike oost, en west,
Niet aan een stad, of nauwer vest.
Een voogel tiert, in 't oopen woud,
Veel beeter, dan benauwt gekouwt.....

1) Zie ook: Vrouwen Macht, blz. 242.

Maar dit is SIX slechts voor de kleinste helft, en dan nog in die enkele ogenblikken, waarin het hem gelukt al het ondergane leed als een kleurloos moment samen te vatten, en het als een niet weg te redeneren passief met het voorgewend voordeel van een zelfveroverd indifferentisme te dekken. Maar niet aldus ontkomt hij de logika van zijn mens- en dichterwording. Zijn 'habitus' is een gans andere. En hij weet zelf al te goed, dat gevoel en verbeelding hem hebben doen grijpen naar Ovidius en Theocritus, en dat de wereldwijs gewordene zijn evenwicht zocht terug te vinden in de 'Venusyver', en zijn berusting in de troostgronden der Heilige Schrift.

JACOB SIX, de vader, had een drogisten-winkel in de 'Vergulde Eenhoorn', destijds drie huizen ver van Joost Hartgers de uitgever, die zijn winkel had op de hoek der Kalverstraat, waar later het gebouw verrees van de grote Club.[1] Zowel aan de kant van 't Rokin, als aan de straatzijde, stak, blijkens het gedicht op blz. 237, *Wensch des Eenhoorns*, zulk een Eenhoorn uit. De familie had nog een andere Eenhoorn op het andere eind der Kalverstraat, waaruit den 4 Dec. 1686 zijn broer Isaac begraven werd; maar waar in zijn dichtbundel reeds van de Eenhoorn wordt gerept, (blz. 193, 314 en 557) geldt het opgemerkte zijn eigen geboorte- en woonhuis. In 1639, waarschijnlik in de zomer, begaf hij zich op reis. Zijn herinneringen gewagen van Zeeland, inzonderheid van Middelburg, waar hij kennissen had. Duinkerken bezocht hij kort nadat de overgebleven schepen van d'Quendo er waren binnengevallen.[2] Destijds was de stad, door de koopvaart machtig; toen hij ze later, in vredestijd, weer bezocht, op reis naar Engeland, was ze 'een leeuw met afgestompte tanden.'[3] Ook bracht hij van Yperen herinneringen mee, die van welstand en vertier getuigden; terwijl op zijn twede reis dezelfde stad uitermate leed onder de oorlogstoestand tussen Frankrijk en Spanje en door de herhaalde requisities aan beide zijden.[4] Overigens werd al dadelik zijn genoegen verstoord door beangstigende droombeelden te Yperen, te Ninove en elders. Driemaal achtereen vertoonde zich in zijn slaap het gekiste lijk van zijn vader. Kort na de derde verschijning kwam het doodsbericht. Welk een spijt vervolgde hem, van niet aan de bovennatuurlike stem gehoor te hebben gege-

1) Zie J.G. FREDERIKS' bijdrage, voornoemd. Van Lennep en Ter Gouw. Uithangteekens II, 369.
2) Tromp begon zijn aanval de 21ste October.
3) Duinkerken in swym, blz. 566.
4) Klachten oover Yperen.

ven. Tans kon hij de geliefde dode de ogen niet toedrukken![1] Diens deugden roemt hij in een *Grafdicht*.[2] Zwaar trof ook hem het verlies van zijn jongere broer Jacob,[3] die in de Zuiderkerk met zijn vader onder één zelfde zerk heeft gerust.[4] Deze was een veelbelovende knaap, ‘die de deuchden van syn Vader had ingedronken, Terwyl “syn bloem fraai oopen gongh”, en hoewel minder van leeftijd, zijn meerdere was in geest. Zijn dood was, als die van de vader, schielik geweest. De nieuwe wonde opende de oude. Vooral de moeder leed er onder. De troost die de oudste zoon haar toezong, was gegrond op het geloof aan de heerliker bestemming van de afgestorvene. “Lykklaagen” besluit hij met een variatie op POOT'S slotwoord: Uw heil verbiedt ons 't klagen’, zou wezen (zijn) heil benijden.[5] Dit troostwoord is overigens grotendeels een weerklank op de woorden, die hij zelf zijn Vader in de mond legt, wanneer deze hem aanmaant, om zijn ‘droef gezucht’ te staken, omdat het vergeefs is ‘het doove graf’ te ‘beperlen’ met zijn schreien, aangezien de dood de wereld belacht; laat hij zijn moeder het klagen verbieden; 't is vergeefs zich gekweld met treuren over het gewijsde: ‘Want niemand stapt de schreef, Hem voorgehaald, van 't lot, voor by, noch keerde, Aan 's levens draad, na dat de dood dien scheerde’.[6] Het zeer schone gedicht, vol kinderlike piëteit, en mannelike waardigheid, siert de zoon evenzeer als de dichter, die destijds even de 20 jaar kan hebben gehaald. De stemming, welke na deze verliezen in de familie bleef heersen, en die zowel de overgebleven leden, blijkens de briefwisseling, nauw aan elkander verbond, als wel hen zo veel te meer vertrouwd maakte met het denkbeeld van de tijdelikheid en vergankelikheid van het ondermaanse leven, gepaard aan het vaste geloof aan een heerliker bestemming na een leven naar Gods geboden, wordt wellicht nog het beste weergegeven door het schoongedichte en massiefbewerkte sonnet *Aan de sark van myn Vaader en Broeder*,[7] met de woorden:

> Pars swaare sark, pars vry, pars swaarder, dan met vysen,
> d' Onafgesleete kleêrs, in uwe kas geleit,
> Om omgekeert; als nieuw, te werden toebereidt,
> Te netter zullen jongst haar heeren daar in rysen.

1) Beklagh oover de schierlyke en ongesiende dood mynes Vaaders, blz. 168.
2) Blz. 174.
3) Jan Six zelf was naar sijn Haarlemse grootvader Jan Six genoemd.
4) Treurdicht oover de dood van myn broeder Jakob, blz. 174.
5) Troost aan mijn Moeder, oover 't verlies van mijn Broeder Jakob, blz. 176.
6) Myn vaaders lyk my toespreekende, blz. 164.
7) Blz. 3.

Maar is de stof besproeit, gelyk de parssers prysen,
Om vaster ploojingh met een glans en gladdigheit?
Zoo niet, ai laat my, van mijn oogen uitgeschreit,
Se sproeyen, om wat eers myn vrienden te bewysen.
Geen vremde vrienden, neen, maar naaste bloed van bloed.
d' Een deelde aan my wat stofs, als hy aan d'ander deede.
Wier kleedinghe ghy parst is eenerhande goed.
d'Een hoort myn Vaader toe, myn Broeder hoort de tweede.
Sy syn op verre reis, ik reis ze te gemoet.
Ai dient se wel, dit kleed ontterne ik voor u meede.

Van zijn familieleden worden, behalve zijn moeder, zijn zuster Katharina, zijn broers Jakob, Joost (die naar Indië vertrekt) en Willem, bij voorkeur, nog in zijn verzen gedacht, zijn grootmoeder van moederszijde, Katharina Juliens, geboren Jeheu, die haar man Joost Juliens twintig jaar overleefde,[1)] en haar dochters, Johanna en Suzanna Juliens, de eerste getrouwd met Dr. Wilhelm Boogaard, en de andere met Kornelis Simons van der Loef.[2)] De grootmoeder bereikte de 80-jarige leeftijd; in haar oude dagen was haar gezondheid zeer delikaat. Vrij gegoed, bezat zij een hofstee in de Diemermeer; in de stad, hield zij er van, bezoeken te ontvangen van kerkleraars en met hen te spreken over godgeleerde onderwerpen. Inzonderheid ontving ze als gasten de predikanten Jakob Holbeek, F. Kesseler en Roelof Pieterse, geheel en al mannen naar haar hart, en die, toen ze door de dood achtereenvolgens uit het midden van hun gemeentenaren werden weggenomen, in Wittewrongel, Lupenius en Ruil hunner waardige opvolgers kregen.[3)] De heren voornoemd vonden in de grootmoeder een milde gastvrouw. ‘Verlieten sy besweet, met moede voeten, Den gaarde van den druivestam, 't Zij voor, of in den oeghst’, dan kwamen zij ‘den arbeid versoeten’ bij de weduwe Juliens, om ‘wat aams, en nieuwe lusten’ te scheppen uit haar ‘godvruchtige medespraak’. Dan werd het kalf geslacht, en werden koeken gebakken, terwijl men elkanders ziel en lichaam laafde. Kes-

1) Laatste eere aan Katerina Jeheu. Weduwe wijlens Joost Juliens, blz. 46; Geboortekrans van Amaranth, Aan deselfde, blz. 311. Reegenrym, in de Diemermeer, op de hofstee van Katarine Jeheu, blz. 390.
2) Zie zijn ‘Spadichten’, blz. 132. En ‘Medelyden met Joanna Juliens, Huis vrouwe van Dr. Wilhelm Boogaard,’ blz. 170. De vander Loefs word en menigmaal genoemd.
3) Zie: Beklagh oover de dood van Jakob Holbeek, F. Kesseleer en R. Pieterse, Predikanten. Aan Katarina Jeheu, blz. 338.

seler, de tweede ‘in 't afscheid’ van zijn ondermaans bestaan, was van oorsprong een Duitser, en had in de Nieuwe Wereld de zendingszaak gediend;[1] Holbeek was een verdienstelik homileet geweest, wien met zijn preken ‘niet dan volle beeken’ ontvloeiden ‘als Hemeldauw zoo zoet en eel’; Roelof Pieterse, volgens enkele vage aanwijzigingen in een afzonderlik gedicht aan diens verscheiden,[2] waaronder de biezonderheid, dat hij de doodstijding van deze gevierde herder te Middelburg ontving, terwijl het ‘Beklagh’ in Italië uit zijn pen gevloeid is, wordt door hem gehuldigd als de schrijver van ‘Het Lof des heiligen Geests’ (zie blz. 287), terwijl in de ‘Lykklaght’ hem niet minder eer wordt toegebracht wegens het ‘bespelen der Hemelsche schalmeijen’ en 't ‘blazen op heilge harders halmen’, waaronder wij te verstaan hebben, dat genoemde kerkleraar het gewijde genre zal hebben beoefend. Het gedicht, niet zonder verdienste, bevat een warm woord van lof over de even onverflauwde ijver van een voorganger, die, ofschoon ‘het rapsel van yvoor stoof langs syn bruine haairen’, bij zijn ongeveer vijftigjarige herdersdienst, zich had voorgenomen zijn ambt ten dienste van zijn kudde te blijven waarnemen tot ‘kracht hem sou beswyken’. Zoveel te meer dient aan zulk een verklaring waarde te worden gehecht, waar wij, uit deze lofdichten en zoveel andere gelegenheidsverzen, niet onduidelik de hitte voelen van de kamp, waarin de predikanten dier dagen te Amsterdam, en die openlik en anoniem, op de grofste en meest persoonlike wijze gevoerd werd, waren gewikkeld. Zij, van hun kant, konden niet zwijgen, en in hun profetentoorn wezen ze op het verderf in Staat en maatschappij, op de goddeloosheid der hateren van Gods kerk en op het snel naderend einde der tijden. De Heer zou komen en richten. Voor elke wachter op Sions muren, welke viel, verrees een andere.[3] ‘De traanen vielen pas op Geldorps doodkist neer, Of Wachtendorp die viel’.... ‘Die nooit bedeesde mond, voor wereldlyk gesagh, Is toegeseegelt, met

1) Verg. ook nog Op het overlyden van F r e d e r i c u s K e s s e l e r u s . Leeraar der Gereformeerde Gemeinte, blz. 44. Deze overleed kort na de wederinwijding voor de Nieuwe Kerk, afgebrand in Jan. 1645.
2) Lykklaghte, oover R o e l o f P i e t e r s e , kerkenleeraar (blz. 233). Volgens FREDERIKS overleed deze 4 Juni 1649.
3) Verg. Op de dood van P i e t e r W a c h t e n d o r p , Gereformeert Leeraar (blz. 45). Amsterdam aan J o a n n e s R u l i t i u s , Leeraar der Gereformeerde. Hoogduitsche Gemeinte, op syn afscheid van haar (blz. 47); Klachte, over het het ooverlyden van W i l h e l m B a k k e r , Raad, Tresorier, en Oud Burgemeester, etc. en H e n r i k G e l d o r p , kerkenleeraar, en de rampsaaligheeden deeser staat (blz. 397).

een ringh van graavesteenen'. Daarentegen ging Van Wittenwronghel, van uit Zieriksee beroepen, de faam vooruit.[1)] Deze is de man, die met Ruil (ook in de *Klaghte* genoemd), in de Lucifergeschiedenis de oppositie tegen VONDEL en de zijnen heeft geleid. Dit was in 1654. Van die tijd hoogstwaarschijnlik dagtekent het om zijn inhoud merkwaardig gedichtje 'Blaamrym' (blz. 503) dat uitweidt over de tegenstand, die de Kerkeraad en de Overheid van de zijde der poëten ondervindt, en waarvan de vage, maar in verband met onze toneelgeschiedenis toch veelbetekenende aanwijzingen, niet nalaten zullen bepaalde personen in 't oog te vatten. Vooral als men leest:

> Dat die vileine maaker geen
> Hervormlingh is, heeft vaste reên.
> Een leerlingh hoedt syn leeraars eer,
> En niemand schendt syn eigen leer.
> Hoe die quetsuur der kerkenraads
> Nu smert, in 't oogh des Magistraats,
> Dat zal de schout die al den druk
> Van zulk een smaadigh naamloos stuk
> Vergaart, zoo hy den naam uitvorscht,
> Wel leeren, aan dien lasterborst.

En wat de zielverzorgers der gemeente aangaat, ter ere van niet te verwinnen strijders voor hun zaak, als een Wittewrongel, mag gelden:

> .... wyl er menigh zulk serpent
> Hier wroet bekent, en onbekent,
> Geduurend 't schouwlik schouwtooneel,
> Zoo zal die stichtelyke keel
> Van God gedreeven, doordien op
> Die slangen, en dat godloos top,
> Zoo langh, als hy Gods dienaar heet
> Het sy die makkers lief, of leed.

Bovenstaande kenschetst genoeg SIX' houding tegenover de Magistraat, zijn standpunt in de Toneelstrijd en zijn plaats in de politieke strijd. Jan SIX toch is een anti-Libertijn, en een aanhanger van de Oranje-fraktie, die in 1653, in de Engelse oorlog, en de persoon van de zeer geziene Admiraal Tromp, een krachtige steun verloor. Voor 't ogenblik was de Stadhouderlike groep lam geslagen. De Witt kwam op, en bewerkte een verzoening met de gehate Cromwell. Wij weten

1) Deze werd te Amsterdam bevestigd in 1638. Het gedicht: Troost aan Siriksee, oover 't verlies van P i e t e r W i t t e w r o n g e l . Kerkenleeraar, hier beroepen (blz. 152) dateert dus uit Six' jonge tijd.

tegen welke koop. De Oranjes droegen het debit. Welnu, in de anti-Cromwellpolitiek, en ook alleen dáárin, gaan VONDEL en SIX, beide monarchaal gezind, de een van wege het geschonden Goddelik recht der Stuarts, de ander om de te wachten of te vrezen nederlaag der anti-Libertijnse fraktie, alhier, hand aan hand.

SIX' reis naar het Zuiden, door Frankrijk, Spanje en Italië, heeft plaats in 1649 en 1650. Zijn reisgenoten zijn van uit Zeeland Antoni Duivelaar en Abraham Grenier.[1)] Duivelaars voogd, Pieter Duivelaar, predikant te Oostkapelle, was getrouwd met een Catharina Grenier. Beide jongelingen verlaten hem in Frankrijk; Abraham Grenier blijft te Angers voor zijn studieën; Duivelaar ontmoet hij later weer te Rome. Onverzeld trekt hij verder. Zijn aantekeningen in zijn gedichten zijn schaars. Te Parijs heeft een oploop plaats (blz. 15). Te Fontainebleau beziet hij de plafondschilderingen in het wereldberoemde slot (blz. 16). Te Toulouse wordt hij in de vroege ochtend gewekt door spelende straatmuzikanten (blz. 308); de grenzen van Spanje, destijds nog in oorlog met Frankrijk, overschrijdt hij onder een zwaar onweer (blz. 302). Talrijker zijn de berichten omtrent zijn wedervaren in Spanje. Hij bezoekt er het Escuriaal (blz. 390); woont de feesten bij ter gelegenheid van de intocht van Maria, de jonge Aartshertogin van Oostenrijk, met wie Filips IV in Nov. 1649 hertrouwt; trekt over de Sierra Morena verder door Andalusie (blz. 28, 33); verdwaalt tussen Port St. Maria en Granada (blz. 29), vertoeft te Granada terwijl het er stormt (blz. 34), ontkomt een aanslag te Sevilla (blz. 493), schrijft te Gibraltar in de open lucht brieven (blz. 324), gaat te Alicante scheep en komt te Genua in Italië (blz. 329). Over Florence (blz. 35) bezoekt hij eerst Rome, waar hij Livorno en verscheidene Nederlanders terugvindt, waaronder Anslo, en de reeds genoemde Duivelaar, daarna bezoekt hij de Vesuvius en de Hondsgrot, en keert dan weer Noordwaarts, naar Venetië, waar hij tegen Kerstdag 1650 aankomt. Hier vertoefde hij langer dan hij van plan was geweest; hier waren trouwens heel wat landgenoten. Hij schreef hier *De Amsterdamsche Winter* en zijn schets van *Veneci*, en vierde er de vastelavond 1651. Een volgende reis te land schijnt nog in hetzelfde jaar te hebben plaats gehad. Zijn reisgenoot was nu Michiel Soetens, de jonge Haagse landschapschilder. De reis heen en terug ging over Tirol, de terugreis, altans wat SIX zelf betreft, met tegenzin (blz. 44).

1) In dit verband, maar in hoeverre, blijft een open vraag, moet ook de onoprechte N.V. L i e b e r g e n (blz. 45) worden genoemd, altans wat Frankrijk betreft.

Voor de degelike en godsdienstige SIX moest de frivole zin der Zuidelike volken en het leven van de Nederlandse schildersbent te Rome wel stuitend zijn. Nu was Italië het land, waar alles geoorloofd heette, en inderdaad, zo de Zuidelike zon er de hartstochten welig deed tieren, niet minder waar is het, dat de ontucht, waartoe ze leidden, er zo goed als openlik, onder een vuige handel, werd uitgebuit. SIX kon zich beroemen, zijn aanvechtingen te hebben weerstaan;[1] een gans ander leven leidde terzelfder tijd V.D. MERWEDE, heer van Clootwijk, wiens Roomse Min-triomfen ons voor een deel het toenmalige leven te Rome onthullen. Nu zijn de mensen opmerkelik verscheiden van aanleg. SIX heeft zijn Roselle, MERWEDE zijn Amaril. Naar beide strekt zich uit, met de weemoed, waarmee het onbereikbare het gemoed vervult, een onbeschrijfelik verlangen. Doch de een houdt het heilige hoog, door zich zelf te hoeden voor ontwijding; bij de ander flikkert door de grauwe atmosfeer van de grofste liederlikheid het heimwee door naar de smetteloosheid van een reiner gevoel. VAN DER MERWEDE mag niet alleen een ‘beest’ heten; hij is ongetwijfeld ‘dichter’; en blijkens zijn ‘geestes’-werk, een verklaarbare, door lijden gefolterde ‘menselikheid’, die een nadere aandacht verdient. Tegenover een passionele natuur als hij, is SIX schier bloedloos.[2] Zijn roem is een andere, namelik, een vrij geweten, en zijn welvaren te hebben betracht, zodat hij noch ‘koeler bloed’ noch ‘uitgeminde schonken’ heeft in te brengen. Niettemin hebben zijn vrienden hem, zoals hij ergens zich zelf betitelt, een ‘drogist’ kunnen noemen. In Rome, en ook in 't even Sodomietiese Florence, heeft hij er alles van gezien. Hij waarschuwt daarom ‘aan een Vader’ met het oog op ‘'t Leeven van menigh reiselingh in Italien’, wat de geleerdheid van diens zoon op die wijze al moet kosten aan debauches. Zo hij zelf Vader mocht worden, dan zal zijn zoon ‘binnen’ blijven. Blijkbaar heeft SIX met die beschrijving[3] inzonderheid de luidruchtige, in damp van wijn en tabak, tot laat in de nacht toevende Hollandse

1) Aanvechtinge, geleeden te St. Lukas (blz. 28). Misleide onnooselheit (blz. 217).
2) Op van der Merwede ziet wel het vers *Dwaasen Roem* (blz. 46) gedicht op 't verschijnen van diens ‘Min-triomfen’, beginnende:

> Een ander Hollands kind trek minnesieke pennen,
> Uit wieken van kupyn, om syn geleschten brand,
> Met geilheit, en vermaak, langhs 't geile Auroonsche strand,
> Aan Vaaderlandsche jeuchd, eersuchtig te bekennen. Enz.

3) Blz. 37.

schildersbent op 't oog, waarvan VAN DER MERWEDE zegt, dat de leden ‘optrekkers’ zijn, meer ‘met de kan dan met de meit’. MERWEDE gebruikt bij deze vergelijking zich zelf als toets; deze fulmineerde, altans in zijn verzen, *tegen* de wijn.[1)]

JAN SIX was een man des vredes. Ook in die zin, dat na het sluiten van de vrede te Munster, zijn lof op de Monarch van Spanje, aan wie voor een groot deel de eindelike beslissing van 't langdurig geschil moet worden toegeschreven, schier woorden te kort komt. De ‘Vredestempel’,[2)] die de Amsterdamse zakenman voor de vierde Filips en diens bekoorlike gemalin, wier schoonheid voor hun gans Spanje in gulden gloed deed stralen, wil oprichten uit wanden en bogen van edelstenen, komt de fantastiese Hemelwoningen, zoals de pen der Middeleeuwse visionarissen ze waagde te beschrijven, nabij, en reikt, in hulde van Paus en Koning ver boven de draagkracht van 't Calvinistiese Nederlanderschap, weshalve zijn eigen oren er van tuitten, en hij, na er over gekapitteld te zijn, zich opmaakt, zijn gedrag te rechtvaardigen.[3)]

Zo mild hij is jegens Spanje, zo verstoord trekt hij van leer tegen CROMWELL, aan wie hij, en terecht, de oorlogstoestand na 1651 wijt. Beter dan tans het geval is, nu de ‘draadloze’ gemeenschap tevens de spionnenvrees heeft gekweekt, kon men in een vijandelik land ongemoeid worden gelaten. Alleen de zee was onveilig, en zo was het dan ook mogelik, dat SIX tijdens de vijandelikheden in Engeland kon vertoeven.[4)] Ofschoon de vrede in April 1654 gesloten was, werden tegen zijn twede bezoek, in Oct. van dat jaar, bezwaren ingebracht. In het ‘kontrefeytsel van OLIVIER KROMWEL’ (blz. 442) waarin hij de Protector op de meest uitvoerige wijze als een ‘helbeest’ had uitgeschilderd,[5)] had hij zich danig tegen de loop der zaken in

1) Of soms ‘Seldsaame Dronkenschap, van V.M.’ op hem zou kunnen doelen? (blz. 577).
2) Tempel, aan den Kooningh van Spanje (blz. 317). Opdracht van den Tempel, aan den Kooningh van Spanje (blz. 321).
3) Verklaaringe teegen arghwaan, oover myn Dicht ter eere van den Kooningh van Spanje. - De vraag is gewettigd, of deze gedichten wellicht in druk verschenen waren, en zo de opmerkzaamheid trokken. Niet aan te nemen is, dat ze enkel als ‘brieven’ rondgingen.
4) Voor de eerste maal, vergelijke men het slot van ‘Duinkerken in swym’, blz. 566. Zeer waarschijnlik ging toen de reis van de Vlaamse kust. Voor de tweede maal ging ze over Colchester.
5) Verg. ook nog: Engelsche raasernije (blz. 196); Engelsche Staatsrecht (blz. 211) en Schrikspiegel, om niet naa Engeland te reisen (blz. 296). Afraadinge van vreede, met de teegenwoordige regeeringe van Engeland (blz. 86).

Engeland geweerd; in ‘De Waarom van myne vrymoedige reise, naa Engeland’ (blz. 521) voelde hij zijn geweten vrij, ook al, omdat in werkelikheid zijn gevoelens sterk waren gewijzigd. Want boven de vraag, hem eens zo dierbaar, wie der partijen door de loop van de oorlog hier eenmaal de lakens mochten uitdelen, gaat bij hem, de Amsterdammer en handelsman, het belang van een vreedzame verstandhouding der beide volken. Zo vergeet hij dan ook, wanneer het uitzicht op vrede geopend wordt,[1] zijn wrok tegen de Britse natie, en de schade, hem door de zeeoorlog toegebracht, en dicht zijn ‘Olijfkrans, oover de verbonden handen, van Engeland, en 't Vereenight Neederland.’[2] Daar kwam nog toe, dat ook in een ander opzicht het stadsbelang zwaarder was gaan wegen door het partijbelang. De aanslag van Willem II in 1650 had de Oranjegezinden voor zover ze tevens de roem van 't Vorstenhuis aan de welstand van hun vaderstad trachtten te verbinden, in een moeielike positie gebracht. Voor hen was een status quo gewenst, waarin altans voorlopig, geen beslissing in een definitieve uitspraak werd uitgelokt. Zo kan dan ook JAN SIX dit antwoord geven op een vraag, die hij zich zelf of anderen hem gedaan kunnen hebben:

> Wat zyt ghy, onder 's lands tweespalligh gaande jammer?
> Ik ben geen dwarsche Zeeuw, noch wrokkende Amsterdammer.
> Dus trekt het zeil van Stadsbeleg te hoog in top:
> Maar Zeelands toestem dringht ons haaren landsheer op.
> Indien men zyde kiest: ik haat geweldenaren,
> En stuur myn scheepsboegh forts, ten spyt der dwarsche baaren.
> Zoo waarlik help my God, indien 'k myn vaaderstad
> Niet voorstaa, met myn bloed, en wat ik nu besat:
> Indien ik 't heerschsiek huis, van 't opgeparst Oranje,
> Niet weere, van myn hals, voor zulken tyd, als Spanje.[3]

De pacifieke natuur van SIX kwam vooral in opstand tegen de pauselike bul, die Innocentius de Tiende uitvaardigde tegen de vrede, die in 1648 aan Europa de rust had wedergegeven. De strijdlustige kerkvorst achtte in 1651 de tijd gekomen, om door een nieuwe krijg

1) Zie: Voorspel van vreede, tusschen Holland en Engeland, onder de regeeringe der Heeren Frans Banningh Kok, Kornelis Bikker, Johan Huidekooper en Nikolaas Tulp. Burgemeesteren (blz. 468).
2) Blz. 486.
3) Amsterdamsche Rondheit (blz. 492).

de zaken in Duitsland weder ten voordele van het Katholicisme te wenden. De toeleg gelukte niet. De Westerse volken, en inzonderheid het geteisterde Duitsland, waren de oorlog moe. SIX' neef, de vermaarde JOHANNES HOORENBEEK predikant en hoogleraar te Utrecht, beantwoordde het Pauselik geschrift, zeer naar zijn genoegen, met een '*Examen Bullae Papalis*, qua P. Innocentius abrogare nititur pacem Germaniae,' en werd daardoor de strijder voor Godes zaak, die met zijn ijver 'Belsebub' bedwong. Want SIX, - menige uitval bevestigt het, - is weinig van Roomsen gediend. Deze Professor HOORENBEEK is een intimus van hem. Op reis schrijft hij hem onberijmde en berijmde brieven;[1] in een zeer dichterlik gestemde dedicatie roemt hij 'syn kristallyne, en vliende soete beek, Vol godsgeleerde waatren';[2] in Augustus 1650 feliciteert hij hem met zijn eerstgeboren zoon, die moge leven 'Ten gouden roem van Uitrechtssticht, en Haarlem, 's vaaders eerste licht';[3] uit een nadere 'Brief' blijkt, dat evenzeer HOORENBEEK de poëtiserende neef met 'geestlik boek, op boek' vereert;[4] elders wordt de Professor het afsterven van 'Moeder Juliens', op 80-jarige leeftijd meegedeeld;[5] terwijl een der 'boeken' voormeld van de theologiese Professor, wordt genoemd en geroemd als voerende tot de edelste 'wetenschap des stervens' door op 'de eerste trap des levens' de strijd aan te binden tegen de hel en de dood, en de snode wellust van het vlees.[6]

SIX' lotgevallen hebben meegebracht, dat hij niet alleen zich nauw verwant heeft gevoeld aan hen, aan wie wij het heil van onze ziel plegen op te dragen, maar ook, dat hij connecties zocht met diegenen wier roeping het is, voor het lichamelik welzijn hunner medemensen te zorgen. SIX leed aan de milt, een kwaal, waarmee hij naar zijn zeggen en volgens andere betrouwbare aanwijzingen, erfelik was belast. Hij heeft er lang aan geleden, en veel pijn voor verduurd; tal van medicamenten, ook op aanwijzing van zijn vriend GRENIER uit Middelburg, geslikt; de hulp ingeroepen van zijn neef DILMAN, geboortig uit Lemgo in Westfalen, en lange tijd woonachtig in de Be-

1) Zie Brief, aan Joannes Hoorenbeek, te Uitrecht (blz. 298) waar ook op vroegere en volgende korrespondentie wordt gewezen.
2) Verrukkinge der Sinnen, aan Joannes Hoorenbeek, en Simon Dilman (blz. 227).
3) Begroetenisse oover de Eerstgeboorte van Joannes Hoorenbeek, enz. (blz. 352).
4) Blz. 400.
5) Blz. 407. Dit is n.l. de grootmoeder.
6) Op het boek Euthanasia, of Welsterven, van J o a n n e s H o o r e n b e e k .

verwijk, welke standplaats hij verwisselde met het levendiger Amsterdam, waar hij een drukke praktijk won. Maar noch de in zijn eigen persoon en zijn knappe kinderen dikwels bezongen DILMAN en diens aderlatingen en purgatieven, noch de pillen en kruiden, van uit de vreemde, gereklameerd, noch de in flessen aangevoerde minerale wateren vermochten hem te helpen; eindelik trok hij de stoute schoenen aan en trok zelf naar Spa, om aan de bronnen zelve zich van zijn plaag te verlossen. Dit lukte in de zomer van 1656, na een kuur van 9 weken. De ‘Spadichten’ zijn zeer merkwaardig; als dichterlik werk van het minste, dat SIX geleverd heeft, zijn ze echter om hun inhoud, wegens de plaatselike beschrijvingen, de wijze van leven in de badplaats en door allerlei persoonlike en historiese toetsjes en trekjes van een buitengewoon belang. Nu leest SIX zeer moeielik. Zijn constructies zijn gewrongen en ruiken maar al te dikwels naar de Latijnse apotheek; zijn etymologiese zin, ofschoon niet on-Nederlands, en zijn vertrouwdheid met archaïsmen, hoewel ook daarin niet alleen staande, maken de tekst even ongewoon als zijn syntaktiese vrijheden. Zoals FREDERIKS opmerkte, moet men zich bij hem inlezen. Doch alras komt er, dus lezende, relief in zijn verzen en woorden, en door de compacte woordschakelingen werken licht en lucht zodanig, dat woord voor woord eigen lijn en kleur bekomen, en de afzonderlike elementen der gedachten gaan medewerken om de zin en de zegging der verzen de haar toekomende waarde te geven. Zo brengt ook hier enige inspanning haar loon in voldoening mee.

Niettemin blijft, ondanks de bevrediging welke een dieper doordringen in SIX' arbeid schenkt, onverminderd waar, dat zonder bepaalde steunpunten, welke enkele der rijmbrieven en gelegenheidsverzen ons bieden, de substantie van de gedichten dreigt te vervliegen als histories-persoonlik element. De ‘Spadichten’ bijvoorbeeld krijgen een vast tijdmerk door de brand van Aken (2 Mei 1656)[1)] en door de nadere toevoeging van ‘het heetst van 't jaar’. Doch aan deze gegevens knopen zich, tegelijkertijd weer andere, al zijn ze ook van secondaire waarde, zoals b.v. de wandeling met RAIMOND DE SMETH in Spa's omstreken, het onderwerp van hun gesprekken, de richting van RAIMONDS terugreis, en dergelijke. Dat die verzen voor de kennis van de kultuur dier tijden grote waarde hebben, is reeds gezegd, en zelfs geven de culinariese liefhebberijen van SIX ook omtrent de

1) Blz. 594. De ‘Spadichters’ zijn afzonderlik gebundeld. Doch zij kunnen onmogelik zonder vergelijking met vele andere in de ‘Dichtbosschen’ verspreide ‘klachten’, ‘versuchtingen’ en dergelijke, in één schema worden gezet.

herkomst van geliefde schotels welkome aanwijzingen.[1] Trouwens zijn vak bracht mee, dat hij kennis bezat van allerlei vreemde produkten uit Oost en West, en op de hoogte kon zijn van allerlei biezonderheden omtrent landen en volken. Het zijn niet alleen handelslieden, met wie hij vertrouwd raakt op zijn reizen en wier gastvrijheid hij geniet, maar hij maakt ook kennis met de kruidkundige Norbertijner AMANDUS FABIUS te Ninove, de bejaarde priester en oprichter van de kloosterhof, die ‘een aardsch Paradijs, in 't klein, uit alle wereldsche hoeken’ bevat, en welke geleerde tevens SIX' bewondering vermag te wekken voor een Latijns dankdicht op LEOPOLD WILLEM, de bekende gouverneur der Spaanse Nederlanden.[2] Trouwens, er bestonden destijds meer ‘kruidhoven’ die op schoonheid van aanleg en op verscheidenheid en rijkdom van soorten konden bogen; ‘neef’ RAIMOND, zijn ‘zomerbuur’ aan de Vecht, rijk geworden door zijn handel in laken stoffen, had een wonderschoon lusthof ingericht van uitheemse vegitaties;[3] en JOANNES SNIPPENDAL, de Stadshovenier te Amsterdam, die uit Oost en West, en zelfs uit de Noordelike gewesten alle kruiden te zamen heeft gelezen, 't zij ze ‘of met, of zonder schaduw wassen. In schraaler zand of vettere asschen,’ plukt uit de door SIX uitgereikte ‘Steetuinkroon’ ruim zo veel lauwerblaren nog als KAREL KLUIS, die voor ‘'t wyse Leiden’ elk ‘groensel dat de werreldkloot onkruipt, uit haaren vruchtbren schoot’ in haar beroemde Hortus heeft bijeengegaard.[4]

Groot is het getal tijdgenoten, door SIX in zijn verzen herdacht of genoemd: schier even groot het aantal, dat slechts door voorzichtige of bescheidene initialen is aangewezen, en welke personen, eerst door opzettelik onderzoek na te speuren of toevalligerwijze uit te vinden, in staat zullen blijken een ruimer licht te verspreiden over 's dichters persoonlike betrekkingen, en over de waarde der beoordelingen, gunstig en ongunstig, welke zijn tijdgenoten, in openbare gesprekken of in geschrift, over hem en zijn werk hebben geuit. SIX

1) Zie het zeer merkwaardige *Vischmaal*, aan Manuel Spranger (blz. 224). *Mooi weer*, aan Simon Dilman, Geneesheer (blz. 182); *Dank*, voor een gerookten Salm, aan Pieter Loones (blz. 459). *Oesters* te Kolchester (blz. 586). Daarentegen is zéér kenschetsend voor Six, ondanks zijn gastronomiese zin, zijn afwijzing van een geschenk in Kaviaar, als te zeer prikkelend voor ‘'t lichtgeraakte vleesch.’ Zie *Dank* aan Manuel Sprauger, voor Kaaviaar.
2) Zie blz. 477 en 555.
3) *Wild tuilken*, aan Raimond de Smith (blz. 128).
4) *Steetuinkroon* aan Joannes Snippendal (blz. 180).

heeft zich nog al eens moeten verdedigen. Van de ‘drogist’ verwachtte men niet veel. Ook blijkt, dat na 1657 - het jaar van de uitgaaf zijner bundels - hij spoedig vergeten was. Het aantal poëten was trouwens ook legio. Daarom is het van VAN VLOTEN zulk een prijselik werk geweest ‘deze, gansch ten onrechte, te weinig gekende’ auteur in zijn ‘Bloemlezing uit de Zeventiende Eeuw’ op te nemen, en een voor de kennis van diens leven en de waardering van zijn werk, ondanks haar gebiedende beknoptheid, een zorgvuldige keuze uit zijn werken te geven; een blijk dat VAN VLOTEN hem goed gelezen en nauwkeurig gekarakteriseerd heeft. Wellicht is de reden, dat zo weinig historieschrijvers hem lezen, wel deze, dat zij huiverig zijn, iemand naar voren te schuiven, die door de eerste mannen zijner eeuw in 't geheel niet is genoemd. Met een overigens bekend Amsterdammer, die omstreeks 1650 VONDEL heeft gekend, de pen heeft opgenomen ter verdediging van GEERAARD BRANDT, de BICKERS en TULPEN heeft bezongen, Amsterdams gebouwen en de nationale zeehelden heeft verheerlikt, die oog en oor had voor toestanden en personen, en tal van relaties onderhield en desondanks door zijn tijdgenoten stilzwijgend wordt voorbijgegaan, was, zal men gedacht hebben, enige voorzichtigheid geboden. Ook tans, nu Dr. KNIPPENBERG'S werk over ANSLO, hem een ogenblik voor 't voetlicht heeft gebracht,[1] blijkt, dat SIX wel ANSLO, maar ANSLO altans blijvend, geen SIX gedenkt. De reden schrijft FREDERIKS toe aan een door diens geloofsverandering nodig geoordeelde achterhoudendheid van ANSLO, die te Rome, blijkens een aldaar vertoevend landgenoot, zijn ‘seilen naa den (Pauseliken) wind’[2] ging hangen, een verdachtmaking, die de bewerker van de verdienstelike monografie van ANSLO, van diens rug meent af te moeten schuiven. Doch ook in dit geval, zou ANSLO'S stilzwijgendheid niet in de eerste plaats moeten worden toegeschreven aan kleinachting voor SIX' verdiensten. Evenwel, bij lezing van een der verzen van SIX, mag het ons voorkomen, dat VONDEL zich, indirekt, een minder gunstig woord over hem heeft laten ontvallen. Een zekere T.D.[3], vermoedelik THEODORE D'ODEUR, met wie SIX

1) De H.H. K n i p p e n b e r g . *Reyer Anslo*. Zijn Leven en zijn Letterkundig werk. Amst. 1913. Over de verhouding tot Six: 240-'46; 256-'59.
2) Uit de *Brief*, aan *R. Anslo*, te Rome, blz. 600-'04.
3) Zie *Weerstuit*, aan T.D.:

> Ghy rymde in 't kort, dat Six, die was een langh Poëet,
> En seid het schamper, doch na VONDELs oordeel wel,
> Gelyk men praat. Maar 't zy. Het deed my weinig leed.
> Ik wedde, ik u een fout sal wysen, in 't gestel.
> Maar, gaauwert, schoon ghe ses, of seeven reegels schreeft,
> Die klaar, en scherp genoegh een spoogen, in den mond,
> Ik prys 't, maar niet of ghy wat wonderlyks bedreeft.
> Elks tongh byt, van natuur, gelyk een dolle hond.
> Een lukkigh opschrift, of een korte spreuk valt licht.
> Alzoo voorseide een sot het eind der Switser krygh.
> Maar langh, en fraai te syn, is swaarder, van gewight.
> Dat leert uw treurspel wel, welks voornaam ik verswygh.
> Toon VONDEL dat, indien hy daar verstand in pryst,
> Zoo lyde ik dat de straat, met vingren, naa my wyst.

F r e d e r i k s leest uit de aanvangsverzen, ‘geen ongunstige meening’ van VONDEL. Ons inziens wijst het uitspelen van VONDELS oordeel aan 't slot op het tegenovergestelde. Daar door krijgt vs. 2, met *wel* tegenover *schamper* te plaatsen, een andere zin. Aan dezelfde T.D. is ook het sonnet op blz. 41 gericht:

> Uw eerste brief, die noemt myn rymen koopre bellen,

op zijn reizen in een vrij vertrouwelike briefwisseling stond, schijnt zich tot een meer rake dan verplichte kenschetsing van diens ‘buiten-

> En d'uwe loot: dit maalt geduurigh in myn sin.
> Ghy spot, of weet niet wat de bellen hebben in.
> De bellen raasen meer dan ijsre koeije schellen.
> De koeijschel klept, en baart een onsoet ydel rellen.
> Op 't minst soo klept myn rym. Waar heb ik dit verdient,
> Enz.

Dat T.D. de bevriende Théodore d'Odeur kan wezen, blijkt uit de rymbrief uit Gibraltar (2 Jan. 1650) op blz. 324-'27:

> Maar deeze (n.l. de brief), vrind Dodeur, rymde ik, op voet, en maate,
> Bewust dat ghy de spraak van poësy niet haatte,
> Maar deeze Heemelnimf, zoo minlik, plaght te minnen,
> Dat ghy wel rymsy haar, tot een cieraad, kost spinnen.
> Dus wyl geen nieuwe maar besonders kan vertellen,
> Zoo gaan hier neevens noch bekrieuwelrymde vellen.
> Al schuilt er somtyds, by het ernstigh, eerlik mallen,
> Ai laat, uw heusche gunst, die vryheit welgevallen.
> Weet d'andere oorsaak vry, waarom ik u wil deilen
> Dit buiten vaarse kraam:

De brief is werkelik bijeengerijmeld en lang van adem. Als eerste ‘poesie’ in handen van Dodeur, kan deze allicht tot zijn ongunstige uitspraak gekomen zijn. Heeft Dodeur echter tegenover Six zelf de term ‘kopere bellen’ gebruikt in een schriftelik antwoord, dan was dit echter geen ‘eerste brief’ geweest in de zin van ‘aanvang ener korrespondentie.’ Te Bayonne n.l. had Six al te voren een schrijven van Dodeur ontvangen. Veelzeggend is in dit verband: *Ontrouwe Vrienden* (blz. 593), en ‘*Kluchte*’ (blz. 583). Verg. ook ‘*Neetelen*’ (blz. 414). Daarentegen komt Six op tegen al te uitbundige lof door Joan Rademacher; blz. 572, 577.

vaarsekraam' hebben genoopt. Doch ook van deze D'ODEUR, zelf een 'rymsyspinner', is naar ons weten, niets tot ons gekomen, dan de, en nog wel door zijn tegenstander aan de vergetelheid onttrokken, holle naam. Zelf is SIX een bewonderaar van 'den Keulschen FENIX';[1] zoals hij ook HOOFT vereert,[2] HUYGHENS prijst,[3] en in JAN VOS zijn autodidakties talent roemt.[4] VAN BAERLE gedenkt hij in zijn 'Rouwmantel';[5] VOSSIUS, de oude, brengt hij zijn hulde om diens geleerdheid;[6] JANUS SECUNDUS wijdt hij een versje om diens 'Kusjes';[7] een ander tijdgenoot, wiens 'schoon Latijn' hij las en verwerkte voor eigen weelderige bruiloftszangen en speelse opmerkingen aan even klassiek onderlegde vrienden, was de vermaarde Alkmaarse rektor NEUHUSIUS die de 'Venusyner en Katullus' volgt en menght fraai Griekens poesij, Ter tyd van Venus koozery.[8] Nog zij volledigheidshalve vermeld, - ofschoon deze konnekties ons alsnog geen inlichtingen vermogen te geven omtrent nadere persoonlike verhoudingen of onze wetenschap nader brengen tot de altijd interessante 'schilderbent' die Rome al wat er komt en gaat, of elders in Italië verblijft, tot één geest en geestrijkheid vierend, 'korpus' koloniseert, - dat SIX

1) O.a. uit *Verrukkinge der Sinnen*, IIe keer:

Ons Holland, parrel, aan het oor
Des werldgodins, siet uit de boomen
Van Amstel rysen, op het spoor
Van Theben, 't baaker kind der drymaal kroonde stroomen
Des Rhyns, die op syn moedige geboort,
Uit d'ongemeetenste Alpen,
Zoo trots niet af bruist, als om 't woord,
Dat hy zoo grooten ziel, uit Keulen, hier quam swalpen:
Een ziel die door haar dicht
Met Hoofd, de Poësy, in Neerland, heeft verlicht.

Verg. de *Rymbrief* aan H a n s B a a r d , de Haarlemse Neef, blz. 267-'70, IIe Tegenkeer, waarin de term Keulsche Fenix, en het epigram op blz. 627.

2) Zie het epigram op blz. 624.
3) Vgl. *Dank aan Joan Rademacher*. Voor het leenen van C. Huigens oogenblikken (blz. 48). Op K. Huigens oogenblikken (blz. 572). *Op de leedige uuren* van C. Huigens Ridder etc. (blz. 530).
4) Op den Titus Andronicus van Jan Vos. Aan den selven (blz. 238). En het epigram op blz. 635.
5) Blz. 408.
6) Blz. 256.
7) Blz. 423.
8) *Verantwoordinge*, over een bruiloftsdicht (blz. 136).

in zijn vaderstad kunstschilders kende, met één van hen naar Italië trok, en er anderen te Rome ontmoette. Michiel Soetens, - want deze was het, die met hem de reis door Tyrol maakte, - nam te Venetië afscheid van hem en reisde verder tot waar de 'bent' hem trok, waarin 'men alle schilders doopt, een braaven bynaam', om er te vinden 'Uitrechts Bot', 'Haarlems Laar', 'Krabbetje den Yenaar', en 'Petit, mee van den Haagh, Syn Meester, tot het schildren traagh'.[1] Bronkhorst had te Venetië, een portret genomen van Anslo;[2] pater Seeghers, die hij evenzeer gedenkt, had voor Frederik Hendrik rozen geschilderd;[3] Baudrighem zijn 'vaader saaliger'.[4] Andere, minder bekende kunstenaars, noemt hij elders.

Na 1657 laat SIX zijn wereldse pen rusten. Zoals bij vele anderen, vooral wanneer de nacht der vergetelheid de vruchten van denken en werken in een vage nevel oplost, - gewent ook SIX VAN CHANDELIER er zich aan, zijn vroegere pennevruchten te versmaden als 'snorkery der jonkheid'[5] en zijn krachten te besteden aan 't vertalen van gewijde poëzie. Zijn Psalmvertaling beleefde nog in 1690 - hij had inmiddels de leeftijd van de 'Koninklyke Harpzanger' bereikt, - een twede druk.

Ondertussen is, op zijn dichterlike levensweg, de gezindheid, die hem de laatste helft van zijn leven, voorgoed het oog op zijn eeuwige belangen doet richten, op elk haltepunt duidelik te merken. Hij had steeds besef met de betrekkelike waarde van het tijdelike en menselike. Hovaardij was hem een gruwel; het opschikken van gewaad en verven van haar en gelaat - en met HUYGHENS zijn er nog anderen, die er tegen optrekken,[6] - een zijdelings minachten en hoog-

1) *Op de reise door Tirool*, met M i c h i e l S o e t e n s Schilder: Aan den selven (blz. 353). Verg. ook nog: *Op geschildert marmer*, door M i c h i e l S o e t e n s (blz. 361) en het belangryker *Berouw op de weeromreis van Venecie.* Aan M. S o e t e n s Schilder (blz. 44).
2) *Op het konterfeitsel*, van R. A n s l o . Door B r o n k h o r s t . Te Venecie, aan den selven (blz. 343).
3) *Roosenfestoen* aan D a n i e l S e g e r s Schilder, vereert aan syne Hoogheit F r e e d r i k H e n d r i k (blz. 598).
4) *Op het konterfeitsel* van myn vaader saaliger (blz. 404).
5) Zie zijn eerste Epigram: Voor jaaren was ik een poeet. Nu weet myn meiningh meer, als doe. Nochtans zoo weet ik niet een beet. Ai houd de jonkheid wat te goe. De jonkheit, en de poesy Beminnen wind, en snorkery (blz. 64). Verg. ook het in zijn ziekte geschreven: *Ydel ooghmerk van boekschryven* (blz. 450).
6) Om niet te spreken van S t a l p a e r t v a n d e r W i e l e (in zijn 'Vrouwelyk Cieraat van St. Agnes versmaet') denken wij aan P. N u y t s ' en anderer bewerkingen van Juvenalis' satyren.

moedig verstoren van 't werk van de Schepper. Zijn ‘Blaame van gemaakte Schoonheid’[1] geeft het resumé, waarvan als 't ware Op het Blanketten van 't Vrouwvolk in Spanje, in tien sonnetten, de brede parafraze is.[2] Zij is zijn schone, ‘die 't waapen van schoonte is ingeschaapen’.[3]) Doch boven 't aardse staat onmetelik hoger het Eeuwig Heerlike.[4] In deze Christelike verwachtingen, gaan ten slotte al zijn zorgen op. Het oorlogsrumoer verstomt; de partijen zwijgen; het leed, het verlies wordt vergeten; achtergelaten wordt, wat van deze wereld is, en terwijl hier de waakzame Staten met zorg het Oosten, Zuiden en Noorden gadeslaan, verbonden aangaan, met vloten dreigen, evenwicht zoeken en kanonnen bestellen; terwijl binnen korte tijd, met deze gewesten als middelpunt, de oorlogsvlammen laaien, klinkt op de Reguliersgracht, uit de vereenzaamde levensjaren van de zich terugtrekkende SIX, het eerste lied van betrouwen, op de wijze van de 21e Psalm, en God meest te laten sorgen:[5]

O Bloemetjes, die neeven my,
Bloeit in de stille daalen,
Vergeeten van de straalen
Des donders, en der windvooghdy,
Sich stortende, op een bergh
Deur pyn, en dennenmergh:
Wat raakt aan ons de bange maar,
Hoe Tartars, naa begeeren
Heel China overheeren?

1) Blz. 250.
2) Blz. 21-26. Zie ook *Kraampracht* (blz. 285). Waarmee men smeerde, en wat men al slikte, daarover *Lykbalsem* (blz. 424).
4) *Godsaalicheit* voor grootsheit (blz. 597). En het schone *Hoovaardyes dwaasheit*, (blz. 551) aanvangende:

Gezielde romp
Van 's werrelds klomp,
Uit niet en door een woord geschaapen,
Wat wilt ghy u, aan hoovaardy
Die schoon gemaskerde harpy,
Hovaardelyk verlieft vergaapen?

In dit opzicht is ook nog merkwaardig het reeds gememoreerde sonnet: ‘*De schoonigheit* van Roselle 's gemoed, booven haar gelaat geprezen, aan de selve.’
5) Blz. 588.

Wat raakt aan ons het ryksgevaar
Der deisende Polak
Voor Moskou en Kosak?

Wat raakt aan ons, wat dat de Goôn
Met Amsterdamsche naamen,
In hunnen raad beraamen?
God, onse God, op d'opperthroon,
Al stuuren sy het land,
Die set se naa syn hand.

Laat d'opperheer, die 't al bestiert,
De toesicht syn bevoolen,
Van hoogh beraande schoolen,
Waar uit de staatsucht raast en tiert,
Het boovenste onder keert,
In wat, op aard, regeert.

Werp alle pynelyke sorgh,
Op God, hy sal 't wel maaken,
Met die hem vroom genaaken
Hij is hun hoop en vaste borgh,
Die hun te vreede stelt,
Hoe datse ook syn gequelt.

Doch, zo SIX zelf zijn leven heeft gewijd aan hogere bespiegelingen, en zogoed als afstand doet van wat hij in het verledene vermocht te leveren, ook het schone, dat hij in menig welgeslaagd vers en in hoogstaande sonnetten, door een zuivere en zedige liefde ingegeven, in zijn dichtbundels heeft nagelaten, heeft onverminderd zijn recht van bestaan, als een getuigenis van het talent, dat aan hem, dichterlik bevoorrechte, door de Hemel, boven menig ander schepsel, geschonken werd. Zulke verzen mogen in Nederlandse bloemlezingen niet ontbreken.

J.K.

Perfectieve vormen in het Middelnederlandsch.

Men heeft altijd geweten, dat het Fransch in zijn passé défini iets anders uitdrukt dan in zijn imparfait, dat het Latijn zijn perfectum historicum onderscheidt van zijn imperfectum, en dat in het Grieksch de aoristus op den Franschen passé défini zeer gelijkt. Maar eerst een meer algemeene en grondiger studie van de Slavische talen heeft met meer aandrang de vraag doen stellen, in hoeverre ook in andere Indogermaansche talen dan die van de Slavische groep het verschil van 'aspect' door de vormen der taal wordt aangeduid. De term 'aspect' is de vertaling van een Slavisch woord, waarmede men in dit geval bedoelt het karakter van een verbalen vorm, in zooverre als daardoor wordt uitgedrukt of de handeling voortduurt, hetzij al of niet door herhaling, dan wel of aan geen continuiteit wordt gedacht.

Het verschil van aspect kan bestaan ook zonder verschil van vorm. Want ieder gevoelt, dat *ik las* een imperfectum is in *ik zat in mijn kamer en las in Vondel*, maar een aorist in *ik las vanmorgen in de courant dat hij benoemd is*. In *ik liep met hem in het bosch* staat een imperfectum, maar in *ik schreef eerst een brief en liep toen naar het dorp* stelt men *schreef* en *liep* gelijk met aoristen. Doch wanneer in een bepaalde taal een verschil van opvatting niet wordt aangeduid door een verschil in vorm, dan is het zeer natuurlijk dat zij die deze taal spreken of bestudeeren, zich ook van dat verschil in opvatting niet zoo duidelijk rekenschap geven. En daardoor is het gekomen, dat men eerst vrij laat in het Germaansch is gaan letten op iets dat bij Slavische talen terstond in het oog valt en een sprekende trek daarvan is.

Van belangstelling in dit onderwerp getuigt de dissertatie waarop de heer G.S. OVERDIEP in Juni 1914 te Leiden is gepromoveerd, en die getiteld is *De vormen van het aoristisch praeteritum in de Middelnederlandsche epische poëzie*. De schrijver heeft een zeker aantal epische gedichten bestudeerd, en behandelt achtereenvolgens verschillende gevallen: 1) het gebruik van praefixen; 2) het praesens historicum; 3) het perfectum; 4) het gebruik van adverbia. In een volgend

hoofdstuk laat hij zien, hoe verschillende schrijvers zich van die verschillende middelen bedienen.

Reeds in het Oudgermaansch heeft het praefix dat bij ons is geworden *ge-*, dikwijls geen andere kracht dan de kenmerking van het niet-duratieve aspect. Naast *ge-* kent het Mnl. ook wel *ver-* in nagenoeg die zelfde functie. Maar het zijn slechts enkele verba wier praeterita in het Mnl. regelmatig met deze praefixen ter uitdrukking van den aoristus worden samengesteld, n.l. *sien, horen, gripen*. Bij andere verba is de practijk anders. Wel is daarentegen de samenstelling van *ge-* met een infinitief van allerlei verba zeer gewoon na *cunnen* en *mogen*. En de schrijver zegt (blz. 9), dat het noodig is een 'scherp onderscheid, te maken tusschen de syntactische waarde van het praefix *ge-* (*ver-*) in het verbum finitum en de beteekenis der praefigeering in den infinitief.' In dit laatste geval duidt *ge-* volgens hem aan 'een streven naar het voltooiingspunt der handeling' (blz. 7); in het eerste wordt door *ge-* slechts 'het aoristisch aspect kenbaar gemaakt' (blz 8).

Ik zou durven vragen of het onderscheid wel zoo groot is, en of men hier moet spreken van 'een *streven* naar het voltooiingspunt der handeling'. Is dat begrip te vinden b.v. in *cume mach sy ghespreken van moede*? Dit beteekent ongeveer 'van drift kon zij nauwelijks een woord zeggen'. Dit *gespreken* duidt aan het spreken, maar zonder het begrip van duur of herhaling, zonder het begrip van een langeren of korteren tijd. Men vergelijke hiermede *dat hi dade... soeken enen die harpen conde* (*Rijmb.* 9110), d.i. iemand die op de harp kon spelen. Deze handeling kan men zich niet anders denken dan als een voortgaand tokkelen van de snaren: dit *harpen* zal worden opgevat als duratief. Het is zeker waar, dat men bij *kunnen* denkt aan het *volvoeren, voltooien* van een handeling, maar ook bij een handeling die voortgaat, wordt aldoor iets *volbracht*, en na *kunnen* is dus bij den infinitief het duratief aspect even mogelijk als het perfectieve.

Datzelfde 'streven naar de voltooiing' vindt de heer OVERDIEP (blz. 7) in voorbeelden als *Doe hi ghesprac dese woort, Beval hi jongen ende ouden Dat si vigelien singhen souden*: immers, zoo zegt hij, hier worden 'twee opeenvolgende handelingen beschreven, waarvan de eerste, die door het praefix wordt omschreven, geheel voltooid moet zijn, voordat de tweede handeling kan beginnen'. Dit is niet te ontkennen, doch stel hiernaast *ende daer naer quamen die seven quade jaer, alse die coninc in drome sach* (bij Stoett, *Synt.* § 249): ook hier heeft *sach*, evenals *ghesprac* in de voorafgaande plaats uit *Reinaert*, de beteekenis van een plusquamperfectum. Men moet echter in aanmerking nemen, dat in het oudere Germaansch het oude praeteritum

in verschillende gevallen werd gebruikt waarvoor later verschillende vormen, ook met behulp van omschrijving, in gebruik kwamen. Zoo staat ook het praeteritum daar waar wij nu een plusquamperfectum zeggen[1)], maar niet altijd is dat praeteritum dan met *ge-* samengesteld. Wel komt dat vaak voor, maar dan dient *ge-* ook hier in de eerste plaats om het perfectieve aspect aan te duiden. Inderdaad is in het hier aangehaalde *ghesprac* het praefix zeer natuurlijk, want aan een duratieve opvatting valt hier niet te denken. Vergelijkt men de plaats uit *Reinaert* met de op blz. 8 aangehaalde uit *Walewein*[2)], dan is het de vraag, of tusschen *ghesprac* in de eene en *ghesach* in de andere zooveel verschil is in de kracht van *ge-* als de schrijver aanneemt, ook al zal men de twee vormen in onze tegenwoordige taal niet uitdrukken door hetzelfde tempus. Men zal toegeven, dat *ghesach* hier niet aanduidt een met moeite bereikte poging om te 'zien' (blz. 8) (de uitdrukking is minder gelukkig); maar in *ghesprac* moet men, naar ik zou meenen, een dergelijk begrip evenmin zoeken. Aan het slot van dit betoog is een kleine onduidelijkheid, doordat hier wordt gesproken van een 'perfectiviteitsonderscheiding', terwijl de schrijver - indien ik hem goed begrijp - de aanduiding van een handeling als geheel afgeloopen bedoelt: hij bedoelt dus het begrip *perfectum* en ziet het begrip *perfectief*.

In de nu volgende afdeeling over het praesens historicum geeft hij eerst eenige inlichtingen over het gebruik van dien vorm in het Grieksch, doch het is mij niet duidelijk waarom hij hier zooveel zegt over een eigenaardigheid van Polybius: misschien zou de gewone Grieksche grammatica hem hier nog beter hebben geholpen dan een artikel in de *Indogermanische Forschungen*. Een praesens historicum in verband met een voorafgaand participium is slechts één geval, dat hier dunkt mij niet eens een bijzondere vermelding verdiende. De waarheid is, dat het Grieksch in allerlei gevallen van een praesens historicum gebruik maakt, en dit kan dan gelijkgesteld worden met een aorist. Gewoonlijk beweert men, dat dit gebruik voortkomt uit de behoefte aan levendigheid in het verhaal. Maar van dit postulaat is de juistheid niet zoo gemakkelijk te bewijzen. Zeker is het, dat in verschillende talen vormen die praesentia heeten, volstrekt niet altijd dienen om in den strikten zin den tegenwoordigen tijd aan te

1) Ook een Grieksche aorist zal in onze hedendaagsche taal vaak met een plusquamperfectum worden vertaald.

2) Ende alse mijn her WALEWEIN ghesach,
Sijn herte verlichte als die dach.

duiden. In *hoogmoed komt voor den val* denkt men in het geheel niet aan één bepaalden tijd, in *aanstonds ga ik naar den trein* duidt *ga* iets toekomstigs aan. In verhalen, waarin imperfecta den algemeenen toestand beschrijven, vindt men in het Grieksch het praesens historicum bij de vermelding van gebeurtenissen. En dat niet eens een imperfectum behoeft vooraf te gaan, blijkt uit het allereerste zinnetje van XENOPHON'S *Anabasis*: *Δαρείου καὶ Παρυσάτιδος γίγνονται παῖδες δύο*.

Tegenover dit praesens historicum staat, zooals de heer OVERDIEP laat zien, een ander praesens, dat ook in den epischen stijl voorkomt, en waarin dus het verledene wordt voorgesteld, maar waarvan het aspect duratief is, en dat daardoor een aanschouwelijk tafereel geeft van hetgeen de verteller wil mededeelen. Dit soort van praesens is vrij gewoon in het Middelhoogduitsch, terwijl het praesens historicum daarin niet of zelden voorkomt. Men neemt aan, dat het laatstgenoemde uit het eerste is ontstaan, doordat het besef van een verschil tusschen duratief en perfectief aspect gaandeweg verdween. De schrijver houdt deze meening voor niet geheel juist (blz. 12), en misschien heeft hij daarin wel gelijk, maar een helder betoog dienaangaande kan ik in zijn woorden niet vinden. Doch in tegenstelling met het Mhd. zijn - zooals vervolgens wordt aangetoond - in het Mnl. beide soorten van praesentia zeer gewoon: nu eens vindt men een praesens ter beschrijving van een toestand in het verleden waarvan verteld wordt, dan weer vindt men het aoristische praesens historicum; en zeer vaak komen de beide soorten naast elkaar voor in één verhaal (zie de voorbeelden op blz. 20 en vlgg.). Het spreekt van zelf, dat zij niet altijd duidelijk van elkaar zijn te onderscheiden.

Het derde middel ter aanduiding van het aoristisch praeteritum bestaat in de vormen van *hebben* en *zijn* met het verleden deelwoord, de vormen dus die men dikwijls *perfecta* noemt. Wat de schrijver zegt over het ontstaan van dit perfectum historicum, dat hij ‘perfectum narrativum’ noemt, komt ongeveer met de gewone beschouwingen overeen. Te recht vestigt hij hierop de aandacht, dat onze tegenwoordige taal dit perfectum vooral gebruikt bij een bericht over gebeurtenissen die - op het standpunt van den spreker - voor het heden nog van gewicht zijn, waarvan de gevolgen nog nu zijn waar te nemen. Verhaalt iemand daarentegen eenvoudig wat er gebeurd is in het verleden, dan zal hij nu slechts het niet omschreven praeteritum gebruiken; maar - zooals de schrijver laat zien - in de epische poëzie van de middeleeuwen is in dat geval het perfectum historicum zeer gewoon. Voor de verklaring van dit feit geeft hij zich veel moeite. Immers - zoo redeneert hij - de epische dichter

verhaalt iets waar hij zelf niets mee heeft te maken: een zuiver perfectum, aanduidende een resultaat in het tegenwoordige, is in zijn verhaal dus zoogoed als onmogelijk, want de gebeurtenissen in zijn verhaal hebben voor zijn eigen tijd geen gevolgen meer. Nu is echter uit het zuivere perfectum het perfectum historicum ontstaan: in de taal der epische poëzie is dit laatstgenoemde dus heel vreemd. De schrijver meent (blz. 29), dat dit bezwaar verdwijnt wanneer men stelt, dat de verteller 'zijn heden laat samenvallen met het heden der handelende personen.'

Deze redeneering, op zich zelf zeker duidelijk, onderstelt, dunkt mij, dat het gebruik van het perfectum historicum in de epische poëzie ontstaan is in die poëzie zelf. Doch kunnen die dichters geen gebruik hebben gemaakt van iets dat reeds elders ontstaan was (zij het dan ook, dat onze volkstaal het nu niet kent)? De heer OVERDIEP stelt (blz. 38) de vraag, in hoeverre de taal der Fransche epische poëzie voor de Nederlandsche een voorbeeld kan zijn geweest. Het Fransch drukt het aoristisch praeteritum uit door middel van drie vormen: passé défini, parfait en praesens historicum. De heer OVERDIEP heeft de eerste 1000 verzen van het Fransche gedicht *Fergus* met de Nederlandsche vertaling vergeleken, en daarbij gezien dat de twee teksten op zeer veel plaatsen niet denzelfden tijdvorm hebben; zoodat men 'met beslistheid (kan) ontkennen, dat de dichter van den Ferguut bij de keuze van zijn tempora zich zou hebben laten leiden door de ofra. voorbeelden.' Dit zal men gaarne gelooven, maar dit alleen zal toch niet veel kunnen bewijzen. Want de vertaler van *Ferguut* kon een reeds bestaande epische taal in vrijheid gebruiken; en waren daarin vroeger door den invloed van het Fransch het perfectum en het praesens historicum gewone vormen geworden, dan zou juist het vrije gebruik daarvan bij een lateren dichter zeer verklaarbaar wezen. Mij dunkt voor het bewijs van afhankelijkheid of onafhankelijkheid zouden hier nog andere argumenten noodig zijn.

Daarna wordt betoogd, hoe het aoristisch karakter van het praeteritum blijkt uit adverbiale bepalingen, die den tijd of de plaats of de snelheid der handeling aanwijzen. Deze adverbia staan ook bij vormen die op zich zelf reeds een aoristische beteekenis hebben; maar wanneer die beteekenis uit den vorm op zich zelf niet terstond is af te leiden, dan kan de bepaling het karakter duidelijk doen uitkomen. Het gebruik van zulke adverbia is iets heel natuurlijks, en het is mij niet volkomen duidelijk waarom de schrijver 'het opmerkelijke gebruik der aoristische adverbia' in zulk een nauw verband brengt met de eigenaardige vormen der epische poëzie (blz. 48). Dat

haar karakter aanleiding gaf tot het gebruik van allerlei toevoegsels, variaties, versieringen of hoe men ze noemen wil, zal ieder gaarne gelooven, en de minder deskundige vindt in die poëzie dan ook telkens veel wat hij voor overtollig verklaart; hij meent dan, dat de dichter zijn rijmwoord niet anders heeft kunnen vinden.

Maar de eenvoudigste adverbia zullen, ook buiten het domein van een bepaalden stijl, door ieder zijn gebruikt die ze noodig had. Een zin als *en hij liep weg* kan reeds door het verband alleen een aoristisch karakter hebben; maar allicht kan het voorkomen dat men zegt of schrijft *en hij liep ineens weg, en plotseling liep hij weg*: die adverbia hebben een beteekenis, een bedoeling, men heeft ze bij het gezegde gevoegd omdat men ze wilde gebruiken. Zij hebben den verbalen vorm *liep weg* niet perfectief gemaakt, maar wel duidelijker als zoodanig gekenmerkt. Zoo is het ook in het Mnl., zooals de heer OVERDIEP zelf laat zien; verg. b.v. *Wal*. 2472: *Dat versach doe die seriant*. De vorm *versach* is duidelijk perfectief: de schildknaap zag het, merkte het op; het adverbium *doe*, op datzelfde oogenblik, is er bij gevoegd, maar niet om het werkwoord perfectief te maken. Men zal in het algemeen mogen zeggen, dat in het Germaansch, en zóó ook in onze taal, geen sterke behoefte is aan een formeele onderscheiding der aspecten: het verband kan veel doen. Stel dat *Alex*. I, 154 alleen stond *doe hijt hoorde, loech hi*, dan zou men toch terstond begrijpen, dat *loech* hier perfectief is; er staat *loech hi te hant*: voor het karakter van het verbum is dat adverbium van geen belang.

Het is mogelijk dat de schrijver, in zijn verlangen naar een duidelijke voorstelling in sprekende trekken, hier wat heeft overdreven. Maar ook dan nog zal men het gelukkig ontwerp van deze dissertatie kunnen waardeeren. Men ziet duidelijk, dat de schrijver met zijn stof ingenomen was, en men zal hopen dat hij met zijn syntactische studiën zal voortgaan. Misschien wordt hij dan ook van zelf losser van de taal der Duitsche geleerden, en zal hij b.v. niet meer kunnen schrijven, dat het eene praeteritum de ‘groeibodem’ van het andere is geweest (blz. 29); misschien zal hij zelfs bezwaar hebben tegen ‘een zeer stijlvol gebruik’ maken van een perfectum (blz. 27).

Groningen.
A. KLUYVER.

Boekbeoordelingen.

Klank en Symbool, Scheepstermen, jagerstaal en symboliek, door P. Kat Pzn. (Zutphen - W.J. Thieme en Cie - 1914). Prijs ƒ 1.50, geb. ƒ 1.90.

'Mozaiek' of 'Wetenswaardig allerlei' zou een betere titel geweest zijn voor dit werkje dan het modern klinkende 'Klank en Symbool'. De bijtitel wijst er trouwens reeds op, dat het niet uit 'twee hoofddeelen bestaat', maar in verschillende stukken uiteenvalt. En in sommige onderdelen is het samenstel niet minder bont. Dat geldt vooral voor de vijf eerste hoofdstukjes (blz. 1-41), die de kern van een betekenisleer willen geven. Blijkens de noten had de schrijver drie goed geschreven en populair bedoelde boeken bij de hand, van DARMESTETER (*La vie des mots*), van NYROP-VOGT (*Das Leben der Wörter*) en van ERDMANN (*Die Bedeutung des Wortes*), maar hoeveel beter gebruik had hij daarvan kunnen maken! Men vergelijke b.v. wat NYROP-VOGT over het eufemisme geeft, en wat ERDMANN opmerkt over 'Gedankenloser Wortgebrauch' met het vierde en vijfde hoofdstukje bij KAT. Studerende onderwijzers, die ingeleid willen worden in de betekenisleer, vinden in dit boekje een onvoldoende gids, al kan het hun door de verzamelde voorbeelden goede diensten bewijzen.

Een volgende afdeling, over scheepstermen, zeemanstaal en spreekwoorden aan de zeevaart ontleend, met tekeningen verduidelikt, geeft nuttige inlichtingen voor alle lezers van zeemansverhalen, b.v. die van WERUMEUS BUNING, en bevat verder een keuze uit VAN LENNEP'S *Zeemanswoordenboek*. Evenals het hoofdstukje over *Jagerstaal* is het in causerievorm geschreven. Wie ze om het materiaal zou willen raadplegen, kan nu beter terecht in het tweede deel van VAN GINNEKEN'S *Handboek*.

Voor de hoofdstukjes over Pathognomie, Physionomie en Gebarentaal heeft de schrijver gebruik gemaakt van KLEINPAUL'S *Das Leben der Sprache*. De mooie studie van VAN GINNEKEN: *De taal van het gevoel in gelaat, gebaar en klankexpressie* is blijkbaar niet geraadpleegd. Was het niet nodig de lezer ook te wijzen op *Die Sprache* van WUNDT?

De slothoofdstukken vormen een afzonderlike verhandeling over Christelike symboliek, over de symboliek in de Graalsage, DANTE'S *Divina Commedia* en BUNYAN'S *Pilgrims Progress*.

Het eindoordeel over dit boek kan niet veel gunstiger zijn dan over het vorige, *Uit de geschiedenis der Nederlandsche Woorden* (Zie *De Nieuwe Taalgids* VI). Ongetwijfeld kan men er veel 'wetenswaardigs' uit opdoen, maar kennis verzamelen en verspreiden is iets meer dan

het opeenstapelen van ‘wetenswaardigheden’. Daarom is het onze plicht, tegenover de lof die ook nu weer door de schoolbladen aan dit werkje wordt toegezwaaid, tegen dergelijk dilettantisme in de onderwijzerstudie met nadruk te waarschuwen.

C.D.V.

E.J. Potgieter's Albert, uitgegeven door Dr. G. Engels. Zwolse Herdrukken N°. 27 (Zwolle - W.E. Tjeenk Willink - 1914). Prijs ƒ0.80, geb. ƒ1.05.

Dit met zorg bewerkte boekje is een welkome verschijning naast *Jan Jannetje*, door VAN DEN BOSCH in de opeenvolgende uitgaven telkens met nieuw materiaal verrijkt. Tegenover deze hoopvolle allegorie is *Albert* de negatieve pool. De beide elkaar aanvullende, in hun tijd hoogst aktuele stukken zijn zonder kommentaar niet meer te verstaan. Hebben ze daardoor voor onze tijd hun waarde verloren? Wie dat beweert, zou vrij wat binnen- en buitenlandse litteratuur moeten verwerpen. POTGIETER'S geest stond naar vele zijden open, en hij plaatste zich met onverdroten ijver en onverflauwde liefde voor zijn volk op een observatiepost, waar weinig hem ontging. POTGIETER'S werk uit de eerste *Gids*-jaren bestuderen betekent dus: zich naast hem plaatsen om onder zijn leiding het letterkundig en geestelik leven in ons land te overzien. Daardoor leert men èn POTGIETER èn zijn tijd kennen. Aan de kommentator worden intussen zeer hoge eisen gesteld. Hij moet POTGIETER'S geschriften door en door kennen, maar tevens zich belezenheid eigen maken in allerlei litteratuur, die op zich zelf de vergetelheid volkomen verdienende, in het histories verband van belang wordt.

De *Inleiding* van ENGELS (blz. VII-XXIII) geeft een ontleding van *Albert* en plaatst het in de tijdsomgeving: al dadelik toont de uitgever de onmisbare belezenheid te bezitten, die hem tot voorlichting in staat stelt. Na een nauwkeurig afgedrukte tekst volgen niet minder dan 84 bladzijden met *Aantekeningen*. Daarin wordt veel verklaard dat voor een ontwikkelde lezer overbodig zou zijn, maar een teveel is beter dan een tekort. Wel konden m.i. aantekeningen als die over SHAKESPEARE, LESSING enz. (blz. 126-127) belangrijk bekort worden. Daar staan evenwel tal van nuttige, zakelike aantekeningen tegenover, die de lezer niet zo licht zelf gevonden zou hebben. Voortgezette tijdschriften-lektuur zal nog verschillende duistere punten licht kunnen brengen. Op blz. 119 b.v. verneemt men wel wat een ode is, maar niet op welke *Ode* van WITHUYS uit *De Avondbode* eigenlik gezinspeeld

wordt. Dat het ‘Poëtengild’ aan BOWRING het hof maakte, ja zelfs hem ‘verdrukte en vermoordde’ blijkt uit de *Argus* (vgl. de Aant. op blz. 162). Daar wordt tegelijk de spot gedreven met alle ‘dichters’, die door BOWRING vertaald willen worden, een paar bladzijde verder neemt *Argus* een door BOWRING vertaald gedicht van BEELOO op.[1] Voor het toneelleven zijn in *De Nederlandsche Mercurius* soms aardige biezonderheden te vinden. Dat de gissing van ENGELS op blz. 128, noot 3 niet juist is, blijkt b.v. uit een gedicht van A. VAN DER HOOP aan *De schim van Shakespeare*, in dat tijdschrift (I, 409) opgenomen, waar blijkbaar gezinspeeld wordt op dezelfde klucht: ‘Vraag dit aan d'ontelbre schare, die voor 't schoon der Dichtkunst koud | Zelf een klucht van *hond* en *aaksters* met verrukking heeft aanschouwd.’

In de zakelike verklaring merkte ik bij doorbladering enige onjuistheden en leemten op, die - vooral wanneer de lezers door vragen en aanvullingen helpen - bij een tweede druk kunnen verdwijnen.[2] Een verdienste is ook, dat de aantekenaar niet verzuimt op de eigenaardigheden van POTGIETER'S taal te wijzen.[3] Ons eindoordeel is dus, dat dit nieuwe POTGIETER-deeltje van zoveel studie getuigt, dat het in de voortreffelike reeks van de *Zwolse Herdrukken* een waardige plaats inneemt.

C.D.V.

1) Zie *Argus*, blz. 70-72. Vgl. de Aant. op blz. 161 over ‘verzen die niet verdienden in vreemde talen overgebracht te worden,’ waarbij POTGIETER ook kan gedacht hebben aan de predikant-vertaler CLAVAREAU, die gedurende deze jaren in almanakken en tijdschriften los en vast in Franse verzen overbracht. (Zie b.v. in de *Bijdragen tot Boeken- en Menschenkennis* zijn vertaling van een gedicht van VAN DER HOOP aan LAMARTINE).

2) Als eerste bijdrage het volgende: met de ‘vriend die Grieksch denkt’ (blz. 122) is m.i. eer BAKHUIZEN dan GEEL bedoeld. POTGIETER'S verhouding tot GEEL was niet zó, dat hij hem ‘vriend’ zou noemen. - Een *kaleidoskoop* (blz. 160) is de bekende kijker met stukjes gekleurd glas, die bij het ronddraaien verspringen en door spiegeling talloze figuren vormen. - *Lindor* (blz. 191) was de hond van RHIJNVIS FEITH.

3) Uit mijn kanttekeningen schrijf ik over: blz. 116. Bij ‘een zeer lapje’ hebben we een gewoon zgn. indirekt gebruik van het adjektief, vgl. een luie stoel, een domme fout enz.; *tot vervelens toe* (blz. 123) is in volkstaal nog gewoon, maar deze gewone vorm geeft POTGIETER aanleiding tot een reeks ongewone analogie-vormingen; *weergaas* en *verbruid* (blz. 124) waren in POTGIETER'S tijd blijkbaar gewone krachtwoorden, die geen ‘techniese harddravers’-termen zijn. De geslachtsafwijkingen (blz. 141) b.v. bij *oorlog* kunnen ook zeventiende-eeuwse archaismen zijn (vgl. blz. 146). Bij *dreumel* naast *dreumes* (blz. 189) kan invloed gewerkt hebben van woorden als *drommel, pummel, hummel*.

Uit de tijdschriften.
(November-Desember).

De Gids.

Des. In de *Bibliographie* geeft DIRK COSTER een gunstig oordeel over *De Bevrijders* van P.H. VAN MOERKERKEN, een histories verhaal uit het Holland van 1810-1815, geschreven in ‘een stemming van stillen eenvoud en klaren weemoed’. De schrijver onderscheidt zich door een ‘zacht talent’. ‘Doet ARY PRINS' verleden ons aan als een reeks barsche, strakke en zeer vroege primitieven, zien wij in VAN SCHENDEL'S verhalen schoone en welige schilderijen uit de Italiaansche Renaissance telkens opleven, het boek van VAN MOERKERKEN verschijnt ons als een verbleekte, kunstelooze doch diepbekorende gravure uit den tijd dien hij beschrijft.’ De geest van de schrijver, die ‘zich geen geweld doet om voor groote dingen een valschen grooten toon te vinden’, is ‘gecultiveerd, doch niet zonder echtheid, meer geestvol dan bloedrijk, meer bezonnen dan hartstochtelijk, ironisch zonder eenige hardheid of scherpte, en ten slotte bij dit alles van de uitnemendste gevoeligheid.’

De Beweging.

Des. In een artikel *Bij een eindpunt* herdenkt ALBERT VERWEY het tienjarig bestaan van zijn tijdschrift. Tegelijk is het ‘haast dertig jaar geleden sedert hij de Nieuwe Gids, juist twintig sedert hij Het Tweemaandelijksch Tijdschrift hielp oprichten.’ De samenvatting van zijn overdenkingen luidt: ‘Na zooveel jaar van strijd ben ik geneigd tot het besluit te komen, dat poëzie en geest zich nooit dan in weerwil van de menigte zullen doorzetten, dat het eerste kenmerk van een levende bezieling nog altijd ligt in haar strijdbaarheid.’ - ‘Juist nu, juist tegenover de stoffelijke en staatkundige wereld, moeten Poëzie en Idee in die wereld haar vijand zien en zich onafhankelijk van haar handhaven.’ - In de rubriek *Boekbeoordeelingen* wordt JACOB ISRAËL DE HAAN, de zanger van de *Libertijnsche Liederen*, in de verskunst als ‘een getemd anarchist’ gekarakteriseerd. ‘De regelloosheid en de getemdheid zijn er gelijkelijk aanwezige elementen in, en het eene is er de voorwaarde van het

andere. De zaak is dat hij behoort tot de zeer licht bewogenen die toch voortdurend bezonnen zijn.'

De Nieuwe Gids.

Nov. H.L. BERCKENHOFF herdenkt in een artikel *W.G. van Nouhys*. Hij schetst hem in zijn verborgen leven te Zalt-Bommel, tot zijn zeven-en-dertigste jaar, als toneelschrijver, als novellist en als letterkundig criticus. Zijn kritieken 'hebben, met name in den eersten tijd, een sterk didactischen kant, wat ze zeer leerzaam maakt. Dit strookt met zijn verantwoordelijkheidsbesef, met den ernst die van hem als criticus - als auteur in 't algemeen - een zóó voorname hoedanigheid is geweest.' - 'Hij is geweest een man uit één stuk, van ruim inzicht en gevoelige ontvankelijkheid, die de kunst met groote toewijding heeft gediend en komen kon in alles, wat in zijn uiting eerlijk was gemeend.' In de *Literaire Kroniek* bespreekt W. KLOOS een boek van J. VAN OUDSHOORN: *Willem Mertens' Levensspiegel*, de geschiedenis van een 'treffend ziekteproces' bij een 'volstrekt-niets-beteekenend individu'; maar volgens de criticus boeiend door het talent van de schrijver.

Des. In de *Literaire Kroniek* prijst W. KLOOS de *Dramatische Studies* van FRANS MIJNSSEN, en verklaart hij tegenover Dr. GREEBE, dat zijn opvatting van PERK'S *Mathilde* indertijd ontstond 'op grond van persoonlijke gesprekken met JACQUES PERK.'

Groot-Nederland.

Nov. LOUIS COUPERUS schrijft *Een woord van herdenken* aan zijn overleden mederedakteur W.G. VAN NOUHUYS, die hij als vriend en als de ziel van het tijdschrift eert. - J.L. WALCH bespreekt de *Brieven van A.L.G. Bosboom-Toussaint* aan POTGIETER.

Des. In de rubriek *Literatuur* bespreekt EDMOND VAN OFFEL het werk van enige jongere Zuid-Nederlanders, de *Verzen* van FIRMIN VAN HECKE, die 'een kloeke oprechte taal' spreekt, de *Verzen* van AUG. VAN CAUWELAERT, die tot 'het beste onzer laatste Vlaamsche literatuur' behoren, bundels van MAURITS NEELS en DAAN BOENS, en *Heoos* en *Machteld* van de jong-gestorven LEDEGOUWER (pseudoniem voor E. VERDURME), die het doen betreuren dat het leven van deze twintigjarige afgebroken is.

De Tijdspiegel.

Nov. M.J. AALBERS-HAMAKER, de schrijfster van een proefschrift over *Jacob Geel*, vindt in een aantal onuitgegeven brieven aanleiding tot het schrijven van *Een bladzijde uit het leven van Geel*, een smartelike bladzijde uit zijn intiem leven, n.l. de dood van zijn vriend en vriendin HAMAKER. - In een *Literaire Kroniek*

prijst HERMAN MIDDENDORP de *Inleiding tot de studie der Literatuurgeschiedenis* van G. KALFF en het *Overzicht van de Ontwikkeling der Nederlandsche Letterkunde* van F. BASTIAANSE, en bestrijdt hij de Katholieke kunstopvatting van KAREL VAN DEN OEVER, in zijn *Kritische Opstellen*. Verder bespreekt hij o.a. *Het Jaar der Dichters, Muzenalmanak voor* 1914, samengesteld door J. GRESHOFF.

Des. In de *Literaire Kroniek* bespreekt HERMAN MIDDENDORP Streuvels' *Dorpslucht*, waarvan het tweede deel, dat ver beneden het voortreffelike eerste staat, hem teleurgesteld heeft. Het boek is feitelik geen roman, maar een uitvoerige novelle. Verder spreekt deze criticus met veel sympathie over *Opwaartsche wegen* van HENRIËTTE ROLAND HOLST.

Onze Eeuw.

Des. G.F. HASPELS schrijft prijzend over *Dorpslucht* van STREUVELS en geringschattend over het tweede deel van VAN EEDEN'S *Sirius en Siderius*.

Elseviers Maandschrift.

Nov. H. ROBBERS beoordeelt *De Roman van een Jeugd*, door PAUL KENIS, ‘jongensachtig werk, maar het werk van een jongen met hart en met smaak, een belofte voor de toekomst.’

Des. *Dorpslucht* van Stijn Streuvels acht H. ROBBERS ‘stellig niet zijn voornaamste werk, maar toch wel, in zeker opzicht althans, zijn fijnste, zijn bizonderste. In psychologisch opzicht n.l. Uit geen van Streuvels' vroegere boeken herinner ik mij een zóó doordringende, fijn-puntige, telkens verrassende, toch nooit wetenschappelijk vernuftige, maar altijd warm-menschelijke, ontroerde psychologie.’ Het zwak is de compositie: ‘te kleine gegevens worden te wijdloopig uitgebuit. Ook is er geen, of te geringe, climax, sleept herhaaldelijk het verhaal, liet de schrijver zich soms te behaaglijk gaan op het dan wat verslappend rhytme zijner zielkundige of sociale mijmeringen.’

Ons Tijdschrift.

Okt. J. VAN DER VALK geeft een opstel over *Feith's Gevoels-pantheïsme*. De romantiese stemming waarin men ‘de Natuur aanbad, en droomend zich in haar verloor’, vindt men in onze sentimentele literatuur het duidelikst weergegeven in de romans van FEITH. Toch was hij geen pantheïst. ‘FEITH was niet in de wijsbegeerte dit of dat. FEITH was als systematisch denker niets. Gevoelig, ook voor indrukken, liet hij zijn geestelijk vat volloopen, door het spongat des gevoels, zonder den inhoud te klaren. Troebel, beneveld is het aanzicht zijner samengestelde geestes-bagage.’ Uit de romans van FEITH wordt het gevoelspantheïsme in biezonderheden

aangetoond en vergeleken met soortgelijke stemmingen b.v. bij PERK. Daarna worden bestrijdingen en parodieën van FEITH besproken, o.a. door BELLAMY en PIET PAALTJES. Ten slotte wordt een parallel getrokken tussen FEITH en de jonge GOETHE, als auteur van het *Leiden des jungen Werthers*, waarbij vooral gewezen wordt op het 'intrinsiek verschil.' Bij GOETHE vindt men 'Witz' en 'Genie'; zijn pantheïsme is bewuster dan bij FEITH; de sentimentele stemming is bij hem slechts akuut. 'Zoo worden de stemmingen van 't gevoelspantheïsme duidelijker beschreven bij FEITH, dan bij den grooten pantheïstischen dichter van de *Faust*.'

Nov. - **Des.** In de rubriek *Van Boeken* bespreekt V.D.H. de eerste aflevering van PRINSEN'S *Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis*.

Stemmen des Tijds.

Des. K. BRANTS schrijft een studie over *Nederlandsche Bede-, Vast-, Boete- en Dankdagen, naar aanleiding van Huyghens' Biddaghs-Bede op den* 9^{den} *Oct.* 1624, die tevens dient om het gedicht van HUYGHENS, dat geheel wordt opgenomen, naar stemming en inhoud te verklaren. - J.JAC. THOMSON wijdt een studie aan *Gorter's Mei*, waarin z.i. allereerst 'de dichterlijke verhouding tot "de natuur" uitgesproken is.' Voor een eigenlike kommentaar is de schrijver huiverig: 'Ik ben altijd erg bang om dichtwerken als raadsels te beschouwen. Als mij gevraagd wordt: wat bedoelt de dichter met Balder en wat met Mei, enz., dan lijkt het mij ondoenlijk om daar antwoord op te geven. Want wat de dichter aanvat, verandert, de natuurschoonheid wordt van eeuwigheidsglorie omhuiverd, en in de taal der eeuwigheid is alles meer dan symbool van ééne zaak.' 'Alles wat "durchgeistet" is, in de sfeer des geestes opgeheven, geeft uitzicht niet naar een zijde, maar naar vele.' Toch beproeft de schr. de volgende opheldering van de verhouding van Mei en Balder: 'De natuur heeft een buiten- en een binnenzijde. De buitenzijde is haar verschijnen, op zijn best haar parelende schoonheid, haar klare luister, haar Meietooi. En haar binnenzijde is het onbekende aan haar, het niet-zichtbare, maar dat in een wereld van geluid zich prijsgeeft, in de muziek tot uiting komt, het is om zoo te zeggen aan haar het aroom der eeuwigheid, de sfeer van Balder. En dit is haar strijd: dat al haar schoonheid niet het eeuwige vermag vast te houden, want als 't er op aankomt is die schoonheid toch maar schoone vergankelijkheid.' - Aan het slot 'breekt het gedicht samen in machteloosheid. Het goddelijke in de natuur is nog wat meer en anders dan de muziek. Is het daar in de schoone vergankelijkheid niet als

een afglans van wat zich openbaart in en aan den geest? Op het gebied der natuur is geen vrede noch oplossing.' Eerst de Christelike beschouwing van schuld en zonde, door de genade overwonnen, geeft de ware bevrediging.

De Vlaamsche Gids.

Aug. MAURITS SABBE geeft de inhoud weer van een studie over *Willem Ogier*, door de oud-archivaris P.J. VAN DEN BRANDEN in boekvorm uitgegeven.

De Katholiek.

Nov. CHR. MERTZ publiceert een uitvoerig, met proeven toegelicht artikel over de Minderbroeder HILARION THANS, onder het opschrift *Van een nieuwen dichter*.

Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Ned. Letterk. 1913-1914.

In dit deel is de voordracht opgenomen, die Prof. J. TE WINKEL op de jaarvergadering hield over *Nicolaas Beets*. Hij viert hem als dichter, 'en dat te liever, omdat in den laatsten tijd op hem als zoodanig het licht meest viel door het gekleurde glas der partijdigheid bij het optreden eener nieuwere letterkundige richting.' 'BEETS schonk ons in zijn lang leven eene rijke verscheidenheid van poëzie, steeds in samenhang met zijne ontwikkeling als mensch', poëzie die de grote verdienste heeft van 'waar' te zijn. Die poëzie 'zal nog lang blijven voortgaan aesthetisch genot te schenken aan hen, die genoeg liefde hebben voor poëzie en schoonheid, om zich de moeite te getroosten, die ook te zoeken in min of meer verouderde vormen. En in hun oog zal BEETS blijven meetellen onder de classieke dichters van ons volk.'

Levensberichten der afgestorven medeleden van de Maatsch. der Ned. Letterk. 1913-1914.

In deze bundel vindt men o.a. levensbeschrijvingen, van de letterkundigen P.A.M. BOELE VAN HANSBROEK, door W.P.C. KNUTTEL, en Mevr. GELDERMAN BODDAERT, door JOH. SNELLEN.

Zesde verslag van de Vereeniging Het Vondel=Museum 1912-1913, uitgebracht in 1914.

Dit verslag bevat vier bijlagen, resultaten van VONDEL-studie, n.l. *Een onbekend proza hs. van Vondel*, door BERTHA VAN DER STEMPEL met facsimile uitgegeven en toegelicht, *Een onbekend versje van Vondel*, op Mr. HENRICK EBBIUS, door J.F.M.

STERCK afgedrukt, die ook *Een door Vondel verbeterde drukproef* laat zien, n.l. een bladzijde uit *Maria Stuart*. Eindelik nog een

bijdrage van J.D.C. VAN DOKKUM: *Een prijsvraag voor muziek bij Vondel's 'Gijsbrecht'* (1832-1839).

Van onzen tijd.

No. 11. In de aanhef van zijn *Beschouwingen* veroordeelt L.J. FEBER *De Heilige Tocht* van ARY PRINS: 'Onheilig is deze Heilige Tocht. In wàt geestelijken hoogmoed stond deze schrijver tegenover menschen en buitenwereld. Dit werk beduidt een einde, de geweldige en tragische finale van een kunstschool, van een levensaanschouwing ook, die voor velen als volstrekt gold in haar bloeitijd.' - 'Deze Heilige Tocht zal levend blijven in de herinnering der menschen als het werk, waarin het naturalisme zichzelf ten doode doemde, zijn duister monument in het dagende licht van een breeder, menschelijker schoonheid. Deze waarde houdt dit werk, zoolang de litteratuur naar haar kultuurhistorische gronden zal worden begrepen.' Daarop laat de schrijver een zeer belangwekkende beschouwing volgen over de geest en de innerlike tweespalt van de Romantiek.

Den Gulden Winckel.

Nov. ANDRÉ DE RIDDER geeft een interview: *Bij G.F. Haspels*. - VAN ECKEREN bespreekt het boekje van H. PH. 'T HOOFT over *De student Beets*, breekt de verzen van J.G. VAN DER HAAR af, en noemt *In troebel water* van SARA BOUTERSE 'een boek van ontwijfelbare verdienste.'

Des. Een tweede interview van ADRÉ DE RIDDER heet *Bij Top Naeff.* J.E. bespreekt de *Schets van eene Geschiedenis van het Utrechtsche Studentenleven* door Dr. W.C.A. VAN VREDENBURCH; P.L. VAN ECK de dissertatie van Mej. JOH. W.P. DROST: *Het Nederlandsch kinderspel vóór de zeventiende eeuw*. - ANNIE SALOMONS beoordeelt *De Roman van een Student* door JO VAN AMMERS-KÜLLER.

De Schoolwereld.

Nov. H. VAN STRIEN geeft opnieuw *Opmerkingen over taal en taalonderwijs*. Onder het opschrift 'Taalgebruik en anarchie' behandelt hij het goed recht van passieve konstrukties als 'Ik word een kies getrokken.'

Des. Het vervolg van bovenstaande reeks bevat: *Het leren schrijven van de naamvals-n*; *Heel ouderwets taalonderwijs* (over een paar Belgiese boekjes, van L.F. DRIES, en van A. DELCROIX) en *Het overschrijven in het net van een gecorrigeerd opstel*.

School en leven.

No. 17-18. Onder het opschrift: *Een antwoord op een vraag betreffende de ontwikkeling der kindertaal* deelt L. BELINFANTE-AHN haar ervaringen en opmerkingen

mede bij het waarnemen van de taal van haar eigen kind, gedurende ruim een half jaar.

C.D.V.

De statistiek en de taalwetenschap.

Als eenige goedwillige geesten wilden helpen, zouden we met betrekkelijk weinig moeite: de wetenschap onzer Nederlandsche taal zóó hoog op kunnen stooten tusschen al hare concurrenten, dat het waarlijk een lust zou zijn het te zien. Terwijl toch van den eenen kant de nieuwe richting onzer taalwetenschap, de oude reeds verre overtreft in breedte van gezichtsveld, zoodat er, om maar iets te noemen, psychologie, sociologie en aesthetica tegenwoordig sàmen bespreken, wat nog onlangs de alleen-zaligmakende schoolmeesterslogica bedisselde; zouden wij dàn ook alle vroegere acribie verre in de schaduw kunnen stellen, door zoover de stof het gedoogt, de nauwkeurigheid der exacte wetenschappen na te volgen: in de precisie van het getal. Het is nu toch langzamerhand voor iedereen wel duidelijk geworden, dat de taalwetenschap een bemiddelend standpunt inneemt: tusschen de historische en de natuurkundige vakken. Van den eenen kant toch wordt de taal beheerscht: door onveranderlijke akoestieke, physiologische en psychologische natuurwetten; en van den anderen kant oefenen de onregelmatige historische en sociale feiten: er een onverbiddelijken, maar steeds wisselenden invloed op uit.

Terwijl nu de statistiek voor de natuurwetenschappen: slechts een voorbereidende half-exacte methode kan zijn, die b.v. de nog in kinderschoenen wankele meteorologie heden ten dage voor onweders, zomervlekken enz., en de reeds wat verdergevorderde geneeskunde voor den duur en het verloop der verschillende ziektes, trouw beoefenen, maar die de chemie en de physica reeds lang: door veel eenvoudiger volop exacte deelformules over atoomgewicht, massa, energie enz. hebben vervangen; is de statistiek daarentegen voor het zuiver historisch, politiek en meest-individueel moreel gebeuren, wel voor immer gedoemd een ál te exacte, en dus oppervlakkige ietwat valsche methode te blijven, omdat hier naast eenige regelmaat-strooiende uiterlijke omstandigheden, de bewuste motieven van den zich-verantwoordelijk voelenden mensch - wat ook de deterministen voor de toekomst te bewijzen hopen - aan vaste formules of getallen aldoor maar blijven ont-

snappen. Maar juist in het tusschengebied, waar van den eenen kant de vaste wetten der menschelijke samenleving werken, en van den anderen kant toch óók de individuen ingrijpen, b.v. in de economie, de demographie (over geboorten, huwelijken, sterfgevallen, ouderdomsklassen), en de leer der bevolkingsschakeering in beroepen, staten en standen, heeft de statistiek reeds ontzaglijke diensten bewezen. En dat kan zij dus nu ook voor de taal. De statistiek is toch een methode: om door opeenhooping van vele bizondere gevallen, abstractie makende van hunne kleinere onderlinge afwijkingen, en alleen lettend op hun belangrijker overeenkomst, daarin grootere groepen op te merken, en de verhouding dier verschillende groepen in precieze cijfers vast te leggen. Den besten uitleg dezer definitie: geeft de indeeling in de statische en de dynamische statistiek.

De statische statistiek wil één complexen toestand beschrijven: b.v. de huidige schakeering en verdeeling van een landsbevolking naar provinciën, seksen, leeftijdsklassen, standen, hoogere en lagere vakken, ontspanningen, tendenzen, geestelijke stroomingen en geestelijke beddingen, kortóm in locale, familiale en sociale kringen. Elk dier grootere kringen met hunne ondergroepen: worden in de balans der statistiek gewogen, en voor dezen bepaalden tijd van dit land, elk met een precies getal geijkt. In tweede instantie kunnen dan de statistische opgaven van verschillende naast elkander levende landsbevolkingen, ter onderlinge verduidelijking neven elkander gelegd worden. Want hier, gelijk overal, is de vergelijking: de moeder van het dieper begrijpen.

De dynamische statistiek daarentegen wil de maatschappelijke toestandsveranderingen nagaan, die dezelfde bevolking in den loop van den tijd doorleeft. Zij steunt natuurlijk op de statische methode, die eerst voor de verschillende tijdstippen hare taak zoo veelzijdig mogelijk mag afwerken. De dynamische statistiek moet echter zelf de meest geschikte tijdstippen daartoe uitkiezen, en zoo, als het ware een netwerk breien, waarvan de mazen dan door de statische statistiek moeten worden gevuld. Is dat eenmaal gedaan, dan neemt de dynamische weer zelf het werk in handen, en legt de historische verschuivingen: de nivelleerende assimilaties of integraties, de specifieke differencieeringen of dissimilaties, de uitschakelingen en kerndeelingen dier ééne landsbevolking: in chronologische reeksen van nauwkeurige getallen vast. Ook hier kan en moet, in tweeden aanleg, dan natuurlijk weer de vergelijking tusschen de verschillende historische ontwikkelingen, van min of meer verwante maatschappijen: het eindelijke licht doen opgaan.

Wie de twee eerste deelen van het ‘Handboek der Nederlandsche taal’ gelezen heeft, begrijpt hieruit reeds aanstonds, hoe het derde

deel: de contemporaine taalgroepsverschuivingen en de synthese van dat alles in het Algemeen-beschaafd Nederlandsch behandelen zal. Om evenwel te hoog gespannen verwachtingen te matigen, wil ik hier reeds zeggen, dat tot dit werk het voorhanden Nederlandsche statistiekmateriaal der laatste 60, 70 jaren, nog slechts fragmentarisch toereikend kan genoemd worden. Het is evenwel minder de taak der linguisten dan die der sociologen, deze leemte zoo spoedig mogelijk aan te vullen; want het geldt hier nog alleen de sociologische factoren, die óók in de taal een rol spelen. Daarnaast zijn er nu echter een heele reeks zuiver-linguistische elementen, waarop tot nog toe de statistische methode slechts ten halve en gebrekkig is toegepast, hoewel ook hier de éénige zekere oplossing te vinden is, voor allerlei vraagstukken, die ons voortdurend bezighouden. En daar het persoonlijk vrije initiatief: op zuiver taalkundig gebied een nog minder belangrijke rol speelt, dan op het sociologisch terrein, kunnen we hier nog veel veiliger zekerheid en grooter regelmaat verwachten.

I.

Er is indertijd heel wat geschreven over STORM'S zoogenaamde articulatiebasis, die volgens velen een der diepste oorzaken zou zijn van het uiteenloopend klankverschil: tusschen al de talen en dialecten, die er op Gods wereld gesproken worden. Sommigen legden hierbij vooral nadruk op de mond- en tonghouding in den ruststand (‘Indifferenzlage’); anderen beschouwden de articulatiebasis mijns inziens veel juister, als een associatief complex van nationale articulatiegewoonten. Zoo wees men erop, dat de Engelschen heel weinig hun lippen bewegen, de tong bij het spreken over het algemeen plat en laag houden, maar àls zij ze van voren opheffen, dit graag toch een beetje meer naar achteren doen dan de Franschen, die met hun tong graag zoover mogelijk naar voren werken, of m.a.w. vóór in den mond spreken, en ook hunne lippen veel sterker bewegen. Als men deze beschouwingen, het best door JESPERSEN: Lehrbuch der Phonetik^2 blz. 249-51 bijeengezet, aandachtig naleest, stoot men aanhoudend op vaagheden, zoo b.v. voor het Duitsch: ‘Zischlaute kommen *häufig* vor - (es) kommen *nur wenige* ausgeprägt niedere Vokale vor - in schwachen Silben *häufig, auch* l, m, n, r als Gipfel, doch kommen *auch* volle Vokale vor - Konsonantengruppen *häufig*’; voor het Fransch: Stimmbänderverschluss *sehr selten*. - In schwachen Silben *oft* volle Vokale - *nur wenige* Konsonantengruppen nach Vokal - enz. enz. Men ziet het: ‘häufig, oft, wenig, auch, selten, sehr selten’

daar moeten wij het mee doen. En toch het middel om hier tot exacte precisie te komen, ligt voor de hand: tèl ze! En niet in het woordenboek natuurlijk, - daar staan immers allerlei termen die zelden of nooit gebruikt worden, met woordjes die minstens tienmaal in elk gesprek voorkomen, gelijkwaardig naast elkander; en de buigings- en vervoegingsvormen staan er meestal zelfs heelemaal niet in! - maar in een doorloopenden tekst, of liever nog uit den mond van een spreker, en het allerliefst uit de levende gesprekwisseling van het dagelijksch verkeer. Toen FÖRSTEMANN in 1840-50 het eerst op dit idee kwam (Neues Jahrbuch der Berlinischen deutschen Gesellschaft. Bnd. 7, blz. 83 vlgd. KUHN'S Zeitschrift Bnd. I, blz. 163 vlgd. en II, blz. 35 en 401 vlgd.), was de phonetiek nog niet heel ver gevorderd; en of hij wilde of niet, hij moest toen wel met letters in plaats van klanken werken, wat hij uitdrukkelijk met spijt constateert. Verder was zijn fout, dat hij het zich te gemakkelijk maakte. Hij meende met het tellen van een vier-, vijfhonderd klanken voor elke taal te kunnen volstaan. Hij behandelde zoo het Nieuwhoogduitsch, Middelhgd., Oudhgd., Gotisch, Latijn, de oud Grieksche dialekten en het Sanskrit, en mengde zoo, niet zonder schande en schade de statische door de dynamische statistiek heen. Weldra volgde SCHLEICHER hem ‘letterlijk’ na in zijne Formenlehre der kirchenslawischen Sprache, blz. 17 vlgd. Ondanks deze gebrekkige methode kwamen beiden echter reeds tot interessante resultaten, die door de latere onderzoekingen ten volle bevestigd werden. Zoo bleken in al de onderzochte talen de tandmedeklinkers veelvuldiger voor te komen, dan de lip- en keel-medeklinkers samen, maar de overeenkomstige e- en i-klinkers toch niet altijd in de meerderheid te zijn tegenover de o's en oe's. WHITNEY: Oriental and linguistic Studies, New-York 1874, was, zoover ik weet, de eerste, die zuiver phonetisch te werk ging, en bovendien begreep, dat de waarde der statistiek, krachtens haar wezen, juist in de groote getallen gelegen is. Hij telde dan voor het deftig uitgesproken literaire Amerikaansch-Engelsch dier dagen 10000 klanken uit, en legde zoo het percentsgewijze voorkomen van elk: tot in 2 decimalen nauwkeurig vast. Hetzelfde deed hij voor het Sanskrit (Journal of the American Oriental Society, vol. 10, en kort samengevat in zijn Indische Grammatik, Leipzig 1879 blz. 29). Het resultaat dezer twee eenvoudige geduldoefeningen was reeds zeer belangrijk. Alleen de lange en korte a: brengen het in het Sanskrit samen tot 28 % van alle klanken, terwijl alle overige klinkers tezamen, r̥ en l̥ inkluis, slechts 15½ % bedragen. Met behulp der onderzoekingen van FÖRSTEMANN vergelijkt WHITNEY dan de verhouding tusschen vocalen en consonanten in

de verschillende talen (wat natuurlijk voor den silbenbouw zeer belangrijk is) en komt zoo tot dit lijstje van percenten:

	Vocalen	**Consonanten**
Hoogduitsch	35	65
Engelsch	37	63
Zweedsch	38	62
Fransch	40	60
Gotisch	41	59
Sanskrit	42	58
Latijn	44	56
Grieksch	46	54

Verder telt hij dan natuurlijk eenerzijds de scherpe en zachte glijders en ploffers, de neusklanken en vloeiers, en anderzijds de tand-, lipen medeklinkers samen, en legt al die verhoudingen in percentcijfers vast, evenals dit voor de verschillende soorten van klinkers geschiedt.

Na WHITNEY heeft zich vooral B. BOURDON: L'expression des émotions et des tendances dans le langage, Paris 1892, met de taalstatistiek bezig gehouden. Ook hij begon natuurlijk met voor het Fransch de phonetische klanken uit te tellen (Chap. 6). Het was hem echter, gelijk de titel van zijn werk reeds aanduidt, hierbij vooral ook om den aesthetischen indruk, m.a.w. om de klankexpressie te doen. Hij had daartoe een tiental fragmenten uitgekozen, van geheel verschillende gemoedsstemming, en meende nu, als de dichters met hun beweringen over klankexpressie gelijk hadden, in eens tot opvallende resultaten te moeten komen. Die vond hij niet. En daaruit concludeerde hij nu: dat de klankexpressie een illusie is. Typisch voorbeeld van dwaling, bij de ongeoefende statistici zeer gewoon. Zij meenen door hun uiterlijke cijfers de diepinnige kennis van het onderzoekingsobject te vervangen. Nutteloos pogen!

Het eigenlijk wetenschappelijke der statistische methode zit niet in de eenvoudige optel- en deelsommetjes! De moeilijkheid ligt in de verschillende waardeering: der onbeteekenende en der belangrijke cijfers; in het afbakenen der verschillende groepen naar werkelijkkarakteristieke kenmerken, opdat het eindresultaat in z'n abstracte cijfer toch de rijkst-mogelijke concreetheid inhoude. En daartoe is een degelijke deskunde van de onderzochte verschijnselen noodig. Welnu, van aesthetica had de heer BOURDON - zijn linguistisch zeer verdienstelijk boek bewijst het van voren tot achteren - slechts heele flauwe begrippen. Het zou dan ook niet moeilijk vallen, uit

dezelfde fragmenten en dezelfde cijfers, waaruit hij tot het niet bestaan der klankexpressie besluit, met alle evidentie het volle bewijs voor een fijn geschakeerde zielsverklanking te voeren. Maar ik meen hier ter plaatse met een paar eenvoudige Nederlandsche voorbeeldjes meer nut te doen. Welnu, men leze nu eens na elkaar de twee bekende sonnetten van KLOOS: ‘De zee, de zee klotst voort in eindelooze deining’ en ‘Ik denk altoos aan u, als aan die droomen.’ - Hebt U 't gedaan, en nu wel gemerkt, dat U voor elk dier sonnetten een heel anderen mondstand noodig hadt? Voor ‘De zee’, hebt U een koelen gladden streepmond getrokken: met de lippen plat tegen de tanden, en de tong op den bodem van den mond, bijna alleen met den breeden dunnen voorrand tegen de tanden bewegend. Maar bij het lezen van ‘Ik denk altoos aan U,’ hebt U de lippen ietwat vooruitgestulpt gelijk men bij 't kussen doet, terwijl uw warme tong in malsche beweging, vooral aan den wortel, beurtelings bol werd en slonk. Dat is aesthetische invoeling, waarover ongevoelige naturen zich vroolijk mogen maken, zooveel ze willen. Maar nu komt de statistiek, en die telt uit, dat in het eerste sonnet de **ɛ, ɪ, e, ɛi□, i, ĭ**, die alle den eerstbeschreven mondstand vorderen, samen 102 maal voorkomen, terwijl al de andere klinkers en halfklinkers het samen slechts tot 72 brengen; terwijl daarentegen in het tweede sonnet de **ə, a, ɑ, ɔ, u, o, ø, □, y, ɔu□, □y□, u, ŭ**, die alleen bij den laatstbeschreven mondstand mogelijk zijn, samen 105 keer terugkomen, terwijl al de andere klinkers samen niet hooger dan 32 halen. Om dit echter goed te begrijpen, moeten wij deze cijfers in percenten omrekenen, en ze met de statistiek van het Algemeen Beschaafd Nederlandsch, en nog een paar andere verzen vergelijken.

	‘De Zee de zee klotst voort’ v. KLOOS.	**Algemeen Beschaafd Nederlandsch.**	**‘Na Zonsondergang aan Zee’ van v. EEDEN.**	**‘Moederke alleen’ van RENÉ DE CLERCQ.**	**‘Ik denk altoos aan U’ v. KLOOS.**
ɛ-rij.	58½ %	34 %	33 %	32 %	24 %
ə-rij.	41½ %	66 %	67 %	68 %	76 %

Zoo zien wij dus met volle zekerheid, dat KLOOS - toch wel onder invloed van zijn gevoel! - in beide sonnetten zeer merkbaar van onze neutrale articulatiebasis is afgeweken. En dit is exacte wetenschap, waarmee zelfs de stugste prozamensch niet meer lachen kan.

Verder konden BOURDON en WHITNEY de conclusie van FÖRSTEMANN betreffende de overgroote meerderheid der dentale medeklinkers voor een heele groep van talen bevestigen, zoodat dit van toen af voor het Sanskrit, Grieksch, Latijn, Italiaansch, Spaansch, Fransch, Gotisch, Hoogduitsch, Engelsch, Welsh, Russisch, Hebreeuwsch en Hongaarsch wetenschappelijk vast stond. Tot welke mooie praktische conclusies zulke constateeringen leiden kunnen, toonde FADDEGON op het 6de Ned. Philologencongres, Handelingen blz. 101, 104.

BOURDON vulde verder ook de bovengegeven lijst van WHITNEY: over de verhouding der vocalen tot de consonanten, in de opgenoemde talen aan; en knoopte daaraan een paar ingenieuze opmerkingen vast: over het muzikaal karakter der talen met veel en lange klinkers, en het grooter activiteitsgevoel der volken wier talen veel medeklinkers rijk zijn. Dit laatste zouden we, meen ik, gemakkelijk eveneens op aesthetisch gebied kunnen overbrengen, door b.v. HELMERS met HÉLÈNE SWARTH, of den oproerszang der Luciferisten met de eerste beschouwende rei uit Lucifer, statistisch te vergelijken. Als men nu echter uit het materiaal van BOURDON en WHITNEY, onze boven geschetste articulatiebasis wilde afleiden; zou men natuurlijk ook dáártoe met de onderlinge verhouding der ɛ- en **ə**-rij moeten beginnen. Zoover de verschillende wijze van bewerking toeliet heb ik uit beide bronnen de gemiddelde verhouding berekend: en kwam tot een weliswaar bevredigend, maar toch ook in menig opzicht bevreemdend resultaat, dat ik onder alle voorbehoud meedeel, al was het alleen om tot verder onderzoek aan te sporen. In het Fransch zou dan de ɛ-rij 47 % en in het Engelsch 53 % bedragen. Bevredigend noem ik dit, omdat het Engelsch dus inderdaad koeler blijkt dan het Fransch, maar bevreemdend, omdat het Nederlandsch met z'n 34 % zoo ontzaglijk veel warmer dan het Engelsch en Fransch zou blijken te zijn. Er zullen hier wel particuliere opvattingen en fouten schuilen. Zeer geschikte teksten om al deze vraagstukken opnieuw, aan een degelijk onderzoek te onderwerpen, lijken mij: F. FRANKE: Phrases de tous les jours[9], (met Ergänzungsheft[7] 1910) Berlin, Reisland 1906, prijs 1 M. 60; E. TRUE-O. JESPERSEN: Spoken English[7] (met Ergänzungsheft[7] 1910) ibidem 1908, pr. 1 M. 60; E. MEIJER: Deutsche Gespräche. Ibidem 1906, pr. 1 M. 50; P. PASSY: Le français parlé[6]. Ibidem 1908, pr. M. 0,80.

Voor sommige fijnere resultaten, zal men echter eerst de zoo gewonnen, op het alphabet der Association phonétique internationale gebaseerde statistiek, in het analphabetisch systeem van JESPERSEN óm moeten rekenen: door namelijk elken klank in zijn elementen te ontleden, en daarna elk dier elementen weer afzonderlijk op te

tellen. Dat men, dit moeilijk ideaal beoogende, er natuurlijk van het begin der statistiek af, op bedacht moet zijn: voor sommige klanken twee of drie hulpteekens aan te nemen, zal ieder die JESPERSEN heeft bestudeerd gemakkelijk inzien; maar aan het prachtige resultaat zoo te bereiken, zal ook wel geen enkel deskundige kunnen twijfelen.

En wat is er nu tot nog toe voor het Nederlandsch gedaan? Een jong begaafd onderwijzer, de heer J. GEERTS te Amsterdam heeft op mijn verzoek de phonetische teksten achter in DIJKSTRA uitgeteld, nadat JAC. VAN ALPHEN deze van de Friesche eigenaardigheden gezuiverd, en ook op eenige andere punten verbeterd had. Het resultaat van die statistiek, die ik onlangs zelf tot 10000 klanken heb aangevuld en afgerond, zal ik in mijn Handboek publiceeren. Maar het zou mij zeer welkom zijn, als hetzelfde eens op eenige andere teksten werd toegepast. Het langste stuk in DIJKSTRA, is een scène uit DE KOO'S Kandidatuur van VAN BOMMEL: dus ietwat deftig Algemeen-Beschaafd Nederlandsch. Daarnaast zouden nu op de eerste plaats uit een roman of tooneelstuk: de gesprekken van menschen uit de lagere volksklasse in aanmerking komen, mits ze niet al te sterk dialect spreken; maar daarnaast zijn ook statistieken over allerlei soorten van teksten wellekom. Als nu de onderwijzers aan dit alles eens een handje wilden meehelpen. Maar zij moeten goed de klankleer kennen, en aanvankelijk zeker de teksten eerst in phonetisch schrift transcribeeren. Later gaat dat al tellende van zelf. Het alphabet der *Association phonétique internationale* is natuurlijk aangewezen, liefst in nauwe aansluiting bij DIJKSTRA, wiens systeem après tout verreweg het beste en bruikbaarste is. Zij, die een dialect kennen, kunnen zich natuurlijk nog verdienstelijker maken. Alleen zou ik hun dan willen aanraden, zich bij de vaststelling der dialectklanken te houden aan een eventueel reeds bestaande dialectgrammatica, - of daarvoor eerst een phonetische specialiteit te raadplegen, want daar hangt natuurlijk alles van af. Dat ook hier interessante resultaten als voor het grijpen liggen, wil ik even met één voorbeeld bewijzen. Voor de dialecten heb ik zelf telkens 2000 klanken geteld: uit de phonetische teksten van SIPMA voor het Landfriesch, van COLINET voor het Aalstersch en van GROOTAERS voor het Tongersch. Misschien dat ik ook SMOUT voor het Antwerpsch en GOEMANS voor het Leuvensch nog zal natellen. Maar dan is mijn materiaal voorloopig ook uitgeput. Het is nu bekend, dat de Friezen en Hollanders in overeenstemming met hun koeler karakter meestal de lippen glad tegen de tanden houden; terwijl de Brabanders, al wat warmer van temperament, de lippen beginnen te plooien, en de

Limburgers ten slotte, die heete Italianen van het Noorden, meestal met vooruitgestulpte lippen spreken. Welnu, volgens onze statistieken uit de teksten van SIPMA, COLINET en GROOTAERS komen we tot de volgende getallen.

	Landfriesch.	**Zuid-Brabantsch.**	**Zuid-Limburgsch.**
ɛ-rij . . .	34 %	31 %	24 %
ə-rij . . .	66 %	69 %	76 %

Als wij deze cijfers met die van het staatje op blz. 70 vergelijken; zien we dus, dat het Algemeen-Nederlandsch in stemtemperatuur met het Landfriesch op dezelfde lijn staat, terwijl de Zuid-Limburgers altijd even warm spreken als KLOOS toen hij het Sonnet: 'Ik denk altoos aan U' dichtte, en de Zuid-Brabanders met RENÉ DE CLERCQ het midden houden. Als dus verder ook de fijne verzenproevers zich tot dit slaafsche klankentellen wilden leenen - van hen wordt niet zooveel gevraagd: in een uurtje komt men, na eenige oefening, best met een sonnet klaar! - dan zou uit deze samenwerking heel wat nieuw licht kunnen opgaan over problemen die anders noodzakelijkerwijze in het halfdonker moeten blijven schemeren. Woorden wekken maar voorbeelden trekken. Wat uit een lange beschrijving niet duidelijk wordt, verklikt één staaltje vanzelf. Daarom laat ik hier een mijner papiertjes afdrukken. Eerst het sonnet 'De Zee' in phonetische transcriptie.

də zeː də zeː klɔtst foː rt ɪn ɛɪ□ː ndəlo□ zə dɛɪ□ː nɪŋ

də zeː warɪm□ ɛɪ□n ziː l zɪxsɛlf werspi□ gəlt sit

də zeː ɪzɑls mɛɪ□n zi□ l ɪn weː zən ɛn vərsxɛɪ□ː nɪŋ

zɛɪ□ĭɪz e□ n leː vənt sxoː n ɛn kɛnt sɪxsɛlvə nit

zɛɪ□ wɪst sɪxsɛlvən ɑf ɪn eː wɪgə ver□ ɛɪ□ː nɪŋ

ɛn wɛnt sɪg ɑltɛɪ□t um ɛŋ keː rt we□ r waː r zɛɪ□ vlit
zɛɪ□ dr□kt sɪxsɛlvən □yː t ɪn d□yː zəndərlɛɪ□ lɛɪ□ː nɪŋ

ɛn zɪŋt en eː wɪg blɛɪ□ː ĭɛn eː wɪx kla□ gənt lit.

o zeː wɑz ɪk ɑls xɛɪ□ ĭ ɪn al yw umbəw□sthɛɪ□t

dɑn zɔu□ ŭ ɪk e□ rst xəheː l□ ɛn groː t xəl□kəx sɛɪ□ n

dɑn hɑt ɪk e□ rst xe□ n l□st na□ r mɛnsləkə bəl□sthɛɪ□t
up mɛnsələkə vrøʊ̯ xt ɛn mɛnsələkə pɛɪ□ɛ̂ˈ n

dɑn wɑs mɛɪ□n zi□ l en zeː ɛn ha□ rə zɛlfxər□sthɛɪ□t

zɔu□ɔ̂ʉˈ wɛɪ□ɛ̂ˈ l zɛɪ□ groː tər ɪz dɑn gɛɪ□ɛ̂ˈ nɔx□ roː tər zɛɪ□ɛ̂ˈ n

Nu ga ik tellen. Aan den eenen kant staan de klinkers, aan den anderen kant de medeklinkers. Ik ga het stuk twee keer door. Den eersten keer voor de vocalen, daarna voor de consonanten. Telkens als ik een klank ontmoet zet ik een streepje achter het overeenkomstig phonetisch teeken. Telkens als ik zie dat het den vijfden keer is, maak ik het streepje wat dikker of wat langer. Dan is later het uittellen zooveel te zekerder.

l	30
r	21
h	6
j	0
w	15
m	8
n	46
ɲ	0
ŋ	7
v	8
z	24
ʒ	0
g	8
f	4
s	27
ʃ	0
x	14
b	3
d	12
ɡ	0
p	3
t	33
k	12

ɑ	11
ɛ	*18
ɔ	2
ʊ	3
ʏ	6
ə	31
ɪ	*27
a	5
e	*21
o	7
ɛ͡ɪ	*25
ɛ͡ʏ	2
ɔ͡u	2
ø	1
i	*8
y	1
u	0
ĭ	*3
ŭ	1
	174

ɛ-rij: *102 of $\frac{10200}{174} = 58\frac{1}{2}\,\%$

ə-rij: 72 of $\frac{7200}{174} = 41\frac{1}{2}\,\%$

Natuurlijk heeft ten slotte de dynamische statistiek der losse klanken: niet bij het Algemeen-Beschaafd, maar met de dialecten te beginnen. In veel gevallen zal dit moeilijk zijn, daar ons natuurlijk uit het verleden geen phonetische teksten ten dienste staan. Maar onmogelijk is het niet. Alleen mogen zich hier natuurlijk alleen hoogstaande krachten aan wagen. Zoo zie ik niet in, waarom wij op een goeden dag niet zouden verrast kunnen worden: met een dynamische klankstatistiek van het Brugsch, Gentsch of Antwerpsch, van het Zuid-Limburgsch, Geldersch-Cleefsch, Delftsch of Land-Friesch loopend over een vijf- of zestal eeuwen. En dat daarvan de resultaten pas echt grandioos zouden zijn, dat kan elk Neerlandicus gemakkelijk op zijn vingers uitrekenen. Dàn toch pas zouden wij voor de wisseling der klanktendenzen in het Algemeen-Beschaafd Nederlandsch vasten grond onder de voeten hebben, en met behulp der vergelijkende en combineerende dynamische statistiek zouden wij voet voor voet terrein winnen, altijd verder! tot de heele historische Nederlandsche klank-ontwikkeling, en daarmee tevens een majestueus brok hoogland: van nationaal karakteren zieleleven voor ons openlag.

II.

Maar met het tellen van de afzonderlijke klanken is de lange reeks der statistische taalonderzoekingen pas begonnen. Het eerstvolgende probleem is de silbenbouw. WHITNEY heeft zich althans inzooverre hiermee ingelaten, dat hij voor z'n Engelsche teksten van zamen 10000 klanken: ook het aantal silben heeft geteld, en toen dat getal door het aantal consonanten heeft gedeeld. Hij kwam zoo tot het resultaat, dat één Engelsche silbe gemiddeld 17/10 of juister 1,682 consonanten noodig heeft. Dit globale resultaat is echter niet heel belangrijk, omdat het weer te weinig concrete inhoud heeft overgehouden.

BOURDON (t.a.p. Chap. XI) is de eerste geweest, die voor het Fransch begon uit te tellen, hoe dikwijls alle klanken achter elkaar voorkomen: zonder pauze ertusschen. Hij begon met de groepen van twee klanken, en maakte daarvan een klimmende reeks, naargelang ze: nooit, ééns, tweemaal, driemaal, enz. tot 54 maal toe in eenige bladzijden tekst voorkwamen. Het merkwaardige nu van deze statistiek is, dat verreweg de meeste in zich mogelijke combinaties: onder de nul ressorteeren. Van de ca. 1100 klankparen komen er 560 absoluut nóóit voor, 140 éénmaal, 90 tweemaal, 57 driemaal, 52 viermaal, 38 vijfmaal, 19 tot 11 van zes tot dertien maal, 9 tot 2 van veertien tot negentienmaal, en bijna telkens slechts 1 groep van de twintig tot vierenvijftig maal voor. Er bestaat

dus tusschen sommige klanken een ontzaglijke affiniteit, en tusschen andere een onverzoenlijke afstooting. Toen nu BOURDON de nooitvoorkomende groepen nader begon aan te kijken, bleek het hem aanstonds, dat de reden dezer onderlinge afstooting in hun algeheele of gedeeltelijke gelijkenis moet gezocht worden: il y a une tendance manifeste à éviter les successions de sons semblables ou analogues. Wanneer dus deze tellingen voor een groote reeks talen hetzelfde resultaat opleveren - en aan de waarheid van dit vermoeden kan nauwelijks getwijfeld worden - zullen deze eenvoudige statistiekjes een weliswaar negatief, maar tòch ook veel algemeener bewijs: voor de diepe taalneiging der differentieering geleverd hebben, als al onze met zooveel moeite en zorg bijeengezochte dissimilatie-voorbeeldjes samen.

De fout van BOURDON was echter weer, dat hij uit gebrek aan algemeene taalkennis niet de juiste stempels wist te kiezen, om uit zijn statistisch materiaal de noodige munt te slaan. Zoo profiteerde hij ternauwernood van het begrip der klankaffiniteit, om b.v. allerlei analogische uitbreidingen der klankwetten te verklaren. Verder maakte hij geen onderscheid tusschen de initiale en finale consonantparen, of m.a.w. tusschen de medeklinkergroepen die een silbe openen en sluiten. Anders had hij onmiddellijk het geheele geheim van den silbenbouw: de gestadig rijzende en dalende sonoriteitsgolf ontdekt, en meteen de typische golfstructuren van verschillende Europeesche talen kunnen vaststellen. Zie Principes de linguistique psychologique, p. 432, 399, 461. Ten slotte bleef hij, moe van het tellen, bij de groepen van twee klanken staan, en gaf uit de grootere groepen, slechts eenige verdwaalde voorbeeldjes.

Voor het Nederlandsch en zijne dialekten zou een klankengroepstatistiek mijns inziens: als volgt moeten worden opgezet. Eerst moeten de onafhankelijke begingroepen onderzocht worden. Hiertoe behooren: al de medeklinkers die voor den eersten klinker komen, mèt dien eersten klinker zelf. Hier doet zich natuurlijk aanstonds de moeilijkheid op: Wat *is* een onafhankelijk begin, m.a.w. mogen we eenvoudig het begin van elk woord nemen? Nee, natuurlijk. In ‘vader en moeder’ heeft b.v. *en* geen onafhankelijk begin. Over het algemeen dunkt mij echter, dat wij met het aannemen van lieering of sandhi streng zullen moeten zijn, en al deze gevallen in een aparte categorie moeten opnemen. Gelijk we zien zullen, worden die dan later bij de tusschengroepen gemakkelijk verrekend. En nu de techniek. Men kan daartoe een lijst aanleggen, juist als voor de losse klanken: aan de ééne helft klinkers en aan de andere helft de medeklinkers. Alleen kan

de kant der klinkers natuurlijk tamelijk smal genomen worden, maar die der medeklinkers heel breed of ver uit elkaar. *Want alles wordt gerangschikt naar den eersten klank*. Achter de vocalen kan dus niets meer komen. Maar achter elken medeklinker kunnen 1°. alle vocalen, en 2°. soms nog een of zelfs twee medeklinkers komen, en daarna weer elke vocaal. De groep der **s** b.v. neemt ontzaglijke verhoudingen aan: Eerst **sɑ, sɛ, sɔ**, enz. met alle klinkers; dan **sl**- met alle klinkers, misschien **sr**-, evenzoo **sj**- (zal meest wel ʃ zijn) dito, dan **sm-, sn**-. Nu komt echter **sx**-, met 1°. weer alle vocalen, en 2°. **sxr**- met alle vocalen, dan **sp**- 1°. dito, 2°. **spr**- dito, 3°. **spl**- dito, en eindelijk **st**-, 1°. dito, 2°. **str**- dito. En achter elk van die mogelijke groepen moet plaats zijn voor telstreepjes. Ik herhaal hier opnieuw: het woordenboek kan ons helpen, om zoo ongeveer te zien, wat er zoo al zijn kan; maar voor de eigenlijke statistiek is het volstrekt onbruikbaar. Wie op deze wijze alleen de begingroepen: in de kindertaal of in de verschillende Nederlandsche dialecten aan 't onderzoeken ging, zou reeds aanstonds merkwaardige resultaten aan het licht brengen; vooral als hij er ter vergelijking b.v. het Fransch en een Slavische of Maleische taal bijnam. Men moet evenwel goed beseffen, dat juist omdat het aantal verschillende groepen zooveel grooter is als het aantal losse klanken, het onderzochte materiaal ook des te grooter moet zijn: 10000 groepen zijn bijlange na niet genoeg. Ik geloof dat we minstens tot 100000, misschien zelfs tot 1000000 groepen zullen moeten gaan, eer we op vaste verhoudingen komen van de verschillende combinaties. We zouden echter, daar het hier vooral om de medeklinkers te doen is, voorloopig van de verschillende klinkers na de medeklinkers af kunnen zien, en dan zijn 100000 groepen zeker meer dan voldoende. Als we dan maar beseffen, dat het zoo een voorloopig werk blijft, en er dus de verwaarloosde klinkers tòch bijnoteeren, opdat we later zelf, of andere statistici, op ons begonnen 100000 tot de 1000000 door kunnen tellen.

Op de tweede plaats komen de eindgroepen. Daartoe behooren de laatste klinker en alle medeklinkers die er achter komen. De moeilijkheid: wat we als een einde beschouwen, wordt op dezelfde wijs als bij de begingroepen geregeld. Wat de techniek betreft, *rangschikken wij hier alles naar den laatsten klank*. Het rijmwoordenboek kan ons toonen, wat we zooal te verwachten hebben, maar is voor het werk zelf onbruikbaar. De medeklinkerzijde wordt dus weer even druk als bij de begingroepen. Ter vergelijking zouden hier een paar der andere Germaansche talen allernuttigst blijken, maar natuurlijk eerst weer de Nederlandsche autochtone en heterochtone dialecten zelf.

Ten derde komt dan het allerbelangrijkste, maar ook verreweg het moeilijkste onderzoek: der tusschengroepen. Onder een tusschengroep versta ik al de klanken tusschen twee klinkers, mèt die klinkers zelf. Dus b.v. in den juist neergeschreven zin **undə, □sə, əgru, ərsta, ɑŋkə, □sə, ɪŋkə, ɪŋkə**. Ook met het verbinden der woorden onderling moeten we hier weer streng te werk gaan. En het best van al zou zijn, al de tusschengroepen op de woordgrens: apart te noteeren, dus b.v. voor denzelfden zin **ərə, aɪ, ɪkɑ, ɑldə, əklɑ, ətwe, eklɪ, ɛti, iklɪ, ərsɛ**. Grelijk men ziet, bestaat elke tusschengroep: uit een eindgroep + begingroep. We moeten dus in geen enkele taal de tusschengroepen gaan onderzoeken: eer er de begin- en eindgroepen geschakeerd en geteld zijn. Ook de techniek moet bij de twee vorige statistieken aansluiten in dier voege, dat elke tusschengroep tweemaal genoteerd wordt: ééns als eindgroep voor de eerste silbe, waarbij dus de eindklank de indeeling geeft; en eens als begingroep voor de tweede silbe, onder het hoofd van den beginklank. Hier vooral zijn zeker een 1000000 groepen noodig om tot definitieve resultaten te komen, maar kan men voorloopig, als men alleen met de medeklinkers rekent, ook met een 100000 al heel wat bereiken. Bij het opmaken nu van de allerbelangrijkste verschillen tusschen de onafhankelijke begin- en eindgroepen, en de begin- en eindgroepen der tusschengroepen, nemen we ten slotte alle genoteerde lieering- en sandhi-gevallen: als bemiddelende overgangsverschijnselen in onze conclusies op.

Ik heb met opzet deze heele techniek eerst volgens het statistisch turfsysteem uitgewerkt, om den lezer zelf op het idee te doen komen, dat wij ook hier de demographen zullen moeten navolgen: en bij meer ingewikkelder statistisch werk, tot het kaartsysteem moeten overgaan. Elke begingroep (van de klinkers afgezien) krijgt een aparte kaart. Evenzeer de eindgroepen. De tusschengroepen krijgen elk een gekleurde kaart, die eerst bij de begingroepen dienst doen, en daarna zonder overschrijven bij de eindgroepen kunnen worden gerangschikt.

Bij al deze begin-, eind- en tusschengroepen zal het verder z'n nut hebben bij de vereenvoudigde consonantverbindingen: tevens de oorspronkelijke te noteeren, als die ten minste nog gevoeld worden. Zoo zou het b.v. voor de tegenwoordige taal verkeerd zijn: voor *thans* (eindgroep **ɑns**) ook het oudere *thands* dus **ɑnts** aan te teekenen; maar voor *Hollandsch* (eindgroep **ɑns**) is dat wel noodig, omdat dit woord nog wel degelijk als afleiding van *Holland*: **həlɑnt** gevoeld wordt.

III.

Na den silbenbouw komt de verhouding van het getal silben tot het woord aan de beurt. Ook dit is door BOURDON onderzocht voor het Latijn, Grieksch, Fransch, Duitsch en Engelsch, maar telkens weer met veel te klein materiaal: van slechts 300 tot 1500 silben per taal. Toch kreeg hij zoo reeds eenige resultaten, die althans merkwaardig genoeg zijn om ze hier mee te deelen, al was het alleen maar om te laten zien, waartoe bij gunstige materiaalkeuze deze eenvoudige optelsommetjes weer leiden kunnen. Hij nam een stuk van CICERO, een van PLATO, een van BOSSUET, een van THIERRY, een van HEINE, en een uit het populair Engelsche 'Tom Brown's School-days'.

Daarin vond hij nu: (ik zet ter vergelijking WHITNEY'S resultaten van 3729 getelde silben in de laatste kolom er bij)

	CICERO	**PLATO**	**BOSSUET**	**THIERRY**	**HEINE**	**School-days**	**WHITNEY'S doorsnee Engelsch**
woorden van 1 silbe	79	88	187	199	164	179	73,9%
woorden van 2 silben	88	75	60	67	69	52	18,7%
woorden van 3 silben	62	39	34	23	35	18	5,3%
woorden van 4 silben	38	18	8	8	13	4	1,8%
woorden van 5 silben	18	7	0	0	3	2	0,3%
woorden van 6 silben	1	1	0	0	0	0	0
woorden van 7 silben	1	0	0	0	0	0	0
	287	228	289	297	284	273	100

Gelijk men aanstonds ziet, zijn deze cijfers niet exact vergelijkbaar, omdat de som der silben voor elken schrijver niet juist dezelfde is. BOURDON meende: dat let zoo nauw niet; maar dat is valsch, d.w.z. tegen het heele wezen der statistiek in. Waarom toch zouden wij ons met een tennaastenbij tevredenstellen, als we met bijna dezelfde moeite exacte verhoudingen kunnen vinden? Zoo ón-ge-véér wisten we dat trouwens ook wel zónder statistiek! Maar ondanks al deze fouten blijkt eruit, dat: was in het Latijn het aantal woorden van twee silben nog grooter dan van één silbe, en in het Grieksch slechts een beetje kleiner, in onze moderne kultuurtalen daarentegen: de

éénsilbige woorden alleen bijna tweemaal zoo talrijk zijn dan al de meersilbige te zamen. Nu zal men zeggen, dat hierbij een heele boel lidwoordjes, voornaamwoorden en andere enclitische vormwoordjes zijn meegerekend; maar

datzelfde is in het Latijn en Grieksch, hoewel misschien in iets mindere mate, het geval. Als wij daar dus voor een oogenblik van afzien, heeft het althans voorloopig den schijn, dat wij druk op weg zijn naar het Chineesche monosyllabisme. Dat hangt natuurlijk samen met ons vlugger denken en spreken, ons intensiteitsaccent en nog zooveel meer. Maar eer we deze en dergelijke conclusies gaan trekken, moeten op groote schaal deze statistiekjes worden verbeterd en aangevuld. En daarbij zal het dan nuttig zijn vooral rekening te houden met den nadruk of het intensiteitsaccent, en verder met de verschillende woordsoorten. Dat toch de ongeaccentueerde eenlettergrepige woordjes bijna even goed met het hoofdwoord waaromheen ze gegroepeerd zijn, zouden aanéengeschreven kunnen worden: gelijk het trouwens in veel gevallen bij ons in het Middelnederlandsch gebruik was, en in verschillende Romaansche talen nog thans geschiedt, is wel voor iederen deskundige duidelijk. Ik zou dus willen voorstellen deze uit één hoofdwoord en een of meer enclitische woordjes bestaande accenteenheden, weer als overgangsgroepen apart in rekening te brengen. Onder de geaccentueerde monosyllaba echter zouden we verder onderscheid kunnen maken tusschen de verschillende rededeelen. En dan zou blijken, gelijk reeds BOURDON bevroedde, dat ten eerste de voornaamwoorden, echte bijwoorden (en voorzetsels), m.a.w. de zoogenaamd demonstratieve stammen, onder de monosyllaba het drukst vertegenwoordigd zouden zijn; maar dat ten tweede onder de naamwoorden en werkwoorden juist *die* vooral éénsilbig zijn, die verreweg het vaakste voorkomen. Zoo vinden we in BOURDON'S materiaal voor het Grieksch: *ἦν, δεῖ, χρή*, enz. voor het Latijn par, sis, rem, est, vis, sit, enz. Ik herinner voor het Idg. aan de éénlettergrepige woorden voor lichaamsdeelen e.a. Zou deze tweede constateering, vraagt BOURDON, niet tevens de reden geven van de eerste? m.a.w. zouden de vroegere etymologen wel altijd gelijk hebben gehad, toen ze de demonstratieve wortels als een soort primitieve monosyllaba aanzagen, tegenover de meersilbige nominale en verbale wortels? Of zouden niet veeleer die demonstratieven, alleen door 't veelvuldig gebruik éénsilbig geworden zijn? De studies van het Eskimo, de Kaukasische en de Semito-Chamitische talen: komen voorloopig dit vermoeden alweer volop bevestigen. Men ziet wederom, tot welke breeduitvademende conclusies: zulk een paar eenvoudige optelsommetjes aanleiding kunnen geven. En is het dan geen schande voor de linguisten, dat zij deze allereenvoudigste methode tot nu toe bijna heelemaal ongebruikt hebben gelaten? En zullen we hen nu zoo maar laten voortsukkelen?

Maar bovendien ook de stijlleer en de aesthetica kunnen hier weer

aan 't grasduinen gaan. Korte woordjes hooren bij vlug, lange woorden bij langzaam spreken. Vooral op de verschillende letterkundige genres zou deze statistiek dus moeten worden toegepast. KULLMANN heeft onlangs in het Zeitschrift für Psychologie 1909, Bnd. 54 blz. 209, voor het Duitsch bewezen, dat hoe meer het letterkundig genre de dagelijksche omgangstaal naderbij komt, des te meer éénsilbige woorden het bevat: dus het meest in tooneelstukken, iets minder in brieven, nòg minder in verhalen, en het allerminst in wetenschappelijke verhandelingen. Maar hij meende bovendien, nog een anderen factor der woordverkorting op het spoor te zijn: in de gevoelsbetoning. Hoe meer gevoel er ligt in een tekst, des te meer éénsilbige woorden vindt men er. Deze laatste conclusie vooral interesseerde mij. En daarom heb ik voor de taal van eenige mijner vrienden, die ik dóór en door ken, een zelfde onderzoek ingesteld. Over het algemeen is het toch, in kwesties waar het gevoel bij te pas komt, aan te raden: met experimenten in subjecto vivo te beginnen. Welnu, het resultaat kwam over 't algemeen zeer goed uit. Alleen lijkt mij de term ‘gefühlsbetont’ te vaag gekozen. Het is meen ik, vooral de intensiteit van het gevoel, dat ons eensilbig maakt.

Daartegenover staat dan de plechtige koelheid van al de vele lange, langzaam-gerekte samenstellingen in de verzen van TEN KATE, den koning der cantate. Verder zouden vooral de werken van BILDERDIJK, hiervoor een gunstig proefveld zijn, daar deze bij al z'n intense ontboezemingslust toch ook, gelijk wij uit DE JAGER zien kunnen, vaak een geweldigen dorst had naar nieuwe lange woorden. Als deze, juist in de koelere passages frequent bleken voor te komen, zou dit tot een bij uitstek klaar bewijs kunnen dienen.

IV.

Een vierde probleem biedt ons de lengte van den zin. BOURDON heeft zich dit vraagstuk gesteld in dezen vorm: *hoeveel woorden telt de zin*? Onder zin verstaat hij daarbij, behoudens onvoorziene gevallen waarin het gezonde verstand beslist: elk rijtje woorden dat in den druk wordt geopend en gesloten, door een punt, een dubbelpunt en een kommapunt - waarschijnlijk zal hij de vraagteekens en uitroepteekens ook wel als zinslot gerekend hebben, maar hij zegt het niet uitdrukkelijk.

Daar natuurlijk de aandacht hier aanstonds op de verschillende genres viel, nam hij twee oratorische stukken van BOSSUET, twee observeerende passages uit de Caractères van LA BRUYÈRE en een

bedrijf van MOLIÈRES Le Bourgeois gentilhomme (alleen het proza). Daarnaast telde hij nog een passage van WILHELM WUNDT, den psycholoog, en een Duitsche klucht van JACOBSON; waarvan hij echter alleen het slotcijfer geeft.

	Aantal getelde woorden.	**Aantal zinnen en bijzinnen.**	**Gemiddelde lengte van één zin.**
BOSSUET 1.	2935	108	27,1
BOSSUET 2.	3543	158	22,4
LA BRUYÈRE 1.	1342	70	19,1
LA BRUYÈRE 2.	1595	83	19,2
MOLIÈRE.	1582	167	9,4
WUNDT.	-	-	27
JACOBSON.	-	-	6,8

Hieruit blijkt dus reeds aanstonds, wat trouwens te verwachten was, dat mannen met veel ideeën, of die m.a.w. een groot gemak hebben van synthese, assimilatie, productie en associatie, ook van zelf veel grootere zinnen bouwen, dan de gewone alledaagsche sterveling, die meest in het blijspel aan het woord is. Na deze proeve van eenvoudige statische statistiek, ging hij nu tot de dynamische over, om den Franschen zinbouw der drie laatste eeuwen te vergelijken. Hij nam daartoe de bloemlezing van MARCOU: Morceaux choisis des Classiques français, en telde van elk der voornaamste schrijvers minstens ongeveer 40 regels af. En zoo vond hij dat de gemiddelde zinslengte

> voor de 17de eeuw: 20,5 woorden, voor de 18de eeuw: 14,8 woorden, voor de 19de eeuw: 21 woorden was.

Dit aanvankelijk eenigszins bevreemdend resultaat - daar toch de 17de eeuwsche Fransche klassieken bekend zijn om hun periodenstijl, die thans niet zoo uitsluitend meer in den smaak valt - verklaart hij dan verder, waarschijnlijk met recht: door onderscheid te maken tusschen perioden en perioden. Ook thans schrijven de Franschen dikwijls nog lange zinnen genoeg, maar het zijn aaneenkoppelingen van hoofdzinnen, hoogstens door een paar relatiefzinnen onderbroken, m.a.w. het zijn niet meer de kunstig samengestelde Ciceroniaansche zinstructuren vooral uit ondergeschikte leden bestaande, maar echte nevenschikkende perioden. Deze heele redeneering komt echter in

een bedenkelijk licht, als wij ons herinneren, dat BOURDON ook veel bijzinnen voor zinnen rekent.

Men ziet, het resultaat is vooral daarom de moeite waard genoteerd, wijl het tot controleering uitlokt. Ik voor mij zoek de reden van de lengte der zinnen: dan ook nog in heel andere gronden dan in rijkdom van ideeën; namelijk in den rompstand en het temperament. Of is FREDERIK VAN EEDEN dan b.v. zoo verre de mindere van JACOB VAN LENNEP in voorstellings- en gedachtenrijkdom? En toch meende ik niet zonder reden, dat zij ook in hetzelfde genre van verhaal, volstrekt niet even lange zinnen bouwen. Daaruit zal men begrijpen, dat ik niet de woorden, maar de silben van den zin ga tellen. Deze geven toch ten eerste: een veel zuiverder lengtemaat dan de voortdurend varieerende woordenlengte; en hangen ten tweede meer onmiddellijk van de halfbewuste rompstand- en temperamentsneigingen af: want of wij een woord meer of minder kiezen is zeker evenveel aan de gedachte als aan het gevoel te wijten; maar of wij meer of minder onbetoonde silben elideeren, uitstooten of inslikken, dat is een zaak van adem, en van gevoel. Juist echter omdat dit weer met allerlei dingen samenhangt, die dikwijls niet met zekerheid uit de gewone spelling zijn op te maken, is hier vóór alles weer de statistiek op het levende woord: het *gehoorde* materiaal aangewezen. Niet in de boeken, maar naar de voorlezing van den schrijver zelf moeten deze telsommen worden opgemaakt. Dan heeft men bovendien het voordeel, dat men met een stopwatch (Fünftelsekundenuhr) den geheelen duur van periodes of alinea's kan opnemen. Het spreekt echter vanzelf: dat men niet zoo gauw de silben tellen kan als de schrijver ze uitspreekt. Daarom ga ik daarbij als volgt te werk. Ik studeer eerst goed den tekst in, en noteer vooral de twijfelachtige gevallen (waar ik niet weet hoeveel de schrijver uitspreekt of inslikt), op zulk een wijze, dat ik met een enkel potloodstreepje zijn ware uitspraak vast kan leggen. Pas daarna ga ik mijn dus-bewerkten tekst uittellen. Maar verder kan ik ook geen vrede hebben met BOURDON'S zinsafbakening. Ik reken toch geen tusschengeschoven bijzinnen, inleidende zinnen of halve zinnen voor een zin tout court. Alle kommapunten en dubbelpunten ga ik dus voorbij. En voor mij is de zin pas uit, als er een heusche punt staat. En soms aarzel ik ook dan zelfs. De vraagteekens en uitroepteekens behandel ik met onderscheid. Bij het afhooren luister ik, of de schrijver een pauze maakt. Bij teksten, die ik niet te hooren kan krijgen, let ik er op, of de schrijver er een hoofdletter op laat volgen; maar beslist in twijfelachtige gevallen natuurlijk: m'n invoeling in schrijver en tekst. Welnu, om althans een paar van m'n resultaten hier mee te deelen, vond ik in

een fragment uit OLTMANS' Het slot Loevesteyn, 131 zinnen, met te zamen 7962 silben, dus gemiddeld 61 silben per zin;

VAN LENNEP'S De gestoorde Bruiloft, 285 zinnen, met te zamen 14215 silben, dus gemiddeld 50 silben per zin;[1)]

KOETSVELD'S De Haan v.d. Burgemeester en Het Bezoek, 183 zinnen, met te zamen 6765 silben, dus gemiddeld 37 silben per zin;

BEETS' Camera-fragmenten, 318 zinnen, met te zamen 9136 silben, dus gemiddeld 29 silben per zin;

diverse verhaalstukjes uit VAN EEDEN, 527 zinnen, met te zamen 11358 silben, dus gemiddeld 22 silben per zin.

Dat zijn toch feiten, die te denken geven, naar ik meen. Het zijn de eerste stukjes, die ik uittelde, en dus volstrekt geen uitgekozen brokjes pour le besoin de la cause.

In deze gemiddelde ligt nu echter nog een realiteit verborgen, die wij er met eene nieuwe berekening uit kunnen halen, namelijk de gemiddelde afwijking. Twee schrijvers toch kunnen een zelfde *gemiddelde* zinslengte hebben, en toch inderdaad zinnen van heel verschillende lengte schrijven. Zoo komt b.v. A met 50 zinnen van 60, en 50 zinnen van 20 op hetzelfde gemiddelde als B met 50 zinnen van 45 en 50 van 35, namelijk op 40. En dat maakt toch in werkelijkheid een groot verschil! Daarom ga ik nu, nadat de gemiddelde gevonden is, voor elken zin de afwijking van het gemiddelde vaststellen: door bij grootere zinnen het gemiddelde getal van hun aantal silben af te trekken, en omgekeerd bij kleinere zinnen hun getal silben af te trekken van het gemiddelde. Al deze verschillen worden dan weer bijeengeteld, en de som gedeeld door het aantal zinnen. In ons geval b.v. heeft A (50 × 20) + (50 × 20)/100 = 20 en B (50 × 5) + (50 × 5)/100 = 5 tot gemiddelde variatie.

Waarom zou binnenkort, voor al onze grootere schrijvers, de gemiddelde zinslengte (m) mèt de gemiddelde variatie (v), niet als thermometer kunnen dienen voor een gewichtigen factor: in hun zieleleven en temperament?

Maar ik hoor U mompelen, dat ik bij FREDERIK VAN EEDEN: z'n voorliefde voor het sprookjesgenre vergeet, en dat ik bij VAN LENNEP en OLTMANS niet denk aan de litteraire mode dier dagen. Maar ik vraag het u: zou die sprookjesliefhebberij in VAN EEDEN dan weer

1) Hierbij werd anderhalve blz. met heele korte gesprekzinnetjes er buiten gelaten. Rekent men die er bij, dan is het totaal 312 zinnen met 14659 silben, dus gemiddeld 47 silben per zin.

louter uiterlijk toeval zijn, of moet die niet innerlijk samenhangen met heel zijn wijze van voelen en denken? En die litteraire modes: zijn - van prullerige epigonen afgezien - toch ook weer niet als etiketten de schrijvers van buiten, op de schouders geplakt. Elke litteraire mode, die althans geen ephemeer vlindertje is, beantwoordt aan een denk- en voelgewoonte van een groep hoogstaande leiders; en niemand, die in dien kring opgroeit, ontkomt aan den invloed van hun temperament, en dat niet slechts voor z'n spreek- of schrijfmanier, maar óók en misschien nog meer, voor z'n innerlijke denken en voelen. Ik ontken dus volstrekt niet, dat we voor de zinslengte, zoowel met het genre, als met de litteraire modes en manieren rekening moeten houden, en dat we dus éérst BEETS en pas daarna V. EEDEN met VAN LENNEP moeten vergelijken; maar alles te zamen zijn dat correcties, gelijk elke nauwkeurige thermometer er noodig heeft, zij compliceeren het verschijnsel, maar vernietigen de diepere causaliteit volstrekt niet.

V.

Over het accent zijn in de laatste jaren verschillende statistische studiën verschenen, vooral voor het Duitsch en Engelsch. K. MARBE gaf in 1904 te Giessen een voordracht ‘Über den Rhythmus der Prosa’ uit. Hij voelde bij het lezen van GOETHE'S Sankt Rochusfest zu Bingen, ‘subjectief-aesthetisch’ een heel andere bewustzijnsdispositie als bij de lectuur van HEINE'S Harzreise. Hij besloot: dit statistisch te onderzoeken, en begon de beide teksten te accentueeren, en vroeg Prof. ROETTEKEN hetzelfde te doen. Zij letten hierbij alleen op het intensiteitsaccent of den nadruk, en maakten *voor het gemak*: ook geen onderscheid tusschen hoofd- en bijaccenten. Nu ging hij na: hoeveel ongeaccentueerde silben telkens tusschen twee geaccentueerde silben instonden (en noemde deze cijfers ‘z-Werte’ naar Zahl). Deze telde hij nu tezamen, deelde ze door het aantal accentintervallen en kwam zoo tot de gemiddelde z-waarde (m_z). Op dezelfde wijze als boven aangegeven: berekende hij daarna hun gemiddelde variatie of v_z. Het bleek nu dat volgens beider accentueering in de fragmenten uit GOETHE'S reisbeschrijving, zoowel m_z als v_z tamelijk konstant: kleiner waren dan in de Harzreise van HEINE. Hij ging toen verder, ook met Prof. DÜRR, andere passages uittellen, en kwam zoo langzamerhand tot het inzicht, dat v_z gedeeld door m_z een ongeveer constante waarde had. Dit moest naar zijn meening met diepe rhythmische eigenaardigheden van het Duitsche karakter samenhangen, en zoo werd hem

de gemiddelde constante v_z/m_zwaarde: 0,464 tot typisch kenmerk van het Duitsche prozarhythme. Om dit uit te laten komen vroeg hij Prof. SCHNEEGANS op dezelfde wijze een paar Fransche teksten te behandelen. Ter betere oriënteering laat ik hier zijn staatje afdrukken.

TEKSTEN.	**Auteurs.**	m_z	v_z	v_z/m_z
ROCHUSFEST I (MARBE)	GOETHE.	2,34	1,10	0,47
ROCHUSFEST II (ROETTEKEN)	GOETHE.	2,07	0,88	0,43
ROCHUSFEST III (M.)	GOETHE.	2,24	0,96	0,43
ROCHUSFEST III (R.)	GOETHE.	2,35	1,02	0,43
Brief an FR. OESER (M.)	GOETHE.	2,30	1,06	0,46
Rezension (M.)	GOETHE.	2,47	1,14	0,46
Lehrjahre I (M.)	GOETHE.	2,36	1,16	0,49
Lehrjahre II (M.)	GOETHE.	2,22	1,08	0,49
Brief an SCHILLER (M.)	GOETHE.	2,29	1,15	0,50
Brief an ZELTER (Dürr)	GOETHE.	3,05	1,59	0,52
Harzreise I (M.)	HEINE.	2,84	1,32	0,46
Harzreise II (R.)	HEINE.	2,36	1,06	0,45
Harzreise III (M.)	HEINE.	2,73	1,21	0,44
Harzreise III (R.)	HEINE.	2,62	1,22	0,47
Brief an STEINMANN (M.)	HEINE.	2,34	1,06	0,45
BÖRNE I (M.)	HEINE.	2,76	1,30	0,47
BÖRNE II (M.)	HEINE.	2,60	1,21	0,47
Brief an CAMPE (D.)	HEINE.	3,16	1,53	0,48
FAUST'S Entwicklungsgang (D.)	VOLKELT.	2,12	0,95	0,45
ATALA I (SCHNEEGANS)	CHATEAUBRIAND	4,50	1,70	0,38

ATALA II (S.)	CHATEAUBRIAND	3,92	1,53	0,39
Rome I (S.)	ZOLA.	3,52	1,58	0,45
Rome II (S.)	ZOLA.	2,46	1,25	0,51

Men ziet al aanstonds, wat ook MARBE zich niet verheelt, dat de mysterieuze breuk v_z/m_z voor het Fransch nu juist niet zoo'n bizonder constanten indruk maakt.

H. UNSER: Über den Rythmus der deutschen Prosa, Heidelberg 1906, zette MARBE'S onderzoek voort over de letterkundige genres;

en vond dat de z-waarde het grootst is in verhalend proza, minder groot in den ‘affektlosen’ brief, nog kleiner in den ‘affektvollen’ brief, en eindelijk het kleinst in het dagelijksch gesprek, m.a.w. hoe meer gestyleerd de taal, des te grooter is het gemiddeld aantal ongeaccentueerde silben tusschen twee accenten. Daarop volgde spoedig: A. LIPSKY: Rhythm as a distinguishing Characteristic of Prose Style. Archives of Psychology, New-York 1907, n^{r}. 4, die een rechte evenredigheid vond tusschen de z-waarde en het gemiddelde aantal lettergrepen der woorden (m_s). Daarop volgde toen, de reeds op blz. 81 genoemde studie van KULLMANN, die o.a. óók uitrekende dat hoe grooter de gemiddelde z-waarde (m_z), hoe kleiner het getal monosyllaba wordt. Eindelijk kwam MAX BEER: Zeitschrift für Psychologie, Bnd. 56, 1910 blz. 264 vlgd., betoogen, dat hoe kleiner de gemiddelde z-waarde is: de leestijd des te grooter wordt, in proza althans, niet in poëzie. Welnu, ik heb voor het Nederlandsch bijna al deze constateeringen gecontroleerd, aan passages, mij voorgelezen door vijf schrijvers zelf, die ik door jarenlangen omgang zeer goed ken. En wat blijkt nu? Wat LIPSKY (voor het Engelsch) meent te vinden komt bij mij volstrekt niet uit. Integendeel. Bij het dalen van m_z stijgt juist m_s! Wat KULLMANN daarop (voor het Duitsch) verder bouwt, dat m_z evenredig stijgt als het aantal monosyllaba daalt, en omgekeerd, komt bij mij niet uit, veeleer het tegendeel. Wat ten slotte MAX BEER vond over den leestijd, komt al wederom bij mijn onderzoek volstrekt niet uit: eer is 't juist omgekeerd, maar dit toch ook weer niet constant. Ik zal later al mijn cijfers publiceeren. Wat volgt hieruit? Dat er natuurlijk een fout is in de methode. En deze is trouwens makkelijk aan te wijzen: ‘voor het gemak’ houden al deze leerlingen van MARBE, juist als hij zelf, geen rekening met de bijaccenten, zoo zeggen ze ten minste. Maar wat is het gevolg daarvan? Men kan het zelf, in de door hen betrekkelijk karig meegedeelde geaccentueerde teksten aanstonds zien, en trouwens uit eigen ervaring weet ik, dat men er toe gedwongen wordt: nu eens rekenen ze een sterk bijaccent wèl als hoofdaccent, en dan weer eens rekenen ze het niet. M.a.w.: er wordt hier gerekend met cijfers, berustend op subjectieve willekeur, zonder éénig houvast in de taalrealiteit. Het eerste beginsel der statistiek: dat men alleen gelijke gevallen mag optellen, of althans slechts dingen die in veel meer overeenkomen dan ze van elkaar afwijken, wordt hier met voeten getreden. Bovendien wordt hier overal, wat ik belief te noemen, statistisch *gemierd*; d.w.z. twee radeloos oppervlakkig gestelde problemen (over accent en woordlengte) worden op de vlijtigste wijze gecombineerd en in leege cijfers dooreengehaspeld; er wordt

met getallen ijverig gegoocheld, mysterieuze breuken worden naarstig opgesteld zonder eenig contact met de werkelijkheid, en zoo verwordt de statistiek tot een krioelende hokuspokus, jammer genoeg.

Of dan al de resultaten dezer school louter verzinsel zijn? Neen. Wat UNSER en KULLMANN over de genres vonden, zal wel voor een groot deel waarheid blijken, zelfs heeft MARBE'S breuk v_z/m_z ook bij mijn 5 Nederlandsche proefpersonen slechts een kleine en regelmatige schommeling tusschen 0,47 en 0,51; best mogelijk, dat hier dus toch waarheidskiemen schuilen. Maar om daaruit de volwassen waarheid op te telen, zal men in de accent-statistiek, gelijk trouwens overal, het materiaal moeten nemen gelijk het is: dus met al zijn trappen van nadruk. Juist om de contrôle gemakkelijk te maken, heb ik hierboven het staatje van MARBE overgenomen. TISCHER: Philosophische Studien I, blz. 495-543, heeft bewezen, dat wij, binnen de perken van gewoon kamergeluid, op den duur niet meer dan vijf graden van geluidskracht kunnen onderscheiden. Daarop steunde nu S. BEHN: Der deutsche Rhythmus und sein eigenes Gesetz, Strassburg 1912, bij het aannemen van 5 graden van taalintensiteit. Den laagsten graad, een silbe ə noemt hij 1, het hoofdaccent 5, het gewone bijaccent 3, het sterke 4, het zwakke 2. En als er iets is, dat dit nuttige boek afdoende bewijst,[1)] dan is het juist het objectief bestaan in het Duitsch van deze vijf intensiteitsgraden, en van hun practische onderscheidbaarheid. Welnu, dientengevolge moeten al de teksten door MARBE, UNSER, LIPSKY, KULLMANN, BEER en PRANDTL, opnieuw worden geaccentueerd, en nu niet met één enkel accentstreepje, maar met minstens vijf teekens. En dan, ik meen het zeer stellig, zal men tot definitieve resultaten komen. Waarom ik hier zoo zeker van ben? Wijl ik, na lezing van BEHN, zelf opnieuw voor het Nederlandsch aan het accentueeren en het tellen ben getogen, en reeds prachtige resultaten verkregen heb. Wijl ik bovendien met een 65-tal mijner leerlingen, op de 3de klas van Gymnasium en Hoogere Burgerschool daaromtrent aan 't oefenen gegaan ben; en ca. 50 onder hen, reeds na eenige klassen, in de onderscheiding dier vijf trappen een verwonderlijke vaardigheid hebben verkregen. Alleen moet men geen aparte woordjes nemen, maar gesprekken en zinnen of zinnetjes uit een interessanten tekst.

1) Er staat nog veel meer interessants in dit boek. Alleen moet ik tegen de hoofdstelling waarschuwen. Om die te bewijzen, is het materiaal van den schrijver, naar bescheiden berekening, slechts ongeveer 10000 maal te klein.

VI.

Een der schoonste weldaden, door de statistiek aan de taalwetenschap bewezen: is het boek van TH. ZIELINSKI: Das Klauselgesetz in Ciceros Reden. Grundzüge einer oratorischen Rhythmik, Leipzig 1904. Dat men - in verzorgden stijl vooral - let op het rhythme der zinstaarten is algemeen-, en dat vooral de redenaars hierin sterk zijn - is wel niet minder bekend. CICERO heeft daar zelf lang en breed over geschreven. Alleen zijn de termen die hij gebruikt: voor ons niet altijd zoo heel duidelijk, en is bovendien de bedoelde tekst nog op menige plaats corrupt. Reeds verschillende geleerden hadden er zich nu aan gewaagd: het rhythme van CICERO'S periodestaarten te onderzoeken, maar hoe zeker zij allen ook waren van hun resultaten, onderling weken zij op de wonderbaarlijkste wijzen af. Toen kwam ZIELINSKI op het tamelijk snugger idee: ze eenvoudig allemaal te gaan tèllen. Dit bleek nu toch nog zoo héél gemakkelijk niet, daar wij dikwijls niet met volle zekerheid weten: wat CICERO als een periode beschouwde. Door langdurige lezing meent echter ZIELINSKI, dank z'n litterairesthetische invoeling: daar tamelijk zeker van geworden te zijn; en al blijft dit het zwakke puntje in z'n werk (waarover men L. LAURAND S.J.: Etudes sur le style des discours de Cicéron, Paris 1907, Livre II, p. 107-222 kan nalezen) over het eindresultaat zal wel geen twijfel meer wezen. Van de 17902 periode-staarten in CICERO'S redevoeringen: behooren er 10845 of 60,3 % tot de volgende 5 grondtypen.

V1. - ⏑ - : - ⏑	bijv. audeant arte,
V2. - ⏑ - : - ⏑ -	bijv. audeant artibus,
V3. - ⏑ - : - ⏑ - ⏑	bijv. audeant jūdicāre,
V**2**. - - - : - ⏑ -	bijv. audēbant artibus,
V**3**. - - - : - ⏑ - ⏑	bijv. audēbant jūdicāre.

Van de overige behooren er 4776 of 26½ %, tot de afgeleide vormen, d.w.z. dat in een der grondtypen: een lange silbe door twee korte is vervangen. Zoo ontstaan b.v.

$L1^1$ ⏑ ⏑ ⏑ - : - ⏑	bijv. calamitas ipsa,
$L1^2$ - ⏑ ⏑ ⏑ : - ⏑	bijv. esse videātur,
$L1^3$ - ⏑ - : ⏑ ⏑ ⏑	bijv. audeant facere.

Zulke afgeleide vormen zijn er 18, grondtypen maar 5. Brengen we dat in rekening, dan beslaat elk der 5 grondtypen in doorsnee[1)] c.a. 12 %; en elk der afgeleide vormen slechts 1½ %. Hieruit volgt

1) In werkelijkheid komt V1 alleen 4184 maal, dus verreweg het meest voor.

toch wel onmiskenbaar, dat Cicero eenige vaste rhythmen in oor en mond had hangen, die hij met bizondere voorliefde te pas bracht. Dat dit samenhangt met z'n litteraire manier, en z'n Grieksch-Rhodische leermeesters, daar is herhaaldelijk op gewezen; maar of dit ook misschien samenhangt met 's mans temperament en rompstand, dat is een vraag, die ik nog nergens gesteld vond. Toch waag ik het in dezen, iets te vermoeden. Want Cicero is niet de eenige, die er typische zinstaarten op na houdt. De Grieken waren hem daarin voorgegaan: vooral Isokrates, maar toch ook Demosthenes muntten erin uit. En die Grieksche zinstaarten: mogen bij oppervlakkig aankijken veel op die van Cicero lijken; in hun typische vormen, en vooral in de frequentie der onderscheiden typen: is er een merkbaar verschil. Men vergelijke b.v.K. MÜNSCHER: Die Rhythmen in Isokrates Panegyrikos. Programm Ratibor 1908 en C. JOSEPHY: Der oratorische Numerus bei Isokrates und Demosthenes, Diss. Zürich 1887. Maar zoowel de Oud-Grieksche als de Latijnsche prozarhythmen berustten bijna uitsluitend op de kwantiteit. Dat werd sinds de 4de eeuw na Christus anders. En zoo werden b.v. in het oude kerklatijn

V1. - ⏑ - : - ⏑	tot cursus planus		ẋx : xẋx	corde curramus
		of	ẋxx : ẋx	obtinet puncti,
V2. - ⏑ - : - ⏑ -	tot cursus tardus		ẋx : xẋxx	quosdam estingueret,
		of	ẋxx : ẋxx	postea principem,
V3. - ⏑ - : - ⏑ - ⏑	tot cursus velox		ẋxx : xxẋx	serviat libertate,
V**3**. - - - : - ⏑ - ⏑	tot cursus dispondaïcus		xẋx : ẋxẋx	eidem contulisti:

allemaal dus louter intensiteits-clausulen.

Volgens W. MEYER: Der accentuirte Satzschluss in der griechischen Prosa vom 4. bis 16. Jahrhundert, Göttingen 1891 - wiens resultaten ten onrechte door een overvaren statisticus C. LITZICA: Das Meyersche Satzschlussgesetz in der byzantizischen Prosa. Diss. München 1898 zijn betwist - ontwikkelden zich ook in het Grieksch van dien tijd, eenige sterk gelijkende intensiteits-clausulen:

(planus) 1^0. de adonische	ẋxxẋx	bv. *(ἀ)πάντωνἀνρϑώπων. εἶναι γεννάδας.*
(tardus) 2^0. de didactylische	ẋxxẋxx	bv. *(μι)κρὸν ὑπεξίστατο. (ἐ)νίσυνεσίχκεσαν.*
(velox) 3^0. de coriambische	ẋxxẋ	bv. *ἅπας σοφός. (σο).φίαν τιμᾷ*

H.v. WILAMOWITZ: Hermes Bnd. 34 blz. 214 vlgd. en D. SERRUYS: Mélanges offerts à L. HAVET. Paris 1909 blz. 473 vlgd. bewezen

later, dat ook déze vormen reeds onder de oudere kwantiteitsclausulen voorkwamen. Gelijk men ziet, komen dus in het Byzantijnsche Grieksch altijd: twee ongeaccentueerde silben vóór het laatste accent. Naast deze drie grondtypen zijn er nu weer een heele reeks afgeleide, die zich echter alleen hierdoor onderscheiden, dat zich vóór het laatste accent *meer dan twee* dus b.v. drie, vier of vijf ongeaccentueerde silben bevinden. Het schijnt dus: dat het kleiner of grooter getal ongeaccentueerde silben slechts een bijkomstigen invloed op het geheel uitoefent. Met deze feiten voor oogen lette ik sinds jaren op het rhythme der Nederlandsche zinstaarten. (Zie Studiën. Deel 74 blz. 533). Maar al m'n toevallige konstateeringen en mooie voorbeeldjes: hadden mij waarschijnlijk nooit veel verder gebracht, als ik niet na kennismaking met BEHN'S bovengenoemd boek, stelselmatig aan het accentueeren en tellen was gegaan. Weldra kwam de regelmaat aan den dag, en bleek ook mijn vermoeden van vijf jaar geleden bewaarheid: dat juist als in het Byzantijnsche Grieksch, en ietwat dichterbij in volkomen overeenstemming met onze Middelnederlandsche versmaat, in het rhythme onzer tegenwoordige zinstaarten: wat meer of minder ongeaccentueerde silben tusschen de verschillende toppen, aan de typische vormen weinig afdoen. Aanvankelijk was een mijner grootste moeilijkheden: waar begint de staart. Onder den invloed der Latijnsche en Grieksche clausulen zocht ik hem aanvankelijk tot 5, 6, 7 of 8 silben te beperken. Weldra echter bemerkte ik zoo de feiten geweld aan te doen, en ik besloot tot regel te nemen: alle woorden die staan tusschen de laatste kleine pauze en de punt, m.a.w. de heele laatste constructie. Deze stukjes accentueerde ik nu met cijfers: naar de vijf graden van intensiteit, en nu merkte ik, dat deze opnieuw in overeenstemming met het Mnl. vers, meestal juist vier toppen telden; slechts zelden komt een 2 of 3 tweemaal voor. Men moet daartoe natuurlijk weer beginnen met te luisteren naar een schrijver die zijn eigen werk voorleest. Ik neem dus een stukje uit een studie van mijn vriend en collega: Mr. Dr. CHARLES RAAYMAKERS (descendentiestand-koele variëteit) dat hij me zelf heeft voorgelezen:

Ieder individualistisch kiesrechtstelsel | moet onverbiddelijk komen tot algemeen stemrecht 2 1 1 5 1 1 3 1 1 4 1 1 2 1. De ondervinding leert het | daar is geen ontkomen aan 1 2 3 1 5 1 4. Ook hier in ons land | zijn we reeds aardig op weg 3 1 2 5 1 1 4. Is dat eenmaal bereikt | dan moet de Eerste Kamer verdemocratiseerd 1 3 1 2 1 5 1 1 1 1 1 1 4. Dat is de historische lijn 2 3 1 1 5 1 1 4. En als dan ook het parlementaire stelsel | tot het uiterste is gedreven | dan heeft het individualisme | zijn hoogste ontwikkeling bereikt 1 5 1 1 4 1 2 1 3. En wat hebben we

dan gewonnen 1 4 2 1 1 3 1 5 1? Dat het heil van den staat | blijvend en uitsluitend gesteld is | in handen van de klasse die numeriek de sterkste is | in handen van de arbeiders en het proletariaat 1 3 1 1 1 5 2 1 1 1 2 1 1 4. Dan viert het stelsel van de helft plus één | zijn hoogsten triomf | maar dan toont het zich ook | in al zijn absurditeit 1 5 1 2 3 1 4. Ik betreur ten zeerste | dat de werkman zoolang | van allen invloed op staatkundig gebied verstoken is geweest | ik gevoel veel voor den arbeidenden stand | ik heb eerbied voor den oppassenden arbeider | ik wil met den vromen abt van Cusans | de ruwe hand van den werkman kussen | maar voor den werkman knielen dat nooit 2 1 1 2 1 5 1 4 3. En dat is het toch | wat het individualistische stelsel ten slotte eischt | doordat het in zijn laatste consequentie | den gewonen onontwikkelden werkman | oppermachtig maakt | en als een god | voor wien alle knie zich buigen moet | ten troon verheft | enkel en alleen | omdat hij numeriek de sterkste is 1 2 1 1 1 5 1 4 1 3.

Op dezelfde wijze heb ik nu verder, na nog eenige mondelinge proeven met andere personen, uit allerlei stukken van onze groote schrijvers: de zinstaarten geaccentueerd. Zoo b.v. VAN HOOFT, BRANDT, JUSTUS VAN EFFEN, VAN DER PALM, POTGIETER, BEETS, BROERE, DOUWES-DEKKER, SCHAEPMAN, VAN EEDEN, KLOOS, COUPERUS en LODEWIJK VAN DEIJSSEL enz. Gaandeweg drongen zich nu vijf typen met karakteristieken gevoelsindruk aan mij op.

Type 1. Kenmerk: Sierlijk, zacht, vlug en vloeiend.

Aard: top voorop (of althans in de eerste helft)[1] daarna in de lagere toppen nog een nieuwe daling en rijzing. Einde slepend.

Voorbeelden:

1 1 5 1 3 1 1 4 1 1 2 1
1 1 5 1 2 1 1 1 4 1 1 3 1
1 1 2 1 1 1 5 1 1 3 1 1 1 1 4 1
1 1 1 2 1 5 1 1 3 1 1 4 1 2 1
1 1 2 1 5 1 2 1 1 1 4 1 1 3 1
1 5 1 1 3 1 2 1 4 1
1 5 2 1 2 1 3 1
1 5 2 3 1

Type 2. Kenmerk: krachtig ingehouden.

Aard: top voorop (of althans in de eerste helft). Einde staand.

1) Soms moet dit mathematisch worden uitgeteld, rekening houdend met de gemiddelde kwantiteiten der verschillende intensiteits-graden. Nemen we de lengte eener ongeaccentueerde silbe tot eenheid, dan duurt 5 ongeveer drie, 4 twee en een half, 3 twee, en 2 anderhalf. Zie hierover BEHN l.c.

Voorbeelden:

1 1 4 1 1 5 1 1 1 3 1 2
1 1 4 1 5 3 1 1̀ 1 2
3 1 5 1 4 1 1̀ 2
4 1̀ 5 1 3 1 2
2 1 2 5 1 4 3
2 5 1 3

Type 3. Kenmerk: Langzaam, plechtig, gerekt.
Aard: Top voorop (of althans in de eerste helft). Daarna geleidelijke daling der toppen. Einde slepend.
Voorbeelden:

1 1̀ 1 5 1 1 4 1 1 1̀ 1 3 1 1
1 2 1 5 1 1 4 1 1 1 3 1
1 1 5 1 1 1 4 1 1 3 1 1 2 1
1 5 1 4 3 1

Type 4. Kenmerk: stootend kort.
Aard: Top in de tweede helft, maar niet op het einde.
Einde meestal slepend.
Voorbeelden:

1 2 1 3 1 5 1 4 1
1 4 2 1 5 1 1 1 3 1
3 1 2 1 1 4 5 1 2 1
3 1 2 1 5 1 1 4 1
1 4 2 1 5 1 4

Type 5. Kenmerk: Scherp, raak (of uitroepend en vragend).
Aard: Top achterop. Einde meestal staand.
Voorbeelden:

2 1 1 4 1 3 1 2 1 5
1 2 1 3 1 1 1 2 1 1 3 1 4 1 1 5
1 2 1 1 3 1 1 4 1 1 1 1 15 1 1
3 2 4 1 5
4 1 3 2 5
1 1 3 1 1 4 1 1 2 1 1 5

Daarna ben ik een statistiek gaan maken: van de frequentie dier typen bij al die verschillende schrijvers, en meen treffende dingen gevonden te hebben: over den samenhang van deze typen met de rompstanden van RUTZ. Daar ik echter graag mijn materiaal eerst nog wil vervolledigen, en liever ook anderen eens in dezelfde richting zoeken zag, verklap ik daar voorloopig nog niets van. Alleen nog dit. Wie mijne typen eerst met de Laat-Latijnsche en daarna met de klassieke clausulae vergelijkt, merkt al spoedig een treffende overeenkomst. Ik wijt die echter niet aan historische maar aan psychischelementaire verwantschap.

Om dit kort in het licht te stellen, kies ik eenige voorbeelden uit de Praefatio Apostolorum in het Missale Romanum, waarvan wij

dank zij de Gregoriaansche muziek vrijwel de waarschijnlijke accentuatie kunnen vaststellen:

Cursus planus	{ (prae)esse pastores	51341 }	type 1.
Cursus planus	{ (sine) fine dicentes	51231 }	type 1.
Cursus tardus	{ (ae)terne non deseras	512413 }	type 2.
Cursus tardus	{ (cae)lestis exercitus	512413 }	type 2.
Cursus tardus	{ dominationibus	4131512 }	type 4.
Cursus tardus	{ (cae)lestis exercitus	413512 }	type 4.
Cursus tardus	{ (cum Angel)is et Archangelis	321514 }	type 4.
Cursus velox	{ (sup)pliciter exorare	4123151 }	type 5.
Cursus velox	{ aequum et salutare	4213151 }	type 5.
Cursus velox	{ *ἅπας σοφός*	3415? }	type 5.
Cursus dispondaicus: eidem contulisti		1423151	type 5.

Hieruit is nu misschien ook te verklaren, waarom de cursus dispondaicus van lieverlede verdween. Praktisch was hij met den cursus velox samengevallen. Hoe ten slotte ook in het mhgd. en nhgd. het ags., mengl. en nengl. (meer of min onder invloed van den Latijnschen cursus?) dergelijke zinstaarten voorkwamen, kan men nazien bij K. BURDACH: Über den Satzrhytmus der deutschen Prosa. Sitz. Ber. d. preus. Ak. d. Wiss. 1909 blz. 520-535. FR. WENZLAU: Zwei- und Dreigliedrigkeit der deutschen Prosa des 14^{en} und 15^{en} Jahrhunderts. Halle 1909 en A. SCHÖNBACH: Sitz. Ber. d. kk. Wiener Akad. Bnd. 160 blz. 51 vvlg. J. SHELLEY: The Church Quarterly Review. April Number 1912, A. CLARK: Prose Rhythm in English, London 1913. F. FIJN VAN DRAAT: Voluptas aurium. Englische Studien 1914? Idem: The Cursus in Old English Poetry. Anglia 1914 blz. 377 vlgd. Ik citeer deze studies om zoo volledig mogelijk de literatuur te geven, niet alsof ik met alles instemde. Trouwens vooral in zulke zaken: waag ik me niet aan halfbekende talen.

En hiermee sta ik aan het einde van de klankleer: in haar verhouding tot de statistische methodes. Het onderwerp dat ik als titel boven dit opstel schreef, is dus nog op geen derde afgehandeld. Ook voor de prosodie en het verzenrhythme, voor de woordvorming, de naamgeving, de beteekenisontwikkeling en de beeldspraak, kan en moet langs statistischen weg, nog o zoo veel gedaan worden. En dan ten slotte de stylistiek, de grammatica en de syntaxis! DEN HERTOG en TERWEY wisten natuurlijk altijd hoe alles precies was, maar de boeken van V. WIJK, HOLTVAST en REYNDERS staan vol woordjes als *soms, vaak, zelden, ook, wel eens* enz. Wie goed

uit z'n oogen ziet merkt hier slag op slag: hoe diep waar de kijk is van RONJAT: Essai de syntaxe des parlers provençaux modernes, Macon 1913,

die, na de voornaamste Provençaalsche afwijkingen kort gerecapituleerd te hebben, zegt: ‘Les traits 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 consistent essentiellement en *possibilités linguistiques* au demeurant non seulement applicables aux oeuvres littéraires, mais appliquées avec une extension plus ou moins considérable même dans la conversation courante. Les traits 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17 reflètent le goût de la langue pour certaines *tournures qui sont préféreés* à d'autres également correctes, mais moins idiomatiques. Les traits 11, 12, 13, 14, 15, 16 sont au moins pour une grande part de *véritables règles grammaticales* sans l'application desquelles les phrases ne sont plus senties comme correctes.’ Wat een frissche levenswaarheid waait ons uit die woorden tegen, als we ze ontmoeten na een kwartier vervelens in DEN HERTOG! En tòch, hoeveel verder kunnen wij niet komen in volle, parelende, sappige levenswaarheid door.... de dorre statistiek! Hoe ìs die vergelijking ook al weer van de okkernoot, over de bast en de pit? Want ook deze verdeeling in drieeën is toch weer maar een benadering, en zoolang wij niet de juiste verhoudingen kennen, moeten wij, juist als RONJAT, weer met ‘au moins pour une grande part’ en andere achterdeurtjes: voor ons wetenschappelijk geweten den aftocht dekken.

Ik ben dit artikel begonnen met te zeggen, dat als wij wilden, we de Nederlandsche taalwetenschap hoog konden opwerken, onder al hare concurrenten. Ik dacht daarbij vooral aan de kleinheid van ons landje, het geringe aantal onzer dialecten, en onze betrekkelijk kleine literatuur. Want als wij het met de statistiek aanleggen, weten we wel het begin, maar nog niet het einde. Wat voor de Fransche, de Engelsche, de Duitsche taal en letteren: een onbegonnen werk ware, kan voor Nederland in eenige jaren zijn volbracht. Als er medewerkers komen opdagen, ben ik daarom graag bereid deze artikelenreeks voort te zetten. Ik vraag niet zoozeer om materiaal of toezending van manuscripten, als wel om overdrukjes van zelf gepubliceerde onderzoekingen en resultaten. Er zijn immers zooveel onderwijzersbladen met absoluut gebrek aan degelijke kopie over Nederlandsche taal! Vooral verzoek ik toch vooral matig begunstigd te worden met uitvoerige correspondentie; maar een briefje, om te verhoeden dat we met tweeën of drieeën juist hetzelfde zouden ondernemen, zal ten allen tijde zeer welkom zijn.

Canisius-College, Nijmegen.
JAC. VAN GINNEKEN.

De vorm van de verkleinwoorden.

De mij toegankelike spraakkunsten behandelen de vorm van de verkleinwoorden slechts terloops; in elk geval worden de moeilikheden van dit onderwerp voorzover ik weet nooit gekonstateerd, laat staan opgelost. Ofschoon ik het laatste ook niet volledig kan, wil ik toch pogen een bijdrage tot oplossing te geven, na eerst de problemen gesteld te hebben.

Men kan zeggen dat de gewone verkleiningsuitgangen in het Nederlands van de beschaafden[1)] zijn *-je, -tje*, en *-etje*. Men gebruikt *-etje*:

als een woord (zelfstandig of bijvoeglik naamwoord) uitgaat op een gedekte klinker + vloeiende medeklinker: *balletje, belletje; dolletjes*.

Men gebruikt *-tje* als een woord uitgaat:

1°. op klinker of tweeklank: *paatje, nieuwtje, eitje*.

2°. op vrije klinker + vloeiende medeklinker: *boontje, kooltje, eiertjes*.

Maar: *boompje, bloempje*, enz.

Men gebruikt *-je*:

als een woord uitgaat op een gesloten of open medeklinker (met of zonder klinkerwisseling): *slaapje, bakje, hapje, scheepje; dagje, daagje; neefje; gezelligjes*.

Bij dit laatste is op te merken dat *s* + *je* wordt tot (šə), en dat in woorden op (*t*) en (*-nt*) de *t* en *nt* eveneens gepalataliseerd worden: *katje, mandje*. Ook de klinker wordt dan min of meer gewijzigd.

De vragen die zich nu voordoen zijn o.a. deze:

1. Waarom hebben we de uitgang *-etje* als een woord uitgaat op vloeiende medeklinker voorafgegaan door **gedekte** klinker, daarentegen *-tje* als de vloeiende medeklinker wordt voorafgegaan door een **vrije** klinker? Dus *pannetje*, maar *baantje*.
2. Waarom verandert de gedekte klinker vóór *-je* soms wel, soms niet in een vrije klinker? Dus *bakje*, maar *scheepje*; en beide: *dagje* en *daagje*. Of ook: waarom wordt het verkleinwoord soms gevormd van de stam van het enkelvoud (*stadje*), soms van de stam van het meervoud (*scheepje*), soms van de beide (*dagje, daagje*; ook *eitje, eiertjes*)?

1) In dialekten is het heel anders, ook waar dezelfde uitgangen bestaan.

3. Waarom wordt de uitgang -(*e*)*tje* gebruikt na klinkers en vloeiende medeklinkers, -*je* na andere medeklinkers?
4. Waarom blijft de gesloten of open medeklinker vóór de uitgang -*je* altijd geademd, terwijl zo'n medeklinker in andere, schijnbaar volkomen parallelle, gevallen stemhebbend is? Dus *snuifje* met *f*, maar waarom *snuif je* met *v*?

Op de laatste twee vragen wil ik proberen enig antwoord te geven; ze staan in nauw verband met elkaar.

Als we zeggen dat het verkleinwoord van *huis* gevormd wordt door -*je*, zeggen we dat onder invloed van de spelling. In werkelikheid wordt de eindmedeklinker van *huis* vervangen door (šə). De oorzaak van die verandering kan nu evengoed -*tje* zijn. Zo is immers ook (šə) te horen in de verkleinwoorden van woorden op -*st*: *puistje, vestje, kastje*, enz.

Zo gaat het ook bij de andere woorden die men zegt dat de uitgang -*je* hebben. Al was de uitgang -*tje* het resultaat zou bij de verkleinwoorden van *slaap, bak, hap, schip, dag, neef*, enz. toch hetzelfde zijn; ook bij *boompje*, enz. Immers de *t* zou tussen de open of gesloten medeklinker (en *m*) en de *j* niet gehoord worden.

Dus kan men *evengoed* zeggen dat in *huisje, bakje* enz. de uitgang -*tje* is? Neen, niet evengoed, maar met *meer* recht. Want als we aannemen dat de uitgang -*tje* is dan is duidelik waarom de eindmedeklinker in woorden als *snuifje, boefje* geademd blijft, terwijl in *waarom snuif je, geloof je* iedereen wel een *v* zal zeggen.

De uitgangen van de verkleinwoorden zijn dus slechts tweeërlei: *tje* of *etje*. De verklaring van het gebruik van -*etje* en de antwoorden op de eerste twee bovengestelde vragen zijn mij onbekend.

E. KRUISINGA.

Op zijn eigen houtje.

In plaats van de overbekende verklaring van deze uitdrukking stelt Dr. H.J. EYMAEL (*Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterk.* XXXIII, blz. 198) de volgende, die wij hier verkort weergeven: *Hout* was in de zeventiende eeuw een algemeen gangbare uitdrukking voor *schip*. (Zie b.v. *Trijntje Cornelis*, vs. 262 en *Ndl. Wdb.* VI, 1176). 'Nu is het van algemeene bekendheid, welk een groot gezag de bestuurder van een schip uitoefent. Is hij echter slechts de kapitein of schipper, dan moet hij dat gezag nog deelen met zijn reeders of principalen, maar behoort het schip hem zelven toe, *staat* hij *op zijn eigen houtje*, dan is zijn gezag nagenoeg onbeperkt, kan hij geheel op eigen verantwoordelijkheid handelen. Mij dunkt, dat zich hieruit gevoeglijk de beteekenis *op zijn eigen gezag* laat verklaren.' Daaruit ontwikkelt zich de betekenis *op eigen risico, voor eigen verantwoording* of *rekening*.

Aantekeningen bij Potgieter's Florence.

Wanneer een werk van HUYGENS of VONDEL met aantekeningen verschijnt, dan staan onze filologen dadelik gereed om elkaars werk te verbeteren en aan te vullen. Is POTGIETER's *Florence* die aandacht minder waard? Veertien jaar geleden verscheen de eerste en enige gekommentarieerde uitgave, door J.B. MEERKERK bezorgd,[1] en ik herinner mij niet, daarvan ooit een degelik-kritiese bespreking gelezen te hebben. Wel een bewijs dat dit hoofdwerk van onze negentiendeeeuwse letteren meer geprezen dan gelezen wordt! Want al is door de uitgever aan de toelichting veel zorg besteed, zodat deze uitgave beter geslaagd mag heten dan de latere van *Gedroomd Paardrijden*,[2] toch stuit de kritiese lezer op verklaringen die niet door de beugel kunnen. Mijn bedoeling is niet, na veertien jaar een recensie te schrijven over deze uitgave, die in verschillende opzichten vernieuwing behoeft, maar voorlopig een reeks kanttekeningen te publiceren, die - naar ik hoop - de belangstelling in deze tekst, waarvan alle moeielikheden nog niet opgelost zijn, zullen verlevendigen. Ze volgen hier dus zonder samenhang.

Zang II (blz. 26):

Daar schiept ge u voor deez' vorstlijke verblijven,
Om 't binnenhof aan 't woelziek grauw ontzegd,
In muren, waar zijn zee op aan mocht drijven,

Maar machteloos moest blijken aan hun voet,
Den stijl, die ons van huivering verstijven,
Den stijl, die van bewondring gloeien doet...

MEERKERK verklaart vs. 115: ‘daarvoor die gebouwen.’ M.i. volgt het objekt van schiept in vs. 119-120, nl. ‘den stijl.’

1) Te Haarlem - H.D. Tjeenk Willink en Zoon - z.j.
2) Zie mijn ongunstig oordeel over deze uitgave in *De Beweging* 1905 IV, 380, en de aanvullende en verbeterde *Aantekeningen* in *Taal en Letteren* 1906.

vs. 131: d'eêlste gaaf, volgens M. ‘de gaaf der poëzie.’ Uit het verband blijkt dat in ruimere zin: ‘de kunst’ bedoeld is.

Zang III, vs. 48 (blz. 29):

> Gij, 't paradijs bezielende eerste Min!
> Hoe zal weldra de zang van Dante u loven,
> Tot Beatrice er aller hart door winn'!

M. verklaart ‘de zang van DANTE’ als de *Divina Commedia*. Uit ‘weldra’ blijkt dat POTGIETER aan de *Vita Nuova* denkt.

Zang IV, vs. 8-10 (blz. 30):

> (Brunetto),
> Die trouw den weg der Vrije Kunsten wijst,
> Die 't zevental hem zustrenstoet verklare,
> Wier één altaar in aller tempel rijst.

M.'s aantekening bij vs. 9-10 luidt: ‘zusterenstoet = in wezen aan elkaar verwant, één in de Musica. De meeste kunstenaarsgilden hadden een eigen altaar. Wier = der zusteren; aller = van ieder harer. De Musica - óók poëzie.’

Dit is mij grotendeels duister. In POTGIETER'S toelichting staat o.a., dat Brunetto ‘boven alle andere kunsten met de muzijk ingenomen was’, maar hier is dunkt mij alleen bedoeld: hij leerde DANTE de zeven vrije kunsten als bijeenbehorend, als een harmonies geheel kennen. Het ‘altaar’ in ‘aller tempel’ zou ik niet letterlik willen opvatten. Ik lees er in: die gezamenlik aanspraak kunnen maken op de verering van alle welopgevoede mannen.

vs. 23 (blz. 31):

> Hier droome ik hem, zooals hij herwaarts keerde...

Dit voor POTGIETER typiese woord *droomen*, met een objekt gebruikt, duidt op het verrijzen van het dichterlik visioen. Vgl. hieronder de aantekening bij *Zang* V, vs. 103.

vs. 64 (blz. 32):

> Waar 't hof zich thans vermeit in schemergloor!

M. verklaart ‘in de avondschemering buiten.’ Het verband wijst m.i. op het gedempte licht onder het geboomte (het ‘wuivend groen’ van de ‘looverzee’, vs. 67-68) waar het gezelschap zich terugtrekt.

Zang V, vs. 103 (blz. 38):

> Maar 't nachtgezicht vlood heen...

Deze regel wordt onvoldoende opgehelderd door M.'s woorden: ‘Het werd in dubbelen zin morgen.’ De lezer moet weten dat POTGIETER in dit gedicht, evenals later in *Gedroomd Paardrijden* een reeks ‘gedroomde,’ d.w.z. achtereenvolgens voor de dichterlike fantasie oprijzende taferelen laat zien, die als ‘dissolving views’ - de term is van BUSKEN HUET - in elkaar overgaan kunnen. Daarvan is deze plaats een typies voorbeeld. Midden in het verhaal van de gewonde soldaat verdwijnt het ‘nachtgezicht,’ d.i. het visioen van dit nachtelik tafereel, en lost zich op in het nieuwe beeld: de triomfantelike intocht van de overwinnaars.

Zang VI, vs. 23 (blz. 41):

> Eens priesters droom van dichter-idealen
> In 't slechts dier ster zich wijdende gemoed
> Tot daad en lied weêrschittren van haar stralen!

M.'s verklaring: ‘De priester ziet zijne bruid Maria als visioen aan den hemel,’ lijkt mij geheel averechts. De eerste regel is m.i. op te vatten als: ‘de droom van een priester van dichter-idealen,’ terwijl dan met die ‘priester van een dichterlik ideaal’ DANTE bedoeld is. ‘Priester’ is hier evenzeer figuurlik op te vatten als ‘tempel’ op de bovenbesproken plaats (IV, 10).

Zang VII, vs. 84 (blz. 46).

> ‘Als niet Valois hier Corso's wrok zal koelen,
> Voor 's Pausen stoel Florences recht bepleit,
> Een afgezant!’

Met de komma na het tweede vers is deze passage niet te verklaren. Een kleine verbetering heldert alles op: die komma is afgezakt; er moet staan: bepleit', waarbij dan ‘een afgezant’ het onderwerp is. In de mening dat dit een drukfout was in MEERKERK'S uitgave, sloeg ik POTGIETER'S *Poëzij* op, en zag met verwondering dat èn in de eerste uitgave (1875) èn in de tweede de fout reeds voorkomt. Wel een bewijs, hoe weinig nauwkeurig POTGIETER'S tekst gelezen is.

Zang VIII, vs. 30 (blz. 48):

> ‘Een heiligheid als zulk een hymne vergt,’
> Zoo vraagt hij zich, ‘durf ik mijn deel haar achten,
> Dien lauwe tocht tot laai ontvlammen tergt?’

M. verklaart: ‘Lauwe tocht = zwakke liefde, tocht = hartstocht; tergt: hij zou graag willen, maar vreest niet te kunnen.’ In de plaats van deze onbevredigende verklaring zou ik willen stellen: Ik, die door een geringe gemoedsbeweging geprikkeld word tot vlammende drift, en die dus verre van ‘heilig’ ben. In ‘tocht’ valt hier de bij POTGIETER gewone betekenis ‘gemoedsbeweging’ samen met het beeld van de luchtstroom die het vuur in 't hartstochtelik gemoed doet ontvlammen.

vs. 65-69 (blz. 50):

> ...En maar te vaak den schender en den wreker
> Van recht en plicht ten weerkeer samensnoert:
> Een kroes die ziedt van goddelooze twisten,
> Waar dag en nacht zoo luim als lust in roert,
> Tot, gruw'len zwaar, ze ontvlammen onder 't gisten.

In M's verklaring van de beide eerste regels: ‘Rechtsverkrachter en onrechtvaardig gestrafte ontmoeten elkaar in ballingschap’, komen de laatste woorden niet tot hun recht. Er moet aan toegevoegd worden: ‘en worden, in hun gemeenschappelike begeerte om terug te keren, tijdelik bondgenoten.’ Onjuist is M's verklaring van de laatste regel, waar hij ‘ze’ opvat als terugslaande op ‘luim en lust,’ in plaats van op ‘twisten.’ De luim (het toegeven aan grillen en willekeur) en de lust (de bandeloze begeerten) zijn de oorzaken van de gisting. Onverklaard blijft bij M. ‘gruw'len zwaar,’ waar menig lezer over struikelen zal. Bedoelt POTGIETER: zwanger van gruwelen?

vs. 105 (blz. 52):

> De hemel blaakt bij 't kruisen van die schichten,
> 't Gebergte schudt of 't uit zijn naven spat,
> ‘De slinken zijn 't die donderen onder 't zwichten!’

Bij de laatste regel tekent M. aan: ‘Zelfs de dood zwichtte, zegt DANTE.’ Deze opmerking is mij niet duidelik, vooral omdat de juiste verklaring van de ‘slinken’ als de verdoemden, ter linkerzijde geplaatst, onmiddellik volgt. DANTE - of zijn geleider? - zegt: dat gedreun en die schokken worden veroorzaakt door in de hel neerstortende verdoemden!

Zang IX, vs. 111-112 (blz. 61):

M's verklaring kan verduidelikt worden door de opmerking dat in het koor, naar het Oosten gericht, het morgenlicht het eerst binnen-

dringt, zodat de prior en DANTE vóór het hoogaltaar in de schemering staan, terwijl de zijkapellen nog nachtelik duister zijn.

Zang XI, vs. 19-20 (blz. 80):

> Hij ging van 't leed eens langen levens vrij,
> Ons foltrend, bij den bouwval neergezeten
> Van ons geluk.

Met ‘ons’ bedoelt POTGIETER de in wanhoop voortlevende balling, tegenover wiens lot dat van de schipbreukeling (‘hij’ in vs. 12, 17, 19), die door een snelle dood verlost is, gelukkig mag heten. Deze vergelijking (vs. 1-32, waarachter in POTGIETER'S uitgave enige ruimte gelaten is) dient als inleiding tot de tegenstelling van Hendrik VII en DANTE: de schipbreuk lijdende vorst en de treurende balling.

Zang XIII, vs. 69 (bl. 94):

De ‘tempel van ongekorven hout’ is niet een zinspeling op VONDEL'S werk, maar op HOOFT'S *Baeto*, vs. 458.

vs. 83 (bl. 95): Volgens M. ‘verbeeldt de nachtegaal DANTE.’ Deze symboliek is m.i. te ver gezocht.

vs. 122 (blz. 97):

> Geen siersel moog die logge steen gedoogen
> Daar 't grove grein des kunst'naars beitel tergt...

M's verklaring: ‘grein = hardsteen’ is ongegrond. Het woord grein heeft betrekking op de struktuur van het gesteente, blijkens de volgende plaats uit VOSMAER'S *Inwijding* (in 't *Ned. Wdb.* V, 648 aangehaald): ‘Dit Grieksche witte marmer is warm van toon, grof van grein.’

vs. 160 (blz. 99): ‘wie biddend heeft geleên’ is m.i. niet, gelijk M. wil, ‘hij die biddend lijdt,’ maar ‘zij’ die geleden heeft, nl. Beatrice.

vs. 223-225 (blz. 102):

> Een ijdle droom zij 't uitzicht dat hem vleide,
> Als toefde maar der vrede morgenrood
> 't Gezegend uur dat d' aardsche machten scheidde...

M. verklaart: ‘als liet die vrede maar een poosje op zich wachten.’ Het ontbreken van de komma achter ‘morgenrood’ wijst er op, dat ‘'t Gezegend uur’ geen appositie is van ‘der vrede morgenrood.’ De zin wordt opeens duidelik, als men ‘toeven’

transitief opvat: als wachtte de vrede slechts op het gezegend uur dat Kerk en Staat zou scheiden.

Zang XIV, vs. 44 (blz. 104): Voor sommige lezers dient opgemerkt te worden dat POTGIETER, naar Hollands taalgebruik, *gelegen* als deelwoord van *leggen* gebruikt.

vs. 82-86 (blz. 106):

> ...Verscheiden als voor dichterlijke kronen,
> 't Gebloemte wast naar d' aard van volk en tijd:
>
> Het uwe bloeide in sfeer van idealen,
> Het onze kweekt uit werklijkheid de vlijt,
> En bleeker zien we allengs zijn kleuren stralen...

De toelichting van M. bij deze plaats is een ernstige misvatting. De bloemen zijn niet de 'wijze van loven', maar de stof voor poëzie. MEERKERK miskent zoowel POTGIETER'S bedoeling als zijn kunst, wanneer hij verklaart: 'DANTE was *idealist*; POTGIETER daarentegen noemt zich *realist* en dus oordeelt hij anders dan DANTE. DANTE was een genie; POTGIETER noemt zich werkman.' Het is duidelik dat POTGIETER met 'onze' geen pluralis majestatis bedoelt! Met 'onze poëzie' meent hij de poëzie van onze huiselike dichters, die bij het tegenwoordig publiek in aanzien staat (BEETS, TER HAAR, DE GENESTET, TEN KATE), maar die haar beste tijd al gehad heeft. Hier is de dichter-criticus aan het woord, die in de eerste *Gids*-jaren de 'haardrijmers' bestreed, die ze herleven ziet, en die juist met zijn *Florence* de Nederlandse dichtkunst in de 'sfeer van idealen' op wil heffen uit laag-bij-degrondse sleur en navolging.

Zang XV, vs. 49 (blz. 111): 'een omziens pauze' is een speciaal-Potgieteriaanse vorm voor: een ogenblik pauze. Vgl. in dit gedicht Zang VII, vs. 13: 'dat omziens kille schrik', en het artikel van J.W. MULLER: *Eene duistere plaats bij Potgieter* ('t Omziens kilte') in *Noord en Zuid* XVII, 1. Prof. MULLER wijst mij nog op: 'een oogwenks onthulling' in *Isaac da Costa* (*Poëzij* I, 109).

vs. 50-60: Dit toneeltje is door M. wel begrepen, maar voor menig lezer niet duidelik genoeg uitgelegd. P. stelt de bedachtzame 'oude,' die Galilei de eer van het Pantheon - ofschoon aarzelend - waard acht, tegenover de enthousiaste jeugd, die hem van lafheid beschuldigt om zijn herroeping. De knaap verdedigt zich, door vol vertrouwen te vragen: zoudt gij zelf dan niet de moed hebben, voor uw vaderland te sterven?

vs. 104-105:

> Hoe zou de Leeuw, wiens klauw op 't Zwaard nog boogt,
> Den Leeuw met 't Boek dezelfde zijn gebleken...

M. verzuimt hierbij POTGIETER'S toelichting aan te halen: de verwijzing naar HOOFT'S bekende regels *Op 't Verbondt van Hollandt en Venetië* (1620).

Zang XVI, vs. 45-48 (blz. 116):

> En Brunelleschi bleek hem nagevlogen
> In 't blauwe ruim, toen hij de zuilenrij
> Des hoogen doms beschaamde in koepelbogen
> Als 't luchtgewelf van alle steunsel vrij!

M. verklaart: De koepel van den dom overtrof in kunstigheid de zuilenrij. Allen bouwden in *christelijken* stijl, 'het werd Christelijke in plaats van Heidensche kunst; DANTE'S invloed, meent P.' In de 'zuilenrij' ziet M. dus de heidense, in de koepel de 'christelijke kunst.' Een nauwkeurige lezing van POTGIETER'S *Toelichting* had tot juister inzicht geleid. De dom van Florence was in 1298 begonnen. Brunelleschi's koepel was een kunststuk van renaissance-bouw. Juist door 'zijne studie van den koepelbouw der Ouden' was de bouwmeester in staat geweest 'den gothischen stijl volkomen te overwinnen.' In welk opzicht is hij dan DANTE'S volgeling? Daarop geeft vs. 43 het antwoord: 't Verheevne bracht hij binnen ons vermogen.

vs. 76 (blz. 118): M. meent dat 'zij' terugslaat op 'Europa's bloem.' Dit is een foutieve verklaring. Er kan niet anders dan 'Italje' mee bedoeld zijn. 'Gast bij gast' (vs. 77) is als datief op te vatten. De zin is dus: Europa is vertegenwoordigd door een schaar van beroemdheden; Italië komt slechts bescheiden voor den dag, maar de namen van haar vertegenwoordigers hebben voor menige gast een welbekende klank. Dan volgt de opsomming, geopend door CAVOUR.

vs. 132 (blz. 120):

> Hoe week van u de vaderlandsche geest,
> Door vreemde wacht op 't Vaticaan getrokken,
> Voor zijn eigen volk ten schild u is geweest.

M's verklaring van 'voor' als 'in plaats van' is zeer goed mogelik. Zou POTGIETER evenwel, in verband met de 'staatsgreep' (blz. 136) niet bedoelen: ten schild tegen uw eigen volk?

Zang XVII, vs. 128 (blz. 127): de 'telg des hemels' is niet 'de scheppingskracht' - gelijk M. meent - maar het goddelike deel van de mens, naar Gods gelijkenis geschapen.

vs. 146-156 (blz. 128): Voor deze passage is POTGIETER'S *Toelichting* onmisbaar. MEERKERK'S noten zijn verward en onduidelik. De Nacht (vs. 146) is het bekende beeld van Michelangelo in de grafkapel van San Lorenzo. Daarop slaat *zij* (vs. 148), *ze* (vs. 154) terug. Op dit beeld maakte STROZZI een vierregelig lofdicht, in POTGIETER'S Toelichting vertaald, waarvan de laatste regels luiden:

> Zij leeft dewijl ze slaapt: wanneer ge twijflen mogt,
> Zoo wek haar uit de rust, en tot u zal ze spreken.

MICHELANGELO gaf daarop een hartstochtelik antwoord, in een gedichtje dat POTGIETER eveneens vertaalt, en dat hier in vs. 151-153 weergegeven, en aan de Nacht zelf in de mond gelegd wordt.

Met vs. 148 vlg. is dan bedoeld: Al liet zij (de Nacht) in de schemering van de grafkelder, als in de verte het voetgeschuifel van een bezoeker vernomen werd, de verzuchting horen: ‘laat mij rusten, zolang mijn vaderland in vernedering leeft,’ hoe zal ze verrast en verrukt de armen uitstrekken, wanneer eenmaal de zegekreet van de Vrijheidseeuw (vs. 144) haar komt wekken.

Zang XVIII, vs. 121-132: M. verzuimt hierbij POTGIETER'S aantekening over te nemen, die mededeelt dat deze schets ‘Herminia's vlugt en verblijf onder de herders’ (uit TASSO'S *Jerusalem verlost*) weergeeft, in TEN KATE'S vertaling VII^{de} Zang, 10 en 11.

C.D.V.

Boekbeoordelingen.

Viertalig aanvullend Hulpwoordenboek voor Groot-Nederland. Derde omgewerkte uitgave, door Dr. F.P.H. Prick van Wely. (Weltevreden - N.V. Boekh. Visser en Co. - 1910).

Dit boek, dat reeds te lang op een aankondiging wachtte, is hier te lande minder bekend geworden dan het verdiende. PRICK VAN WELY is een hartstochtelik en degelik lexicograaf, die de taak op zich nam van keurmeester der Nederlandse lexicografen. Getroffen door de verwaarlozing van de Indiese woorden in onze woordeboeken, schreef hij zijn *Indische Woorden en hunne Equivalenten in de Moderne Talen*, dat met tal van andere desiderata verrijkt, uitdijde tot het bovengenoemde *Hulpwoordenboek*. Dit boek kreeg daardoor een hybridies

karakter: het is een supplement voor prakties taalgebruik en tevens een wetenschappelike studie over het Nederlands in Indië. Over de praktiese waarde - die wij allerminst willen onderschatten - matigen wij ons geen oordeel aan: dat zou trouwens in ons tijdschrift niet op zijn plaats zijn. Wel is het duidelik, dat de samenstellers van Franse, Duitse en Engelse woordeboeken bij herdruk een dankbaar gebruik zullen maken of reeds gemaakt zullen hebben van deze talrijke aanvullingen. Maar daaruit volgt dat dit gedeelte van PRICK'S arbeid bestemd is om overbodig te worden. Het andere element heeft blijvende waarde, en kan zich tot een standaardwerk ontwikkelen. De schrijver heeft zich nl. niet beperkt tot de optekening van de woordeschat van het Indiese Nederlands, maar voegde er een waardevol *Etymologisch gedeelte* aan toe (blz. 299-347), waarover prof. H. KERN een wakend oog liet gaan. Hier vindt men - gelijk KERN waarderend opmerkt - een veel rijker stof dan in VETH'S *Uit Oost en West*.[1)]

Het ligt in de aard van een kritiese natuur als PRICK VAN WELY om ook met eigen werk niet licht tevreden te zijn, en steeds te zinnen op aanvulling en verbetering. Daarom durven wij hem de raad geven om het mes te zetten in zijn eigen werk, en het praktiese gedeelte van het wetenschappelike te scheiden. Een eigenlik Hulpwoordenboek zal zich dan moeten beperken tot de groepen van woorden die door de woordeboekschrijvers *opzettelik* verwaarloosd of onvolledig behandeld zijn.[2)] Als ik goed gezien heb, zijn dat twee groepen: de Indiese woorden en het *slang*[3)], die weer, voorzover de laatste algemeen-Nederlands zijn, uit elkaar gehouden dienen te worden.

Het zou ons verheugen als de schrijver zijn beste krachten bewaarde voor de volmaking van het meest blijvende deel in zijn werk, de studie over de groei van het Nederlands in de Indiese maatschappij, waarvan de verdienste nog onlangs gebleken is uit VAN GINNEKEN'S *Handboek*. Reeds in zijn eerste publikatie op dit gebied, de lezing over *De verindisching van ons Nederlandsch* (1903), toonde PRICK VAN WELY de onbevangen objektiviteit, die voor een dergelijk onderzoek noodzakelik is: hij is vrij van een dilettanties purisme en heeft een

1) M.i. zouden bij een herdruk etymologieën als van *lustre, malloot, stief*, die in dit verband niet passen, geschrapt moeten worden.
2) Woorden als *leesgezelschap, salonameublement, stoomtram, vlechtwerk, voetbalclub* en samenstellingen met *fiets* kunnen dus vervallen. Blijven zulke verzuimen voorkomen, dan zullen de lexicografen, als hun aandacht er ondershands op gevestigd wordt, ze dankbaar opnemen.
3) B.v. *verkikkerd, smikkelen, 'em smeren*; soldatenwoorden als *slobber, bussen*; schooljongenswoorden als *doppen, donderen, flem, stief* enz.

open oog voor het verband van taalontwikkeling en samenleving. Later schreef hij zijn bredere studie *Neerlands Taal in het verre Oosten*[1)], waarvan de hoofdtrekken in de *Inleiding* op het *Hulpwoordenboek* weergegeven zijn. Zou het geen aanbeveling verdienen, bij een hernieuwde uitgave deze studie samen te smelten met een verklarende en etymologiese woordelijst van het Nederlands en de Nederlands-Maleise mengtaal in Indië? VAN GINNEKEN'S wenken zouden daarbij goed te pas komen. Dan was de grondslag gelegd voor een standaardwerk, dat èn in Nederlands Indië èn in het moederland gewaardeerd zou worden.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Januarie - Februarie).

De Gids.

Jan. - Febr. J. PRINSEN J.Lz. publiceert een breed artikel over *Het sentimenteele bij Feith, Wolff-Deken en Post*. In het eerste gedeelte spoort hij de bronnen van het sentimentele in de wereldlitteratuur na, en verklaart, wat de hoofdfiguren der West-Europese sentimentaliteit, wat *Clarisse*, van RICHARDSON, *Julie*, van ROUSSEAU, en *Werther*, van GOETHE, te betekenen hebben. In Engeland vindt men 'de diepe psychologiese studie met het grillig fantastiese, harde, schrille realisme'; in Frankrijk de dromerige dweperij met verheven natuurlyriek. Deze Engels-Franse sentimentaliteit staat tegenover die van GOETHE, waarin de hoofdpersoon is 'de tragiese held, die zich een god voelt en ondergaat'. In het tweede gedeelte worden de beide romans van FEITH ontleed. Tegenover het oordeel van KLOOS, die een eerherstel beoogde, plaatst PRINSEN de stelling: 'In FEITH'S romans is niets echt. 't Is alles litteratuur, alles mode. 't Is een grote legkaart, samengevoegd uit ideetjes, sentimentjes, vormpjes, van de grote sentimentelen uit het buitenland, bij wie meestal alles wel echt was.' De litterator kan dat alles hoogst merkwaardig vinden, uit het oogpunt van kunst is dit 'opjagen der gemartelde fantasie' waardeloos. In de romans van FEITH 'domineert de Frans-Engelse sentimentaliteit'. De *Ferdinand en Constantia* is evenmin een kopie van *Werther* als van *Tom Jones*, al heeft de intrigue punten van overeenkomst. Het meest lijkt FEITH'S werk nog op de 'zielloze postiche van D'ARNAUD', de aanstellerige namaak-sentimentaliteit in Frankrijk. Ten slotte wendt de schr. zich tegen de vergissing van KLOOS, die de *Ferdinand en*

1) Samarang - Van Dorp - 1908.

Constantia het werk noemt van een ‘degelijk, alles wat hij zegt goed-overwogen-hebbend man’. Juist de vergelijking met de buitenlandse sentimentaliteit, die KLOOS verwaarloosde, leidt tot bevestiging van het krasse vonnis, dat terecht door JONCKBLOET uitgesproken is.

De Nieuwe Gids.

Jan. J.A. BIENTJES begint een uitvoerig artikel: *Dr. J. van Vloten herdacht als goed vaderlander en geschetst in zijn temperamentvollen en invloedrijken arbeid op publicistisch gebied in de tweede helft der negentiende eeuw*. Voorop gaat een biografie, deels met VAN VLOTEN'S eigen woorden. Daarna volgt een opsomming van zijn voornaamste werk en een uiteenzetting van de gebeurtenissen te Deventer, die tot de botsing met de autoriteiten en het ontslag aanleiding gaven. - In de *Literaire Kroniek* bespreekt W. KLOOS met veel lof de jongste roman van HERMAN ROBBERS *Helene Servaes*. Onder het opschrift *Jacques Perk en Dr. Greebe* protesteert dezelfde schrijver nog eens, op scherpe toon, tegen de handelwijze van GREEBE bij de voorbereiding van de aangekondigde PERK-uitgave.

Febr. In het vervolg van het bovengenoemde artikel wordt *Van Vloten herdacht als publicist en polemicus*: o.a. worden een paar polemiese bijdragen en spotdichtjes uit het ‘Deventer Weekblad’ en de ‘Levensbode’ overgedrukt, als proeven van pittigheid en luimigheid. - De *Literaire Kroniek* handelt opnieuw over de kwestie KLOOS - GREEBE, en geeft daarna een vergelijking van CREMER'S novellistiek, die als verouderd en zoetelik-onwaar gekarakteriseerd wordt, tegenover de gezonde werkelikheid in de novellen van ATTIE NIEBOER (*De Geur van de Kamperfoelie*).

De Tijdspiegel.

Jan. In de *Literaire Kroniek* prijst HERMAN MIDDENDORP de roman *De Bevrijders* van P.H. VAN MOERKERKEN.

Febr. In de *Literaire Kroniek* waardeert dezelfde auteur o.a. de vijfde bundel kritieken, door KLOOS onder de titel *Nieuwe Literatuurgeschiedenis* bijeengebracht, en het boekje van Mr. H. PH. 'T HOOFT over *De Student Beets*.

Stemmen des Tijds.

Febr. P.J. MOLENAAR schrijft een artikel over *Kloos' vijfde bundel*. Zonder de bevoegdheid van deze kritieken te betwijfelen, is het hem ‘een raadsel hoe iemand als deze schrijver zóó kan te werk gaan’, nl. zo ‘vermoeiend dikwijls’ hetzelfde te zeggen. Met een reeks bewijsplaatsen wordt dat toegelicht. Ook tegen de herhaalde aanvallen van KLOOS op de predikanten en hun ‘gemeenplaatsen’ tekent de schrijver protest aan. KLOOS wordt daardoor zelf ‘een eentonige tamboer op het kalfsvel van zijn dogmatisch

verstand' Vervolgens verwijt hij KLOOS, dat hij soms gaat 'schoolmeesteren', terwijl hij zelf zich aan dezelfde 'syntaktisch-verkeerde zinswendingen' schuldig maakt als de beoordeelde auteurs. Ten slotte wijst hij op uitlatingen over 'geloof' en 'godsdienstigheid', die aantonen dat KLOOS niet 'boven alle partijen staat'.

Ons Tijdschrift.

Ten gevolge van de tijdsomstandigheden zagen redaktie en uitgevers zich genoodzaakt de uitgave van dit tijdschrift voorlopig te staken.

Van onzen Tijd.

No. 12. In het vervolg van zijn *Beschouwingen* karakteriseert L.J.M. FEBER het realisme en naturalisme als reaktie tegen een 'kultuurlooze romantiek'. Hij merkt op, dat 'naturalistische romankunst en individualistische poëzie, eenmaal elkaar fel bestrijdend, in den geest samentreffen. Want beide bezielt - ontzielt - hetzelfde troosteloos egoïsme, de onhoudbare zelfheid, het tegennatuurlijk afstooten van de ziel der buitenwereld, de makrokosmos'. De romankunst van PRINS staat ver van het Katholicisme: het is 'het laatste woord eener decadentie'. 'Want de wereld, hier opgeroepen uit een ons heilig verleden, wordt niet liefgehad om de mate waarin zij wilde groot zijn ter eere Gods en zóó groot werd inderdaad. Doch de liefde van dezen kunstenaar gaat uit, met verachtende negatie van ziel en wezen, tot wat aan deze wereld behaaglijk was om te zien aan bontheid van kleuren, aan statieus gestel van lijnen en standen, aan breede, welgemeten gebaren en hoofsche bewegingen'. Daarom kan een werk als dit geen 'nieuwen tijd inluiden'. 'Aan dit radikaal besluit zijn alle motieven van verwording te herkennen van een school, waarin bijna geen leerling tot volle bewustheid kwam'. Ook aan de stijl 'herkent men de onvruchtbaarheid van een decadent'. Naast en tegenover dit werk stelt de schr. in een derde artikel (**No. 13**) de drama's van de tot het Katholicisme bekeerde, neo-romantiese Fransman PAUL CLAUDEL.

Elseviers Maandschrift.

Febr. De rubriek *Boekbespreking* van HERMAN ROBBERS handelt over P.H. VAN MOERKERKEN'S *Bevrijders*, waarin veel gewaardeerd wordt, al acht de beoordelaar het geen eerste-rangs-kunst, de roman *In Troebel Water* van SARA BOUTERSE en *Het Joodje* van CARRY VAN BRUGGEN, beide van vooruitgang getuigend.

Den Gulden Winckel.

Jan. F. SMIT KLEINE herdenkt ISAäC ESSER Jr., de journalist-litterator, die onder de schuilnamen SOERA RANA, C. TERBURCH en W. VAN GROENENDAEL, geschreven heeft. Hij

vergelijkt hem met de journalist HIPPOLYTE REGAULT, bespreekt zijn werkzaamheid aan ‘De Standaard’, als vertaler van TENNYSON, als prozaïst en als dichter. Zijn bewonderaar wijst er op, dat hij ‘als prozaïst door NICOLAAS BEETS, Prof. BRILL, BUSKEN HUET, KNEPPELHOUT en SCHAEPMAN tot den eersten rang onzer schrijvers verheven werd’. Een volledige bibliografie besluit dit artikel. - Een artikel van ANDRÉ DE RIDDER, *Bij den herschepper van de Jordaan*, is gewijd aan QUERIDO'S jongste boek; de bespreking is gegrond op een onderhoud met de auteur over zijn werk.

Febr. Het bovengenoemde artikel, waarin QUERIDO over zijn werk aan het woord is, wordt in deze aflevering voortgezet. - TOP NAEFF schrijft met veel waardering over *Herman Robbers' nieuwe boek*, nl. *Helene Servaes*, een figuur die in onze herinnering voortaan een vaste plaats krijgt naast *Eline Vere*, naast *Geertje*, naast *Sprotje*. - GERARD VAN ECKEREN bespreekt *De Bevrijders* van P.H. VAN MOERKERKEN.

Vragen des Tijds.

Jan. G. KALFF bespreekt onder de titel *Literatuur van Zuid-Afrika* het proefschrift van Prof. G. BESSELAAR en de bekende rede van Prof. J. KAMP.[1] Daarna vergelijkt hij de *Uitgesogte Gedigte* van REITZ[2] met de poëzie van LEIPOLDT, die hij veel hoger stelt.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde XXXIII, afl. 3.

In aansluiting bij KALFF'S studieën, bestudeerde J.E. GILLET *De groei van Vondel's stukken*. Zijn hoofddoel is ‘om duidelijk te maken dat VONDEL zich langzaam en in tamelijk scherp gescheiden perioden ontwikkelde’. Dat blijkt uit de techniek van zijn kunst, uit zijn vertalingen en herinneringen van lektuur, maar nog duideliker uit het feit dat de hoofdwerken jaren lang in zijn gedachten leefden. Dat wordt o.a. aangetoond bij de voornaamste *Lucifer*-motieven en bij de dansrei uit *Adam in Ballingschap*. De gevolgtrekking uit de vele en belangrijke gegevens luidt: ‘VONDEL'S veelomvattende, en daarom langzame ontwikkeling was in zekeren zin periodiek: Ieder voornaam werk heeft een tijdelijke concentratie van zijn genie teweeggebracht en vormt het hoogtepunt van een afzonderlijke periode. In iedere periode kiemt en groeit het heerschende idee en wordt met telkens grootere duidelijkheid en kracht uitgedrukt, tot het stuk zelf -

1) Deze beide docenten, die KALFF voor Afrikaners houdt, zijn geboren Hollanders, maar door een langdurig verblijf in Zuid-Afrika ingeburgerd.
2) Ten onrechte worden deze gedichten alle als het werk van REITZ beschouwd. De verzamelaar nam wel eigen gedichten op, maar de meeste zijn van andere, grotendeels anonieme dichters.

doch niet altijd bij het einde der periode - dat idee een definitieve uiting geeft. Daarna verdwijnt het vrij gauw uit den geest van den dichter. M.a.w. het voorspel is gegradueerd en lang; het naspel is kort of ontbreekt.' - H.J. EYMAEL geeft ook bij HUYGENS' *Cluys-werck* een nagelezen reeks kanttekeningen op vroegere uitgaven, gelijk wij het van deze HUYGENS-kenner gewoon zijn, voor het merendeel even scherpzinnig als overtuigend. - N. VAN WIJK wijdt een uitvoerige studie aan *De umlaut van a in ripuaries- en salies-frankiese dialekten van België en Nederland*, waaruit blijkt hoe nodig en nuttig het is, dat tussen de verspreide dialektstudieën door een deskundig-vergelijkend onderzoek verband gelegd wordt: tegelijk komen dan de leemten en gebreken aan het licht. Voornamelik behandelt hij 'de "jongere" umlaut van *a* in zijn verhouding tot de oudere en de klankrepresentaties van beide in onze frankiese dialekten', waarover bij toongevende buitenlandse geleerden 'verkeerde ideeën in omloop' waren en zijn. - *Het vokalisme van het woord 'drek'* is een bladvulling van dezelfde schrijver.

Afl. 4. M. BOAS geeft opnieuw een *Bijdrage tot de kennis van den Middelnederlandschen Cato*. - J. TE WINKEL verklaart *uydop blasen* (Mnl. Wdb. VIII, 850) uit de interjekties *ute* en *op* (vgl. *ute luden* en *up blasen*). - J.W. MULLER houdt vol, en licht met bewijsplaatsen toe, dat *bontwerker*, in HUYGENS' *Trijntje Cornelisd'* 1151, een obscene woordspeling kan bevatten. Verder betoogt hij, tegenover EYMAEL, dat *op zijn plat vallen* zowel betekend heeft: *voorover* vallen, als *achterover* vallen, waarbij de verwante uitdrukking *op zijne achterhielen vallen* te vergelijken is. Tevens worden enige andere merkwaardige uitdrukkingen met *achterhiel* uit zestiende-eeuwse auteurs aangehaald en verklaard. - J.C.H. DE PATER en G.J. BOEKENOOGEN behandelen *Nog eens 'Het Lied van de Zilvervloot'*. Opnieuw blijkt dat HEYE'S doel werkelik geweest is, een oud liedje nieuw leven te geven. - C.H. PH. MEIJER behandelt de etymologie van het techniese woord *frijnen*, dat hij mèt *soevereinen* van *chanfrainde* afleidt. - M. RAMONDT ontdekte te Goes drie *Overblijfselen van geestelijke liederen vóór de Hervorming*, die zij naast oudere liederen bestudeerde en ontleedde. Zij eindigt met een poging tot restauratie van de oude teksten, die waarschijnlik aan deze verminkte resten ten grondslag lagen.

Museum.

Febr. J. HEINSIUS bespreekt het proefschrift van G.S. OVERDIEP: *De vormen van het aoristisch praeteritum in de Middelnederlandsche epische poëzie*, en spreekt de wens uit, dat dit onderzoek

voortgezet zal worden bij ‘de verhalende poëzie en het verhalend proza van de volgende eeuwen.’

Onderwijs en Opvoeding. Bijblad voor Taal en Letteren.

No. 5. W. GOVAART behandelt, naar inhoud en vorm, *Een kerstlied van Dirc van Herxen*, dat hij prijst als ‘zuiver van ziening en allerinnigst van ontroering’, maar ook om de ‘schoonheid van klank en beweging’. - C. KOPS geeft een ontledende beschouwing over *Van Ginneken's Handboek der Nederlandsche Taal*, dat hij wenst te beschouwen uit ‘'n taalkundig, 'n paedagogies en 'n artistiek oogpunt’. Bij alle bewondering voor dit grootse werk ontwikkelt de schr. enige bezwaren, die vooral het tweede boek gelden, dat z.i. ‘zeer zeker ten achter staat bij et boek over de lokale taalkringen’. - JACQ. HEEREN stelt de vraag: *Is J. van Hoogstraten de dichter van ‘De Kruysheld’*? Deze vraag wordt ontkennend beantwoord: de schr. toont aan ‘dat niet HOOGSTRATEN, maar ARNOUD HOUBRAKEN, de bekende schilder en etser, dit gedicht ontworpen en grootendeels geschreven heeft, terwijl de auteur, op wiens naam het staat, alleen eenige verbeteringen erin aangebracht en mogelijk hier en daar wat aangevuld heeft’. - L. LINSSEN wil *fiets* in verband brengen met een Zuid-Limburgs werkwoord *vietse* = snel lopen. Het zwakke punt van zijn betoog is, dat hij niet nagaat waar en wanneer het woord voor den dag gekomen is, waarvoor het artikel van BUITENRUST HETTEMA in *Taal en Letteren* XI belangrijke gegevens verschaft. - C. KOPS wil de verdeling van z.g. *Konkrete en abstrakte zelfst. naamwoorden* ‘op de taalkundige vliering wegbergen’.

School en Leven.

No. 25-26. R. CASIMIR publiceert een artikel: *Het karakter van het Nederlandsche volk in de Camera Obscura en nu*.

Verbetering.

In de vorige aflevering is op blz. 12 onder **d** een storende fout blijven staan.
Men leze in plaats van:

Nu	gl**ij**den	de	t**ij**den	zoo	l**a**ngzaam	**aa**n,	
	SzS		SzS		SzS		
De	d**a**gen,	de	tr**a**gen,	zij	w**i**llen	niet	g**aa**n....
	zSz		SzS		SzS	z	S

het volgende:

Nu	gl**ij**den	de	t**ij**den	zoo	l**a**ngzaam	**aa**n,
	zSz		zSz		zSz	S

De	d**a**gen,	de	tr**a**gen,	zij	w**i**llen	niet g**aa**n....
	zSz		zSz		zSz	z S

Multatuli-studie.

Multatuli's *Brieven, Bijdragen tot de Kennis van zijn Leven*, gerangschikt en toegelicht door M. Douwes Dekker-Hamminck Schepel. Tweede herziene uitgaaf, in tien deelen (Amsterdam - Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur - 1912).

De uitgebreide MULTATULI-litteratuur is uiterst boeiend en leerzaam voor de kennis van het geestelik leven in de negentiende eeuw. Geen auteur - behalve wellicht BILDERDIJK - heeft zozeer partijhartstochten gewekt, tot bewonderende liefde en verguizende haat geprikkeld als dit 'verdoolde' en toch zo invloedrijke genie. Vandaar dat de geschriften over MULTATULI vaak nog meer kenmerkend zijn voor de beoordelaar dan voor de beoordeelde; vandaar ook dat een onpartijdig oordeel eerst mogelik werd, toen de vertroebeling van de personenstrijd tot bezinking kwam.

De *Brieven*-publicatie, die in 1890 begon, opende een nieuw tijdperk in de MULTATULI-litteratuur. De hoofdrichtingen hadden zich al afgetekend: de oprechte waardering van MULTATULI'S letterkundig talent bij de gereserveerde, sceptiese BUSKEN HUET en de kunstenthousiast VOSMAER, de felle afkeuring van de disharmonie tussen woord en daad bij de moralist VAN VLOTEN, de onberedeneerde en oppervlakkige bewondering voor de Ideën-verkondiger bij de 'Multatulianen', de dieper gaande waardering voor MULTATULI'S baanbrekend werk in de Nieuwe-Gids-kring, de nuchter-pathologiese behandeling van MULTATULI'S neurasthenie door SWART ABRAHAMSZ. De belangrijke reeks dokumenten die het uiterlik en innerlik leven van MULTATULI bloot legden, gaven aan bewonderaars en beschuldigers, aan warme partijgangers en koele ontleders nieuwe bewijzen voor de juistheid van hun beschouwing. Nog altijd was de strijd, door MULTATULI'S roerige en raadselachtige persoonlikheid gewekt, niet tot rust gekomen. VAN VLOTEN'S rol van publiek aanklager werd overgenomen door de priester G. JONCKBLOET (1894) en door J.B. MEERKERK (1900), de eerste die na BUSKEN HUET een samenvattende levensbeschrijving trachtte te geven. De 'chronique scandaleuse' van dit schrijversleven werd door zulke aanvallen weer op sensationele wijze naar voren geschoven, en de MULTATULI-studie op verkeerde paden geleid.

Ondertussen was aan de toekomstige biograaf reeds in 1892 de goede weg gewezen door A.J. (ALBERDINGK THIJM Jr.), die in zijn voortreffelike studie menskundig en onpartijdig MULTATULI'S gemoedsleven, zoals dat zich in zijn brieven openbaarde, wist te ontleden. Geleid door de opmerkingen van de psychiater SWART ABRAHAMSZ, toonde hij zich als kunstenaar de dieper ziende psycholoog. In dezelfde richting werd een wenk gegeven door een wetenschappelik geschoold psycholoog, prof. G. HEYMANS, die in een voordracht over *De classificatie der karakters* (1907)[1] een groep van 'nerveuzen' onderscheidde, waartoe mèt MULTATULI o.a. BYRON, DOSTOJEWSKY, ALFRED DE MUSSET en EDGAR POE behoren. Een vergelijkende studie van deze karakters kan leiden tot een billiker houding tegenover hun deugden en gebreken.

Een krachtige stoot tot hernieuwde MULTATULI-studie in de goede richting, werd daarna gegeven door J. PRINSEN. Zijn boeiende studie over *Multatuli en de Romantiek* (1908), aangevuld door zijn Gidsartikel *Multatuli's houding tegenover de litteratuur* (1910), draagt het karakter van een eerherstel. Er moge een onverbrekelik verband zijn tussen DEKKER'S leven en werken, het snuffelen in 'pikante' levensbiezonderheden wordt onverkwikkelik, wanneer het een doel-op-zich-zelf is: de schrijver leeft toch voort in zijn werk, en de invloed die daarvan uitgaat, overtreft verre de invloed van persoonlike omgang. De zo juiste karakteristiek van MULTATULI als volbloed romanticus, van Europees standpunt een nakomer, maar in de Nederlandse samenleving juist op tijd verschenen voor een heilzaam-revolutionerende taak, heeft een nieuw licht geworpen op wording en wezen van dit grillig-anarchisties letterkundig werk.

Een derde, even onmisbaar gezichtspunt hangt daarmee samen. De betekenis van MULTATULI voor het geestelik leven van de negentiende eeuw wordt eerst zuiver geschat, als men op de invloed let die van hem uitging. Zijn onharmonies werk, door de tijdgenoten overschat, loopt gevaar door de nakomelingschap onderschat te worden, als men het niet in de tijd weet te plaatsen. De jubileum-litteratuur van 1910 bracht, door tal van getuigenissen, deze waarheid opnieuw duidelik naar voren. Een reeks van artikels vulden menige leemte in de dokumenten aan. Zo scheen het jaar 1910 een tweede keerpunt te zullen worden. De tijd was nu rijp voor een weloverwogen, onpartijdige levensbeschrijving, gegrond op volledige dokumentatie: een

1) 'Gehouden voor de medische en natuurphilosophische studenten der Universiteit van Amsterdam, 13 Maart 1907' (niet in de handel).

kwart-eeuw na MULTATULI'S dood, zou men menen, konden de stormachtige botsingen van het pro en contra wel uitgewoed zijn! Het tegendeel bleek het geval. MEERKERK zette zich aan de arbeid om zijn boek op grond van de nieuwe gegevens geheel om te werken. Deze 'tweede druk' (1912) werd dus eigenlijk een nieuw boek - bij de verschijning is daar te weinig op gelet - dat een in vele opzichten verdienstelike samenvatting geeft van wat omtrent deze romantiese levensloop bekend geworden is, maar waarvan de geest dezelfde gebleven is: men hoort opnieuw de rechter van instruktie, die op onaangenaam-schampere toon de gedaagde zondaar ontmaskert. Een juist begrip van dit gekompliceerde karakter blijft dus vreemd aan zijn boek. MULTATULI als schrijver blijft niet onbesproken, maar de invloed ten goede die PRINSEN had kunnen uitoefenen, is nergens merkbaar, terwijl geen poging gewaagd wordt om MULTATULI'S omgeving en invloedsfeer te schilderen. Een biografie verdient dus dit boek, ook na de degelike omwerking, niet te heten.

Twee andere schrijvers die zich na 1910 met MULTATULI bezig hielden, hebben evenmin de MULTATULI-litteratuur wezenlik verrijkt. Beiden zijn MULTATULI-bestrijders. Zij rakelen in de as van de oude strijd en met verwondering zien we het vuurtje weer opvlammen. Ernstig en sympathiek is de bedoeling van Dr. A. DEN HARTOG, die in zijn tijdschrift *Nieuwe Banen* (Jan.-Des. 1913) MULTATULI'S wereldbeschouwing uit de *Ideën* tracht te konstrueren, om er bij toetsing de onhoudbaarheid en waardeloosheid van aan te tonen. Het valt hem, de filosofies geschoolde, niet moeielik, MULTATULI te betrappen op een dilettanties materialisme, een bekrompen verlichting, die in zulk een 'empiristies-vlakke tijd' paste, die de Duitse geest miskende en van kennis-kritiek niet het minste begrip had. Maar, vragen wij ons af, was dit alles dan niet bekend, en ook bij de MULTATULI-viering duidelik uitgesproken? DEN HARTOG'S antwoord luidt: ik heb MULTATULI'S historiese betekenis niet willen verkleinen, maar over zijn hoofd heen de Multatulianen willen treffen, die nù nog in het oude arsenaal bruikbare wapens menen te vinden voor een averechtse volksopvoeding. Van te voren was dus al te zeggen, dat de polemiek die DEN HARTOG'S artikel van de zijde van MULTATULI-vrienden zou uitlokken, bekende klanken moest doen horen, en weinig verheldering of nieuw inzicht brengen.

Na een verdediging van MULTATULI door een inzender in hetzelfde tijdschrift[1)], nam A.H. GERHARD de handschoen op, in een openbaar

1) Zie de brief van F. VAN NIFTERIK (*Nieuwe Banen* 1913. blz. 317-320).

debat[1] te 's Gravenhage (16 Jan. 1914), waarin DEN HARTOG zijn betoog samenvatte en verscherpte, terwijl GERHARD langs dit betoog heen de eis stelde dat MULTATULI gezien en geëerd zou worden als de pionier, werkende te midden van zijn eigen tijd, die een geloof bestreed dat volstrekt niet te vereenzelvigen is met DEN HARTOG'S filosofies Christendom.

Zeer onsympathiek, hoewel niet minder zuiver van bedoeling, zijn de vier artikels van Jhr. W.H.W. DE KOCK in *De Tijdspiegel* (1911-1913), getiteld: *De Heldendaad van Lebak, De omkooping van den regent van Lebak, De vergiftiging van den assistent-resident van Lebak, Carolus, en Waarom de Max Havelaar geschreven werd*, waarvan het laatste in brochure-vorm herdrukt werd[2]. De verontwaardiging over de schurkachtige huichelarij van DOUWES DEKKER, die tegen beter weten liegt en bedriegt, zou wel de felheid van toon wettigen, maar niet het stuitende leedvermaak, dat telkens doorklinkt in dit requisitoir. Bovendien doet de schrijver, alsof hij nieuwe feiten aan het licht brengt, terwijl hij slechts herhaalt en uitwerkt, wat al door MEERKERK uit de korrespondentie en de officiële stukken bijeengebracht was. Wie, als deze 'officier van justitie', de 'bewijzen van schuld' zo volledig mogelik wil overleggen, kan in deze artikels terecht, maar wie MULTATULI werkelik kennen wil als een 'vat vol tegenstrijdigheden', zal elders het wit moeten zoeken dat deze verzamelaar van het zwarte zo zorgvuldig uitgeschift heeft. Want juist in de grillige mengeling is dit karakter alleen te benaderen.

Bij gebreke van een afdoende samenvatting leert men dus MULTATULI slechts onbevooroordeeld kennen door tot de bronnen te gaan, d.w.z. tot de *Werken* en de *Brieven*, want die zijn onverbrekelik verbonden. Daarom was een nieuwe goedkope en aangevulde herdruk verre van overbodig[3]. Voor wie deze uitgave niet kent, merken we op, dat

1) Het stenografies verslag werd gedrukt onder de titel *Multatuli's Wereldbeschouwing*. (Amsterdam - A.H. KRUYT - 1914), Prijs ƒ0,25.
2) 's Gravenhage - W.P. VAN STOCKUM EN ZOON - 1913. Prijs ƒ0,60.
3) Aangevuld is deze uitgave o.a. in het vierde deel, uit de biografie van *Jacob van Lennep* door zijn kleinzoon Dr. M.F. VAN LENNEP, en in het achtste deel door de ontbrekende brieven van BUSKEN HUET (blz. 130 vlg.), uit *De Gids* van 1910 overgenomen. In het eerste deel (blz. 66) had de uitgeefster de nieuwe dokumenten door DE BRUIJN PRINCE gepubliceerd, niet opzettelik moeten verwaarlozen. Niet aan te bevelen is het afbreken van een brief door opmerkingen die in een noot thuis hoorden.

men er meer in vindt dan brieven van MULTATULI[1], maar ook dat één belangrijk deel brieven uit MULTATULI'S ouderdom, nl. de briefwisseling met ROORDA VAN EYSINGA ontbreekt[2]. Was er geen overeenkomst te treffen geweest om deze in een elfde deel te herdrukken?

Voorzover dit in een beknopt bestek mogelik is, willen we nog eens aantonen dat de *Brieven* inderdaad onmisbare dokumenten zijn voor ieder die MULTATULI'S werk en betekenis grondig wil leren kennen.

1°. *De Werken dienen uit de Brieven aangevuld te worden*. Dat DOUWES DEKKER, zonder enige vooroefening van betekenis, eerst op zijn veertigste jaar, door de nood gedrongen, als auteur voor den dag kwam, is een legende waarvan de verspreiding door hem zelf bevorderd is. Juist de Brieven hebben de levensbeschrijvers in staat gesteld om met de feiten aan te tonen, wat POLAK al in 1887 opgemerkt had: dat MULTATULI 'noodzakelijk heengedrongen werd tot wat zijn eigenlijke roeping was, tot schrijver, tot kunstenaar'[3]. Behoefte tot uiting brengt hem al op zijn vijftiende jaar tot het houden van een dagboek (I, 77)[4]. Behoefte aan zelfbespiegeling maakt dat de brieven aan TINE meermalen een dagboekkarakter krijgen (I, 95). De eigenlike aard van zijn tuchteloos 'kwikzilverachtig' talent blijkt al in de mening dat het dadelijk opschrijven van aandoeningen en invallende gedachten tot de zuiverste uiting leidt (I, 97, 98). Zelfkennis doet hem in 1845 al schrijven: 'Geen betrekking zoude mij beter passen dan die van schrijver, dat heet, als ik mij eerst een jaar of tien oefende en er mij geheel op toelegde' (I, 139). Bewust of onbewust begint die oefening in de brieven aan TINE, wanneer hij in de trant van WOLFF en DEKEN zijn brief gaat dramatiseren (I, 92, 131, 201), naar de smaak van de tijd een klein essay inlast (I, 143), personen en toestanden nauwkeurig beschrijft, neiging voelt om karikaturen te maken (I, 91) of om mensenkennis te vergaren voor later letterkundig werk (I, 138). Trouwens, in hun lyriek worden zijn brieven vaak litteratuur - de opmerking

1) N.l. enige merkwaardige brieven van MULTATULI, o.a. die van ABR. DES AMORIE VAN DER HOEVEN (II, 77), van OTTILIE (V, 21) en van J. VAN VLOTEN, dokumenten als de publikatie te Menado (II, 94) en vooral de belangrijke dagboekfragmenten (II, 99), die vroeger door BUSKEN HUET afgedrukt zijn.
2) Deze brieven werden in 1907 in een afzonderlik deel bij W. VERSLUYS uitgegeven.
3) *Studiën*, blz. 272.
4) Van hier af wijzen deze cijfers op deel en bladzijde van de *Brieven*, 2de uitgave.

is van A.J. - soms beter dan de letterkundig bedoelde ‘Minnebrieven’.

Van veel belang voor de kennis van MULTATULI'S ontkiemend talent lijkt mij zijn eerste, echt romantiese proeve, de *Losse bladen uit het dagboek van een oud man* (I, 37-63), door MEERKERK vergeleken met POTGIETER'S *Nalatenschap*. De jonge O.I. ambtenaar, die peinst over MONTESQUIEU'S uitspraak: l'homme ne manque jamais aux circonstances, die het ‘zelfbewustzijn’, de lust om te schitteren in zich voelt, die ‘elke fout met de vonken van schitterenden geest wil bedekken’, is het prototype van Max Havelaar, dat zijn tweede belichaming zal krijgen in de Holm-figuur van de *Bruid Daarboven*. Opmerkelik is de romantiese weemoed, waarmede de jonge schrijver zijn idealist laat sterven als de sullige grootvader.

De dichtproeven van de jonge DOUWES DEKKER (I, 4, 17-25, 63), zijn op zich zelf onbeduidend: de geboren schrijver was stellig geen geboren dichter. Toch zouden wij ze om verschillende redenen volledig wensen te kennen. Er zijn namelik gedichten onder, die later waardig gekeurd werden om in het werk van rijper leeftijd opgenomen te worden, als ‘Men is zijn God op Bergen meer nabij’, van 1844, en het bekende gedicht van ALBERT in *Vorstenschool*[1].

2°. *Voor de wordingsgeschiedenis van* MULTATULI'S *talent en voor de toelichting van zijn werk bevatten de Brieven onmisbare bijdragen*.

Een eerste, welgeslaagde bijdrage tot vaststelling van ‘MULTATULI'S houding tegenover de litteratuur’ gaf PRINSEN in zijn *Gids*-artikel van 1910. Daarin zijn de gegevens van de Brieven lang niet uitgeput, want de schrijver beperkte zich tot de Havelaar-periode. Het is leerzaam, na te gaan welke invloeden deze onafhankelike schrijver, die niemands leerling wilde zijn, achtereenvolgens onderging en waar hij verwante geesten zocht en vond. Zijn sentimenteel getinte smaak van romantiesen huize blijft hem levenslang bij. Op het einde van zijn leven toont hij zich nòg ingenomen met de onbeduidende romans van AUG. LAFONTAINE, die hij als jongen bewonderde (IX, 176)[2] en vindt hij in *Begga* van VAN BEERS ‘zeldzame, ware poëzie’ (IX, 101). Van HEINE, die hij al vroeg bewonderde, is hij nog vol bij het schrijven van de *Millioenenstudiën*. Zijn romantiese aanleg is al vroeg versterkt door romantiese lektuur: in 1833 verdiepte hij

1) Volgens een mededeling van de uitgeefster (I, 63). Of de redaktie dezelfde bleef, wordt niet vermeld.

2) In I, 128 citeert hij ‘de zeer menschkundige LAFONTAINE’.

zich al, met zijn vriend ABRAHAM DES AMORIE VAN DER HOEVEN in LAMARTINE[1]; in ROUSSEAU vond hij al vroeg een verwante geest, in Don Quichote een lotgenoot[2]. In zijn eerste Indiese jaren moet hij veel gelezen hebben: op Java heeft hij op reis altijd een boek bij zich (I, 82). Hij bewondert de karakterontleding van WOLFF en DEKEN, de beschrijvings- en vertelkunst van SCOTT en VAN LENNEP en SUE (I, 197) de puntigheid van vorm bij LAROCHEFOUCAULD, van wie hij de *Maximes* steeds bij zich draagt (I, 110).

Een volledig overzicht van MULTATULI'S lektuur vinden we in de Brieven natuurlik niet. ALPHONSE KARR, die hij waarschijnlik met grote instemming gelezen heeft[3] vindt men alleen in de laatste periode terloops vermeld (IX, 54). Bij een merkwaardige zelfkritiek, in een Naschrift op *de Bruid Daarboven*, vernemen we dat IFFLAND en KOTZEBUE naast LAFONTAINE tot zijn jeugdlektuur behoorden. Uit later tijd is de onbedoelde zelfkritiek merkwaardig in het oordeel over een bewonderd verwant auteur, JOH. SHERR (VII, 125), door MULTATULI gesteld 'boven alle schrijvers die hij kent', maar die aan de 'zeldzame fout van exuberatie' lijdt.

De wording van de afzonderlike werken is bij een auteur als MULTATULI niet alleen een kwestie die de geschiedschrijver belang inboezemt, maar dient ook bij een dieper gaande verklaring in het oog gehouden te worden. Voor *De Bruid Daarboven*, de eerste belichaming van de Multatuli-gestalte werd dat reeds aangeduid; voor de *Max Havelaar* is door A.J. treffend geschilderd in welke geestestoestand dit werk ontstond, maar dat er belangrijke bestanddelen van dit mozaiek in de portefeuille of in de geest van de schrijver gereed lagen, is evenzeer uit de Brieven op te sporen: men denke aan de ingelaste gedichten. Een deel van het Havelaar-verhaal, o.a. de episode van Saidjah, moet blijkens de brief van OTTILIE (V, 22) al in het najaar van 1858 te Cassel vaste vormen aangenomen hebben, al werd het toen nog niet opgeschreven. Zeer terecht is daaruit psychologies het opzettelik vervormen van de ware feiten tot een bedriegelik fantasiebeeld verklaard: 'Wat hij eenmaal in geuren en kleuren had verteld, had hij maar op te schrijven; 't was hem waarheid geworden.'

1) Zie de herinnering daaraan in *Milioenenstudiën*, blz. 25.
2) Vgl. IX, 135: 'Ik bestudeer tegenwoordig ROUSSEAU. Hij bevalt me veel minder dan toen ik hem, 20 jaar geleden, voor 't laatst las'.
3) Vgl. het boekje van P.M. WESTRA: *Over Multatuli als auteur, in 't bijzonder als navolger van Alph. Karr.* Amersfoort - G.J. Slothouwer - z.j.

De *Minnebrieven* - roept MULTATULI in zijn scheppingsverrukking uit - zullen evengoed een kommentaar behoeven als GOETHE'S *Faust* (V, 92). Dit is wel juist, maar minder wegens de diepzinnigheid dan wegens de tuchteloosheid en excentriciteit van de schrijver, die in één kader trachtte samen te vatten, wat hem de laatste maanden door hoofd en hart was gegaan. Zonder de belichting van de Brieven zouden we in het duister tasten. Nu weten we dat dit werk, waarvan de 12de Junie het eerst melding gemaakt wordt, in koortsachtige haast, in een soort extaze (V, 72), zonder vaststaand plan (V, 76) geschreven is, en in een paar weken voltooid. Dat het 'op niets lijkt' en 'alles is' bedoelt de schrijver als de hoogste lof. Waarheid is, dat hij 16 vel moest vullen, en daartoe al wat hem inviel gebruikte. De *Fancy*-figuur, die al voorkwam in de 'oer-Wouter', die 'in 'n koffer te Laeken lag' en door SIETSKE werd overgeschreven (V, 52), wordt vereenzelvigd met zijn nieuwe heldin, SIETSKE ABRAHAMSZ, die niet alleen de 'Muze' voor zijn kunst zou moeten worden, maar tevens de bezielende kracht, die zijn edele wil zou moeten sturen en steunen. Tine, de lijdende heldin, die MAX bijblijft met haar liefde, haar geloof in zijn roeping, wordt opnieuw geidealiseerd, maar alleen de nieuwe liefde zal in staat zijn de belofte te verwezenliken: 'thans de wil, later de kracht, en in 't eind de overwinning'. In die woorden ligt de tragedie van MULTATULI'S leven: de worsteling van zijn excentrieke persoonlikheid met de wereld, de onvoldaanheid van een edele wil en machtsbegeerte, die zelf beheersende kracht moet ontberen. Van dat smartelik lijden hadden de Minnebrieven de elegie moeten worden. Nu is deze melodie overstemd door een potpourri van motieven. Het werk valt uiteen in fragmenten, die niet uit de hoofdgedachte van het geheel, maar uit grillige invallen te verklaren zijn, die bekendheid met de levensomstandigheden en gedachtensfeer van de schrijver noodzakelik maken.

Voor een juiste beoordeling van *Vorstenschool* is de wordingsgeschiedenis eveneens van veel belang. Ook nu weer schrijft MULTATULI zonder plan. Het 'halve drama' waarmee hij in Holland gaat reizen, is niet meer dan een dubbele dramatiese schets, die zijn evenwicht heeft in een tegenstelling: de 'nacht vol studie' van de ideale koningin en de plichtvergetenheid van de onbeduidende koning: vandaar de juiste ondertitel. Vandaar ook de vernietigende kritiek van HUET, na lezing van het fragment: 'Een allerliefst koninginnetje, maar waar blijft de actie'? en MULTATULI'S zelfkritiek: 'Waar ik actie wil aanbrengen, word ik gezocht' (VIII, 124). Die handeling wordt er dan ook bijgesleept uit een melodramaties 'verhaaltje' van

MICHEL MASSON, dat hij in zijn jeugd las (VIII, 111, vgl. 101). Wanneer het hem gelukt is, die heterogene stukken samen te smeden, zonder dat de naad voor het grote publiek zichtbaar is, heet het: ‘ronduit gezegd vind ik dat het stuk geslaagd is’.[1)]

3°. *Een onbevooroordeelde beschouwing van Multatuli's karakter moet berusten op veelzijdige en grondige studie van de Brieven*. Deze stelling, die na al wat over MULTATULI geschreven is, eigenlik overbodig moest zijn, dient herhaald te worden tegenover beschouwingen als die van DE KOCK, waaruit, schijnbaar onomstotelik, zou moeten blijken dat MULTATULI een grove huichelaar en bedrieger is. Ongetwijfeld is er uit de Brieven een zeer bezwarende akte van beschuldiging samen te stellen, maar de menskundige lezer voelt dadelik hoezeer daarmee dit gekompliceerde karakter onrecht gedaan wordt. Laat ieder rechter, die tot een zedelik doodvonnis geneigd zou zijn, de brieven uit de verlovingstijd aan Tine eens ter hand nemen, met hun volledige oprechtheid en treffende zelfontleding! Daarin zit de hele MULTATULI: de kunstenaar, onbekwaam voor het dageliks leven (I, 147), impressionabel en vol fantasie (I, 73, 74, 137), prikkelbaar toegevend aan elke emotie (I, 81, 85), niet zelden diep melancholiek (I, 75, 76, 227) en overspannen (I, 177, 195), met een sterk gevoel van zwakte en tegenstrijdigheden, van ‘de vervloekte onevenredigheid’ van kracht en wil (I, 94), vol wilde drift en neiging tot onrecht (I, 167), een ‘edel mens’ in aanleg, maar die nog geen ‘goed mens’ is (I, 128), geneigd tot zelfbedrog en koketterie met zijn gebreken (I, 115), maar tevens met een fier zelfgevoel, met trots op zijn ridderlikheid en edele aandrift (I, 93, 127, 209), al is hij zich bewust dat zijn edele motieven samengestrengeld zijn met eerzucht, ijdelheid, heerszucht en lust om te protegeren (I, 127, 128, 187) en al spot hij lichtelik met zijn Don Quichote-natuur (I, 209). De man die ons hier tot in de schuilhoeken van zijn hart laat zien, kan ook in zijn later leven geen louter berekenende natuur en bewuste bedrieger zijn. Het zou dan ook niet veel moeite kosten, naast het zwarte zondenregister van DE KOCK een lijst van blinkende ‘goede werken’ op te maken. Vruchtbaarder lijkt het mij, overeenkomstig de wenken van HEYMANS in bovengenoemde voordracht, tot een typering te komen van MULTATULI'S karakter, door vergelijking met verwante karakters uit de groep van ‘nerveuzen’. Wie herkent niet MULTATULI'S aard, wanneer HEYMANS als typerende eigenschappen van BYRON noemt: ‘zijne grenzenlooze

1) In een brief aan ROORDA VAN EYSINGA, blz. 151.

ijdelheid, zijne snelwisselende sympathieën en antipathieën, zijn onvermogen om ook maar eene enkele opkomende gedachte voor zich te houden, zijn zwerflust en zijn komediespelen'.[1] Als andere voorname eigenschappen bij dit type worden nog opgesomd: 'pessimisme, royaliteit in uitgaven, sterke erotische neigingen, gemis aan conscientieusheid en punctualiteit, speelzucht, fantasie en symbolisme'.[2] Moge een geoefend psycholoog deze taak eens op zich nemen, en daarmee het werk voortzetten, door SWART ABRAHAMSZ zo verdienstelik begonnen, mits hij in deze 'duif met de rode strik', de 'versierde door de hand des Heren' om de onsympathieke, soms ziekelike afwijkingen de edele aanleg niet voorbijziet, en in de maatschappelike schipbreukeling en het 'mislukte genie' het kunstenaarschap blijft eren, waarmee hij begenadigd werd, en de opvoedende kracht die van hem uitging, dankbaar weet te herdenken. Dan kan tegen die achtergrond de verhouding van de mens en de kunstenaar naar waarheid getekend worden.

4°. *Voor de kennis van Multatuli's invloed op tijdgenoten en jongeren zijn de Brieven een zeer voorname bron.* De vier laatste delen van deze reeks zijn minder bekend geworden dan de voorafgaande, met hun spannend-romantiese inhoud. Toch zijn ze tenminste even belangrijk, omdat de persoonlike belangen van de schrijver hier plaats maken voor zijn maatschappelike invloedskring. Zijn gedachtenwisseling met VAN VLOTEN, BUSKEN HUET, VOSMAER en later vooral ook met ROORDA VAN EYSINGA stellen ons in staat om nauwkeurig waar te nemen wat er gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw in de radikale geesten hier te lande broeide en kiemde. Naast de briefwisseling van POTGIETER ken ik geen andere, waarin zozeer de geestelike stromingen van een tijdperk weerkaatst worden in de spiegel van een belangwekkende, zij het dan ook eenzijdige persoonlikheid. De geschiedschrijvers van dit tijdperk hebben deze bron nog lang niet uitgeput.

De aanduidingen in deze bladzijden zijn vooral bedoeld als een aanbeveling, een opwekking tot studie. De nieuwsgierigheidsbelangstelling, die deze briefwisseling aanvankelik wekte, dient plaats te maken voor een wetenschappelike belangstelling, die de duurzame betekenis van deze brievenreeks inziet. Moge daartoe deze tweede goedkope uitgave meewerken.

C.G.N. DE VOOYS.

1) *De classificatie der karakters*, blz. 13.
2) Aldaar, blz. 15. De uittreksels uit de biografieën van BYRON en POE, die Prof. HEYMANS zo vriendelik was mij ter inzage te geven, toonden mij overtuigend hoe ook de uitingen van deze eigenschappen soms treffend overeenkomen met allerlei trekjes die de Brieven ons leren kennen.

Hoger rythme[1].

In een vers heffen zich, de rythmies sterke silben als de toppen der golven omhoog. Niet al deze silben - die we door S hebben aangeduid, in tegenstelling met de zwakke (z) - zijn even sterk. Sommige hebben slechts iets meer intensiteit dan de omringende niet-geaksentueerde: ze zijn de nederige dragers van de regelmatig deinende golfslag, zonder meer. Andere echter verheffen zich krachtig en vormen de hoogtepunten van de toongolving; in haar kumuleert zich het essentiële van de zin. Het zijn de centra waaromheen zich de andere klanken groeperen in een kunstige ordening, naar gelang hun grotere of kleinere belangrijkheid naar beneden afdalend.

De meest eenvoudige rythmiese vorm is wel die waarin sterke en zwakke lettergreep regelmatig afwisselen; een S z- of S z z-groep is de kleinste geleding die door herhaling een zeker gevoel van welbehagen opwekt. Op den duur zal deze groep niet sterk kunnen bevredigen: daarvoor is ze te klein. Het voortdurend terugkeren van even sterke aksenten wordt eentonig. Voelen we zulk een S z- of S z z-groep werkelik als de grondslag van het gedicht, m.a.w. gevoelen we de behoefte bij de terugkeer van iedere S de maat te slaan, 't zij met de vinger, of de voet, of 't hoofd, of zelfs in gedachte, dan kunnen we spreken van *elementair* rythme; een hele reeks topjes is het, zonder hoger stijgende enkelingen. Maar het kan ook zijn dat sommige S-silben (**S**) andere, zwakkere S-silben (S) zó sterk domineren dat zij alléén gevoeld worden, bij 't maatslaan, als dragers van het rythme. Van hoge top tot hoge top zwieren de tussenliggende zwakke (z) en minder sterke S-silben als gierlandes tussen de hoge **S**-reeks. Draagt S het elementaire rythme, **S** is de grondslag van het *hogere* rythme.

Het begrip hoger rythme is van Duitse oorsprong. In 1907 gaf de jurist Prof. ERNST ZITELMANN een uiteenzetting van dit beginsel in *Der Rhythmus des fünffüssigen Jambus*, het woord ‘rhythmus’ nu

1) Vervolg op *Het isochronisme in het Nederlandse vers* in de eerste aflevering van deze jaargang.

niet bedoeld als de afwisseling S z S z enz., maar op bovengenoemde wijze: de verhouding der aan elkaar gesubordineerde rythmies sterke lettergrepen. Berust het elementaire rythme op het *woord*aksent, het hogere verbindt zich met het *zins*aksent. De eenvoudigste vorm ervan is de samenvatting van twee aksenten, waarvan het ene ondergeschikt is aan het andere: **S** S. Daartussenin en eromheen kunnen natuurlik zwakke silben liggen: z **S** z S z, z z **S** z z S, enz., maar deze worden nu buiten beschouwing gelaten. **S** is rythmies sterk, S rythmies zwak. Deze beide begrippen zijn, evenmin als de vroeger door mij ingevoerde S en z, absoluut; meerdere trappen van sterkte kunnen worden onderscheiden.

Op twee verschillende wijzen kan men de typen bepalen waartoe de kombinatie van **S**- en S-groepen leidt: ten eerste door het theoreties analyseren van de algemene rythmiese struktuur van het vers, waarbij men zich wel zal moeten beperken tot een speciale groep: aleksandrijnen of wel dekasyllaben, met een regelmatige twee- of drielettergrepige stijgende of dalende maat, waarna van ieder geval een voorbeeld wordt gegeven. Dit is de methode van ZITELMANN. Het voordeel is ongetwijfeld dat het overzicht volledig wordt; het bezwaar echter dat er voorbeelden moeten *gezocht* worden bij de theoretiese gevallen. En dit bezwaar is zeer reëel. Meer dan eens vroeg ik mezelf af bij het lezen van ZITELMANN'S werk, en meer nog bij een analoge studie van diens discipel HANS PAULUSSEN[1)]: waarom juist *die* aksentuatie, en niet een andere? Als ik een versregel neerschrijf met enkele stevige aksenten op bepaalde silben, dan oefen ik reeds grafies invloed uit op de voordracht en het bekoort me niet op deze wijze een afgerond stel verstypen voor het skepties oog van de geachte lezer op het papier te toveren. Hoewel het me niet zou passen het grote belang van ZITELMANN'S gewichtige rezultaten te onderschatten, volg ik hier een tweede methode die langs empiriese weg tot goede uitkomsten leidt.

Dat sommige versvoeten ondergeschikt zijn aan andere, waarmee ze in de voordracht tot dipodieën worden verbonden, is een bekend feit. In GEURTS' *Nederlandsche Metriek* vinden we dit beginsel zuiver uiteengezet (blz. 38-43) en toegelicht met een enkel goed voorbeeld:

O ónvermòeide mólenàar
O stédebòuwer, schépendràger.

1) *Rhythmik und Technik des sechsfüssigen Jambus im Deutschen und Englischen*, Bonn, 1913. Een helder overzicht der verschillende typen geeft Prof. Dr. J.H. KERN in *Museum*, 1914, blz. 419.

Dit dipodiese rythme zal het best zijn waartenemen in verzen van acht lettergrepen, met zoogenaamd jambiese of trocheïese beweging. Hier volgen enkele kinderliedjes, wier rythme, zoals men weet, niet alleen in 't nederlands, maar ook in andere germaanse talen dipodies is:

Klikspaan, **A**rmiaan,
Hij d**u**rft niet door het st**ee**gjen gaan;
Want **ie**der zal hem sm**ij**ten;
Het h**o**ndjen zal hem b**ij**ten,
Het k**a**tjen zal hem kr**a**bbelen,
Dat k**o**mt van al dat b**a**bbelen.[1)]

Of wel het merkwaardige rijmpje:

N**a**rre, narre, n**a**rre!
Drie b**oe**ren op een k**a**rre,
Die r**ie**pen reeds van v**e**rre:
N**a**rre, narre, n**a**rre![2)]

Te weinig aandacht wordt totnutoe nog in versbouwverhandelingen besteed aan het rythme van dergelijke simpele versjes, wier eeuwenoude vorm ten nauwste verwand is aan het westgermaanse alliteratievers. Zo bijvoorbeeld het bekende

S**i**nter, Sinter M**aa**rten,
De k**a**lvers dragen st**aa**rten,
De k**oe**ien dragen h**o**rens,
De kl**o**kken dragen t**o**rens, enz.[3)]

Uit estheties oogpunt beschouwd zijn deze rythmen zeer primitief, en onvoldoende om als uitgangspunt te dienen voor hogerrythmestudie. Zelfs is het gevaarlik te lang bij deze eigenaardige schommelbeweging te vertoeven. 'k Had zèlf de neiging de zeer krachtige aksentuatie toetepassen op andere verzen. Daarom geef ik er maar enkele voorbeelden van, hoewel me bij het doorlezen van VAN VLOTEN'S werkje en Dr. BOEKENOOGEN'S artikel er meerdere onder de ogen kwamen[4)]. Nog één rijmpje wil ik hier demonstreren:

1) Dr. J. VAN VLOTEN, *Nederlandsche baker- en kinderrijmen*, Leiden, 1874, blz. 164.
2) *t.a.p.*, blz. 52.
3) G.J. BOEKENOOGEN, Onze rijmen, *Gids*, 1893[4], blz. 13.
4) VAN VLOTEN, *t.a.p.*, blz. 5, 13, 29, 52, 77, 92, 105, 137, 149, 153, 164. BOEKENOOGEN, *t.a.p.*, blz. 13, 20, 33.

Prins R**o**bbert was een sj**e**ntelman
Een sj**e**ntelman was h**ij**;
Hij h**a**d een broek van kr**e**nten an,
En een r**o**kjen van rijstenbr**ij**; enz.[1)]

Wat is meer bevredigend: de maat te slaan om de andere lettergreep - Prins R**o**bbert w**a**s een sj**e**ntelm**a**n - of wel: Prins R**o**bbert was een sj**e**ntelman? Me dunkt, het laatste! 't Is dezelfde kwestie als in de muziek de tweekwarts- en de vierkwartsmaat; langzaam is het één-twee-drie-vier (𝅗𝅥), vlugger éé-ne-twee-je (𝅘𝅥). Elementair rythme past bij langzaam tempo, lettergreep na lettergreep alle op zichzelf belangrijk, hoger rythme bij vlugger tempo, met minder toppen.

De achtsilbige versregel met vier aksenten, waarvan twee, meestal de tweede en de vierde, ondergeschikt zijn aan de beide andere, is wel de eenvoudigste vorm waarin het hogere rythme is te analyseren. Maar a priori kunnen we aannemen dat hetzelfde verschijnsel niet alleen in okto- maar ook in dekasyllaben en in aleksandrijnen zal zijn waartenemen; immers het aantal aksenten is groter, en het aantal kombinaties van S en S talrijker. Om dit hoger rythme in meer samengestelde kunstvormen te bestuderen, moet men niet uitgaan van losse versregels, maar van een aaneengesloten stuk zuiver voorgedragen poëzie. En dàn nog is het beter dat niet degene die zoekt naar dit rythme, tracht voortedragen, maar dat een ander, onbewust en onbevangen, zó spreekt dat de tekst naar zijn natuurlike eisen vertolkt wordt. Deze methode, die zo eerlik mogelik te werk gaat, heb ik bij dit onderzoek toegepast. Ik koos niet een gedicht dat erkend dipodies is, zooals *Kinder-lijk* van VONDEL, en nog minder waagde ik het, zelf te gaan skanderen, maar nam een gramofoonplaat.

Goede opnamen van gesproken verzen behoren helaas nog tot de zeldzaamheden in ons land. Daardoor werd mijn keus bepaald bij een voordracht van mevrouw Theo Mann - Bouwmeester, de monoloog van Rafaël, in *Gysbrecht van Aemstel*[2)]. Het subjektieve element, dat een *noodzakelik* bestanddeel uitmaakt van versbouwstudie, wordt daardoor tot een minimum herleid.

Het auditief analyseren van gramofoon- of fonograafplaten en rollen is spoedig te leren. Eerder reeds had ik de gelegenheid van franse Pathé-voordrachten de zinsmelodie en de aksentuatie te bestuderen.

1) VAN VLOTEN, *t.a.p.*, blz. 29.
2) Anker-Record, No. 1968 - I. Ter vergelijking bediende ik me van Dr. C.H.PH. MEYER'S Pantheon-uitgave, 3e herziene druk, 1904, vs. 1823-1857. De varianten van deze uitgave staan aan de voet der bladzijde.

Niet één, of twee, maar tientallen keren soms moet men enkele woorden of zinnen steeds weer horen. De stift is echter geduldig, en op den duur krijgt men er een zekere vaardigheid in de weergever met de linkerhand optelichten, met de rechter op de uitgeschreven tekst de nodige aantekeningen te maken, en het gehoorde te verifiëren door de stift steeds weer, onder 't draaien van de plaat, op de juiste plek neer te zetten. Het is verrassend hoeveel fijnere nuances men dan langzamerhand opmerkt. Het neuzelende geluid schuift meer en meer op de achtergrond; de woordkunstenaar zèlf leert u met onvermoeid geduld en steeds frisse stem de geheimen van zijn bekoringsgave kennen.

Bij het afschrijven van de tekst beperk ik me tot het aangeven der hoofdzaken. De merkbare rusten tussen de woordgroepen zijn aangeduid door een dwarsstreep (|). Het elementaire rythme is in het gehele gedicht jambies, en wordt doorlopend gekenmerkt door het merkbaar regelmatig terugkeren der sterke aksenten. Ten opzichte hiervan verwijs ik naar mijn vorig artikel. Alleen wanneer de aksenten biezonder krachtig zijn, worden ze aangeduid door een vetgedrukte letter. Als ze bovendien de dragers zijn van het hogere rythme, dan is er een punt boven geplaatst, met een dóórlopende lijn naar de volgende top (· ----- ·). Als de golf van de ene aleksandrijn naar de andere doorloopt, wordt dit door twee pijltjes aan 't einde en aan 't begin van de regel genoteerd (→ →-----). Wanneer dus de woorden *niet* verbonden zijn door een lijn, dan voel ik alléén elementair rythme; gedeeltelik in de regels 1, 5, 10, 32 en 33, volkomen in 6, 8, 14, 18-20, 24-27, 29-31 en 34.

Sommige z-silben hebben in de zin een belangrijke betekenis. Door sterker intensiteit zijn ze niet naar voren te brengen, daar ze staan tussen twee rythmies sterke silben. Daartussenuit worden ze omhooggelicht door een biezondere intonatie[1)]. Verschillende keren kon ik dit verschijnsel konstateren in mevrouw Mann - Bouwmeester's voordracht: de stem welft fraai naar boven, om een nieuw rustpunt te vinden in 't volgende rythmiese aksent. De meest karakteristieke gevallen teken ik aan met gekursiveerde letters (regels 4, 7, 16, 18, 24, 28, 33). Verdere uitleggingen volgen straks.

1) Zie eerste afl., blz. 10.

De tijdsduur van enkele reeksen was, voor een groep van 11, 8, 6, 4, 4 en 3 afstanden tussen de hoofdaksenten, resp. 14, 8, 8, 5, 4 en 4 sekonden, zodat de gemiddelde duur van de hogere rythme-golf hier ruim 1 sekonde is.

De overgang van elementair tot hoger rythme was meestal zeer sterk voelbaar door iets vlugger tempo en meer gebonden uitspraak, waardoor de zinsmelodie tevens minder golfde. Na herhaalde proeven werd de impressie voortdurend sterker dat het rythme sneller ging wentelen om de rythmiese as: het zinsaksent.

Het zou niet juist zijn dipodies rythme identiek te beschouwen met het verschijnsel dat we hier bestuderen: in de bredere golving

kan het aantal silben sterk variëren. Dikwijls komt in de bovenstaande aleksandrijnen voor de vorm

bijvoorbeeld in Op sl**o**ten en in st**eê**n, en l**o**ffelijck reg**e**ren (vs. 23) en verder in de verzen 4, 7, 11, 12, 13, 15, 21 en 28. De vier sterke lettergrepen omsluiten drie isochrone intervallen; de eerste en de derde bevatten nog ieder een rythmies sterk aksent, de tweede hoofdzakelik een lange rust, de cesuur. Dit verstype zal dáárom zo algemeen zijn, bij de klassieke aleksandrijn, omdat het gebruik maakt van de vaste aksenten op de zesde en de twaalfde silbe. Ook andere kombinaties zijn mogelik; het bovenstaande overzicht geeft daar een duidelik beeld van. Maar wat alle gevallen doet overeenstemmen, is de behoefte de maat te slaan bij langere tussenpozen dan bij het elementaire rythme; deze tussenpozen zijn benaderend gelijk aan de ruimte tussen twee versvoeten, doch iets kleiner door het snellere samenvatten van de uitgestuwde klanken[1]. Deze golving karakteriseert ongetwijfeld het persoonlike van de voordracht, en moet verschillend zijn bij ieder individu.

Op welke wijze worden we ons het hogere rythme bewust? In de eerste plaats zijn daar de hoofdaksenten als de steunpunten, de pijlers, om zo te zeggen, waarover de klankenboog heen ligt. Drie van deze aksenten bepalen als minimum een herhaalde rythmiese golf; de tweede wekt verwachting op door herhaling van de eerste, en de derde bevredigt die verwachting. Het elementaire rythme steunt dan ook hoofdzakelik op de sterke silben, wanneer er slechts één zwakke tussen ligt; bij twee zwakke (S z z) hebben we reeds differenciatie (S **z** z of S z **z**[2]) en daardoor geleding van de tijd. Maar in de brede

1) Daarin ligt ook het geheim van PAULUSSEN's verzen die beter klinken door een kleine woordomzetting:

Ein Héerstrassgraben ist die léidige Cäsúr (blz. 50)

wordt rythmies bevredigender wanneer men zegt

Ein Héerstrassgraben tíef, die léidige Cäsúr.

Evenzo:

Zigeúner waren es. Geklírr von Tamburínen (blz. 51)
en Ob es Zigeúner sind? Geklírr von Tamburínen.

PAULUSSEN ziet hierin een 'ästhetische Beweis für die Wirklichkeit des höheren Rhythmus', maar formuleert niet de werkelike reden van dit verschijnsel: het isochronisme der rythmiese intervallen.

2) Zie eerste afl., blz. 10.

golving rijzen en dalen meerdere silben, en hoe meer geleed de tijdsinterval is, hoe gemakkeliker we de groep klanken als een éénheid kunnen samenvoelen. De boog van straks behoeft nu niet meer aan weerszijden door twee pijlers gesteund te worden, maar is sterk genoeg om slechts één rustpunt te vinden in het volgende aksent. Herhaling van de toonkomplex werkt op zichzelf rythmies. Zo volgen in de regels 2 en 3 de beide groepen ‘t Is al verg**ee**fs’ en ‘dit huis verd**ae**dight’ elkaar parallel op, met slechts twee zware aksenten. En als ik nu de maat sla bij het voordragen, dan hef ik bij ‘t Is’ reeds de vinger op, als denkbeeldig steunpunt voor de eerste boog, hoewel de ‘pijler’ ontbreekt. Aldus: ⌒.⌒. In de tekst duid ik dit aan door een afgebakende lijn (|-----), in de regels 2, 3, 9 en 16. In regel 9 vormen de drie groepen een fraaie trimeter.

Maar nu is het ook duidelik dat men in zulke gevallen de omvangrijke rythmiese groepen kan meten, niet beginnende, maar eindigende met **S**, zoals de Franse metrici, GRAMMONT b.v. in zijn bekende *Petit Traité*, gewoonlik hun verzen skanderen. De groepen krijgen daardoor een meer onafhankelik bestaan.

Zelfs wanneer twee zulke groepen gescheiden zijn, dan behouden ze hun kracht. In regel 5 beantwoordt ‘trouwe gemaelin’ de verwachting opgewekt door ‘Dus wederstreef’. In de regels 32 en 33 loopt, voor mijn gevoel ‘In 't midden van den stroom’ parallel met ‘En voorgaen met mijn glans’; ‘schep moed’ met ‘en 't volck’; 't laatste echter slechts na enig nadenken. Volkomen identiek behoeven de groepen niet te zijn: gedeeltelike herhaling werkt associërend op het overige[1)]. Zo zou het kunnen zijn dat op verschillende andere plaatsen een hogerrythme-pols klopt door de voordracht, door associaties en een zekere rythmiese illuzie versterkt.

J. VAN DER ELST.
G r o n i n g e n , Maart 1915.

1) MEUMANN, Untersuchungen enz., *Philos. Studien*, X, blz. 412.

Vreemde invloed in ‘De Vlaamse Leeuw’.

Over MIRY's melodie van de Vlaamse Leeuw schreef de Antwerpse korrespondent van de Nieuwe Rotterdamsche Courant in het Ochtendblad van 18 Januarie jl. het volgende: ‘Wat nu de muziek betreft, een bevoegd beoordeelaar maakte me dezer dagen attent op eigenaardige overeenkomsten van de rhytmiek en ook van zekere pakkende motieven met die van de Marseillaise. De overgang tot mineur bij het woord *temmen* (5e regel) is in dat opzicht treffend, evenals de onmiddellijk volgende majeur op *zoolang een Vlaming leeft*.’

Wat het gedicht van VAN PEENE zelf aangaat, komt het mij voor dat men hierbij aan invloed van BECKER'S Rijnlied mag denken. Men vergelijke, ook wat het rhytme betreft, de twee eerste strofen van dit lied met de eerste van het Vlaamse volkslied. Deze strofen luiden:

> Zy zullen hem niet hebben,
> Den vryen duitschen Rhyn!
> Schoon zy als wreede raven,
> Er hongerig naer zyn:
>
> Zoo lang hy rustig golvend
> Zyn groenend kleed nog draegt;
> Zoo lang een visscher vrolyk
> De breede riemen slaegt.

Het citaat is in de vertaling van THEODOOR VAN RYSWYCK. Het Rijnlied dateert uit 1841 en werd dank zij DELECOURT - een Waals advokaat die zich bij de opkomende Vlaamse Beweging aansloot, een romanties dromer die geestdriftig ijverde voor een gemeenschappelike schrijftaal voor Vlaanderen, Holland en Nederduitsland - die het van een Duitse reis meebracht[1)], weldra in Vlaamse kringen bekend. Door VAN RYSWYCK werd het voor het Gentse *Kunst- en Letter-blad* ‘letterlyk naer het Hoogduitsch, volgens den Hamburgschen druk’ vertaald. (Zie 2de Jg. 1841, blz. 47). Zes jaar later ontstond te Gent de Vlaamse Leeuw.

Zo is dus ook in het volkslied der Vlamingen het kruisen van Romaanse en Germaanse invloeden bemerkbaar, dat zozeer zijn stempel heeft gedrukt op het volkskarakter.

A. JACOB.

1) Archief van de *Kon. Vlaamsche Academie*, Brieven aan J. DE LAET (Een brief uit 1840).

Verklaring van spreekwoorden en spreekwijzen.

Nederlandsche Spreekwoorden, Spreekwijzen, Uitdrukkingen en Gezegden, naar hun oorsprong en beteekenis verklaard door Dr. F.A. Stoett.

Van het thans reeds zoo goed bekende boven genoemde boek verschijnt in de loop van dit jaar de derde uitgave. Het is weder aanmerkelijk uitgebreid en bevat ongeveer 2500 spreekwijzen, spreekwoorden, gezegden en uitdrukkingen, die in de schrijftaal of in de spreektaal, ook die van het volk, gebruikt worden en naar wier oorsprong en juiste beteekenis menigeen tevergeefs heeft geraden of gezocht, uit te weinig belezenheid in vroegere geschriften, vooral kluchten en pamfletten, uit onbekendheid met de verschillende dialecten, met oude zeden en gebruiken, met het vroegere rechtswezen, met het oude volksgeloof, met sprookjes en vertellingen, enz., waaruit tal van uitdrukkingen en gezegden verklaard moeten worden.

Zóó in hoofdzaak wordt Dr. STOETT'S werk ingeleid door de uitgevers in een beschrijvend prospectus met natuurlijk alléén uitknipsels uit de gunstige beoordeelingen, - waarbij dan op de koop toe nog een proeve van bewerking komt. Uit dat alles moet zóó blijken ‘dat de leeraar en de onderwijzer in dit boek een schat van stof zullen vinden voor hunne studiën: het zal hun onmisbaar zijn bij hun onderwijs, waarbij de verklaring van uitdrukkingen en gezegden zoo dikwijls voorkomt, en waarbij zij tot nu toe meermalen met het antwoord verlegen moesten staan. Allen, die zich aan de taalstudie wijden, hetzij aan de klassieke of aan de moderne, vinden in dit boek tal van belangrijke mededeelingen en opmerkingen. Ieder beschaafde, die wel eens over de talrijke uitdrukkingen en zegswijzen, welke hij dagelijks bezigt, nadenkt, zal zijne weetgierigheid bevredigd zien in dit werk, het eerste wetenschappelijk spreekwoordenboek, dat in ons land verschijnt.’

Ieder zijn beurt: ondergeteekende heeft over de vroegere drukken van ‘ons eerste wetenschappelijk spreekwoordenboek’ het noodige gezegd in *Taal en Letteren*, de uitgevers komen nu op hun manier

een duit in het zakje (der reclame) doen en - driemaal is scheepsrecht - dus kan niemand er iets tegen hebben, als ik nu weer om te beginnen de vrijheid neem om dat geldstukje, dat zeker niet problematisch blijven zal, eens wat nader te bekijken, ten einde te zien of het wel allemaal louter goud is wat hier zoo blinkend en zonder blikken of blozen aangeboden wordt. Tegelijk beschouwe men mijn *entrée en matière* als een protest tegen de veldwinnende onhebbelijkheid van sommige uitgevers om den criticus het gras voor de voeten weg te maaien en hem meteen dood te adverteeren door de reproductie van de onbenulligste kletsrecensies in de zoogenaamd onafhankelijke maar zeker niet altijd deskundige kleine pers.

Mijn eerste vraag is: waarom nu juist ongeveer 2500 van die spreekwijzen, spreekwoorden, enz.? Zijn dat nu precies de 2500 meest typisch Nederlandsche, de 2500 taalkundig belangrijkste, de 2500 allermoeielijkste, de 2500 interessantste, de 2500 kernachtigste, de 2500 léérrijkste, in één woord *de* of *je* 2500 uit, zooals het heet, de schatkamer onzer taal? Zoo zijn met *kat* een dozijn uitdrukkingen opgenomen, maar VAN GELDEREN geeft er in zijn Duitsch woordenboek al meer en VAN DALE wel tweemaal zoo veel, die dan toch ook allemaal als Nederlandsch te boek staan, al zal niet iedereen kunnen zeggen, dat hij ze ooit heeft gezien of gehoord. Wetenschappelijkheid sluit in de eerste plaats in volledigheid, en de eerste de beste onderwijzer weet wel, dat met 2500 artikelen nog niet veel meer gegeven is dan een goed begin, vooral als niet alléén spreekwoorden en spreekwijzen, maar ook nog uitdrukkingen en gezegden ter sprake komen moeten. Om dat alles te omvatten zijn geen twee, misschien zelfs geen tien deelen voldoende, want er zijn nog duizenden en duizenden gevallen waarin het etymologisch woordenboek ons in de steek laat en het andere of nog niet bij is of in zijn voltooid gedeelte reeds verouderd, omdat het daarin nu eenmaal afgesloten is en dus geen gelijke tred kan houden met de ontwikkeling der taal, die zich om zoo te zeggen dagelijks wijzigt naar gelang van de omstandigheden.

In verband hiermee nog iets. Wie spreekwoorden en spreekwijzen geeft, moet niet de schrijftaal voorop plaatsen, maar de spreektaal en niet ‘ook die van het volk’, maar juist die van het volk: in géén geval ontstaan spreekwoorden en spreekwijzen in de schrijftaal, al leven ze voor een deel daarin voort. De *vox populi* is en blijft de maatstaf van de gangbaarheid en met die maatstaf had meer rekening gehouden moeten worden. Het groote gevaar van dergelijke verzamelingen is, dat ze een min of meer valsch beeld geven van de ware toestand. Alles is even dik gedrukt, zeker, maar daarom is nog niet

alles gelijkwaardig ten aanzien der frequentie. Er zijn beslist heel wat uitdrukkingen in het boek van Dr. STOETT die geen Nederlandsch meer zijn in zekere zin of die het nog niet heelemaal zijn. Wie gebruikt nog bijv. *niet iemand aanspannen*, waarover straks nader, en wie kent al *aan mijn lijf geen polonaise*? Zoo is het met de spreekwoorden ook - voor zoover ze gebruikt worden: elke klasse heeft haar eigen jargon en ook haar eigen proverbia, doch het is te betwijfelen of nu juist tegenwoordig het gebruiken van spreekwoorden erg algemeen is.

Wetenschappelijkheid sluit ook in een zekere *ars nesciendi*, de eerlijkheid van het niet beter te willen weten dan men het weten kan, en die eerlijkheid is door Dr. STOETT royaler betracht dan de titel van zijn boek vermoeden doet, waarom dan ook het prospectus schoon gelijk heeft als het zegt: een afdoende verklaring te geven van alle uitdrukkingen was niet mogelijk. Maar moest daarop nu volgen, dat niemand die kan verlangen? Wel, we verlangen juist het meest naar het onmogelijke en daarom worden we maar al te vaak teleurgesteld door zoo vele ‘het schijnt’, het ‘zal wel’ of ‘men kan’ gevallen, waarin de heele wetenschappelijkheid geleerd, zeergeleerd zelfs, verloopt in dilettanterig gegis, juist dat gegis waaraan Dr. STOETT'S werk toch van de andere kant voor een groot deel de doodsteek heeft gegeven. Waar dan nog bij in aanmerking komt, dat we voor de positief te verklaren gevallen dikwijls niemands hulp of voorlichting noodig hebben, omdat ze zich zelf verklaren. Hier is de historische terugschuiving eigenlijk toch maar een luxe-vertooning, terwijl zij ons in de onverklaarde of niet te verklaren geen steek verder brengt. Wat natuurlijk niet wegneemt, dat zij in beide gevallen interessant genoeg kan zijn en met dankbaarheid te aanvaarden is.

Van hetgeen in verschillende tijdschriften en woordenboeken, ook de bijbelsche, over de oorsprong van verschillende uitdrukkingen, enz. wordt medegedeeld, is na nauwkeurige overweging alleen datgene overgenomen wat de toets der critiek kon doorstaan met vermelding van de bron, waaraan de verklaring is ontleend. Hier hebben we dus de echte wetenschappelijkheid die zich openbaart in de zelfstandige schifting van het voorhanden materiaal. Alléén schijnt de schrijver wat al te veel als evangelie aangenomen te hebben wat hij vond. Vooral met woordenboeken moet men voorzichtig zijn: geen enkel is volmaakt, om van de volledigheid niet eens te spreken, en allen vertoonen, voor zoover zij eigen werk zijn, een zekere subjectieve beperktheid in plaats van de gewenschte maar nooit te bereiken encyclopaedische objectiviteit. Wanneer men bijv. bij STOETT aangehaald

ziet: ‘zich met iemand vereenigen, om gezamenlijk iets te doen, om hetzelfde oogmerk te bereiken’, zal dan niet eerder het idee gewekt worden van *de handen inéénslaan* dan van de uitdrukking *met iemand aanspannen*? Waar is in die verklaring de aanduiding van de ietwat ongunstige bijbeteekenis die *met iemand aanspannen* toch zeker ook heeft of hebben kan, hoewel in mindere mate dan het nergens gegeven *samenspannen*? En wie heeft het nu hier bij het rechte eind: Dr. STOETT, die eenvoudig naschrijft à la KOENEN, of VAN DALE, die omschrijft *met iemand aanspannen* = ‘samenspannen, zich vereenigen’, de uitdrukking voor Zuidnederlandsch verklarende, of vrager dezes, voor wie ze - archaïstisch getint - zweeft tusschen het neutrale ‘zich met iemand vereenigen om gezamenlijk iets te doen’ en het geprononceerd ongunstige ‘samenspannen’?

Onvoorzichtig en dus zeker niet wetenschappelijk mag het heeten, dat Dr. STOETT soms letterlijk een beteekenisomschrijving overneemt zooals ze bijv. bij WINSCHOOTEN gegeven wordt, terwijl toch uit andere jongere bronnen duidelijk blijkt, dat die voorwerker uit de tijd is. Men neme slechts No. 793, *haring of kuit van iets willen hebben*, dat is ‘wat of niet, ik zal daar een kans naa waagen’. Is er nog iemand die bij deze uitdrukking, zoo hij ze goed kent, denkt aan het wagen van een kans? Ik zal de laatste zijn om te zweren bij VAN DALE, al ben ik zelf debet aan de nieuwste bewerking, maar het komt mij toch voor, dat *ik wil daar haring of kuit van hebben* = ‘ik moet weten hoe de vork in den steel zit’ de nieuwsgierige lezer éérder bevredigen zal dan WINSCHOOTENS ‘wat of niet’. Had hij nog geschreven ‘hoe of wat’, dan zou daar nog iets voor te zeggen zijn geweest. Waar Dr. STOETT zelf citeert - uit de allerjongste litteratuur nog wel -: ‘Ze hebben, terecht, haring of kuit gevraagd’, wat te vinden is in *Het Volk* van 19 Maart 1914, daar had hij toch moeten voelen, dat hier van iets of niets, noch van welk waagstuk ook, sprake kan zijn. Immers de zin beteekent: ‘ze hebben terecht gevraagd, hoe het nu eigenlijk met die zaak staat, hoe de vork in de steel zit’. Ten overvloede breng ik nog een paar vakgenooten van Dr. STOETT in het geding, die zich ook rekenschap hebben moeten geven van de beteekenis onzer zegswijze, om te laten zien, dat wij nog allemaal van elkander leeren kunnen. De eerste is GALLAS in wiens Fransch woordenboek II men vindt: *daar wil ik haring of kuit van hebben* = j e v e u x e n a v o i r l e c o e u r n e t, welke uitdrukking omgekeerd in I weergegeven wordt met: ‘ik wil er het mijne van weten’. Het klopt wel niet precies, maar laat toch aan duidelijkheid volstrekt niets te wenschen over. De *Dritte im Bunde* is VAN GELDEREN, die

vertaalt *daar wil ik haring of kuit van hebben* = ich will wissen wie's damit aussieht, wie's damit steht oder wie ich daran bin. Voor Dr. STOETT een *fâcheux troisième*, doch in zooverre de heer VAN GELDEREN ook leeraar in het Nederlandsch is, allerminst een *quantité négligeable*. Dit wat de beteekenis der uitdrukking betreft. Over de oorsprong vernemen wij alléén wat WINSCHOOTEN zegt, n.l.: 'dit is een Vissers spreekwoord, die soo sij geen Haaring kunnen vangen, ten minste eenige geschoote kuit in haar Netten verneemen'. Blijkbaar heeft deze uitdrukking dus een aanmerkelijke beteekeniswijziging ondergaan, waarop hier even goed gewezen had moeten worden als dat in andere gevallen behoorlijk is gedaan. Wat wij verder gaarne zouden weten, doch niet te weten komen, is de ontwikkelingsgang dezer beteekeniswijziging, die gewichtiger is dan de mededeeling van WINSCHOOTEN of de vermelding dat de uitdrukking reeds bij SARTORIUS opgeteekend is. En wenschelijk zou verder een stel citaten zijn, waaruit die beteekeniswijziging blijkt of wel het feit zich toont, dat naast de nieuwe de oude beteekenis nog voortleeft, wat althans in Vlaanderon het geval schijnt te zijn. JOOS met zijn: 'hij zal er kuit noch haring van hebben', is in dezen leerzaam genoeg. En om op een ander chapiter te komen, hoe verhoudt zich het dialectische *ik wil der haor of kuit van hebben* tot de meer gangbare zegswijze? Zoo blijft het vragen - *und kein Ende*! Dat vragen echter is nog niet zoo onaangenaam als het constateeren van positieve tekortkomingen, die zich vooral voordoen bij de beteekenisverklaringen. Niets moeielijker dan juist definiëeren, heeft MULTATULI zoo nadrukkelijk gezegd, en ik blijf bij mijn meening, dat de beteekenisomschrijvingen niet zijn, wat ze moesten en konden wezen, zelfs al wil men het onderste uit de kan niet eens hebben. Wel is het als een zeer groote verbetering van het boek in quaestie aan te merken, dat nu de uitdrukkingen meer geplaatst zijn of liever getoond worden in het hun eigen milieu of in hun eigen atmosfeer, zoodat nu hun gevoelswaarde beter uitkomt dan door de omschrijving alléén. Met die verbetering kan men de schrijver van harte gelukwenschen en het is te hopen dat hij in die richting zijn boek zal blijven volmaken, - zoowel met de klemtoon op het eerste als op het tweede lid der samenstelling -, want alleen op die wijze kan hij zijn materiaal voor ons laten leven.

Wat verder de beteekenisomschrijving aangaat, is het loonend om eens te vergelijken, hoe Dr. STOETT het doet en wat reeds te vinden was bij zijn buitenlandsche voorwerkers. Neemt men bijv. uit het prospectus No. 1257 *naar de lamp rieken*, dan is die uitdrukking in

gebruik van redevoeringen, die vooraf bestudeerd zijn, waarop men lang heeft zitten werken, eig. tot laat in de avond als de lamp brandt; in het algemeen van eenig letterkundig werk, waaraan veel tijd en inspanning is besteed. Wie dit zoo leest, krijgt de indruk, dat die uitdrukking bedoeld is als een soort lofspraak of complimentje en.... het is juist omgekeerd. Leest men in de N.E.D. *to smell of the lamp*, verouderd *to taste the lamp* = to be the manifest product of nocturnal or laborious study, dan zal niemand, gewaarschuwd door het woordje *manifest*, daarin een lofspraak zien. De blaam van de afwezigheid van het frissche der spontane uiting is voldoende aangegeven en komt nog sterker uit in illustreerende zinnen als: they [familiar letters] should seem easy and natural and not smell of the lamp van CHESTERFIELD. Een dergelijk type van zinnen missen wij geheel en al in No. 1257 van STOETT, die zich bepaalt tot de volgende citaten: 1. Vaer wel, voortreffelycke man, en volhard om, by gelegentheyd my gelukkigh te maecken met uwe na de lamp ruyckende heldenvonds (VONDEL II, 459); 2. 'Eenige van sijne brieven rieken naar den oly van arbeidt' (G. BRANDT). Het is duidelijk dat VONDEL een heel andere zin in de uitdrukking gelegd heeft dan BRANDT. Maar waaruit blijkt nu de thans gangbare beteekenis?

Mij nogmaals bepalende tot een der nummers van het prospectus, No. 1256 *de lamp hangt scheef*, moet ik er op wijzen, dat niet altijd alle beteekenissen van een bepaalde uitdrukking gegeven worden, hoe ver ze ook uit elkaar loopen. No. 1256 bijv. vermeldt ook *op de pit leunen* = 'een voorschot vragen'. Theaterbezoekers kennen echter deze uitdrukking ook, maar in de zin van: een voorschot aan de souffleur vragen, dus wat men noemt 'op de souffleur spelen', de eenigste beteekenis, tusschen haakjes, die de nieuwste VAN DALE kent.

Onvolledig is ook wel eens de verklaring van de oorsprong, althans onduidelijk door al te groote zekerheid Bij gevallen als *achterbaks*, eigenlijk al voldoende verklaard in FRANCK - VAN WIJK, heeft men historisch vaste grond onder de voeten, maar is het zonder méér begrijpelijk, dat de reeds genoemde uitdrukking *met iemand aanspannen* ontleend is aan paarden of ossen die voor dezelfde wagen of ploeg gespannen zijn? En wederom kan men hier en daar een vraagteeken van gelijke strekking plaatsen in het artikel *tegen de lamp loopen* uit de proeve van bewerking, welk artikel in de eerste uitgave als volgt luidt:

> Een scherpe berisping ontvangen; ook een ongeluk krijgen, een geheime ziekte opdoen. Dezelfde gedachte ligt aan deze uitdrukking ten grondslag

als aan *zich branden, zijn vingers* (of *handen*) *branden, zijn pollen verbranden* (Kl. Brab.; vgl. JOOS 69), 17de eeuw *zijn gat schrapen*: zich onwetend aan iets vergrijpen; zich door onvoorzichtigheid in moeielijkheden wikkelen, tegen de wet handelen; zie *Ndl. Wdbk* III 1077 en vgl. *zich in de vingers snijden*. Volgens *Woordenschat*, blz. 607 is onder militairen ook gebruikelijk *aan de lamp likken* (of *aan de pan likken*), zich schuldig maken aan eene overtreding, waarvoor men gestraft zal worden.

In de derde editie krijgen wij nu:

1258. **Tegen de lamp (aan)loopen** (*of* **vliegen**).
d.w.z. er tegen aanloopen[1)], *er tegen loopen, vliegen* of *waaien*, zooals men in Zuid-Nederland zegt; een scherpe berisping ontvangen; ook een ongeluk krijgen, eene geheime ziekte opdoen. Vgl. *Schoolm.* 252: Keesjenlief viel in 't watertjen diep, waar hij natuurlijk tegen de lamp aanliep en dadelijk als drenkeling ontsliep: *Nest*, 5: Eens liep je zeker tegen de lamp; *Het Volk*, 17 Maart 1914, p. 3 k. 1: Kortelings was hij echter tegen de lamp gevlogen, wijl de kontroleur der Arbeids-inspektie tegen hem proces-verbaal had opgemaakt; *Handelsblad*, 2 Mei (ochtendblad) 1914, p. 1 k. 6: Hij zeide zich te troosten met de gedachte, dat hij nog wel eenige tapijtjes zou plaatsen, alvorens tegen de lamp te loopen; *Dievenp.* 129: Liep hij tegen de lamp, kwam een enkele maal een van zijn inbraken uit, dan liet hij zich kalm vonnissen; bl. 104: *tegen de lamp vliegen*, waarnaast ook *tegen de lampies slaan* (in *Handelsblad* (ochtendbl.), 24 Maart 1812, bl. 5); Van Schothorst, 163: *tegen de lamp loopen*, gesnapt worden: *Het Volk*, 15 Mei 1914, p. 2 k. 3: Als ze failliet gaan, nemen ze een advokaat in den arm, opdat ze niet tegen de lamp loopen wegens bedriegelijke bankbreuk; *Zondagsblad van Het Volk*, 1906, p. 135; enz.
Voor de verklaring dezer zegswijze kan men denken aan uitdr. als *zich branden, zijn vingers* (of *handen*) *branden*; 17de eeuw *zijn gat schrapen*, zich onwetend aan iets vergrijpen; zich door onvoorzichtigheid in moeilijkheden wikkelen, tegen de wet handelen, doch daar tegen een lamp aanloopen volstrekt geen pijnlijke gevolgen behoeft te hebben, zie ik liever in *lamp* het bargoensche woord voor politie-agent (vgl. Köster Henke, 38: *lamp*, politie, onraad. Tegen de lamp loopen: *Onze Volkstanl* III, 196: *lamp*, politieagent; Kluge, *Rotwelsch*, 382: *Lampen* m. nennt man Jeden, der dem Diebe bei Ausführung seiner Angriffe auf fremdes Eigenthum störend oder hindernd in den Weg kommt. *Er hat Lampen bekommen*, er hat Wind von einer Störung oder Hinderung erhalten; *Verlampen*, verscheuchen; *auf einem Massematten verlampt werden*, bei die Verübung eines gewaltsamen Diebstahls verjagt werden. *Lampen* nennt

1) *Handelingen der St.-Gen.* 1913, p. 2827 k. 1: De heer Tydeman weet de dingen te zeggen op een andere manier dan de heer Duijs, zonder er parlementair tegen aan te loopen.

> man endlich auch Späher, Vigilanten; Günther, 29: *Lampen* von *lamdôm*, eigentlich der Gelehrte, dann der gewitzigte Bestohlene, der das Verbrechen vereitelt (zie *De Amsterdammer*, 5 Nov. 1905, bl. 8). Loopt een inbreker tegen zoo'n 'lamp' aan, dan is hij er natuurlijk bij. Volgens *Woordenschat*, 607 is onder militairen ook gebruikelijk **aan de lamp likken** (of **aan de pan likken**), zich schuldig maken aan eene overtreding, waarvoor men gestraft zal worden (hier moet natuurlijk aan een lamp in onzen zin gedacht worden).

Het hoeft geen betoog, dat een boek dat op zóó uitvoerige en nauwgezette wijze is bijgewerkt als het ware een nieuw boek geworden is in zekere zin, maar niet iedereen zal de persoonlijke voorkeur van Dr. STOETT in zake *lamp* zoo grif deelen. In elk geval blijft de vraag bestaan hoe de uitdrukking *tegen de lamp loopen* ook speciaal gebruikt wordt als euphemistische aanduiding voor (venerisch) 'aangesmeerd' raken. En is de nieuwe *lamp* niet éér een waarschuwing van naderend gevaar, een waarschuwing die de dief juist in staat stelt om.... niet tegen de lamp te loopen? Vergelijkt men de Nederlandsche uitdrukking met de gelijkwaardige Eng. *to be burned* = to be infected with venereal disease (FARMER & HENLEY, *Slang Dict.*), met het Fransche *être échaudé* en het Hgd. *sich verbrennen*, dan heeft men toch een kleine aanwijzing om voorzichtig te zijn. Het bewijs dat het tegen een lamp aanloopen volstrekt geen pijnlijke gevolgen behoeft te hebben is niet onomstootelijk: het aan de lamp likken is onder omstandigheden even ongevaarlijk. Bovendien: wanneer is de uitdrukking ontstaan en hoeveel menschen kenden toen de bargoensche beteekenis van het woord *lamp*? Dat bewijs zou Dr. STOETT zeker niet hebben op het tapijt gebracht, als hij de boven gegeven paralleluitdrukkingen in andere talen, die toch beloofd zijn in het prospectus, naast de Hollandsche had gelegd. Voor *naar de lamp rieken* kon men o.a. verwachten in het Eng. behalve het vermelde *smell of the lamp* het gelijkwaardige *smell of oil* (N.E.D.), in het oudere Eng. *smell of the candle*, in het Noorsch *lugte af Lampen*, Deensch *lugte af Studerelampen*, in het Italiaansch *puzzare* (of *sapere*) *di lucerna*, terwijl uit het Latijn bekend is *olet lucernam*.

Zooals men ziet èn uit het geval *tegen de lamp loopen* èn uit *naar de lamp rieken* hebben parallellen uit oudere talen altijd een zekere waarde: een practische en een historische. Ze kunnen òf den weg wijzen naar de oorsprong dan wel een vondst bevestigen òf het zijn de taalmonumenten in een stukje cultuurgeschiedenis, voor zoover ze niet de stille verklikkers blijken van de overeenkomst in voorstelling en denkwijze, van de *touches of nature* die de heele wereld verwant

doen zijn, van des te grooter beteekenis waar het niet-verwante talen geldt. ‘Dresser une liste aussi complète que possible de ces idiotismes dans deux ou plusieurs langues, en établir la correspondance, et déterminer par une analyse rigoureuse laquelle de ces langues est la plus riche, et de quel ordre d'idées ou de sentiments sont le plus habituellement tirées les métaphores que recèlent ces locutions, voilà un travail délicat, difficile, qui éclairerait d'un jour singulier la psychologie de la race dans ce qu'elle a de plus spontané et de plus vivant.’ Voor één zaak moet hierbij echter gewaarschuwd worden: dat men niet te gauw *fish* noemt wat *comes to net*. Men zal heel gemakkelijk uit RAY bijvoorbeeld mooie parallellen kunnen halen van Hollandsche spreekwoorden, maar dan denke men daarbij steeds aan het avontuur van de N.E.D., die onder *dog* de uitdrukking *the dog in the pot* gaf met een verwijzing naar *pot*, terwijl nu onder *pot* die hond totaal doodgezwegen wordt, vermoedelijk omdat men er achter is gekomen, dat men met een gefabriekte vertaling te doen had. Als men nu, om eens een enkel voorbeeld te nemen, zoo ziet a g o o d n e i g h b o u r i s w o r t h m o r e t h a n a f a r f r i e n d als equivalent van *beter een goede buur dan een verre vriend*, dan moet men zich niet verbeelden dat die zegswijze in Engeland leeft. En evenzoo is het met i f w a t e r c a n n o t b e h a d w e m u s t m a k e s h i f t w i t h w i n e voor *bij gebrek aan brood eet men korstjes van pasteien* en zoo veel andere gevallen daarbij, te veel om op te noemen.

Zich stellend op het breeder internationaal standpunt - de wetenschap kent geen grenzen - moet de paroimioloog, zooals ik aangaf, uitgaan van de voorstelling, niet van de toevallige uitdrukking waardoor zij hier of daar veraanschouwelijkt wordt. Voor het Fransch, Duitsch en Engelsch vinden wij systematisch de correspondeerende zegswijzen vermeld, en min of meer sporadisch ook Italiaansche, Deensche, Zweedsche en andere parallellen. Deze inconsequentie kan leiden tot de misvatting, dat in een gegeven geval geen andere equivalenten dan die uit de drie talen te vinden zijn. Zijn internationale of geheel uitheemsche parallellen niet minstens even belangrijk als de dialectische? Het antwoord is reeds gegeven in het boven vermelde citaat uit *La Vie des Mots*. Maar niet alleen op overeenkomst, doch ook op verschil bij overeenkomst moet hier gewezen worden. Het laatste is meestal te verklaren uit inheemsche omstandigheden en is als zoodanig teekenend voor de nationale psyche, terwijl de overeenkomst in enkele gevallen niets meer is dan schijn en even beteekenisvol voor die psyche. Vroeger heb ik al eens gewezen op *Mozes en de profeten hebben* naast het Eng. t o h a v e M o s e s a n d

the prophets, beide in fig. zin in gebruik, maar het Hollandsche biblicisme gemeenzaam ontheiligd tot: centen, duiten hebben, waar het Engelsche nog zijn plechtiger associatie behouden heeft in de beteekenis: ze hebben mijn vermaning niet van noode, ze zijn genoeg op de dwalingen huns wegs gewezen, enz. Zoo zal men ook verrassende verschillen vinden als men vergelijkt the business was on the bottle en ons *de zaak was op de flesch*, be round the corner, turn the corner en *den hoek om zijn of gaan*, be in the clouds en ons *in de wolken zijn*, enz. Tot het Eng. is dit verschijnsel niet beperkt: tot bewijs diene o.a. het Deensch det faldt i god Jord, letterlijk *dat viel in goede aarde*, maar ook voorkomend in de beteekenis van ons met leedvermaak uitgesproken: net goed, lekker zeg! Verder vergelijke men ook eens ons *aangeschoten* en het Duitsche *angeschossen*, dat ook nog wat anders is dan: 'een weinig dronken', n.l. een beetje getikt en soms voorkomt = verkikkerd, verliefd. En zoo zijn er ook gevallen voor het Fransch, het Spaansch, het Italiaansch, enz., ja zelfs voor het.... Nederlandsch. Bekend is het werkwoord 'rijden' (zie Woordenboek DE VR. en T.W.), dat in de schooljongenstaal van Indië precies het omgekeerde beteekent van wat er in Holland mee bedoeld wordt.

Er is nog een reden waarom het wenschelijk is om alle ook de vreemdste equivalenten te geven, als men toch begint met enkele op te nemen. Immers de lezer zal, waar hij geen parallel en ook geen equivalent ziet, zich gaan afvragen: hoe zouden ze dat nu in die of die vreemde taal zeggen of zou daar heelemaal geen figuurlijke uitdrukking tegenover staan? En als men dan eens nagaat op welk een onwetenschappelijke wijze er in de woordenboeken voor de moderne talen met de muts naar wordt gegooid - liefst nog met de slaapmuts - dan zal men Prof. SWAEN volkomen gelijk moeten geven, waar hij in zijn intreerede zegt, dat hier een uitgebreid studieveld voor de naarstige arbeider nog zoo goed als braak ligt. Met maar uit den treuren elkander na te schrijven of er op eigen houtje wat van te maken, komt men er zeker niet. Zeker is het wel teekenend, zoo men het niet schandelijk wil noemen, dat bijv. in 1910 in Nederland in een tamelijk algemeen ingevoerd woordenboek nog kalmweg gedrukt wordt: *kleur bekennen* = to express oneself candidly (freely). Gelukkig heeft ook daaraan Dr. STOETT nu, hopen wij, voor goed een einde gemaakt.

Hierbij moet ik het laten om niet te veel plaatsruimte in beslag te nemen. Men vatte mijn bespreking echter niet op als een poging om het boek van Dr. STOETT af te maken: ik heb te veel eerbied

voor het zoo rijke materiaal dat hij met noeste vlijt verzameld heeft uit honderd plaatsen waar ik nooit mijn snuffelneus gestoken heb. Wat mij gehinderd heeft, is het Barnumachtige optreden der uitgevers, die zich met kermisreizigersgebaar willen stellen tusschen kritiek en publiek, om dat laatste in de waan te brengen, dat zij het gelukkig komen maken met ‘een standaardwerk in den waren zin des woords’. Een standaardwerk moet af zijn in de eerste plaats, maar dat is het spreekwoordenboek in enkele richtingen nog lang niet, hoe veelbelovend en hoe rijk het nu al in sommige opzichten ook is.

Den Haag.
F.P.H. PRICK VAN WELY.

Boekbeoordelingen.

Het Nederlandsch Kinderspel vóór de Zeventiende Eeuw, door Dr. Johanna W.P. Drost. - 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1914.

Een Inleiding gaat vooraf, waarin het onderwerp wordt georiënteerd.

De eerste vraag is, waaruit het ‘spel’ moet worden verklaard. De *Erholungstheorie*, volgens welke het spel ten doel heeft, de krachten, die door geestelike en lichamelike arbeid uitgeput dreigen te raken, te hernieuwen, wordt, en terecht, als onvoldoende, van de hand gewezen. Een andere theorie, die alle spel uit overtollige levenskracht wil verklaren, (voor 't eerst geopperd in SCHILLER'S 27e Brief *Ueber die aesthetische Erziehung des Menschen*, en uitgewerkt in HERBERT SPENCER'S *Principes of Psychology*), bevredigt evenmin. Ook worden er bezwaren ingebracht tegen de verklaring van STANLEY HALL, die in zijn *atavistiese* theorie aan het kind dezelfde ontwikkeling toekent als die van het ras in de vervlogen eeuwen, en in het kinderspel achtereenvolgens de rudimentaire funkties ziet verdwijnen die voor het tegenwoordige leven niet meer nodig zijn. Daarentegen wordt instemming betuigd met de theorie van GROOS, die bij het spel het *instinkt* als grondslag aanneemt: door het spel worden de instinkten, die vooral bij de hogere dieren en bij de mens, bij de geboorte niet voldoende ontwikkeld zijn, langzamerhand geoefend om de individuen voor het leven geschikt te maken. Hoe hoger ontwikkeld de soort is,

hoe langer de speeltijd duurt, omdat er zoveel te meer tijd nodig is om de instinkten te ontwikkelen, die tot instandhouding van de soort nodig zijn. Op dit standpunt moet aan het woord ‘spel’ psychologies een ruime betekenis worden toegekend. De arbeidsverdeling van onze hogere kultuur schept aan de andere kant een eenzijdigheid, die aangevuld moet worden door een ‘Thätigheit rein um der Lust an der Thätigkeit selbst willen.’

Zo ontstonden spelen, lichaamsoefeningen, sport, beoefening van kunsten, muziek, handenarbeid, en tal van onschuldige tot gewaagde ‘Thätigkeiten’ meer.

De schrijfster nu wil zich houden aan het ‘spel’ in engere zin; d.i. wanneer de vrije bezigheid van lichaam of geest, uitgeoefend louter om het genot dat men in de bezigheid vindt, zich steeds in vaste vormen herhaalt, zonderdat men zich van een prakties doel of een werkelike voortbrenging bewust is. Bij deze opvatting kan de schrijfster de verdeling van GROOS en CLAPARÈDE minder good gebruiken; doordat naar hun wijze van doen ongelijksoortige spelen tot één rubriek worden verenigd. Evenzeer moest een indeling, berustende op de leeftijd, op het onderscheid der sekse, op het spelen van bepaalde spelen in ieder jaargetijde worden verworpen, wegens gebrek aan de nodige gegevens voor een dergelijke indeling. 't Is daarom dat de schrijfster de voorkeur heeft gegeven aan een verdeling van de kinderspelen in: I. Loop- en Vangspelen; II. Spring- en Buitelspelen; III. Werpspelen; IV. Spelen met knikkers, noten, koten, penningen; V. Nabootsingsspelen; VI. Spelen met verschillende werk- en speeltuigen; spelen die niet tot één der vorige hoofdstukken gebracht kunnen worden. De laatste rubriek is wel wat vaag en ruim genomen. Ook erkent de bewerkster dat op deze indeling veel zou zijn aan te merken, doch dat gebrek aan materiaal grotendeels de oorzaak is geworden, waardoor sommige spelen tot één hoofdstuk moesten worden gebracht, waarin ze eigenlik niet thuis horen. Doch zal niet iedereen, die voor een uitgebreide stof als deze staat, met dezelfde moeielikheden te kampen hebben? Wij zouden zelfs durven zeggen dat bij toeneming van het materiaal de bezwaren zich nog te sterker zullen doen gevoelen. Het knikkeren b.v. is in zijn verscheidenheid van vormen zowel in te delen bij de behendigheidsspelen als bij de geluksspelen. En hoeveel andere spelen zijn er niet, waar het sukses deels afhangt van het beleid van de speler, en deels van het toeval. - Daarbij kwam nog voor de schrijfster de twijfel afvragen, of bij 't een of ander spel werkelik van een ‘kinderspel’ sprake mocht zijn. Waar de historie en de litteratuur haar in de steek heten, moest zij gissingen

en vermoedens[1] uitspreken. Van menig spel is alleen de naam bekend. In de historiese beschouwing van de spelen moest de schrijfster zich in hoofdzaak beperken tot een vergelijking met Duitsland, Frankrijk en Engeland. De bronnen, d'A l l e m a g n e voor Frankrijk, B ŏ h m e voor Duitsland en G o m m e voor Engeland, (om de voornaamste te noemen), waren in haar gegevens omtrent het kinderspel alles behalve volledig en konden in belangrijkheid en uitvoerigheid de schaduw niet halen van het zorgvuldig bewerkte boek van DE COCK en TEIRLINCK voor Zuid-Nederland. Nog andere punten deden zich op, die moesten worden aangeroerd. Daardoor is dit proefschrift een, zij het ook niet volledige, dan toch verdienstelike bijdrage geworden voor de kennis van het maatschappelik leven in de vorige eeuwen.

Gaan we de verschillende hoofdstukken na, dan zien we bij de ‘Loop- en Vangspelen’ onze aandacht gevestigd op het Hardlopen[2], Krijgertje spelen, Verstoppertje, Blindemannetje. De berg is mijn, Heer Baljuw, Ter bare spelen, Derde man[3], Hansje sjokken, Kruip door, sluip door, Zakdoekje leggen, 't Hoesken in jaghen, in 't bij Kiliaen genoemde Maelen-spel[4], met nog enige aan deze rubriek verwante spelen. Bij de Spring- en Buitelspelen horen we gewagen van het Springen met gesloten beenstand, het Springen met polsstok[5],

1) Deze gissingen zijn nog al gelukkig. *Hoasvuotling* (fri.) is ‘op sokken’. De klompen kunnen niet op tegen de schoenen: ze worden dus uitgegooid (blz. 2). Dit geschiedt bij alle ‘jagen’ (ald.) d.i. bij alle spelen, waar ‘nazetten’ bij te pas komt. Bij ‘spanvoets’-springen (fri.), werd, voor de eerlikheid, om de schenen een zakdoek gebonden (blz. 34). Bij vele kringspelen, in de trant van ‘zakdoekje leggen’ werd het gelaat tijdelik bedekt b.v. met de zakdoek. Ziet hierop soms ‘slabber op, slabber neer’? (blz. 8). Staat met het ‘Bierkensoet’ (blz. 11) soms in verband ons ‘muilpeer’?
2) In Noord-Friesland in verschillende vormen. Vele spelen krijgen daar de wedstrijd-vorm. Naast het harddraven, hardrijden, hardzeilen bestaat daar 't hardlopen, hardhoepelen, 't jachtspel en het verspringen. De jongens organizeren ze zelf, met nummerloting en prijsuitdeling. Eens in 't seizoen geeft de smid tot prijs een hoepel. De reparatie is vrij.
3) In Dordt: Drie is te veel.
4) Behoorde in deze katagorie niet het: Jonas in de Wallevis? En de ‘Wolf en Schaap’-spelen? Ook elders in het boek worden ze gemist.
5) Ook in Noord-Friesland in verscheidenheid van vormen, al naar de pols ten opzichte van 't lichaam, vóórlangs, ruggelings, onderhands en onderarms, bovenhands, aangevat werd. Het toppunt is het ‘geitemelken’, met één been om de stok geslingerd en met bovenhandse greep. Daardoor was de ‘afzet’ zwak, en de sprong des te kwader.

Haasje-over[1], Bok-sta-vast, Op 't hoofd staan, Kopje duikelen (zie nog bij BRUEGHEL 'kop en gat'). De Werpspelen maken ons attent op het Werpen met steenen (om 't verst en om 't hoogst), op 't Keilen op 't bij Kil. genoemde Fijcken, het Ballen in zijn verscheidenheid, het Petjeballen, het Kaatsen (dat evenals het Kloten en het Ter bare spelen uitvoerig wordt toegelicht), het Pluimballen, Spelen met de blaas, 't Kloten en 't Beugelen (reeds gewagen van deze spelen Erasmus' *Colloquia*) het Kolven, Kegelen, Klinkslagen en Sneeuwballen gooien[2]. Even rijk is het onderwerp aangaande het Spelen met knikkers, noten, koten en penningen, waarbij wederom, als in de overige hoofdstukken, heel wat litteratuur is geraadpleegd, waarnaar in de noten verwezen wordt. In de Nabootsingsspelen, - men merke op, dat hier opzettelik een psychologiese grondslag de rubriek samenhoudt, waarvan andere evenzeer op de fantasie berustende spelen in de overige kategorieën werden buitengesloten, iets wat het goed recht der 'indeling' schaden moet, - zien wij de rij geopend met het Paardjespelen, waarop volgen: het Lopen met Molentjes, het Kakkestoelenmeijen, het Schieten met pijl en boog en met klapbussen, het Slingeren (vgl. ons Katapulten), het Steekspel en de Straatgevechten; terwijl een nieuwe rij begint met het nabootsen van rituële handelingen, als processiën, misvieringen en dergelijke, en verder spreekt over het gebruik van rammelaar en ratel (tot verdrijving van dromen?) het lopen met een mombakkes, en ten slotte over het Spelen met poppen, het Winkeltje-spelen, het Bouwen, en dergelijke. Het slothoofdstuk is niet het onbelangrijkste: daarin komen aan de orde de werk- en speeltuigen, als de hoepel, de wip, de tol, de stelten, de middelen om bellen te blazen, het touw om te trekken; alsmede de geluksspelen, waaronder de ganzeborden, het blind ei slaan, het molenspel, het spelen met vogels en vlinders[3], en ten slotte wat bij ons Hollanders en vooral bij de Friezen, de deur dicht doet, of beter gezegd, het jaar pas in balans brengt, het ijs- en sneeuwvermaak met glijden en sleetjerijden.

Een Register besluit het werk, dat geïllustreerd is met enige afbeeldingen, waaronder 'Spelende Kinderen' naar de bekende schilderij

1) De tekening bij BRUEGHEL is juist. De stand v.h. lichaam is loodrecht gericht op de richting van de sprong. Daardoor is de tegenstand vaster.
2) Het 'spoorbotten' tegen muren en heiningen heet hier (Dordt) thans 'centje-tikken'.
3) Waarom niet de slakkenhuisjes, waaruit zingende de slak wordt gelokt, en niet te vergeten: de molenaars of meikevers aan draadjes, ook met zang?

van P. BRUEGHEL te Weenen, de St. Joriskermis naar een prent van J.V.D. HEYDEN, van P. BRUEGHEL (dit en een paar andere uit het Prentenkabinet te Amsterdam) en een drietal naar Nederlandse miniaturen.

De algemene indruk die men bij het lezen van dit met voorliefde en ijver bewerkt proefschrift omtrent het kinderspel ontvangt, is wel deze, dat de spelen sedert de 16e eeuw vrij wel ongewijzigd zijn gebleven[1)]; en dat overal in West-Europa, zij 't dan ook in verschillende vormen en met enigzins uiteenlopende hulpmiddelen op dezelfde wijze wordt gespeeld. Waarschijnlik zou bij een nieuwe studie over hetzelfde onderwerp, meer rekening kunnen worden gehouden met de gebondenheid van bepaalde spelen aan het seizoen en aan de natuur van het landschap of wel het karakter van het bedrijf, waardoor dan wellicht ook de regelmaat in de periodieke terugkeer der spelen zou kunnen worden verklaard. Zoals b.v. de winter ons zijn ijsspelen biedt, zo nodigt de bloemenweide uit tot kransjesvlechten (madeliefjes) het vlechten van paardeleidsels (stengel v.d. paardebloem) en het maken van fluitjes (de sappige twijgen van de voorjaarswilg); het ontwakende leven nodigt uit tot slootjespringen; de zomer geeft zijn riethalmen zwanebloemen en kattestaarten, die onder gezang worden huiswaarts gebracht, (gelijk de palmtakken op Palmzondag op hoeden en petten gestoken, zingende onder kerktijd werden rondgedragen); de herfst leent zich tot de ‘lange jacht’ en tot vliegeren; de bladstelen geven de ‘brillen’, de kastanjes de ‘pijpen’, de ‘kinkhorens’ verklaren ons ‘het razen van de zee’. In sommige streken zou zonder vlaaserij geen ‘hjirre’ (afval van 't vlas-slijpen) aanwezig zijn voor de proppen der ‘bossen’ (van ‘vlier’ gemaakt). Het ‘pompen’ zou u niet doenlik zijn, wanneer naast ‘knikkers’, niet een aanzienlike hoeveelheid ‘pijpestelen’ en ‘kinkhorens’ aanwezig waren. Natuurlik hangt dit soort materiaal af van plaats en tijd; aan te nemen is het toch, dat zolang er geen ‘pijpen’ werden gefabriceerd, er ook geen ‘stelen’ dienst konden doen als surrogaat voor de oud-Romeinse noten en knikkers. Toch zouden er, vooral in geïsoleerde streken, nog heel wat vormen van kinderspelen en speeltuig te verzamelen zijn. Ongaarne missen we; hier en elders, onder de werpspelen, b.v. het Noord-Friese ‘tiepelen’ in het 3-vormige ‘tiepel, froske, tip’, dat door slechts twee

1) Alleen het kamerspeelgoed is veranderd; de jeugd vermaakt zich tans met locomotiefjes, vliegmachines, en zo straks wellicht met elektriese duikboten en mijn-explosies.

jongens gespeeld kan worden. Ook ontbreken in dit werk de zo zeer varierende vormen van het ‘touwtje-springen.’ Of de oude prenten en boeken daaromtrent geen gegevens bevatten?[1] Waarschijnlijk kunnen zelfs niet de breedst opgezette werken hierin ooit de volledigheid bereiken, al stromen de bijdragen van meer dan één kant toe. Van veel waarde is het reeds, dat door Dr. JOHANNA DROST een begin is gemaakt, en dat door haar reeds zo veel is genoemd en verwerkt.

J.K.

De Nederlandsche Vrouw in de Eerste Helft der 18e Eeuw, door Dr. S.J. von Wolzogen Kühr. Boekhandel en Drukkerij v/h E.J. Brill. - Leiden, 1914.

Het ‘Voorwoord’ gedenkt de overledene, die de eerste hand aan dit werk had geslagen, - Mej. ELISE CHR. SCHEFFER, aan wie Dr. G. KALFF de behandeling van dit onderwerp had opgedragen, - en die als promovenda reeds het grootste gedeelte der bouwstoffen had verzameld. Dit materiaal bestaat voor een aanzienlik deel uit de Spectatoriale Geschriften van die tijd, de kluchten en spelen der 18e eeuw en geschriften als van BERKHEY[2]. Hoogstwaarschijnlik zal de oogst, welke inzonderheid de toneelwerken leveren, niet in verhouding staan tot de moeite van het onderzoek. Vele kluchten kunnen wegens haar oppervlakkigheid en onbeduidendheid gerust ongelezen worden gelaten, nog niet eens in aanmerking genomen, dat ze een groot gevaar opleveren voor een hinderlike eenzijdigheid, een gevaar dat de schrijfster heeft ingezien en waarmede zij rekening heeft gehouden. Ook de Moralistiese geschriften dienen met omzichtigheid te worden geraadpleegd. Wat de schrijfster bij haar studie zal hebben opgemerkt, - altans de meeste hoofdstukken dragen er de blijken van, - is de moeielikheid, om de vrouw, als een afzonderlik vast

1) Kinderboeken, nog uit het begin der 18e eeuw, verzwijgen het kinderspel uit geringschatting; het *Portaal des Heeren* tracht de kinderen zelfs van 't spel af te trekken ‘als te ijdel en te onnut’ (1734). Zie Dr. S.J. VON WOLZOGEN KÜHR, De Nederlandsche Vrouw in het begin der 18e Eeuw. - Daarentegen verwijst deze schrijfster naar de *Atlas Müller* en SCHOTEL'S *Oud-Hollandsch Huisgezin*.

2) Veel materiaal haalde de schrijfster ook uit Mr. CLARA WICHMANN: De Vrouw in Nederland voor honderd jaar en thans.

omlijnd object van beschouwing uit de oud-Hollandse samenleving af te zonderen; en ze buiten het fijn organies weefsel van het familieleven zichtbaar voor te stellen. Hoe kan het ook anders! De ‘dame’ van het ‘salet’ werd juist òmdat ze als on-Nederlands afstak bij de histories-Nederlandse huisvrouw, goed gezien en met een juiste karakteristiek getekend: de gewone huismoeder heeft geen tiepéring nodig en blijft in de aan ieder bekende algemeenheid van haar wezen terug. De vrouw als ‘bruid’ en als ‘jonge moeder’ trekt als het middelpunt van buitengewone voorvallen en als de gevierde faktor in de festiviteiten de aandacht en is het onderwerp in de pen van menige schrijver geworden; daarnevens valt over haar als de ijverige verzorgster van de huisbelangen, de zorgzame verschafster van een ononderbroken tafelvoeding onder de rusteloze voorziening van lijfen woningonderhoud ten dienste van haar dierbaren, de schaduw der vergetelheid. Zo goed als men zich in de uiterlikheden vermeide van een koud-geworden ceremoniëel, vergat men de ware ‘psyche’ van de vrouw op te diepen uit de zee van haar moederplichten en vrouwelike beslommeringen. En daar ook dit proefschrift zich houdt aan wat de historie geeft, bepaalt het zich evenzeer tot de uitwendige kant der dingen, tot de gedragingen, zo gezegd, van de vrouw als kind, jongedochter en als gehuwde, in het huisgezin en in de omgang met anderen. Was de Nederlandse vrouw een ‘slavin’? In genen dele, al werd haar positie gedrukt door Bijbels rigorisme en Romaanse rechtsinzichten. Was zij ‘gelijkgerechtigd’? Evenmin, doch zoals het Christendom het moederschap in haar geheiligd had, had de Hervorming haar als zuster van een gemeenschap een evenrechtig aandeel gegeven in een sociaal kerkelik verband. Vandaar dat zij als ‘aannemeling’ en als ‘bruid’, tegelijkertijd uit de wereld binnen de afsluiting van het gezinsleven treedt, en tevens als lid van een geestelike gemeenschap, bewust of onbewust, met de steun van een overgeleverd huisritueel, zich op een eigenaardig en proefhoudend gebleken beschavingniveau handhaaft. De opvoeding wijst als van zelf de richting en bestemming aan. Ze is te onmiddellik om de fantasie in 't werk te stellen, en sluit de zijwegen af. Het meisje moest huismoeder worden. Doch het ‘Wast en vermenigvuldigt u!’ moest binnen het kader gehouden worden van kerk- en zedewet en vaderlandse tradities. De 19^{e} en de 20^{e} eeuw mogen hierin wijziging hebben gebracht, inzonderheid wat de grote steden betreft, - in de eerste helft van de 18^{e} eeuw stond, met uitzondering van wat de emigranten-vloed en de modezucht in de grote centra aan afwijkingen veroorzaakten, - het burger-familieleven op het konstante vaderlands-kerkelik peil.

In de dorpen was het zeer zeker zo. Dit leven was niet zo beperkt in zijn uitingen als wij het gelieven voor te stellen. De kermisvreugde, de vele huis- en familiepartijen, de speelreisjes, de ijsvermaken werden niet geacht buiten de grenzen van het geoorloofde te gaan, en waren door de eeuwenlange overlevering of door een stilzwijgende kerkelike sanktie zo goed als geheiligd. 't Was tegen de overdaad, dat er op de kansel gepreekt werd, en waartegen, bij gebleken verhardheid, het verbod van de magistraat werd ingeroepen.

De rechtspositie van de vrouw in de eeuw, waartoe de schrijfster zich heeft bepaald, is bij haar geen onderwerp van beschouwing geweest. Trouwens, het werk zou, in het genomen bestek op die wijze te uitgebreid zijn geworden. Wel heeft de schrijfster een enkele maal de gelegenheid gehad, er op te wijzen, dat de opvoeding van de vrouw uitging van het gezichtspunt, dat zij de mindere van de man was, hem tot hulpe, met het huis alleen als terrein van haar werkzaamheid, terwijl de weg van de man leidde tot in de maatschappij. Redenen waarom het aanbrengen van algemene kennis bij de toekomstige vrouw als een punt van zeer ondergeschikt belang werd beschouwd.

De vrij uitgebreide stof is verdeeld als volgt: I. Kinderjaren en Opvoeding; II. Het jonge meisje vóór haar verloving; III. Vrijen en trouwen; IV. De Vrouw in het huwelijk; V. De Vrouw in huis en in de samenleving; VI. De Mode; VII. De Vrouw uit den boerenstand en de kleine burgerij; VIII. De Vrouw in beroep en in bedrijf; IX. Godsdienstig leven; X. Sterven en begraven.

Wat de opvoeding betreft was het onderwijs aan de jeugd minder aangenaam en wel zo beklemmend als tegenwoordig. Weliswaar wordt alles gewoonte en daardoor een twede natuur. Maar als wij ons voorstellen, hoe de kinderen tegenover de Catechiseermeester telkens worden aangemaand om niet alleen de waarheden te kennen, maar ook de kracht ervan aan eigen gemoed te toetsen; dat men door 't stellen van vragen ze telkens verplichtte acht te geven op zich zelf; dat men, sprekende over de menselike ellende, tevens vroeg: ‘Kent gij uzelven wel zo ellendig? Zijt gij over uw ellende wel ooit bekommerd en verlegen geweest? Hebt gij wel ooit om bekerende genade gebeden?’ dan was het aan de ene kant een zegen, wanneer men het ‘blohartigheid’ achtte, welke de kinderen belette op deze gewetensvragen te antwoorden, omdat men zich wonderen dacht van de wroeging, die door zulk een onderzoek in het gemoed zou achterblijven welke aanleiding kon geven zich in het verborgen zulke vragen nog eens voor te houden. Ook onze Christelike pedagogen zullen het kind geven

‘wat des kinds is’, en beter dan de 18e eeuwers het vermochten, beseffen, dat de leerlingen, als de kamelen, het overtollig-bezwarende als overlast afwerpen. De voorvaderen echter stelden hun kleine discipelen veeleer hen tot voorbeeld, die in hun jonge jaren de kracht van de zaligmakende waarheden ondervonden hadden, als koning Jozua, en Timotheüs, inzonderheid Jezus, aller voorbeeld zelf, die zijn leermeesters verbaasd had door de vorderingen van zijn geest.

Interessante dingen - niet alle hoofdstukken kunnen we hier excerperen, - bevat V, *De Vrouw in huis en in de Samenleving*, omtrent de huiselikheid van de huismoeders (in haar overdrevenheid gewraakt door VAN EFFEN), waar tegenover wordt gesteld de onhuiselikheid der wereldgezinde dames; omtrent de dienstboden in haar verhouding tot de meesteres (en het kijven der laatste waarover zich de dienstboden beklagen); omtrent de tijdverspillingen van de dames ‘du bon ton’, die uren aan haar toilet, het winkelen en het salet besteden; over de gewaande ziekten van deze bedorven schepsels, over de teevisites en -discoursen, het schouwburgbezoek, het dansen, de modezucht in haar kleding, het pronken met tietels, het geven van fooien; naast welke karakteristiek van het ontaarde deel der Hollandse vrouwen gewezen wordt op een ander uiterste, waarbij vrouwen worden genoemd die diletteren in de wetenschappen, de pen voeren als schrijfsters en de poëzie beoefenen. De Vrouwenarbeid (in VIII, *De Vrouw in beroep en in bedrijf*) heeft nog wel niet de hedendaagse, maar toch opmerkelike afmetingen bereikt; als onderwijzeressen fungeren nog alleen de ‘matressen,’ - tenzij ook de schoolmeester een deel van zijn werkzaamheden aan ‘zijn echtelike hulpe’ mocht overlaten, - en de houdsters van brei- en naaischooltjes; actrices en danseuses treden reeds op; de vroedvrouwen zijn reeds zo oud als de wereld; zeldzamer oefenen vrouwen het beroep van heelkundigen en baardscheerders uit; bakers en minnemoers vervullen, soms al te zelfbewust, haar verantwoordelike post, welke aanmatiging de babbelende kraambezoeksters vergelden met ze deels voor morsig en achteloos, deels voor diefs en snoepachtig te verslijten. Verder spelen een veelbetekenende rol de besteedsters, die voor boden, bakers en minnen zorgen, en als koppelaarsters dienstmeisjes aan de man brengen, om daarvoor door de belanghebbende met een flink handgeld begiftigd te worden. Met de kameniers en huishoudsters sluiten deze de rij af der dienstboden. Daarnaast staan de weduwen en ongehuwde dochters van overleden gildebroeders, die het bedrijf van de dode wensen voort te zetten, en aan wie, dank zij de milde opvattingen heersende in die vakverenigingen, faciliteiten worden

toegestaan om in het gild te worden opgenomen. Zelfstandiger nog konden de vrouwen optreden in de kledingindustrie. Vooral het linnenen wollenaaien, en de op de vrouwendracht gerichte bedrijven, als het mutsenmaken en het kantwerken, waren zonder uitzondering in handen der vrouwen. Natuurlik had men ook ‘winkeldogters’. Ook hielden meisjes reeds boek op kantoren. Er waren schatsters bij verkopingen; de wevers namen ‘spoelsters’ aan; ook werkten voor hen ‘huisweefsters’; op de blekerijen werkten tal van vrouwen; dan had men nog de uitdraagsters, de vrouwen die met karren liepen om lompen op te halen; de vis- fruit- groenten- en ellewaar-vrouwtjes, die met nering ventten, of op de markten en kermissen en in de hallen stonden. In de boerenstand stonden de zaken als tegenwoordig; vrouwen en meisjes molken de koeien, bereidden de boter en kaas, verzorgden het vee, boenden de stallen, hielpen het hooi harken en opsteken, wiedden de zaadvelden en deden mee in de oogst. 's Zomers liepen ze met de hak, 's winters stonden ze aan de braak. Nog is de vlasbewerking in vele streken grotendeels vrouwenwerk.

Aan het ‘Slot’ van dit zorgvuldig bearbeide en rijk gedokumenteerde werk komen enige opmerkingen voor, die in de loop der tijden de mannen hebben gemaakt over de natuur van de vrouw, en haar zedelike, verstandelike en geestelike waarde. Hieruit blijkt o.m. dat de mannen in hun uitspreken van het ene uiterste tot het andere zijn gegaan, en zich tussen de laagste versmading en de onvoorwaardelike verheerliking van de vrouw hebben bewogen. CATS, HUYGHENS en VAN EFFEN, - doch deze met meer waardering, hebben de vrouw de mindere, de man de meerdere geacht. De Moralisten maakten het niet veel beter. ‘Zo kan de vrouw zich in de litteratuur met smaadredenen horen overstelpen, terwijl zij zelf slechts toeschouwster is gebleven in de kamp om haar gevoerd.’ De schrijfster kan er gerust op wezen, dat het hybridiese in de onderlinge waardering der seksen in het eeuwige zal blijven bestaan. Men ziet bij mensen, mensengroepen, en volkseenheden, dat zij heden elkander hoogschatten, en morgen elkander verketteren. Mensen gehoorzamen alleen aan instinkten die ontwaken, en ze zijn wel zo goed hun daden uit de bewust geworden drijfveren te verklaren en de sluimerende instinkten te laten rusten. ‘Het is belagchelijk, liefde en veragting voor dezelve Persoon te vertoonen....’ beweert de *Algem. Spect.* VI, blz. 217. Voorwaar, in genen dele. Elk persoon, heeft als de massa, te kampen met een ingeboren tweestrijdigheid. Heel de historie geeft het antwoord. Naast de bijtende smaad in onze kluchten, juichen de heerlikste oden, getuigend van een gewijde verering der vlekkeloze aanbidding. Wie is

de meerdere onder de mensen, 't zij man of vrouw? De sterkste altans, is die zich zelf blijft, ook als hij zich zelve geeft. - ‘Jacop!’ zoo knorde reeds MARTIJN:

> ‘Van vrouwen moeste dijn sermoen
> Of beghinnen, of enden.’[1)]

Doch er is ook nog een andere MAERLANT. ‘Zie,’ zo zegt hij elders, welke zoudt gij kiezen van deze twee: gij hebt een vrouw lief, en zij deelt uw liefde niet; of wel: een vrouw wenst u, en gij zijt haar koel! - ‘Neem deze,’ gebiedt hij, - ‘gij zult als sterkste de zwakste dienen.’

Zo sprak iemand uit een tijd, waarin de Ridder meer man was dan mens. Maar die tijd en die man waren één van standpunt.

J.K.

Van Varen en van Vechten. Verzen van tijdgenooten op onze zeehelden en zeeslagen, lof- en schimpdichten, matrozenliederen, verzameld door Dr. D.F. Scheurleer. 3 deelen. - 's Gravenhage - Martinus Nijhoff - 1914. (Prijs ƒ7.50).

VAN VLOTEN was de eerste, die in een breedopgezette verzameling *Nederlandsche Geschiedzangen* de volkshistorie zich wilde doen afspiegelen in de volkslitteratuur, maar door gebrek aan belangstelling moest hij zijn tweedelig werk met het jaar 1609 staken. De bekende en verdienstelike verzamelaar SCHEURLEER voelde zich tot een dergelijke taak aangetrokken, maar bepaalde zich tot onze geschiedenis ter zee, in de periode 1672-1800. De rijke oogst werd bijeengebracht in een luxe-plaatwerk, *Onze Mannen ter Zee*, dat weinig bekend is geworden. Het was een goede gedachte van verzamelaar en uitgever om een goedkope uitgave met de teksten alleen te doen verschijnen. De drie keurig verzorgde delen, gelegd naast VAN VLOTEN'S uitgave, tonen ons hoe zeer de smaak en de ondernemingsgeest van onze uitgevers vooruitgegaan is.

Een uiteraard bonte verzameling als deze kan van verschillende gezichtspunten beschouwd worden. Allereerst is dit werk bedoeld ‘als bijdrage tot de kennis van den ontwikkelingsgang van ons volk’, als ‘een brok beschavingsgeschiedenis’. Aan onze lezers willen wij het aanbevelen als een stuk litteratuurgeschiedenis en als belangrijk

1) Dandre Martijn vs. 41-42, in *Jacob v. Maerlant's Stroph. Gedichten*.

materiaal voor taalstudie. Een ‘bloemlezing’ in de gewone zin vinden we hier natuurlik niet: ‘Broederlijk zijn naast elkaar komen te staan mannen als HOOFT, VONDEL, ANTONIDES, HUYGENS, CATS, WESTERBAEN, DE DECKER en rijmelaars van den derden en vierden rang, vele anonymi, vaak eenvoudige zeehelden’. ‘Naast fraaie dichtregelen veel kreupelrijm en bombast’. Maar voor de kennis van het letterkundig peil, van de letterkundige smaak, ook buiten de toongevende kringen van ontwikkelden, geeft de bundel menige belangwekkende bijdrage. Eerst is de geuzen-poëzie aan 't woord; dan komt, in de eerste sonnetten, in statige alexandrijnen, de renaissance-invloed. Tijdens de rijpe renaissance, zien we de kunst van het welluidende, goed-gebouwde vers ook afdalen tot dichters van minder talent; in de overrijpheid nadert men tot de achttiende-eeuwse gepolijstheid, waarbij het innerlik gehalte verzwakt tot lege pronkende retoriek, die in de patriottentijd plaats maakt voor luidruchtige, bombastiese opwinding. Deze bovenstroming, uit onze litteratuurgeschiedenis voldoende bekend, wordt evenwel begeleid door een minder bekende onderstroming, waarin de ruwe maar oprechte volkstoon bewaard blijft. Menigeen zal met verbazing de vele achttiende-eeuwse *Matrozenliederen* lezen in het derde deel, waaronder er zijn die in frisheid niet onderdoen voor Middeleeuwse en zeventiendeeeuwse liederen, b.v. het *Nieuw Matroselied* van 1749 (III, 281):

> Al die 'er zijn Kosje aan Land niet kan winnen,
> Die moet 'er Vaaren al by de Zee....

Er zijn meer verrassingen in dit boek: proefjes van onbekende dichters, die in een keurbundel een plaats verdienen, o.a. dit echte jubellied, vol blijde rytmen en klanken, op de Vrede van Munster:

> Oudt en jongh, elck is verheught,
> En vol vreught,
> In de Dorpen en de Steden,
> In de Kercken, in het Hof
> Klinkt het lof
> Van de langh-gewenschte Vrede.
> Wij verbranden heden hier
> In dit vier
> Al de oude oorloghs-wrocken,
> d'Oorlogh heeft het leven af,
> Leydt in 't Graf,
> Daerom luydt men al de klocken.

Tal van spot- en schimpliederen tonen hoe haat en verontwaardiging welsprekend maken.[1)]

Het behoeft nauweliks gezegd te worden dat juist de gedichten die deze onderstroming vertegenwoordigen, en dus buiten de ‘officiële’ litteratuur vallen, voor de taalstudie, in 't biezonder voor de taalgeschiedenis, buitengewoon belangrijk kunnen zijn. De taal van matrozen, schippers en vissers, die ook bij onze bekende auteurs niet ontbreekt,

1) Zie b.v. de gedichten op de *Lafhertighe Capiteynen* (II, blz. 133 vlg.).

vindt men hier onvermengd en onbevangen, in alle ruwheid en natuurlikheid opgetekend. De taalkundige zal telkens stuiten op merkwaardigheden en moeielikheden, die in de schaarse Aantekeningen van de uitgever over het hoofd gezien zijn, maar die tot een nauwgezette studie uitlokken. Voor de woordvoorraad, de spreekwijzen, de streeken vaktalen,[1] de vreemde invloeden (b.v. van het Maleis)[2] vindt men hier kostelik materiaal.

In de verzamelaar is het te prijzen dat hij niet door misplaatste kiesheid achterwege gelaten heeft, wat 'naar hedendaagsche opvatting smakeloos of ruw is'; dat zou 'vervalsching der geschiedenis zijn'. Even prijzenswaardig is zijn tekstbehandeling: Ik heb de teksten overgenomen zooveel doenlijk zonder iets aan schrijfwijze en interpunctie te veranderen. Op een zeldzame uitzondering na ben ik ongevoelig gebleven voor de verleiding om de vaak verminkte of onbeholpen versregels op te knappen. Waar men hier veelal te doen heeft met dichtwerken voor en door het volk, weet men wel waar men met zulk een zuiveringswerk begint, niet waar men belandt. Voor dit konservatisme zal menig wetenschappelik lezer hem dankbaar zijn. Alleen zochten wij vergeefs waar die 'zeldzame uitzonderingen' vermeld stonden.[3] Een verzuim is, dat de verzamelaar de herkomst van zijn teksten aangeeft met sijfers en afkortingen, die de lezer nergens opgehelderd vindt.

Volledig kan natuurlik een verzameling als deze nooit zijn; de uitgever moest schiften, maar heeft opzettelik niet te veel uitgeschift (*Voorrede* VIII). Dat hij zich niet tot liederen beperkte, en ook andere gedichten, grafschriften, bijschriften e.d. opnam, geeft zijn verzameling te meer waarde. Één rubriek had hij o.i. moeten weren, omdat die buiten zijn kader valt; de allegoriese gedichten, aan het zeewezen ontleend (b.v. I, 121, II, 338, 345). Ook de spreekwoorden (II, 262-264), een toevallige greep, horen eigenlik in dit werk niet thuis. De *Aantekeningen* achter elk deel geven menige nuttige opheldering, al zijn ze door grote beknoptheid niet altijd helder[4], of al is de kritiese lezer vaak geneigd om er een vraagteken naast te zetten. Als oplossing van alle moeielikheden in deze soms zeer moeielike teksten zijn ze door

1) Zie b.v. *Een nieuw liedt van den Visserman* (II, 347, vgl. III, 103, 117-129, 205 vlg.).
2) Zie *Matroose wellekomst op de rede van Batavia* (III, 111).
3) Of bedoelt de schr. alleen die plaatsen waar de *Aantekeningen* een betere lezing aangeven? Naar onze mening dienden die soms in de tekst opgenomen, b.v. *fame* voor *same* (II, 214), een blijkbare drukfout. Is *ghgane* (I, 50) niet een drukfout voor *ghegane*, en het zinstorend *overzaegt* (I, 265) voor *onverzaegt*?
4) b.v. II, 552: sint felten - duivel (ter verklaring van: *voor sint felten varen*.

de uitgever evenwel niet bedoeld. Er ligt hier dus nog onontgonnen terrein. En terwijl de historici deze drie delen zullen inlijven als bronnenverrijking, beschouwen wij ze als een aanwinst bij de studie van taal en letterkunde van de zeventiende en achttiende eeuw.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Maart-April).

De Gids.

Maart. In het laatste gedeelte van zijn studie *Het sentimenteele bij Feith, Wolff-Deken en Post* behandelt J. PRINSEN J.L.z. de sentimentele stromingen en figuren in het werk van WOLFF en DEKEN: 'Er is in LEEVEND en in SARA BURGERHART een zachte aandoenlijkheid, die aan het sentimenteele verwant is, maar met de sentimenteele wereld-mode niets heeft uit te staan.' De schr. schift evenwel het echte van het onechte: 'De teekening van Lotje is waar en natuurlijk, zonder eenige overdrijving', maar Willem's verhouding tot de Duitse gravin 'is alles postiche van vooral Duitsche gelijktijdige romanlectuur.' In hoofdzaak is het karakter van BETJE WOLFF het best te vergelijken met dat van haar bewonderde ROUSSEAU. Op één punt is er een onmetelike afstand: de Hollandse schrijfster mist de machtige grote natuurliefde van ROUSSEAU. Die 'zuivere, echte natuurliefde vinden we bij ELISABETH POST.' In aansluiting bij de lof van KOOPMANS zegt de schr.: 'Ik ken geen Hollandsche auteur, waarin al het typisch sentimenteele zoo mooi harmonisch vereenigd is.' Als het natuurgevoel bij deze schrijfster een pantheïsties karakter draagt, gelijk KOOPMANS betoogt, dan is het onbewust, want uiterlik houdt zij vast aan een orthodox Protestantisme. De nagespoorde verwantschappen samenvattend, ziet PRINSEN achter FEITH: D'ARNAUD-YOUNG-OSSIAN; achter WOLFF-DEKEN: ROUSSEAU; achter POST: KLOPSTOCK. - In het *Overzicht der Nederlandsche Letteren* behandelt C. SCHARTEN ADAMA VAN SCHELTEMA'S boek over *Italië*; in de rubriek Bibliographie beoordeelt hij o.a. het tweede deel van QUERIDO'S *Jordaan*: 'de epische zijde van zijn talent' acht hij zwak; daarentegen wijst hij op een 'heugelijke winst aan maathouden in de afmetingen en in de taalbehandeling.'

April. De *Inleiding* tot een studie over *Nederlandsche romancières van onzen tijd*, door M.H. VAN CAMPEN, bevat een hooggestemde lof op het mensenscheppende talent van WOLFF en DEKEN, die hij boven buitenlandse tijdgenoten als RICHARDSON en MAD. DE STAËL stelt, en ver boven Mevr. BOSBOOM.

De Beweging.

Maart. In de rubriek *Boekbeoordelingen* bespreekt ALBERT VERWEY o.a. het tweede deel van VAN GINNEKEN'S *Handboek*: de indeling naar groeptalen heeft hem niet kunnen bevredigen: ‘hoe overtuigd te zijn dat een groep een eigen taal heeft, alleen omdat zij bij de uitoefening van een eigen vak, bij de voorliefde voor een bepaalde ontspanning of bezigheid, zich bedient van een eigen woordenschat!’ - In een bespreking van Prof. J. HUIZINGA'S rede *Over Historische Levensidealen* protesteert A. VERWEY tegen de uitlating: ‘Een eeuw te laat komt ook ons brave Holland met zijn Arcadia's als een boersche schoolmeester op klompen in 't gelag.’ Dit ‘ironisch neerzien op onze vaderlandsche letteren’, schijnt hem ‘de uiting van een verouderd historisch levensideaal.’ ‘Het is niet juist dat wij aan de bucolische literatuur het eerst deelnamen door de Arcadia's. Wij deden het door HOOFT'S Granida, twee-en-twintig jaar na het verschijnen van Il Pastor fido.’ En ‘hoewel zelfs de Leeuwendalers geen eigenlijke pastorale is, heeft toch het bucolisch sentiment van den beginne af in VONDEL'S poëzie een groot aandeel.’

De Nieuwe Gids.

Maart. J.A. BIENTJES besluit zijn schets *Dr. J. van Vloten herdracht*. Hij wijst o.a. op VAN VLOTEN'S verhouding tegenover MULTATULI en BAKHUIZEN VAN DEN BRINK. Het laatste gedeelte geeft een waardering van VAN VLOTEN als historicus, van zijn propaganda voor zijn grote Meester BENEDICTUS DE SPINOZA, en van zijn demokratiese overtuiging. De schrijver besluit met de wens dat deze arbeidslustige strijder het tegenwoordig geslacht tot navolging moge prikkelen door ‘zijn rustelooze arbeidzaamheid, zijn geestdrift en zijn waarheidszin.’ - G. VAN HULZEN herdenkt de jonggestorven *Willem Frederik Schürmann*. - FRANS MIJNSSEN oordeelt ongunstig over F. VAN EEDEN'S ‘dubbeldrama’ *In Kenterend Getij*: hij vindt in dit werk te veel vaagheid en ‘een tekort aan zelfcontrole’, terwijl de schrijver ten onrechte toegeeft aan de neiging om ‘zelf, direct, in zijn werk mee te spreken.’ - KLOOS verkondigt in zijn *Literaire Kroniek* de mening dat HÉLÈNE SWARTH ‘als alle groote dichters zichzelf gelijk gebleven is in haar werken’, dat haar laatste werk ‘nog meer jeugd-frischheid toont dan haar mooiste kunst van voorheen.’ In een *Naschrift* keurt hij af, dat de dichteres ‘tegen de regels van het Hollandsche vers’ zondigt door zich hiaten als ‘dë Aard’ te veroorloven.

April. In een uitvoerige beschouwing *Over ‘Dorpslucht’* van STIJN STREUVELS uit ANDRÉ DE RIDDER zijn teleurstelling dat deze laatste roman, een poging om voor de eerste maal in plaats van boerenver-

halen en natuurbeschrijving een ‘dorpelingen-psychologie’ te geven, op een mislukking uitgelopen is, èn door de gebrekkige romantiese uitbeelding van zijn hoofdpersonen, èn door gebrek aan eenheid. De schuld ligt ten dele bij de beoordelaars, die STREUVELS verweten dat zijn kunst zich in een te kleine kring bewoog. ‘De waarheid blijft dat STREUVELS een kolossaal talent is, maar een beperkt talent’. - In de *Literaire Kroniek* pleit W. KLOOS, als inleiding op een bespreking van het *Letterkundig Leesboek* van DE RAAF en GRISS, voor z.i. ten onrechte verwaarloosde volkslitteratuur van rijmelaars van SALOMON VAN RUSTING of van liedeboek-dichters, die buiten en tegenover de deftige klassicistiese litteratuur staan. Ook in vergeten prozaschrijvers als de auteurs van de Arcadia's vindt men vrijwat aardigs. In het genoemde Leesboek prijst hij het eerherstel van DE DECKER en SPIEGHEL, maar hij mist ongaarne MOONEN en WELLEKENS.

Onze Eeuw.

April. In de rubriek *Nieuwe Boeken* beoordeelt G.F. HASPELS *Het Joodje* van CARRY VAN BRUGGEN. ‘Dit eenvoudige, gave werkje’ schijnt hem ‘een ontwikkeling in de kunst der schrijfster af te sluiten, de ontwikkeling van realistische tot psychologische kunst.’ *Helene Servaes* van HERMAN ROBBERS vindt hij in veel opzichten knap, maar het is hem te ‘internationaal’, te veel herinnerend aan ‘geliefde fransche auteurs.’ Verder bespreekt hij *De Sterkste* van ANNA VAN GOGH-KAULBACH en *De Bevrijders* van P.H. VAN MOERKERKEN.

Stemmen des Tijds.

Maart. De *Vrome Liederen* van GIZA RITSCHL geven J. JAC. THOMSON aanleiding tot een artikel over *Religieuse Poëzie*, waarin de begrippen poëzie en religie ontleed worden. ‘Religieuze poëzie is er te veel en te weinig. Te veel, wanneer ge denkt aan de bonte slingers van gerijmel dikwerf door de kolommen van stichtelijke bladen gewonden, als een flodderige ijdeltuiterij.... Te weinig, wanneer ge denkt aan die zeldzame diepe met God vereende geesten, die dat wat hun hart en zinnen bewoog konden doen zingen en juichen en klagen en bidden en smeken en weer zingen, altijd door zingen in hun wonderbare lied.’ De vrome poëzie van deze geboren Hongaarse, hoe innerlik-echt ook, laat hem onbevredigd, door een onbeholpenheid, die ‘telkens op den grens van het banale’ komt. ‘En het banale is de dood voor de schoonheid, zooals het is de dood voor de vroomheid.’

April. J.A. VOR DER HAKE geeft een zeer waarderende bespreking van JAC. VAN GINNEKEN'S *Handboek der Nederlandsche Taal* I en II.

Groot-Nederland.

Maart. R. GROENNINX VAN ZOELEN wijdt enige

bladzijden aan *De beteekenis van de gedichten van Boutens in de hedendaagsche kunst*. - J.L. WALCH bespreekt *Helene Servaes* van H. ROBBERS en *Sirius en Siderius* II van F. VAN EEDEN.

April. JAN ZELDENTHUIS bespreekt waarderend de *Vrome Liederen* van GIZA RITSCHL en de *Verzen* van HÉLÈNE SWARTH. H. VAN DER WAL beoordeelt het drama *De Tuin der Droomen* van NICO VAN SUCHTELEN.

Elseviers Maandschrift.

De *Kroniek* van HERMAN ROBBERS prijst *Willem Mertens' Levensspiegel* van J. VAN OUDSHOORN, dat 'ons een rijpheid van gedachteleven, een knapheid en macht van uitdrukking toont, die ten uiterste zeldzaam zijn bij eerstelingen.' Daarnaast een nieuw dorpsnovellist, ATTIE NIEBOER, eveneens een 'zuiver, oorspronkelijk artiest', al volgt hij het voetspoor van CREMER, STREUVELS en WALLY MOES, die debuteerde met de bundel *De Geur van de Kamperfoelie*.

Den Gulden Winckel.

Maart. ANDRÉ DE RIDDER publiceert opnieuw een vraaggesprek, ditmaal met G. VAN HULZEN. Een overzicht van het verschenen en toekomstige werk van deze schrijver laat hij voorafgaan. In een *Naschrift* waarschuwt VAN HULZEN voor de schaduwzijde van dergelijke vluchtige meningsuiting, die zo licht een tijdelik karakter draagt.

April. ANDRÉ DE RIDDER vertelt van een bezoek *Bij Ina Boudier-Bakker*. Zijn artikel bevat biografie en bibliografie. G. VAN ECKEREN schrijft waarderend over *F. Smit Kleine* (*Piet Vluchtig*) en beoordeelt *Willem Mertens' Levensspiegel* door J. VAN OUDSHOORN, dat hij, ondanks 'velerlei fijnheden' haat als 'ontaarding van kunst'. Hij vergelijkt het met *Een Zwakke* van COENEN, dat als schoonheidsuiting wèl van betekenis is, terwijl aan dit dekadente boek 'strijd en menschelijkheid' ontbreekt. JOH. REDDINGIUS schrijft vol lof over *De nieuwe bundel van Kloos*.

Van onzen tijd.

No. 23-24. W. VAN KOEVERDEN geeft een beschouwing over *De eerste rey uit Vondels 'Lucifer'*, 'geklinkklank van woorden voor den een, het hoogst bereikte voor den ander.' Door zijn kommentaar wil de schr. 'iedere gedachte aan bombast bezweren.' Daarbij wijst hij op het grote belang van VONDEL'S eigen interpunktie, ter verklaring van zijn bedoeling.

Museum.

Maart. J. PRINSEN J.Lz. bespreekt de *Inleiding tot de studie der literatuurgeschiedenis* van G. KALFF, en wijst de onderwerpen

aan, die hij gaarne uitvoeriger of anders behandeld had gezien: de romantiek, de l'art-pour-l'art-theorie, de wording en ontwikkeling der kritiek, de rijmloze verzen.

Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis XI, 4.

In een kort artikel, *Anna Bijns en haar invloed in kerkelijke kringen*, wijst J. LINDEBOOM op vrienden en bewonderaars van deze dichteres onder de geesteliken van haar tijd. Naast de Latijnse vertalingen van haar refereinen door GILLES HOECKAERT vindt men ook een Latijnse navolging van de bekende Luther-refereinen, door de Dominikanerhumanist JOHANNES PLACENTIUS: het referein luidt daar: 'Pestifer huius seculi Lutherus.'

Het Boek.

Febr. BERTHA VAN DER STEMPEL bespreekt het door haar gevonden VONDEL-handschrift, het kladfragment van zijn vertaling van VOSSIUS: Annales Hollandiae Zelandiaeque. Het artikel wordt met twee afbeeldingen toegelicht.

April. C.P. BURGER publiceert enige onuitgegeven brieven van WOLFF en DEKEN, aan de notaris Gerrit van der Jagt en Johanna Grave, ter aanvulling van DYSERINCK'S verzameling.

De Nieuwe School.

Maart. Onder het opschrift *Taaldogmatiek* geeft A. JAGER een afwijzende beoordeling van de taalboekjes van E. VRIEZE. P.J. BOL schrijft over *Leesboeken*, nl. over *Op Zonnige Wegen* van VAN DEN BLINK en EIGENHUIS. Zijn hoofdgrief bestaat daarin, dat dit is 'gemaakt werk, geen geworden werk'.

April. P.J. BOL schrijft over de *Leesboeken* van JAN LIGTHART, in verband met de persoonlikheid en de denkbeelden van de auteur, vooral in verband met de sexuele voorlichting.

School en Leven.

No. 31. R. CASIMIR wijst op het feit dat in RIJPMA'S oefeningen bij de Nederlandse Spraakkunst, 'in menig opzicht solied ouderwets', stukken van moderne schrijvers, o.a. uit *De Kleine Johannes*, misbruikt worden om de 'vereiste werkwoordsvormen' te leren schrijven, en stelt de vraag: *Moet dat*? Ook ons komt het voor, dat we hier te doen hebben met een geheel averechts 'kompromis tussen oud en nieuw', een schijnbare en doelleze 'opfrissing' van dode leerstof.

C.D.V.

De voorgeschiedenis van ons alfabet.[1)]

Onder de de mens aangeboren eigenschappen neemt een eerste plaats in 't vermogen, de lust, de behoefte om na te tekenen wat hij ziet. Dat is een uiting van het nabootsingsinstinkt, dat ook alle dieren bezitten, maar een uiting die reeds het bestaan van een bepaalde kijk op de dingen noodzakelik maakt; want, om een tekening te maken moet men zekere trekken veronachtzamen en slechts zijn aandacht vestigen op één zijde van het voorwerp. Deze kunst van afbeelden is zo oud als de mens zelf. Reeds in de eerste tijdperken van menselik bestaan vindt men beenderen en geweien van rendieren versierd met tekeningen die dieren of voorwerpen voorstellen, ja een enkele maal al met bepaalde tafrelen.

Wat de verbeelding trof gaf men weer: mensen en dieren eerst; dan uitvoeriger: jachttafrelen, visvangsten, offerplechtigheden enz. Maar weldra komt de behoefte, door optekening de herinnering te bewaren aan bepaalde mensen, aan een bepaalde koning, aan een bepaalde slag - we naderen de figuratieve inskripties, zoals die o.a. bewaard zijn gebleven van Indianenstammen in Noord-Amerika. De volgende inskriptie b.v. is gevonden. Het tafreel vertoont bovenaan 5 primitieve voorstellingen van kano's met kleine uitsteekseltjes er boven uit, 51 in getal: de bemanning; achter de eerste kano een

1) De hoofdinhoud van een voordracht, in het begin van dit jaar voor de leden van de ‘Akademie van beeldende kunsten en techniese wetenschappen’ te Rotterdam gehouden, vindt men in de volgende bijdrage - waarin de voordrachtsvorm behouden is - terug. Aan het wel wat verouderde boek van H. NOEL HUMPHREYS, *The origin and progress of the art of writing*, London, 1853, dank ik enkele gegevens; veel aan PH. BERGER, *Histoire de l'écriture dans l'antiquité*, Paris, 1891, waaruit zelfs hier en daar wel eens iets vertaald is, en het, vooral om de Bildertafeln met afbeeldingen van verschillende soorten van ideografieën zo interessante boek van TH.W. DANZEL, *Die Anfänge der Schrift*, Leipzig, 1912, dat ook door zijn hoofdstukken met kort saamgevatte inhoud en uitvoerige bronnenopgaven in de noten, voor degenen die verder in deze dingen willen doordringen zo'n uitstekende inleiding is. Afbeeldingen van alle bestaande alfabetten geeft CARL FAULMANN, *Das Buch der Schrift*, Wien, 1878.

vogel. Daaronder een man op een paard, een grote vogel daarvoor, een schildpad er achter, gevolgd door drie evenwijdige golflijnen met drie kogels tussen de uiteinden van die lijnen; onder dat alles een panter en een slang. Men leze de voorstelling aldus: 5 kano's, samen 51 mensen bevattend, gaan op expeditie uit; de eerste kano is gekommandeerd door een hoofdman, voorgesteld door diens symbool: de vogel achter het eerste vaartuig. De tocht over 't water - de drie evenwijdige golflijnen - duurde 3 dagen - de drie kogels tussen de uiteinden van de golflijnen. De landing is voorgesteld door de landschildpad. De man op 't paard met 't wapen in de hand duidt aan dat hier sprake is van een krijgsonderneming, en de vogel voor het paard, een arend, is het symbool van de moed. De panter en de slang aan de voet van 't tafreel zijn de beide machtige génieën die de onderneming begunstigen.

Deze en dergelijke voorstellingen zijn niet het eigendom geweest van *bepaalde* volksstammen; men vindt ze de hele wereld door bij alle primitieve volken, b.v. ook in de vorm van tatoueren. Dit alles behoort tot het terrein der *piktografie*, afbeelding door middel van tekeningen. Met *schrijven* in onze zin van het woord heeft 't nog weinig of niets te maken. Maar het is een ‘vorstufe’ van 't schrift, een eerste schrede, die gevolgd is door een tweede, welke zich als 't ware vanzelf er uit ontwikkeld heeft, de *ideografie*, het begrippenschrift, zo genoemd, omdat de voorstellingen bij degeen die ze ziet dadelik een bepaald begrip te voorschijn willen roepen, en een derde, de allerbelangrijkste schrede, het *fonetiese schrift*, waarin een teken eerst een letter*greep* aanduidt, een klankengroep dus, maar waaruit zich ten slotte weer een nog zuiverder fonetiese schrijverij ontwikkeld heeft waarin elke afzonderlike klank, dus elke klinker en elke medeklinker, wordt voorgesteld door een eigen teken.

Voornamelik aan de hand van het schrift van dat merkwaardige volk der oudheid dat elke bestudeerder van zijn geschiedenis telkens opnieuw in verbazing brengt over zo hoog een trap van beschaving in zo overlang geleden tijden, aan de hand van het schrift der Egyptenaren, dat nagenoeg zeker het Urbild van ons hedendaagse geweest is, en dat, eigenaardig, tot in de dagen van zijn hoogste ontwikkeling in zijn geschreven monumenten de primitiefste vormen bewaard heeft naast de meest ontwikkelde, dat m.a.w. in zijn inskripties zowel piktografie als ideografie en foneties schrift te zien geeft, voornamelik aan de hand der hiëroglyfen hoop ik u te doen zien hoe 't fonetiese schrijven door en naast 't ideografiese, zich uit 't piktografiese ontwikkeld heeft.

CHAMPOLLION, de bekende ontsijferaar van de steen van Rosette, die de sleutel werd die toegang gaf tot de kennis van de oude Egyptiese literatuur, verdeelde de hiëroglyfen in de volgende drie soorten:

1. figuratieve,
2. symboliese,
3. fonetiese tekens.

De figuratieve zijn die welke 't voorwerp, waarvan zij de meer of minder volledige aanduiding geven, zelf afbeelden: de maan - een schijf met een halve cirkel er onder; een berg - een verhevenheid met aan weerszijden een diepte; een slang, een sandaal, een spiegel, een bloem, enz.

De symboliese tekens dienen voornamelik om abstrakte begrippen weer te geven, die men niet anders kan voorstellen dan door middel van overeengekomen of allegoriese figuren. Het zijn dus in de regel figuratieve tekens die hun oorspronkelike zin verloren hebben. Een man op de knieën met opgeheven handen betekent dan niet meer: een man op de knieën, maar: aanbidding; een opgehangen lamp of een ster aan de hemel betekenen niet meer wat zij eigenlik voorstellen, maar: nacht, of: duisternis.

Dikwels is 't verband tussen begrip en teken ver te zoeken: nu eens zijn de symbolen ontstaan door de oorzaak voor 't gevolg te nemen, b.v. de zonneschijf stelt voor 't begrip: dag, dan weer zijn ze door overdracht ontstaan: zo stelt een bij de koning voor, de dikke kop van een kikvorsenjong: honderdduizenden; in een derde geval heeft men kompleet met raadsels te doen, d.w.z. met overdracht waarin het verband tussen teken en begrip zeer ver verwijderd, ja zelfs absoluut konventioneel is: de veer van de struisvogel verbeeldt de rechtvaardigheid, omdat alle veren van de vleugels van deze vogel gelijk zijn. Eindelik nog kan een zelfde teken verschillende *kategorieën* van symbolen het aanzijn geven: zo gaat het oog achtereenvolgens betekenen: het gezicht, dan: de waakzaamheid, dan: de kennis.

Dikwels houdt het teken zijn gehele oorspronkelike vorm, maar dan ook weer geeft men maar een stuk ervan, het stuk waar 't op aankomt, m.a.w. men neemt een deel van het geheel en stelt een os voor alleen door de ossekop, het begrip: strijd, door twee menselike armen waarvan de een 'n schild, de ander 'n speer vasthoudt, het begrip: vooruitgang, door twee menselike benen die naar links marcheren, het begrip: achteruitgang, door benen die naar rechts wandelen.

In dit opzicht lijkt het Egyptiese volkomen op alle andere ideografiese schriftsoorten, het Assyriese, het Chinese, het Mexikaanse en nog een paar die ik straks noem. 't Zeer belangrijke punt waarin

het van deze verschilt en ze vooruit is, is dit, dat het, *foneties* wordend, niet is blijven staan bij, ja, haast niet eens begonnen is met letter*greep*schrift, maar bijna onmiddellik het eindpunt bereikt heeft: *letterschrift*, m.a.w. dat het er zeer vroeg in geslaagd is het middel te vinden om elke afzonderlike klank door een afzonderlik teken aan te duiden.

Om de betekenis hiervan goed te doen verstaan en te doen zien op welk een hoge trap van ontwikkeling de Egyptenaren ook ten aanzien van de kunst van schrijven stonden 3000 jaar voor onze jaartelling, bepaal ik eerst uw aandacht bij die fonetiese schriften die over 't lettergreepschrift òf in 't geheel niet zijn heengekomen òf eerst eeuwen nadat de Egyptenaren reeds het punt bereikt hadden waarop wij 20ste eeuwers nog altijd staan.

Voorop het Mexikaanse hiëroglyfenschrift zoals de Spanjaarden 't in 't begin van de 16de eeuw bij hun verovering van Mexiko vonden.

In de verhalen die de Mexikanen optekenden om ze om één of andere reden voor het nageslacht te bewaren, was natuurlik vanzelf ook veelal sprake van een vorst, een opperhoofd, onder wiens leiding een onderneming plaats had. 't Begrip: vorst, was natuurlik wel op een of andere wijze door een beeld weer te geven. Maar de behoefte ontstond op te tekenen onder welke vorst in 't biezonder deze of die gebeurtenis had plaats gevonden, om een eigennaam weer te geven dus. Men vond er dit op, dat men de namen schreef door middel van tekens die eigenlik de aanduiding waren van andere voorwerpen, waarvan de klank zowat met die van de eigennaam die men schrijven wilde overeenkwam, waarbij men op de geheel verschillende zin niet lette. Echt rebus-schrift dus, maar rebus-schrift dat maar ten naastenbij goed was. Toch: *schrift*, want hier is sprake van tekens die gelezen kunnen worden.

Met het geven van Mexikaanse voorbeelden ter illustratie van het hier gezegde, zou ik u niet ophouden en eenvoudig zeggen: de Mexikanen deden dus wat Nederlanders doen als zij de naam van de stad Leiden afbeelden door eerst een lei te tekenen en dan een denneboom, als zij de eigennaam Karel op schrift weergeven door een kar en een el, was het niet dat er sprake is van een eigenaardigheid, die we straks bij de Assyriërs en bij andere volken terug zullen vinden en die de wezenlike grondvorm is waaruit het letterschrift ontstaan is. De voorbeelden Leiden en Karel n.l. zijn veel te volmaakt, veel te af; zo precies namen de Mexikanen 't niet. Als een vaas bij hun comitl heet, dan gebruiken zij 't beeld van de vaas niet in eigennamen waarin het hele woord comitl voorkomt, maar

ook voor de lettergreep co alleen. Om bij mijn Nederlandse voorbeeld Karel te blijven: het beeld van de kar zouden Mexikanen niet alleen gebruikt hebben voor woorden als Karel, karper, karpet enz., maar evengoed voor de eerste lettergreep van kapitein, kapitool enz. Mollig zouden zij, wat de eerste lettergreep betreft, wel afgebeeld hebben met de tekening van een mol; maar als ze mogelik moesten schrijven zouden ze wellicht ook voor die eerste lettergreep mo het teken van de mol genomen hebben. En zo gaat een beeld, een afbeelding - dus een slang of een pijl of wat ook - bij de Mexikanen ten slotte alleen maar de eerste lettergreep vertegenwoordigen van het woord dat zij oorspronkelik aanduidt. Zo is dus de molen niet meer de aanduiding van molen, maar van mo; de man met pijl en boog gewapend is niet meer: jager, maar ja, enz.

Zoals ik zei: deze pogingen van foneties schrift zijn 't eerst toegepast op eigennamen. En, wel merkwaardig, het Egyptiese fonetiese schrift is evenzo ontstaan, ook begonnen met het willen schrijven van eigennamen.

't Spreekt vanzelf dat 't noch bij Mexikanen noch bij Egyptenaren gebleven is bij 't schrijven van eigennamen, maar dat de vondst, eenmaal gedaan, weldra op alle woorden werd toegepast; het symboliese verdwijnt dan ook meer en meer in de geschreven monumenten die ons uit Mexiko zijn overgeleverd en maakt, naarmate we verder komen in de tijdrekening, plaats voor een nagenoeg uitsluitend lettergreepschrift.

Ongetwijfeld zou dit begaafde volk er te eniger tijd in geslaagd zijn uit het lettergreepschrift het letterschrift los te maken, dus met de molen, niet meer de letter*greep* mo, maar alleen de letter m te verbeelden, enz., had niet de invasie van de Spanjaarden juist in deze tijd van literaire ontwikkeling plaats gegrepen en hadden ruw geweld, onoordeelkundig optreden, bekrompenheid en taktloze bekeringsijver, die van de inval het gevolg waren, aan heel deze kultuur niet met één slag de dood toegebracht.

Waar de Mexikanen niet meer aan toe gekomen zijn, dat hebben de Egyptenaren wel bereikt. Zij zijn bij 't lettergreepschrift niet blijven staan, maar er spoedig in geslaagd het schrijven met afzonderlike tekens voor elke afzonderlike klank hieruit los te maken.

Voor wij de Egyptenaren echter in deze ontwikkeling volgen eerst nog een enkel woord over een ander merkwaardig volk van de oude wereld, dat enkele duizende jaren voor 't begin van onze jaartelling het lettergreepschrift vond en toepaste en - nooit verder kwam - de Chinezen.

In principe komt de Chinese manier van schrijven zeer veel overeen met de Mexikaanse. Het begin is ook hier: de afbeelding van voorwerpen. De zon werd voorgesteld door een schijf, de maan door een sikkel; maar het penseel waarmee gewerkt werd, en dat zich slecht leent tot het maken van ronde vormen, was oorzaak dat alle ronde vormen vierkant gemaakt werden. Uit deze afbeeldingen ontwikkelden zich de ideogrammen zoals we dat ook bij de Egyptenaren gezien hebben: een oog = waakzaamheid, een hart = liefde, enz.

In elk ideografies systeem is het aantal tekens begrijpelikerwijs beperkt uit hoofde van de verwarring die er ongetwijfeld ontstaan zou als ze talrijk waren. Niet waar, de dubbele, soms drie- of vierdubbele betekenis van een bepaald teken, zoals we dat demonstreerden aan de Egyptiese afbeelding van het oog, die zowel gezicht als waakzaamheid als kennis kon betekenen, is wel te onthouden bij een beperkt aantal afbeeldingen, maar niet, als men er duizende heeft. De Chinezen hadden dan ook, zegt men, uit vrees voor verwarring, het aantal ideogrammen beperkt tot 200. Maar een taal bestaat uit meer dan 200 begrippen. Om in 't tekort te voorzien maakten zij gekombineerde tekens, in deze trant: de zon en de maan samen afgebeeld vertegenwoordigen het begrip: schitteren; de afbeelding voor: hoofd, en voor het begrip: beweging, samen genomen dus betekenend: hoofd in beweging, werd het teken voor: verstand. De verenigde afbeeldingen van: vrouw, en: kind, kregen de betekenis van: beminnen; medelijdend zijn verbeeldde men door een hart met twee horizontale strepen er boven, twee om uiting te geven aan het begrip: het leed voelen van een ander, van een tweede hart.

Maar 't aantal begrippen dat men op deze manier kon aanduiden was nog te gering en het, bij u allen bekende, toch al gekompliceerde van de Chinese tekens was een reden om de ingewikkeldheid door voortdurende samenstelling niet nog groter te maken. Toen vonden de Chinezen, als de Mexikanen en de Egyptenaren, de rebus-aanduiding - en bleven daar tot op de huidige dag bij. Elk teken dat vroeger een voorwerp of een begrip aanduidde, werd voortaan alleen gebruikt voor een bepaalde klankengroep. Een Hollands voorbeeld verduidelike dit weer. Voor de aanduiding van het begrip: licht, de tegenstelling van duisternis, zal men b.v. genomen hebben de zonneschijf. Maar toen men de rebus-manier ging toepassen deed diezelfde zonneschijf dienst voor alle aanduidingen van het woord licht in welke betekenis ook; dus licht, tegenstelling van duisternis, de zonneschijf; licht = niet zwaar: de zonneschijf; licht van kleur: de zonneschijf; hij ligt te bed, de zonneschijf.

Dat deze rebus-aanduiding in China tot zo grote ontwikkeling kwam wordt begrijpeliker voor wie weet dat het Chinees enkel bestaat uit eenlettergrepige woorden. 2000 jaar voor het begin van onze jaartelling had het Chinees het standpunt bereikt waarop het is blijven staan en dat ons, die het vermogen bezitten om met maar 26 tekens duizende en tienduizende woorden te kunnen schrijven, zo vreemd voorkomt: dat voor elk woord een vast teken bestaat. Hoe meer van die tekens een Chinees in z'n hoofd heeft, hoe meer hij kan schrijven en hoe zeldzamer 't voor ons zo moeielik in te denken geval zal voorkomen, dat hij in z'n korrespondentie een niet alledaags woord wil gebruiken, maar van zijn voornemen moet afstappen omdat hij 't teken voor dat woord niet kent. Er zijn ruim 20,000 Chinese tekens.

Nog altijd keer ik niet tot de Egyptenaren terug, maar vraag eerst uw aandacht voor het spijkerschrift der Assyriërs en Babyloniërs, dat de Fransen met een betere term dan wij écriture cunéiforme noemen. Immers, op een wig meer dan op een spijker lijken die eigenaardige tekens van het volk dat in de streek van Euphraat en Tigris woonde.

Ik bereik daarmede een tweeledig doel. In de eerste plaats wordt *uw* opmerkzaamheid gevestigd op een vierde schrift der oudheid dat 't tot een vrij hoge trap van ontwikkeling bracht, in de tweede plaats heb *ik* gelegenheid aan telkens een ander schrift der ouden te demonstreren hoe de wegen waarlangs men tot schrijven gekomen is overal nagenoeg dezelfde zijn geweest, maar ook, hoe al die oude volken, met uitzondering van de Egyptenaren, er niet in geslaagd zijn over 't dode punt heen te komen, m.a.w. het niet verder hebben kunnen brengen dan de letter*greep* en de *letter* niet hebben kunnen bereiken. Met meer respekt nog voor 't Egyptiese vernuft zal dit ons vervullen. Maar tegelijk toch ook weer met verwondering over 't onvolmaakte dezer aarde, 'als we zullen konstateren wat straks reeds even werd aangestipt: dat het volk dat deze reuzenschrede vooruit deed, in z'n schriftelike monumenten toch niet van de vondst, eenmaal gedaan, bij uitsluiting gebruik maakte, maar letter*greep*schrift soms nog toepaste niet alleen, doch zelfs ook ideogrammen, ja piktogrammen nog gebruikte.

Echt lettergreepschrift vinden we bij de Assyriërs en Babyloniërs. Moesten die, om maar weer een Nederlands voorbeeld te gebruiken, de woorden schrijven: lade, leder, loterij, dan kwam niet telkens diezelfde l terug, in het eerste woord gevolgd door een a, in 't tweede door een e, in 't derde door een o, maar er was een apart teken voor de hele lettergreep la, een ander voor de hele lettergreep le, een derde voor de hele lettergreep lo.

Met dit voorbeeld mag de vraag, wat we onder lettergreepschrift verstaan, voor voldoende toegelicht beschouwd worden en kunnen nu verder enkele woorden gewijd aan het spijkerschrift der Mesopotamiese volken.

Van huis uit was het spijkerschrift ideografies schrift; maar al vroeg is 't voor 't grootste gedeelte lettergreepschrift geworden en maakt het van ideogrammen haast geen ander gebruik meer dan voor eigennamen. Van het Chinees verschilt 't in één essentiëel punt: terwijl de Chinese taal, uit monosyllaben alleen bestaande, voor al haar vormen afzonderlike tekens schiep, heeft het Assyries (als alle Semietiese talen, een taal met buigingsvormen, waarin de woorden uit meer dan één lettergreep kunnen bestaan) toen het de oorspronkelike ideogrammen tot fonetiese tekens ging maken, aan elk teken niet de waarde gegeven van het hele woord, maar, bij meerlettergrepigen, de waarde van de eerste syllabe van het woord, op ongeveer dezelfde wijze als de Mexikanen het deden.

Zo kreeg men tekens oorspronkelik wel alleen voor de enkelvoudige lettergrepen, bestaande uit één medeklinker en één klinker, maar weldra toch ook voor de meer samengestelde van één klinker met verscheidene medeklinkers. De laatste kon men echter - en dat doet wel zien dat we hier te doen hebben met een schrijverij nog in de kinderschoenen - oplossen, de moeielikheid herleiden tot twee makkelikheden, m.a.w. van de ingewikkelde lettergreep er twee maken, waarvan de tweede altijd begon met de klinker waarop de eerste eindigde. Zo kon het woord korst b.v. aldus geschreven worden: ko + orst; golf aldus go + olf. Maar ook, met een apart teken voor heel de lettergreep, ineens: korst, golf. En wie zal zeggen of men bij voortgezet onderzoek in Assyriese teksten te eniger tijd niet eens hier en daar de vondst zal doen van letterschrift, dus van afzonderlike tekens voor elke afzonderlike klinker en medeklinker.

Egypties, Mexikaans, Chinees, Assyries hielden ons voor korter of langer tijd bezig. 't Egypties, ons uitgangspunt, blijft nog altijd het punt waartoe we ook weer moeten terugkeren. Maar nu deze vier toch al genoemd zijn, is 't hier wel de plaats om nu tegelijk ook maar de beide andere schriften te noemen die met de vier genoemde het zestal vormen, waarvan men aanneemt dat ze onafhankelik van elkaar ontstaan zijn. Over die twee nog resterende kan ik kort zijn om de eenvoudige reden dat er nog weinig van bekend is. Het is het Hittitiese schrift en dat der oude Kretensers, van welk laatste de ontdekking hoogstens nog maar tot voor een tiental jaren teruggaat.

De Hittieten, één van de voornaamste Kananese volkstammen, de Khéta's of Khiti uit de Egyptiese teksten, bewoonden een gedeelte van de kust van Syrië voordat de Hebreën daar hun inval deden. Zij schijnen gedurende een zekere periode een belangrijke rol gespeeld te hebben in de geschiedenis van dat deel van Azië. De Hittitiese hiëroglyfen zijn tekens van vrij grote afmetingen, wier oorsprong nog duidelik te herkennen is; koppen van allerlei soorten van dieren - buffels, hazen, rammen, vogels - verder armen, benen, pijlen, lansen, enz. zijn er duidelik in te herkennen. Ook symboliese tekens komen voor.

Met de ontsijfering ervan is men nog pas aan 't begin; maar dit merkwaardige heeft de bestudering van 't Hittitiese schrift toch al reeds opgeleverd, dat men er vrij zeker van is hier de oorsprong te moeten zoeken van het schrift van Cyprus, waarvan de zonderlinge tekens, die men vroeger tot geen der bekende schriftsoorten kon terugbrengen, lange tijd voor onderzoekers een onbegrijpelik raadsel zijn geweest.

Misschien nog iets minder dan van 't Hittities valt te zeggen van het schrift der oude Kretensers.[1)] Het aantal der tot nu toe ontdekte tekens bedraagt 135. Enige daarvan herinneren sterk aan Egyptiese. Voor een deel mag die overeenkomst toegeschreven worden aan een algemeen menselike aanleg die overal dezelfde is. In een paar gevallen wijzen specifiek Egyptiese vormen met zekerheid op invloeden uit de Nijllanden. Toch staat vast dat het Oud-Kretensies een zelfstandig ontstaan schrift is, al mag dan ook 't een en ander ontleend zijn. In hoever dit schrift foneties, in hoeverre 't nog ideografies was, daaromtrent bestaan nog maar vermoedens.

Dat vier van de zes genoemde onafhankelike schriftsoorten ontstaan zijn in landen niet ver van elkaar gelegen: Egypte, Kreta, Assyrië, Syrië, geeft te denken. Wie weet wat voortgezet onderzoek naar allereerste oorsprong bij steeds meerdere vondsten ten slotte nog voor verrassende resultaten zal geven.

1) Over Kretensies spreekt BERGER niet - kon hij ook in 1891 nog niet spreken. DANZEL behandelt het op blz. 185-187 van zijn boek. EVANS is de Engelse geleerde die zich met de ontsijfering van deze tekens bezighoudt - een studie, met belangstelling gevolgd ook door diegenen die verwantschap aannemen tussen de Kretensiese kultuur en die van de Etrusken, en daarom ook van de ontsijfering van de Kretensiese tekens licht verwachten voor het Etruskies, de merkwaardige taal die men lezen kan omdat de schrift*tekens* bekend zijn, zonder dat men er tot nog toe in geslaagd is de *zin* der woorden te ontraadselen.

Wat 't Mexikaans betreft - zeer syntheties aangelegde naturen zullen misschien wijzen op de telkens weer door historici opgeworpen vraag of de Phoeniciërs in Mexiko zijn geweest, en in verband daarmee op de mogelikheid dat 't Mexikaanse schrift ten slotte misschien zal blijken ook niet autochthoon te zijn geweest; ja zelfs de ‘bodenständigkeit’ betwijfelen van 't Chinees, waar 't Koreaans en de Siberiese schriften zeer waarschijnlik Phoenicies van oorsprong zijn. Wij laten dit zoeken naar eenheid over aan de liefhebbers en gaan de ontwikkeling van onze schrijfkunst verder weer na bij de Egyptenaren.

We lieten ze in de steek na de mededeling dat dit volk niet is blijven staan bij, ja haast niet eens begonnen is met lettergreepschrift, maar bijna onmiddellik het eindpunt heeft bereikt: letterschrift; er, m.a.w. zeer vroeg in geslaagd is voor elke afzonderlike klank een afzonderlik teken te vinden. En dat heeft het bereikt door maar één stap verder te gaan dan Mexikanen en Assyriërs. Die zeiden: als ik het beeld van de leeuw gebruik, bedoel ik daarmede niet meer het hele woord voor leeuw, labo, maar alleen de eerste lettergreep ervan. Maar de Egyptenaar zei: als ik het beeld van de leeuw, labo gebruik, bedoel ik daarmee niet de eerste lettergreep la, maar alleen de allereerste letter ervan l.

Hier staan we aan 't begin en tegelijkertijd toch ook in zekere zin aan 't eind van ons hele letterschrift. Want, al vertoont onze hedendaagse letter L in de verste verte geen spoor meer van de leeuw die hem 't aanzijn gaf, ik vertrouw dat u mij op mijn woord geloven zult als ik u zeg dat hij er toch uit ontstaan is.[1)] De arend, in 't Egypties ahom, betekende niet meer die vogel zelf, maar alleen de letter A, waarmee de naam van de vogel begon.

Wonderlik nu toch dat de Egyptenaren, na zo'n geweldige vondst gedaan te hebben, er zich voortaan niet uitsluitend van bedienden! En toch hebben zij dat niet gedaan. Naast 't alfabet - men merke op, dat nu voor 't eerst dit woord genoemd wordt omdat er nu voor 't eerst sprake van kan zijn - zijn zij, we zagen 't reeds, nog een groot aantal lettergreeptekens, ja piktogrammen soms nog blijven gebruiken.

Het hiëroglyfenschrift, het heilige schrift der Egyptenaren, heeft

1) In zijn ‘Zielkundig-historische inleiding ter algemeene en Nederlandsche taalkennis’, Haarlem, 1871, heeft reeds VAN VLOTEN deze ontwikkeling door illustraties verduidelikt op een, tegenover de titelpagina afgedrukte ‘vergelijkende lettertafel naar BRUGSCH’, waarop hij naast elkaar zette: Hiëroglyfies, Demoties, Phoenicies, Grieks (in ouder en jonger vorm) en Latijns letterschrift.

bestaan zo lang als het Egyptiese rijk bestaan heeft: tot aan de eerste eeuw van onze Christelike jaartelling. Maar naast de hiëroglyfen ontstond, 2000 jaar voor onze jaartelling, een ander, een soort lopend schrift, het hiëratiese.

Teksten in hiëroglyfen schrijven was een tijdrovend werk. Want niet alleen had men b.v. een hele vogel te tekenen of een leeuw of een vijver. Maar wie de zaak in de perfektie wilde afmaken gaf zo'n vogel ook een rode snavel, rode of grauwe poten, al naarmate de gerepresenteerde in de werkelikheid bezat. Straks heb ik uw goedgelovigheid ingeroepen voor mijn bewering dat onze l werkelik uit 't beeld van de leeuw ontstaan is. U zoudt me die nog eerder schenken als ik u kon laten zien hoe de l in 't hiëratiese schrift al niets meer op een leeuw lijkt, en het teken voor de a al aardig wat meer lijkt op onze a dan op de vogel waaruit hij ontstaan is.

Terwijl nu het monumentale hiëroglyfenschrift tot aan 't eind toe zijn oorspronkelike vormen bewaarde, veranderde het hiëratiese, volgens de wet van alle kursieve schriften, meer en meer. Maar tegelijkertijd ook koos het één vaste richting. Terwijl toch het hiëroglyfenschrift nu eens van rechts naar links, dan weer van links naar rechts geschreven werd, werden de hiëratiese tekens onveranderlik van rechts naar links, dus juist omgekeerd als bij ons, geschreven.

Te moeielik om te schrijven en te tijdrovend bleken ten slotte ook nog de hiëratiese figuren, en een derde soort schrift, het zogenaamde demotiese, ontstond ± 1000 v. Chr. (tussen de 21ste en 25ste dynastie), voortgekomen uit het hiëratiese. Het werd 't schrift voor de korrespondentie, 't schrift van het dageliks leven, met uitsluiting van de beide andere.

Zo hebben we dus het eenvoudige ideogram gezien als oorsprong van het Egyptiese schrift, en hieruit, door het lettergreepschrift en allerlei transformaties heen, de afzonderlike tekens voor elke afzonderlike klank zien ontstaan. Dit laatste was 't noodzakelik gevolg van de ontwikkeling der taal die, door de aldoor veranderende buigingen der woorden, zich niet meer kon tevreden stellen met ideogrammen niet alleen, maar ook niet meer met een syllabies schrift. Van het ogenblik af waarop een teken, foneties beschouwd, niet meer een woord in z'n geheel aanduidde, zoals in 't Chinees, maar alleen een deel van een woord, moest men er noodzakelik en vanzelf toe komen nog meer te vereenvoudigen, aan elk teken de waarde te geven van één klank, en de ideografie geheel overboord te werpen. Ik zeide 't u reeds: tot dit laatste, tot zover hebben de Egyptenaren het niet weten te brengen; ze zijn aan hun hiëroglyfen blijven hangen en

er niet in geslaagd het alfabet, dat zij er wel in *bespeurd* hadden, er *geheel* en voor goed uit los te maken. De volmaking dezer schepping, één van de grootste en meest diepgaande van het menselik genie, bleef weggelegd voor een ander ras der oudheid: de Semieten.

Piktografie, ideografie, syllabies schrift bij verschillende volken der oudheid hielden ons tot dusver bezig. Nu de Egyptenaren ons hebben doen zien hoe het alfabet zich uit deze oervormen ontwikkeld heeft, kunnen we die vormen zelf verder laten rusten en vraag ik nog enkele ogenblikken uw aandacht voor de verdere ontwikkeling van dat alfabet.

Op een tijdstip dat we niet met absolute zekerheid kunnen bepalen, maar dat waarschijnlik opklimt tot ongeveer 1500 voor het begin van onze jaartelling, de tijd van Mozes dus, heeft 't alfabet zijn intrede gedaan op de kust van Syrië. Met zekerheid is wederom niet te zeggen of 't de Phoeniciërs, de Syriërs of de Hebreën zijn geweest die 't 't eerst toepasten. Zeker is wel dat 't is voortgekomen uit de groep van Kananese stammen die met Egypte in dageliks handelsverkeer waren.

Gelooft men - en er is veel voor dat geloof te zeggen - dat het alfabet, als alle grote ontdekkingen, zijn oorsprong te danken heeft aan behoeften van 't dageliks leven, aan commerciële behoeften, die een eenvoudig, makkelik toe te passen schrift eisten, dan is er een reden te meer om 't vaderschap toe te kennen aan het handelsvolk der oudheid bij uitnemendheid, de Phoeniciërs. Ook kon het alfabet niet ontstaan bij een volk dat reeds een lange literaire traditie achter zich had; want zo'n volk zou zich bediend hebben en hebben blijven bedienen van zijn oorspronkelike schrijfmethode - zij 't dan ook met modifikaties. En ten slotte moest 't alfabet wel tot ontwikkeling komen juist bij een volk dat klinkers weinig telde en dus geneigd was om een konsonantteken te fabriceren uit een teken dat oorspronkelik een konsonant + een klinker voorstelde.

Dat het Phoeniciese alfabet uit de Egyptiese tekens is voortgekomen staat vrijwel vast, al worden er altijd nog verdedigers gevonden van de mening dat het uit de spijkerschrifttekens ontstaan is. *Hoe* de ontlening heeft plaats gehad is nog niet volkomen opgehelderd, omdat tussenvormen ten enenmale ontbreken. De meest vigerende opvatting van de geleerden die zich met de kwestie bezighouden is deze, dat de Phoeniciërs de vormen van hun 22 letters ontleend hebben aan 't kursieve, dat is 't hiëratiese schrift der Egyptenaren en dat hun alfabet van de oorsprong af dadelik zijn definitieve vormen en vol-

tooiing heeft gekregen. Wat van dit alles waar zij: dat het ontstaan van alfabet uit hiëroglyfen niet zo ineens gegaan en niet zo eenvoudig is geweest als men lange tijd wel geloofd heeft, lijkt wel zeker.

We kennen de Phoeniciese lettertekens in hun oudste vorm uit een inskriptie van het jaar 895 voor Christus. Zoals ze op die inskriptie voorkomen verschillen ze nog al wat van onze hedendaagse, wat te minder te verwonderen is, als men bedenkt dat de Phoeniciërs de tekens net andersom schreven dan wij - waarover later bij 't Grieks.

Eerst dient een enkel woord gezegd te worden over de namen die de Phoeniciërs aan de lettertekens gegeven hebben en die iedereen kent uit de 119^{e} en andere psalmen waarvan het eerste vers of een gehele strofe met een letter van het alfabet begint, een letter waarvan de bijbelvertalers de originele benaming in de vertaling hebben behouden: aleph, beth, gimel, daleth enz., en waarvan wij die van de beide eerste letters, in Griekse vertolking, behouden hebben om alle letters gezamenlik aan te duiden: het alpha-beth.

Die namen leren ons, zoals men lange tijd wel geloofd heeft, niets omtrent de oorsprong van de letters; het zijn gewilde verklaringen teruggaande op toevallige gelijkenissen. Men heeft eenvoudig de methode gevolgd die nog heden ten dage bij 't onderwijs in de eerste beginselen aan jonge kinderen gegeven, in zwang is: de namen der letters te doen onthouden door ze te verbinden aan de namen van bekende dieren, voorwerpen, enz., die met diezelfde letter beginnen; dus: a is een aapje, b is de bakker, enz., alleen met dit verschil, dat de Phoeniciërs namen van voorwerpen enz. kozen die op de vorm van de letter altans zo ongeveer leken.

Zo zat er in de toenmalige vorm van de a wel iets van een ossekop - wat aleph betekent; er was inderdaad wel overeenkomst tussen de d en de deur van een tent, die daleth heette, tussen de l en een angel, in 't Phoenicies lamed, enz. De betekenis van de namen van 6 der 22 letters is verloren gegaan.

22 letters. Daar waren er bij die ons alfabet nu niet meer heeft, b.v. het aparte teken voor de th, daar waren er niet bij, die ons alfabet nu wèl heeft.

Uit deze 22 tekens zijn alle alfabetten voortgekomen, hoe verschillend tans ook in uiterlik, die over de hele wereld verspreid zijn. Dit feit - in 't algemeen al wel lang bekend, altans vermoed - is tegenwoordig voldingend bewezen, niet alleen voor 't Grieks-Italiese schrift, dat 't aanzijn heeft gegeven aan alle Europese alfabetten, maar ook voor alle Semitiese schriften, van 't Aramees en Hebreeuws af tot aan 't Syries en Arabies toe. Ja ook 't Himyarities, 't schrift

van 't voormalige rijk van Saba, ten zuiden van Arabië, en 't Ethiopies, zo goed als alle schriften van Centraal-Azië, het Zend en Pehlvi, danken, met het schrift van Voor-Indië, het Devanagari, waaruit weer alle schrijfmethodes van Zuid-Azië zijn voortgekomen, hun oorsprong aan 't Phoenicies.

Het spreekt vanzelf dat er niet aan te denken valt over al deze alfabetten te spreken. De namen werden slechts genoemd om u een denkbeeld te geven van de grote uitgestrektheid van 't terrein, dat het Phoeniciese alfabet voor zich heeft opgeëist.

Zelfs over de Hebreeuwse vormen, hoe interessant ook, moet gezwegen en mijn taak voor afgelopen beschouwd worden als ik u nog gewezen heb op de modifikaties die de Grieken in het Phoeniciese alfabet hebben gebracht, en op die, welke de Latijnen weer in 't Griekse maakten. Heeft 't dan eindelik bij en door de Latijnen zijn definitieve afwerking gekregen, dan wordt 't door geheel West-Europa overgenomen en is en blijft het alfabet zoals wij 't in z'n tegenwoordige gedaante kennen.

Drie wezenlike veranderingen hebben de Grieken in de Phoeniciese lettertekens aangebracht. Ze hebben ze ten eerste omgekeerd, ten tweede een beter model gegeven, 'k zou willen zeggen: de vormen gefatsoeneerd en recht gezet, ten derde de klinkers er uit los en er bij gemaakt. De redenen voor deze drievoudige transformatie moet men zoeken in de artistieke zin van de Grieken enerzijds en anderzijds in hun zucht naar duidelikheid, die zich niet kon tevreden stellen met een schrift dat uitsluitend bestond uit aanduidingen voor medeklinkers.

De Grieken hebben 't alfabet omgekeerd. Bij de Phoeniciërs en in de oudste Griekse teksten vindt men b.v. de beide rondingen van de hoofdletter B niet rechts maar links van het staafje, de beide poten van de K eveneens niet rechts, maar links ervan, enz.

Hun zin voor regelmaat bracht de Grieken er vervolgens toe niet meer hun opschriften op monumenten met de omtrekken van het monument te doen meegaan, waardoor natuurlik een golvend schrift ontstond, maar in evenwijdige rijen onder elkaar neer te schrijven. Oorspronkelik hebben zij ook, als de Phoeniciërs en de Joden nog altijd, van rechts naar links geschreven. De tweede phase was het schrijven van rechts naar links op de eerste regel, van links naar rechts op de tweede, weer van rechts naar links op de derde enz. Men noemt deze methode boustrophèdon, d.w.z. te werk gaan als een os bij 't ploegen. Deze manier heeft vrij lang bestaan. Eindelik

ontwikkelde zich hieruit de gewoonte om elke regel van links naar rechts te schrijven, een gewoonte die in alle Europese alfabetten is overgegaan en is blijven bestaan.

Als tweede belangrijke wijziging noemde ik u 't feit dat de Grieken aan de letters een beter model gegeven hebben, ze recht gezet en gelijk gemaakt hebben. Voordat ik hiervan een paar voorbeelden geef mag ik wel eerst een vraag beantwoorden die mogelik reeds hier en daar gerezen is: die Phoeniciese en Griekse letters waren dat nu onze hedendaagse kleine of hoofd-*schrijf*letters of de kleine of hoofd-*druk*letters? Het waren wat tegenwoordig onze hoofdletters zijn in onze gedrukte stukken. Uit die hoofdletters zijn onze kleine drukletters voortgekomen niet alleen, maar ook onze schrijfletters, zowel kleine als grote, ook de schrijfletters die de Duitsers gebruiken, ook de zogenaamde Gotiese letters van hun boeken. Deze processen, alle voortgekomen uit het Latijnse alfabet in de M.E., laat ik hier verder rusten. Zij zouden een verhandeling eisen op zichzelf.

De A van de Phoeniciërs was een, wat wij zouden noemen, op zij gevallen A, waarvan de beide, ook niet geheel gelijke, poten naar rechts uitstaken en de dwarsstreep vertikaal liep. De Grieken zetten de letter op zijn beide benen stevig overeind en maakten van de vertikale streep vanzelf daardoor een horizontale. De Phoeniciese L die ongeveer de vorm had van onze kleine schrijfletter l, met dit verschil dat hij van onderen niet rond maar hoekig was, keerden ze eerst helemaal onderste boven en maakten toen de poten gelijk, zodat de Griekse kapitale L de vorm kreeg van een A waaraan de dwarsstreep ontbreekt, enz.

Maar de allerbelangrijkste schepping was die van de klinkers.

Het Phoeniciese alfabet had ze niet, zeide ik al. Het helder vernuft der Grieken kon zich niet tevreden stellen met zo'n schrijverij van ten naasten bij. Om zich nu van afbeeldingen voor klinkers te voorzien, namen de Grieken een paar tekens voor keelklanken en halve klinkers die in hun taal toch niet voorkwamen. Zo werd het teken van de geaspireerde Phoeniciese ha bij de Grieken dat voor de a, dat voor hé werd voor e bestemd, de j werd i, de aïn o. Van het v-teken dat ze konden missen omdat er al een ander voor was - op dezelfde manier als voor onze behoeften (behalve dan in de verbinding ch) de c geheel gemist kon worden omdat de beide funkties van dit teken volmaakt weergegeven worden door de k en de s - maakten ze het teken voor de u. In later tijd kwamen de lange e en de lange o daar nog bij, en toen was het klinkerstel kompleet.

Een paar veranderingen van minder gewicht in het medeklinker-

stelsel - sommige Phoeniciese tekens waren voor de behoeften van de Griekse taal overbodig, en in andere behoeften van 't Grieks werd door 't Phoenicies niet voorzien - kwamen daar nog bij. Ik bespreek ze niet alle en bepaal mij tot de mededeling dat 't Grieks uit de bloeitijd 24 tekens had, waarvan er 19 kloppen met tekens in 't onze, 4 aan 't onze vreemd zijn en 7 ontbreken die wij wel hebben, nl. de c, f, j, q, v, w, y.

Zo ging 't Griekse alfabet naar Sicilië, naar Beneden-Italië, zo kwam 't in 't hart van Italië en werd 't alfabet van de Latijnse bevolking. Of 't regelrecht van de Grieken uit Zuid-Italië kwam of door 't Etruskies heen, is nog een open vraag, die hier nu minder ter zake doet, Ons rest nu nog na te gaan hoe 't alfabet aan zijn ‘endgültige’ vorm gekomen is.

Zodra 't Griekse alfabet op Latijnse grond kwam, gingen al dadelik de ph, ch, th en ps er uit, als afzonderlike tekens, wel te verstaan. Toen kwam als aanduiding van de k-klank de c er in, ± 300 voor Chr., omdat de g - bij de uitspraak waarvan men niet denke aan onze Hollandse g, maar aan de Franse, Duitse, Engelse - bezwaarlik langer kon dienen als aanduiding zowel van scherpe als zachte g, nam zijn plaats in na de b, terwijl de g, die aanvankelik op de derde plaats stond, werd ingelast tussen f en h.

De f die in 't Attiese Grieks ontbrak, maar in andere Griekse dialekten wel voorkwam, werd in 't Latijnse alfabet in ere hersteld, evenals de q. De z, in 't Griekse alfabet aanwezig, kwam in 't oudste Latijnse niet voor. Dat hield oorspronkelik op bij de x. Pas in de tijd van Cicero, toen zoveel Griekse woorden 't Latijn overstelpten, werden y en z opgenomen en aan 't eind geplaatst.

Ongeveer bij 't begin van onze jaartelling had 't Latijnse alfabet zijn definitieve voltooiing bereikt en was 't getal van zijn tekens 23. Om tot de 26 van ons alfabet te komen moet men er de j, de v en de w bijvoegen. Tussen i en j enerzijds en u en v anderzijds maakte men geen onderscheid; de w eindelik is een Germaans invoegsel van veel later datum.

Dit Latijnse alfabet nu is door alle volken van Latijnse en van Germaanse stam overgenomen.

Het Griekse alfabet waaruit 't ontstaan is, is na deze grote produktie niet gestorven, maar blijven leven en voorziet nog in de behoeften van het Grieks van deze tijd, dat de oude vormen volkomen bewaard heeft. Maar in die niet alleen; 't heeft bovendien nog het aanzijn gegeven aan twee nieuwe alfabetten, het Koptiese en het Russiese,

waardoor 't voor Egypte en Oost-Europa geworden is wat 't Latijnse voor West-Europa werd.

Na de verbreiding van het Christendom in Egypte hebben de Kopten, de afstammelingen der oude Egyptenaren, voor hun taal, met toevoeging van enkele, aan 't demotiese schrift ontleende tekens, het Griekse alfabet overgenomen. En in de 9de eeuw na Christus hebben de predikers Cyrillus en Methodius, volgens een dergelijke methode, uit het Byzantijnse het oude Slaviese alfabet gemaakt, waaruit het hedendaagse Russiese ontstaan is.

Hoe uit de Latijnse tekens de verschillende vormen van druk- en schrijfletters zich in Europa vóór, gedurende en na de middeleeuwen door nieuwe en nieuwste geschiedenis heen ontwikkeld hebben, de behandeling daarvan - ik zeide 't al - zou stof genoeg opleveren voor een verhandeling op zich zelf. U zult mij geloven als ik u zeg dat daarbij dikwels nog de wonderlikste komplikaties hebben plaats gehad.

Samenvattend noem ik u nu nog eenmaal alle soorten van schrift die uit 't Phoeniciese zijn voortgekomen. Het is de moeder geweest van het Aramees-Syriese, van het Hebreeuws-Arabiese, van het Himyaritiese schrift. Uit 't Arabiese is voortgekomen 't Afghaniese, 't Perziese, 't Hindostaanse alfabet en uit het latere Syriese het schrift van de Uiguriese Turken, waaruit zich weer de alfabetten van Mandsjoerije en van Mongolië ontwikkeld hebben. Aan 't Himyaritiese schrift danken hun oorsprong het Ethiopiese, het Lybiese en andere Semietiese alfabetten van Noord-Afrika.

Uit een oudere vorm van 't Aramees-Syriese schrift ontwikkelde zich het alfabet van Iran en vermoedelik ook 't Sanskrt-schrift, welk laatste op zijn beurt weer de moeder werd van nagenoeg alle schrijfwijzen in geheel Indië in gebruik. Ja, de afstammelingen van de Phoeniciese letters kwamen met 't Buddhisme naar Tibet, Korea en naar de eilanden en het vasteland van Achter-Indië.

Uit het Phoeniciese alfabet kwam 't Griekse voort, dat op zijn beurt 't aanzijn schonk aan de Italiaanse schriften, en verder aan 't Gotiese, Armeniese, Georgiese, Koptiese, Slaviese, ja eindelik ook aan 't Runenschrift der Germanen.

Den Haag.

J.A. VOR DER HAKE.

Een principiële opmerking bij het etymologiseren van spreekwoordelike uitdrukkingen.

In het taalgebruik is de oorsprong van een spreekwoordelike uitdrukking ons gewoonlik evenmin bewust als die van enkelvoudige woorden. Maar terwijl woorden als *paard* of *boom*, als tekens voor bepaalde voorstellingen, aanvaard worden zonder dat men zich afvraagt waarom ze juist zò genoemd worden, zullen woordgroepen als *op de fles gaan, van de prins geen kwaad weten* telkens weer de nieuwsgierigheid prikkelen. De oorzaak ligt voor de hand. De betekenis van de woordgroep is voor spreker en hoorder onmiddellik duidelik, en in veel gevallen zal de afzonderlike betekenis van de woorden *fles* of *prins* niet meer tot bewustheid komen. Toch kàn dat bij zulke bekende woorden licht gebeuren, en dan rijst de vraag: wat kan er voor verband bestaan tussen dit woord en de woordgroep? Hier ligt een gebied waar dilettantiese taalwijsheid sinds eeuwen heeft gewoekerd en nog lang zal tieren. De mens is van nature eer geneigd voorlichting te zoeken bij zijn eigen vernuft dan bij geleerden. Bekend zijn de beide delen van CAROLUS TUINMAN over de *Oorsprong en Uitlegging van dagelijks gebruikte Nederduitsche Spreekwoorden* (1726-1727), een rijke verzameling, door deze vlijtige achttiende-eeuwse liefhebber bijeengebracht ‘tot grondig verstand der Vaderlandsche Moedertaal’. De meest grillige invallen doen hier dienst als ‘opheldering’. Tot diep in de negentiende eeuw vond TUINMAN navolgers. Al ruimden de predikanten als taalliefhebbers het veld voor de schoolmeesters, in vermetele veronderstellingen en ondoordacht napraten gingen ze niet minder ver. Intussen werd de verklaring ook ter hand genomen door taalgeleerden, die met historiese speurzin en gescherpt onderscheidingsvermogen betere wegen insloegen: onze wetenschappelike lexikografen, en, op hun voetspoor, Dr F.A. STOETT, die zijn bekende verzameling steeds wist uit te breiden en te verbeteren.

De wetenschappelike beschouwing onderscheidt zich van de dilettantiese vooral daarin, dat de eerste moeielikheden en ingewikkeldheden blootlegt, waarvan de laatste geen begrip heeft. De voornaamste nieuwe gezichtspunten zijn:

1°. De stamboom en de verwanten van de uitdrukking moeten in het verleden zo ver mogelik nagespoord worden.
2°. Verklaring, in de zin van etymologie, mag niet verward worden met verklaring als omschrijving van de hedendaagse betekenis en gebruikskring.
3°. Nauwkeurig dient gelet te worden op klank- en begripsassociaties, die een spreekwoordelike uitdrukking uiterlik en innerlik kunnen vervormen.

De beide eerste punten zijn, dank zij het *Nederlandsch Woordenboek* en STOETT'S verklaringen, vrijwel gemeengoed geworden. De opmerking die ik in deze bladzijden wilde maken, knoopt zich voornamelik vast aan het derde punt. Daar werkt m.i. de oude beschouwing, die in alle vervorming een afwijking van het 'oorspronkelike', en dus verbastering zag, te veel na, ook bij geleerden als STOETT, die in theorie het betere inzicht bezitten.

De klank- en begripsassociaties, als faktoren van taalverandering, die ten onrechte met de naam 'volksetymologie' bestempeld werden, zijn in dit tijdschrift al eens uitvoerig besproken.[1)] Wij bepaalden ons toen tot enkele woorden. In woordgroepen als de spreekwoordelike uitdrukkingen, zijn dezelfde faktoren werkzaam. Zo'n uitdrukking bevat meestal een beeld. Zolang dat beeld de spreker en hoorder scherp bewust is, zullen vorm en inhoud zich kunnen handhaven. Wanneer het beeld gaat verbleken of verdwijnen, opent zich de mogelikheid tot vervorming. De woordgroep heeft alleen gezamenlik een betekenis: de woorden worden onderling niet meer in logies verband gevoeld. Hun samenhang wordt ongeveer dezelfde als die van een aantal silben in een enkelvoudig woord, of als die van de bestanddelen in een niet meer gevoelde samenstelling. Onvolkomen verstaan of onvolkomen reproduktie - vooral wanneer de uitdrukking zeldzaam en het woordgeheugen niet sterk is - veroorzaken afwijkingen, die gesteund kunnen worden door ongeveer gelijkluidende woorden. Dan ontstaan varianten als: *dat loopt de spuitgaten uit* (voor: *spuigaten*) of *over een kant scheren* (voor: *kam*). Een aardig voorbeeld las ik laatst in *Neerlandia* (Jan. 1915), nl. *van bikboord naar bakboord lopen* (voor: van *stuurboord* naar bakboord; een treffende parallel met: *van Pontius naar Pilatus*!). Bij onderzoek bleken verschillende mensen deze vorm, die mij nog vreemd was, te kennen. Hier zien we dus een 'zinloze' vervorming ontstaan, die te vergelijken is met uitdrukkingen als *bij kris en kras, op haren*

1) Zie: *Iets over zogenaamde volksetymologie* in *De Nieuwe Taalgids* II, 273-285.

en snaren stellen, enz.[1]. Andere zuivere klankassociaties zijn: *zijn tranemontanen kwijt zijn, buiten westen zijn*[2] enz.

Begrijpelikerwijze komen in spreekwoordelike uitdrukkingen zeer licht begripsassociaties voor. Men hoort er een bekend woord in, dat op de achtergrond van het bewustzijn een begeleidende voorstelling te voorschijn roept, die soms los naast de betekenis van de gehele uitdrukking staat. Ieder kan daar de proef van nemen. Men moet dan niet vragen: 'wat betekent dat woord in die uitdrukking?' - want dan komt er een bedachte verklaring - maar: 'waar heb je bij dàt woord wel eens aan gedacht?' Op het onopzettelike komt het aan. Meestal zal het antwoord luiden: nergens aan. Maar er zijn ook verrassende gevallen. Onlangs verzekerden mij twee personen, onafhankelik van elkaar, dat ze bij de uitdrukking 'ergens een slaatje uit slaan' altijd aan salade hadden gedacht. Zulke begeleidende voorstellingen, die zeer vaag kunnen blijven - oefenen soms niet de minste invloed uit op de gangbare betekenis van de uitdrukking, en onttrekken zich dan aan de waarneming. Soms gaat hun invloed verder, en suggereren ze een nieuw beeld. Als de overdrachtelike betekenis dan dezelfde blijft, zal eerst bij een opzettelik onderzoek kunnen blijken, welke sprekers of schrijvers zich het andere beeld bewust zijn geweest. *De draad kwijt zijn* (STOETT, N° 388) kan voortkomen uit de voorstelling van een naaister, die de draad uit de naald verliest, maar evengoed kan men denken aan het uit het oog verliezen van de draad van een weefsel (vgl. de draad volgen) of zelfs van de draad van het hout. *Voor een heet vuur staan* zal waarschijnlik eerst een soldaten of matrozenuitdrukking geweest zijn[3], maar het 'hete vuur' kan nu heel goed het beeld van een bakker, een glasblazer of een kok suggereren. Men kan in een dergelijk geval wel uit de oudste plaatsen het oudste - desnoods het 'oorspronkelike' - beeld trachten te vinden, als men dat maar niet als het 'echte' of 'eigenlike' tegenover de latere 'onechte' of 'verbasterde' stelt. Feitelik is de uitdrukking, ondanks de gelijkheid van klank en betekenis, iets anders, iets nieuws geworden. Die vernieuwing gaat zich uiterlik openbaren, als er wijziging in de woorden het gevolg van is. Daarom is het van belang, te letten op de variant: voor een heet vuur *zitten*, die in het artikel van STOETT (N° 2069) wel vermeld,

1) Zie STOETT, a.w. N° 641 op deze laatste uitdrukking.
2) Zie STOETT in *Taal en Letteren* VI, 232.
3) Zie b.v. in een Matrozenlied bij SCHEURLEER, *Van Varen en Vechten* III, 237: 'Het vuur was al te heet.'

maar niet in 't juiste licht geplaatst wordt. Naast de bijbelse uitdrukking: *de snoeren zijn mij op liefelike plaatsen gevallen* vond ik ergens: *zijn snoeren zijn in liefelike wateren gevallen*, waar de voorstelling van een vissnoer het beeld naar ons waterland overbracht. Wanneer wij zeggen *bot vangen* naast het Vlaamse *enen bot krijgen* (= een slag, een stoot krijgen), dan behoeft men niet met het *Ned. Wdb.* (III, 674) aan te nemen dat *vangen* hier eerst *ontvangen* heeft betekend, want de voorstelling van de vis kan de verwisseling van *krijgen* en *vangen* licht bewerken. Leerzaam is weer de bij STOETT niet vermelde variant: *een botje vangen*.

Het *Ned. Wdb.* stelt ons in staat om nog een paar aardige voorbeelden te geven. In de zeventiende eeuw bestond de uitdrukking: *de bommel is uitgebroken* (*Ned. Wdb.* III, 332), of *de bom breekt uit* (III, 325), waarbij men aanvankelik gedacht heeft aan een vat, waar de spon (*bommel* of *bom*) uit springt. Maar een plaats bij HOOFT ('den bommel te laten rijpen, en op het uitbreeken des zelven....') verraadt, dat hij bij *bommel* aan een gezwel (*bobbel*) heeft gedacht. Stellig heeft zich weldra, door de klankgelijkheid van dit *bom* met *bom* = kogel een ander beeld in de plaats geschoven, en in verband daarmee werd *uitbreken* vervangen door *barsten, losbarsten*, of *springen*. Het gewijzigde beeld heeft hier ook de gehele betekenis doen veranderen: de oude betekenis: 'het geheim is uitgekomen' week voor: 'er is een beslissende uitbarsting gekomen'.[1)]

Het is bekend dat verschillende verklaringen beproefd zijn van de uitdrukking: *voor de mast zitten*. WEILAND en VAN EIJK dachten aan een straf vóór de mast, wegens gulzigheid; NAUTA aan een vervorming uit *vermast* (*Taal en Letteren* VI, 238). STOETT (N° 1217) verwijst deze verklaringen naar een noot en stelt er een andere voor in de plaats, nl. een versmelting van *er voor zitten* en *leggen met de zeilen voor de mast*. Het *Ned. Wdb.* (IX, 293) verwerpt deze verklaring voor die van NAUTA. Is het hier niet, evenals bij het vorige geval, mogelik

1) Het *Ned. Wdb.* zegt: Later begreep men de uitdrukking in 't geheel niet meer; HALMA verklaart *bommel* alleen met 'eenig oneerlijk bedrijf.' Het is mogelik dat HALMA hier die betekenis fabriceert. Maar denkbaar is ook dat het woord zich inderdaad met die nieuwe betekenis uit het verband losgemaakt heeft. Zo komt het mij voor, dat BREDERO in de *Sp. Brab.* vs. 1201 bij *bommel* gedacht heeft aan troep, zoodje, terwijl in vs. 768 met hetzelfde *uytbreken* de stereotiepe uitdrukking voorkomt. Een soortgelijk geval zou zijn de betekenis *bril*, die *fok* gekregen heeft, toen het zich losmaakte uit de uitdrukking *de fok* (*er bij*) *opzetten* (zie TUINMAN, a.w. I, blz. 142).

dat meer verklaringen tegelijk juist zijn? Gesteld dat *vermast zitten* de oudste lezing is, en dus de stoot gegeven heeft aan *voor de mast zitten*, dan kan *mast* nieuwe gedachtenassociaties verwekken, die andere verklaringen wettigen. Men behoeft nog niet aan een straf wegens gulzigheid te denken, maar als het voor de mast zitten inderdaad een straf was, dan kan dit 'beschaamd zitten' wel degelik in verband gebracht zijn met de toestand van de eter, die uitgelachen wordt omdat hij zijn bord niet leeg eet. Niet onmogelik is het, dat een zeeman ook aan de door STOETT genoemde uitdrukking gedacht heeft.[1)]

In het artikel *Hij loopt met molentjes* (N° 1326) had STOETT m.i. de varianten door schifting onder drie groepen kunnen brengen. Ik zie er tenminste drie verschillende beelden in. Op de oudste plaats (van 1580): 'ick sie wel dat touwent te deghe den muelen draeyt' wordt gedacht aan iemand in wiens bol het niet pluis is, bij wie het 'omloopt'. De uitbeelding in het boek van D.P. PERS (1644), waar STOETT van spreekt, wijst op het beeld van een gek, die zich met kinderspeelgoed vermaakt. De achttiende-eeuwse uitdrukking: 'hij loopt in den rosmeulen' doet denken aan iemand die als een gek in 't rond loopt. Ook de aanhaling 'ik loop mit de meulen' kan opgevat worden als: met de molen mee, in 't rond. In deze vorm is wellicht de schakel te zoeken met de uitdrukking: *met molentjes lopen*. Welke voorstelling de oudste is, zal wel moeielik uit te maken zijn. Om de waarschijnlik gemeenschappelike afkomst van een uitdrukking waar 'molen' en 'lopen' in voorkwam, mag niet over 't hoofd gezien worden dat de ontwikkeling drie typen vertoont, die evenveel recht van bestaan hebben. Uit de een ontspringt de ander: men kan wel zoeken naar de oudste, maar behoeft niet te twisten over de 'ware', de 'eigenlike' vorm.[2)] Zo staan naast elkaar: *korte metten maken*

1) In een gedicht van D. HEINSIUS (SCHEURLEER, *Van Varen en Vechten* I, 95) vond ik de uitdrukking: *voor de mast staan* = gereed zijn om te vechten. Dat deze uitdrukking spottend gebruikt zou zijn voor iemand die een bord eten niet aan kon, lijkt mij minder waarschijnlik.

2) Zie b.v. nog het artikeltje *Als klokspijs* (*Taal en Letteren* IX, 165), waar P.H. VAN MOERKERKEN oordeelt dat tussen *kokspijs* - dat in de 17de eeuw werkelik voorkomt - en *klokspijs* 'het pleit voldongen' dient te worden. Ook bij het bespreken van vergelijkingen, b.v. *als een lier* (N° 1205); *dat staat als een tang op een varken* (N° 1874) gebruikt STOETT graag de term: de 'eigenlijke' betekenis. Zie wat daaromtrent opgemerkt is in het artikel *Iets over vergelijkingen* in *De Nieuwe Taalgids* III.

en *korte wetten maken*[1], *een riem onder 't hart steken* en *een hart onder de riem steken, een harde dobbel hebben* en *een harde* (*hele*) *dobber hebben, een heet hangijzer* en *een heet handijzer*[2]. Eigenaardig is het nu dat STOETT bij het bespreken van deze varianten op modern standpunt staat, maar opeens tot de oude beschouwing terugkeert, als hij beredeneert dat *slib vangen* fout is, want 'de schrijfwijze *slip*, die op de oudste plaatsen voorkomt, wijst er op, dat we hier niet aan het znw. *slib*, slijk, mogen denken'. Nu is het duidelik, dat naast het oude *slip* (= slippert) *halen, krijgen* of *vangen*, het jongere, gelijkluidende *slib vangen* haast wel moest ontstaan, omdat het beeld van de visser die slijk in plaats van vis ophaalt, zich als 't ware opdringt bij het horen van de verouderde uitdrukking. Ten bewijze dat het al vroeg inderdaad zo werd opgevat, haal ik een plaats aan uit het blijspel *De Neven* van HELVETIUS VAN DEN BERGH[3]:

K a r e l : Ja, 'k werp de netten uit.
E d u a r d : En hebt ge?.... K a r e l : Slib gevangen!

Dat ook spreekwoorden op deze wijze nieuwe loten kunnen schieten, hebben we vroeger met enkele duidelike voorbeelden aangetoond.[4] Ook van opzettelike nieuwvorming, die bij spreekwoorden zoo vaak voorkomt[5], vindt men bij spreekwoordelike uitdrukkingen aardige voorbeelden. Soms dient het variëren van een enkel woord om het beeld te verlevendigen. Bekend is de uitdrukking van BUSKEN HUET: 'Gods water over Gods akker laten *kabbelen*'. Een vernuftspel - dat letterlik genomen zelfs dwaasheid is - vinden we bij FREDERIK VAN EEDEN, als hij spreekt van mensen die eer door het oog van een *etsnaald* zullen kruipen dan één voet zetten in REMBRANDT'S rijk (*Studies* I, blz. 54). Een schijnbare verlevendiging van het beeld is de variant: 'koren *werpen* op den molen van den filister' (*Studies* II, blz. 30). Een uitdrukking, gemaakt naar het model van een bestaande, en afkomstig uit een arbeidersblad, luidt: 'kameraden die niet verder zien dan hun *schaafbank* lang is'.

Een andere opzettelike wijziging is de verduidelikende omwerking of aanvulling. Deze wijzigingen vormen m.i. een van de grote beletselen om de stamboom van een spreekwoordelike uitdrukking met

1) Inkonsekwent is, dat STOETT deze uitdrukkingen splitst (N° 1310 en 2119), terwijl hij de volgende in één artikel samenvat.
2) Behoren hierbij ook: *als putje bij paaltje komt* en *als puntje bij paaltje komt*? Van geen van beide las ik ooit een verklaring.
3) Eerste uitgave (1837), blz. 112.
4) Zie *Lessen over Spreekwoorden* in *De Nieuwe Taalgids* VI, blz. 96.
5) Zie het genoemde artikel, blz. 90-91.

zekerheid vast te stellen. Staan twee varianten naast elkaar, waarvan de een ons duister is en de ander een volkomen duidelik beeld bevat, of een verduidelikende toevoeging, dan is men licht geneigd om de laatste voor de oorspronkelike te houden. Men vergeet vaak dat een uitdrukking menigmaal uit individuele of plaatselike omstandigheden voortkomt, en dus berust op een verbeelding, een inval, die slechts in een kleine kring van vrienden, streek- of vakgenoten duidelik kàn zijn, zodat bij verbreiding de uitdrukking zeer kort na het ontstaan onontleedbaar is.[1)]

Om zekerheid te krijgen omtrent de oorsprong, moet men niet te veel afgaan op de innerlike waarschijnlikheid, maar heeft men de taal- en voorstellingskring op te sporen, waarin de uitdrukking het best past. Een overdracht staat eerst dan volkomen vast, als men dezelfde woordverbinding met de letterlike betekenis kan aantonen. Vandaar dat EYMAEL'S verklaring van *op zijn eigen houtje*[2)] zijn voornaamste steun vindt in het feit dat 'zijn eigen hout' inderdaad in de betekenis van 'schip' gebruikt werd. Dat de nu reeds verouderde en voor velen duistere uitdrukking *dat valt op een gansje* (dat is een buitenkansje) aan het ganzebord ontleend is, staat onomstotelik vast, als men de plaatsen raadpleegt die in het *Ned. Wdb.*[3)] aangehaald worden. Maar waar het Woordenboek er niet in slaagt, de uitdrukking thuis te brengen in een kring waar die zonder beeldspraak gebezigd werd, heeft de verklaring niet meer waarde dan een meer of minder vernuftige gissing. Een tekortkoming van STOETT'S verzameling is, dat dergelijke verklaringen op het gezag van het *Woordenboek* meermalen met te grote stelligheid overgenomen worden. Niet meer dan een gissing lijkt het mij, dat *voeten* in *veel voeten in de aarde hebben*

1) Zeer juist is dat gezegd in de *Introduction* (blz. XIII) van W. CAREW HAZLITT'S woordeboek: *English Proverbs and proverbial Phrases*: For the deep and impenetrable obscurity in which many of these proverbial expressions is involved, one sufficiently valid reason may be offered; and that is, the purely local character of the circumstances under which such expressions first sprang into existence. A droll or eccentric individual in some petty hamlet or provincial town became the author of the subject of a quaint figure of speech, which accident perpetuated and - if the saying was more than usually catholic in its bearing, or more than commonly meriterious - nationalised.

2) Zie blz. 97 van deze jaargang.

3) IV, 247. Daarbij kan men deze plaats voegen, uit VOSMAER'S *Vlugmaren* (I, 10-11). 'Sommigen zullen zeggen, dat valt op een gansje. Intusschen mogen de spelers zorgen, dat zij van het eene gansje op het andere niet verder komen dan zij dachten en misschien op den dood of in den put.'

'wortels' zou betekenen (*Ned. Wdb.* I, 548; STOETT N° 2028). STOETT'S verklaring van *een bok schieten*[1] hangt in de lucht, zolang niet aangetoond is, dat *bok* werkelijk bestond als term in het kegelspel. Bij de verklaring van *strijk en zet* (N° 1848) komt het er vooral op aan, waar en hoe de uitdrukking letterlijk gebruikt is. De uitdrukking *ergens de klad inbrengen* (N° 986) is niet afdoende verklaard, als we *klad* met 'vuil' gelijk stellen, maar de vraag blijft: in welk verband kan men dat letterlijk gezegd hebben?[2] De verklaring van *er loopt een streep door* (N° 1844) zou alleen 'hoogstwaarschijnlijk' genoemd kunnen worden, als de gefingeerde wapenkundige term werkelijk een vakterm was.

Dat een uitbreidende verklaring een jonger toevoegsel kan zijn, toont STOETT aan in de bespreking van de uitdrukking *van wanten weten* (N° 2082), waar het bestaan van de uitdrukking *zijn wand wel kennen* de oorsprong uit zeemanstaal zeer waarschijnlik maakt. Maar elders (N° 798) volgt bij TUINMAN'S opvatting, die *van het hondje gebeten zijn* 'volkomen' maakt uit de variant *Hij is van 't hondje Laatdunken gebeten*, waar m.i. een jonger toevoegsel minstens even waarschijnlik is, als men op de andere varianten let. Even weinig overtuigend is het voor mij, als STOETT de uitdrukking *ze is niet op haar mond gevallen* verklaard acht door de toevoeging 'en zoo zij er op gevallen is, is ze er niet op blijven liggen' (N° 1334). Hoe nodig het is, de plaatselike oorsprong van een uitdrukking op te sporen, kan duidelik blijken uit *mot hebben*, waar STOETT (N° 1355) van Groningen tot in Vlaanderen het woord *mot* zoekt en vindt, terwijl de uitdrukking toch maar uit één streek afkomstig zal zijn, al kunnen bij verbreiding andere betekenissen van *mot* en *motten* hun invloed hebben doen gelden.

Een bekende oorzaak van vervorming en duisterheid in spreekwoordelike uitdrukkingen is ook, dat twee spreekwijzen die in vorm of beteekenis aanrakingspunten hebben, wanneer ze tegelijk in het geheugen zijn, elkaar beïnvloeden. *Ergens geen handwater bij hebben* wordt aannemelik verklaard uit *handwater geven* en *niet bij iemand hebben* (*Ned. Wdb.* V, 2027-2029; vgl. STOETT, N° 712). In het

1) N° 242. Het *Ned. Wdb.* (III, 265) drukt zich voorzichtiger uit. Vgl. de gissing van VAN WIJK in zijn *Etymologisch Woordenboek*, en naar aanleiding daarvan W. DE VRIES in *Ts. v. Ned. T. en Lett.* XXVI, 1.

2) Ligt de oplossing soms in het aangehaalde zinnetje: 'De klad is in dit boek, That book does not sell'? Dan zou: 'de klad is of komt er in' voorafgegaan zijn aan: 'de klad is er in gebracht.'

verleden zal dat niet altijd in biezonderheden zijn na te gaan. Des te meer reden is er, op dergelijke verschijnselen in hedendaagse taal te letten. Men hoort wel: *dat komt heet van de naald*, een uitdrukking die te veel lijkt op *met de hete naald maken* (STOETT N° 1385) om er onafhankelik van te zijn. En men behoeft niet aan een nieuw beeld te denken, als men let op het klankverwante: *dat komt heet van de rooster*. Onlangs las ik in een dagblad: 'De heer E. is niet zo *heet van de naald* als onze collega S.' Hier is een groter sprong gemaakt, want de spreekwijze *heet gebakerd*, die het woord *heet* er mee gemeen heeft, veroorzaakte hier een hele omkeer in de betekenis. Gebeurt dit nu één keer, dan spreken we van een 'vergissing', een 'onjuist' gebruik, maar bij onontlede uitdrukkingen kan een oorspronkelik 'foutief' gebruik gemakkelik gangbaar worden.

De bovenstaande beschouwingen voeren dus tot deze gevolgtrekkingen: Bij het bestuderen van spreekwoordelike uitdrukkingen dient het opsporen van varianten en verwanten niet alleen om tot de oorsprong op te klimmen. Door klank- en begripsassociaties ontstaan in een groep die tot één stamboom behoort feitelik nieuwe typen. Meer dan één verklaring kan dus bij zo'n groep tegelijkertijd juist zijn. In het taalgebruik van het verleden en het heden dient men zorgvuldig op alle afwijkingen[1)] te letten, en geen 'zinloze' varianten of 'foutieve' betekenissen als zodanig buiten beschouwing te laten. Wenselik is het, in een verzameling als die van STOETT ook de nog onverklaarde en onverklaarbare uitdrukkingen stelselmatig[2)] op te nemen. Ook zonder verklaring kunnen ze, met hun varianten, als materiaal ter vergelijking van groot nut zijn. De voldoening die het bestuderen van spreekwoordelike uitdrukkingen schenkt, moet niet dezelfde zijn als bij het oplossen van raadsels. Het inzicht in wording en verandering van taal, dat men er door krijgen kan, heeft hoger waarde.

C.G.N. DE VOOYS.

1) Ook op nu weer verdwenen varianten. Naast *het onderspit delven* heeft een MAERLANT-handschrift de variant: *delven sonder spit*, een bewijs dat het beeld in de 14de eeuw al verbleekt was. HUYGENS kent: *in 't onderspit geraecken*.

2) Enkele nummers van deze soort zijn bij STOETT wel te vinden, b.v. N° 1927: *voor het vaderland weg*, maar ongetwijfeld bezit de schrijver, als vraagbaak op dit studiegebied, vrijwat meer onverklaard materiaal. Zou het ook niet overweging verdienen, aan de nieuwe druk een principiële Inleiding te doen voorafgaan, waarin alle kwesties die zich bij de wetenschappelike verklaring van spreekwoorden en spreekwijzen voordoen, grondig werden besproken?

Nieuwe schoolleesboeken.

I.

Het aantal schoolleesboeken is sedert onze bespreking van ‘De eisen van een Schoolleesboek’[1] met enige titels toegenomen. Doch de arbeid, welke geleverd is, was niet in allen dele gelukkig.

Enkele opmerkingen mogen hier volgen. Omtrent onze inzichten, in zake wat het schoolleesboek in *taal, toon* en *inhoud* moet geven ter bevordering van de *vaardigheid*, de ontwikkeling van de *smaak* en het verrijken van de *begrippen*, verwijzen wij naar genoemd artiekel.

Een acht-delige leerkursus ‘Lezen en Genieten’ gaf S. ABRAMSZ,[2] de bekende redakteur van ‘Het Jonge Volkje’. De boekjes zijn geïllustreerd; en als dit, zoals hier, op een verdienstelike wijze geschiedt, trekken ze niet alleen de ogen van de gebruikers, maar leiden evenzeer op een normale wijze de verbeelding. Overigens wensen we ze buiten de eisen te houden, die we aan leesboeken stellen. Wij hebben al te dikwels in het illustreren een al te gerede concessie aan eigen onmacht gezien. In dat geval moest de illustratie dienen om een voorstelling aan te brengen, waar de taal zelf te onwerkelik was of wel het beeldend vermogen te zwak om bij het kind heldere en omlijnde voorstellingen te wekken. En daar waar de schrijver bij machte is, zijn opeenvolgende beelden te laten leven, elkaar te laten verdringen en te wisselen, zou hij daar met een eigen gegeven vorm het beeldenspel van de kinderfantasie willen ondervangen? Hij zou zéér zeker van zijn zaak moeten zijn, om hierin een voor allen bevredigende norm te kunnen geven. De wereld zou niets missen bij een nietgeïllustreerde Camera. Niemand zou wensen zijn ‘diakoniehuismannetje’ ingewisseld te zien tegen een, als BEETS zelf of zijn illustrator zou begeren, dat wij hem ons moesten verbeelden. Ook het gebruikelike illustreren van allerlei boekjes, gemakkelik om te begrijpen, geëigend om de verbeelding aan 't werk te zetten en eigen voorstel-

1) Nieuwe Taalgids II, blz. 34-47.
2) Uitgave P. VAN BELKUM Az. te Zutphen.

lingen te doen scheppen, lijkt ons van een zeer problematies nut. Men wil op elk gebied al te angstvallig leiden, aanbrengen, ingeven... Men verhindert de verbeelding 't ontkiemen. Alsof zelfcorrectie niet van hoge opvoedende betekenis is! Alsof heel het zich ontwikkelende kinderleven, van zijn bébé-schap af tot zijn zesde jaar, - om slechts een grens te noemen, - alvast in en door zijn taal niet een onophoudelik doorgaand proces van spontane zelf-groei en voortdurende correctie door middel van de kultuurnorm is!

De eerste vier deeltjes van de Serie houden enkel leeslesjes van de schrijver in: deeltje 5-8 zijn verzamelwerk... En in de vier deeltjes van de schrijver zelf komen ook de verdiensten van deze arbeid op het voordeligst uit.

De boekjes bestaan uit lesjes. De school is namelik de ‘lesjes’ ontwend. ‘Pim en Mien’ en ‘Ot en Sien’ zijn, ofschoon door een zekere juffrouw als ‘doorren-boekjes’ gedoopt, in zekere zin ‘keuvelkousjes’ met ‘elke dag een draadje’. Ze liggen in de lijn van LIGTHART'S streven, die opvoedkundige ‘éénheden’ in zich zelf ontwikkelende ‘werelden’ geeft. Wij wensen op de grote verdiensten, die deze werkjes, ook op het gebied van 't technies lezen, van wege de begrenzing der wereldjes, de eenvoud van de woorden en de gedurige herhaling van dezelfde voorstellingen en dezelfde woorden in steeds gewijzigde verbindingen, hoegenaamd niets af te dingen. Maar op zijn beurt geeft ABRAMSZ ‘lesjes’. En deze lesjes zijn zeer leesbaar. Vlot geschreven, met een los rythmies bewegen van eenvoudige, ongezochte woorden over zaken, geheel vallende binnen de kring van de kinderwereld, laten ze zich ook vlot lezen. Aan geest ontbreekt het niet, en aan de vorming van het kindergemoed, inzonderheid aan het meeleven in het wel en wee der mensen en het leed der dieren, is de nodige aandacht geschonken.

Eigenaardig, hoe juist sommige auteurs in de titels van hun leesboekjes het doel uitdrukken dat zij zich voorstellen met hun werk te bereiken. In de nog niet te vervangen ‘Blijde Kleuters’ van VAN DER MEULEN trilt de strak gespannen draad, door de even sobere als abrupt gehouden lesjes van blijmoedige levenslust. In ABRAMSZ' schetsjes zijn de milieu's inniger en verdiept zich onder het ‘lezen’ een intenser ‘genot’. Door dit verschil in ‘meeleven’, verschilt ook, meelevend, de taal. ‘Blijde Kleuters’ richt voor 't spelend goedje paaltjes op, die het achter elkander overspringt; ‘Lezen en Genieten’ geeft de kinderen het te volgen koord in de hand, en voert ze op een geleidelike en voorspoedige wijze naar 't einde van hun reis.

Om verdere beeldspraak te laten varen, dient gezegd, dat het geheim

van ABRAMSZ aantrekkelikheid ligt in zijn vaardigheid. Wie de techniek van zijn taal onderzoekt, merkt op, dat hij niet alleen met vermijding van boekevormen of Zondagse woorden, grijpt uit het om hem levend idioom,[1] maar tevens zijn zinnetjes en zijn lieve verzenstrofen laat rollen over allergemakkelikste rhytmiese katrolletjes, die de verkleinwoorden, eigen aan de kinderwereld en snoeperig doende in hun lievigheid, ten dienste van een vlotlopende woordenwenteling plegen te verlenen. Men bestelt één lettergreep, en krijgt er drie en daarmee een jamben- of dactylen-spelleider toe. Wie heeft opgemerkt, hoeveel gang door dit diminutieven-wagentje in het leeswerk kan komen, zal tot het besef gekomen zijn, wat voor tot heden te weinig gebruikte hulpmiddelen in een ‘kannetje’ en een ‘pannetje’ kunnen worden opgediept. Bovendien hebben verkleinwoorden, ook al ten bate van het vloeiend lezen, dit voor, dat ze de mannelike woorden onzijdig, en het voorafgaande lidwoord proclyties maken, en daarbij ook de overige bepalende woordjes aan de censuur van de zo dikwels onestheties werkende naamvalswet ontrekken. Vanhier dan ook het verschijnsel, dat ABRAMSZ' lesjes, welke alsnog aan die wet gehoorzamen, weinig stotends aanbieden. Wij laten daar, uitdrukkingen als *in den tuin* (I, 6), *den appel* (14) *den heelen nacht* (38) waar de nasaal volgens andere wetten doorklinkt; maar vinden verbindingen als *den stoel* (I, 6) *van dien ring* (18) *voor den kost* (18) *krentenbroodjes* (26) *den eenen* en *den anderen* (41) te onnatuurlik voor een kindermond. Doch dit zijn uitzonderingen, en ten slotte kleinigheden, die gemakkelik verholpen kunnen worden.

Waar de schrijver anderen aan 't woord laat, is hij ook aan de inzichten van anderen gebonden. Medewerkers en uitgevers van tijdschriften hebben ook mede hun rechten. En ieder kinderschrijver, - trouwens wij mogen hierin gerust generaliseren - geeft zich het beste in zijn eigen taal. De samensteller van ‘Lezen en Genieten’ heeft dus enige bontheid in zijn verzamelde steentjes moeten gedogen. En dat hij hierbij, - natuurlik in de veronderstelling dat hij de techniek van zijn eigen kindertaal bewust is - in zijn verzameling schetsjes heeft toegelaten, die in de opvatting, hoe de taal onzer schoolboekjes moet wezen, hemelsbreed met hem verschillen, bewijzen, gelukkig, enkele schaarse leeslesjes, die o.i. wel gelezen, maar lezende niet behoorlik genoten kunnen worden. De fragmenten van LOUWERSE,

1) O.a. zie je wel, hoe 'n dorst ze heb-ben? (I, 9). Dat is het meis-je, waar de kui-ken-tjes van hoo-ren (9). O, er staan ook grapjes in. Moet u hoo-ren: (12) per on-ge-luk (24) 't Kippetje is een eitje aan 't leggen (II, 51).

‘In het Land der Dwergen’, enz. hadden gevoegelik op een veel levendiger wijze kunnen worden omgewerkt.

Door elkaar genomen, achten we de vier eerste nummers van de Serie van hoger waarde dan de laatste. In de onderwerpen kon meer verscheidenheid zijn. Meer dan gebruikelik is, kan de wereld der grote mensen binnen de muren der school worden gebracht, maar de grote wereld, gezien met het oog van een kind. De jeugd ziet ver over ons haar grenzen naar de toekomst. Ook hierin moet noodwendig de verbeelding op deugdelike wijze worden geleid.

‘Klimop’ is de naam van een Bloemlezing voor de Lagere School, bewerkt door de hr. BOOSMAN en BRANDS, en geïllustreerd door Tj. Bottema.[1)] Het verzamelen begint hier reeds van meet af aan. Dat dit voor boekjes, waarin de kleintjes, al lezende, gedurig de moeielikheden in ‘klimmende’ orde te boven moeten komen, maar ook, bij voorkeur, volgens een zelfde gedragslijn zich in 't lezen moeten bekwamen, een allerconsciencieust werk mag wezen, laat zich horen. Toch schijnen de bewerkers er in geslaagd te zijn, de taal en de inhoud op een zelfde niveau te houden. Ook hier ontmoeten wij herhaaldelik de snoeperige verkleinwoordjes, ofschoon de taal zich rythmies niet zo gemakkelik beweegt als bij ABRAMSZ: ook hier de stotende naamvals *n*, waar de schrijver en schrijfsters op grammatiese nauwkeurigheid staan. Bovendien zijn de lesjes wat langgerekt, waardoor ze - en ook, omdat ze niet gemakkelik vloeien - een hoger leeftijd vereisen dan waarvoor ze blijkbaar bestemd zijn. Want dit is in 't algemeen de fout bij de boekjesschrijvers, dat ze in taxatie van de klasse of leerjaren, waarvoor hun boekjes bestemd heten te zijn, geen rekening houden met het algemene peil op de Nederlandse scholen. Waarschijnlik zou het betere - en tevens wel wat krassere - woord hier niet misplaatst zijn, dat in de laatste tijd de kennis van wat in taal en inhoud, maar vooral in datgene wat het verbeeldingsleven ten goede moet komen, bij de schrijvers van onze schoolleesboekjes er niet op is vooruitgegaan, terwijl toch in 't algemeen de kennis van de kinderpsyche zeer belangrijke vorderingen heeft gemaakt. De lesjes zijn te uitgerafeld, te vlak, te eentonig en in te hoge mate tot het kinderleven zelve beperkt. In de twee eerste leerjaren is dit nog te lijden. Maar dan ook moeten allengs de kinderen leven tussen de grote mensen en mee doen met de belangrijke feiten zelf in het gezin, op de straat en overal waar het kind het mensenleven waarneemt,

1) Bij P. NOORDHOFF - 1914 - Groningen.

geleid in de richting waarin het kinderoog de mensenwereld ziet.[1)] Er komen nog altijd veel te veel ‘muisjes’, ‘kikkers’, ‘honden’ en ‘katten’ voor hun voeten. Wij willen niet ontkennen, dat er op dit gebied een bewonderenswaardige virtuositeit wordt ontwikkeld. Zulk een ‘muizenwereld’, dikwels een gelukkige weerspiegeling van een ‘gezinsleven’, brengt het door haar lotgevallen tot een alleraantrekkelikste en allerleerzaamste cyclus. Maar het mensenleven wordt, op een leeftijd van 10-13 jaar, toch veel interessanter. Men leze eens, wat DOUWES schrijft. De heren schrijvers kùnnen het wel, maar zij zijn nog onderworpen aan de langheersende mening, eenzijdig opgevat: ‘Geef het kind wat des kinds is’. Juist; maar wat is dat: ‘des kinds’?...

De auteurs geven op een los blaadje een ‘L. S!’

‘Leesboeken voor de lagere school moeten het leven weergeven: het leven zoowel van volwassenen als van kinderen; het leven in geheel zijn volheid; het leven, zooals dat gesymboliseerd wordt in het altijd groene “klimop”, dat zijn ranken uitzendt naar alle zijden; dat zich overal vasthecht; dat in zijn bladeren-volheid een bladerenmozaïek vertoont’.

‘Zoo toone het leesboek een levensmozaïek, vol schakeering van licht en schaduw, van lief en leed. Het voere den kindergeest op zonnige wegen en langs donkere paden; over lachende velden en door sombere wouden. Het toovere op hun gelaat een blijden lach, of wel een glans van weemoed; het brenge hun een gloed van geluk in het hart of een warmen traan in het oog’.

Ook al zouden wij dit met minder woorden hebben gezegd, wij kunnen dit ten volle onderschrijven. Maar...

‘Die levensbeelden moeten echter gedacht, gevoeld en doorleefd zijn door den kunstenaar, wiens hart ontvankelijk is voor de vele teere indrukken van het leven, en wiens talent vermag, de juiste snaar te doen trillen’.

‘Zonder dit gaat het leesboek gelijken op een album met photographieën, die wel de werkelijkheid weergeven, doch waarin men gloed en warmte mist’.

Wij zijn benieuwd naar de vervolgen.

In de eerste deeltjes is vrij wel de éénheid betracht. Maar verder? - ‘Het leesboek worde samengesteld door verschillende auteurs; dit is

1) Een aardig boekje, dat onze inzichten deelt, is dat van B.G. ALBERTS en B.F. MARTENS. *Vertellingen en Versjes*, bij L.C.G. MALMBERG. De verhaaltjes zijn voor katholieke gezinnen en scholen bestemd, maar zullen niemand schade doen, en zijn echte juweeltjes.

noodig voor voldoende afwisseling in taal en stijl'. Ziedaar een uitspraak, die wij alleen zouden aanvaarden bij leesboekjes voor meer gevorderden.

Voorlopig eist de zorg om te leren lezen, één auteur. 'De lessen moeten het natuurlik lezen bevorderen'. Goed. 'De stijl moet opgewekt, frisch, los en gemakkelijk wezen; de gesprekvorm moet veel worden gebruikt'. Akkoord. - 'Met de spreektaal wordt niet gecoquetteerd'. Uitstekend. 'De ware liefde'... Doch wij zeggen: De ware liefde voor de spreektaal maakt die spreektaal vrij, huwt ze aan, en exploiteert haar levende vruchtbaarheid tot verrijking van ons volksidioom.

De heren verzamelaars staan voor moeielik werk, bij de hoge eisen die ze zich stellen. We kunnen de vrees niet van ons afslaan, dat ze te zeer de belletristiese kant zullen uitgaan. Er heet zo veel 'des kinds', dat niet 'des kinds' is. Er bestaat in de verzamelde kinderwerken zoveel poesliefheid, mooidoenerij, fabriekmatige 'Kindelei'. De terreinen zijn trouwens, door het vele en nog eens vele, dat er periodiek verschijnt, ook zo afgegraasd. Is het niet beter, zelf de bloemen te kweken in plaats van ze te lezen? We hopen van de verzamelaars, dat het einde het werk mag kronen.

'Het leesboek voere het kind op zonnige wegen...' (BOOSMAN en BRANDS). Zo iets belangeloos hoorden we zelden. De hr. VAN DEN BLINK en EIGENHUIS, die deze bundel samenstelden[1)] zijn n.l. een concurrerende partij, in zoverre zij mede een verzameling hebben aangelegd voor de hogere helft onzer schoolleerlingen. De taal valt binnen het bereik der leerlingen: de opklimming is schier onmerkbaar: alleen de kring van de denkbeelden zoekt wijder grenzen. Wij voor ons zouden er de voorkeur aan geven bij een eventuële herdruk de bladvullingen te laten vervallen en het onderling evenwicht tussen te dikwels in formaat onderling afwijkende schetsjes te herstellen. Door dat blijkbaar, bij de samenstelling der boekjes, steeds een zelfde beginsel heeft voorgezeten: 'eenvoudige en vlot geschreven taal' - worden hier de bezwaren, dat verschillende schrijvers hier het hunne moesten bijbrengen, grotendeels opgeheven. Een sterker variërende schrijfwijze - merkten we reeds op - achten we eerder voor een 14-16 jarige leeftijd geschikt, als het waarnemingsvermogen meer geoefend, de smaak meer gevormd is, en eigen opstelwerk, over uiteenlopende onderwerpen en in verschillende toonaarden, ook het genieten van ander uiteenlopend stemmingswerk gemakkeliker en

1) Op Zonnige Wegen. Een leesboek voor de hoogste drie Leerjaren der Lagere School, Geïllustreerd door H. MEYER. Groningen, J.B. WOLTERS, 1914.

vruchtbaarder heeft gemaakt. Op een jonger leeftijd resoneren nog alle snaren niet; dàn is de hoofdzaak het verbeeldingsleven te leiden met aantrekkelike stof en gemakkelik lopende taal; eerst in de puberteitsperiode komen de evoluties van het gevoel, en vragen op haar beurt beheersing en richting.

J.K.

Kroniek en kritiek.

Taalveredeling of taalverhaspeling?

De doktrinaire ‘eigen-wijsheid’ van sommige spraakleraressen schijnt moeilik uit te roeien te zijn[1)], maar wij mogen niet verzuimen een waarschuwing aan mogelike proselieten te herhalen.

CHR. EGENER - VAN EIJKEN schreef in het tijdschrift *Schoonheid en Opvoeding* (Jan. - Maart 1915) een artikeltje over *Assimilatie*. De fonetiek beweert dat stemhebbende en stemloze medeklinkers op elkaar inwerken. Ja, ‘zóó spreekt *men* Nederlandsch’, zegt de spraaklerares, en zo deed ik vroeger, ‘vóór mijn toewijding aan deze mooie, veredelende kunst’. Nu komt elke letter (let wel: *letter*!) tot zijn recht. Met dat nieuwe licht gaat de spraaklerares zelfs inzien dat de fonetiek dwaalt. Dat in *liefde* geen *f* maar een *v* gehoord wordt, ‘berust op onjuiste waarneming’. ‘Al rekt men in “liefde” ook nog zoo de klank ie, daarna komt de stemlooze f’ (blz. 18). Weg dus met de assimilatie! ‘Waar wij nu de assimilatiewet *prediken*, zijn wij verplicht die vol te houden en zulks van onze leerlingen te eischen. M.i. is dit onhoudbaar en verklaar ik als mijn meening: Assimilatie is in strijd met 't cultiveerende methodisch spreken. En ik zou bijv. willen formuleeren: In de Nederlandsche spreektaal sluipen bij den ongeoefenden spreker assimilaties in, door de vele daarin voorkomende voor hen *moeilijk* of *niet* uit te spreken opeenvolgingen van stemlooze en stemhebbende medeklinkers. Deze moeilijkheden kunnen echter geheel verdwijnen door de plichtmatige en toewijdende beoefening van het methodisch spreken.’

Het resultaat is, dat als ideale ‘uitspraak’ ingestudeerd en geleraard wordt: 't *v*olle, gloed*v*ol, 't *v*iooltje, 't *z*onnetje, *z*es *z*waluwen enz. enz. Ja, er komt een glimlach van vergenoegen op het gezicht van de lerares, als een der leerlingen bij 't *f*iooltje de neus optrekt, tot afkeuring.

Dit fetichisme van de letter hangt samen met twee dogma's, die

1) *De Nieuwe Taalgids* VIII, 77, en vooral ‘Mevrouw de Spraaklerares’ van TH. THIJSSEN in *De Nieuwe School* 1907.

niet alleen in strijd zijn in de taalwetenschap, maar waarvan ook de nadenkende leek de onhoudbaarheid inziet. Het eerste is: elk woord heeft één ware vorm, door het schrift aangegeven, die in elk verband voor ‘verbastering’ bewaard moet worden. De waarheid is de omgekeerde verhouding: de gelijke schrijfvorm - om praktiese redenen toegepast - bedekt de noodzakelik wisselende klankkombinatie. *Dit is in elke taal het geval*. Het absurde blijkt dadelik, als men dit ‘beginsel’ b.v. op het Frans wilde toepassen. Het tweede dogma is, dat men de woorden moet leren kennen ‘in hun eigenlijke psyche’. Met die vage term wordt dan bedoeld: voor de ingewijde openbaart zich de geheimzinnige samenhang tussen klank en betekenis bij het woord. Dit is het oude stokpaardje uit de taalwijsheid van BILDERDIJK. Gelijk men weet, bestaat er wel degelik een klanksymboliek bij een groep van nabootsende woorden, maar de ‘gelovige’ leek geeft er een uitbreiding aan, die in het belachelike verloopt. In veel gevallen weet de etymoloog aan te wijzen dat die gewaande klankexpressie een louter toeval is, terwijl in even veel gevallen de scherpzinnige leek er voorbeelden naast weet te plaatsen, waar de klank een averechtse duiding zou geven. ‘In *vogel, vliegen* geeft het geluid de zachtruischende vlucht in zijn beweging en klank weer’. Het Duits is, met zijn *f*, in deze woorden natuurlik minderwaardig. Maar *fladderen* dan? En de lie*f*elike *f*ee naast het plompe *v*ee? Het mooie van *v*iooltje zit voor deze lerares in de zachte *v*, die ze ‘onmogelijk verbasteren kan tot 't *f*iooltje’. Maar hoe stelt ze het met Flora en met het zachte *f*luweel? Het ‘mooie scherpe woord: fel’ kan ze ‘bewonderen en liefhebben’, maar tegelijkertijd zal ze waarschijnlik *f*enijn vulgair noemen, omdat de ‘eigenlike’ vorm *v*enijn is.

Ook de dichter en de ware schoonheids-gevoelige, die wèl weten wat klankexpressie in een vers kan uitwerken, zullen lachen om dit estheties.... geleuter - ik kan er geen eerbiediger woord voor vinden. Taalgeleerden zullen licht geneigd zijn er schouderophalend om te glimlachen. Maar voor 't onderwijs heeft de zaak een ernstiger kant. Het wordt tijd dat de autoriteiten voor zulk geliefhebber een stokje steken. Op een dameskransje is het onschuldig; bij geaffekteerde voordracht gaat er geringe invloed van uit. Maar als dergelijke ‘eigenwijsheid’ met gezag aan goedgelovige kwekelingen of jonge onderwijzers wordt ingeprent, die het als de ware wijsheid in de lagere school meebrengen en willen toepassen, dan worden ‘natuur en waarheid’ er door in gevaar gebracht, zodat ‘methodies’ spreken zou gaan betekenen: geaffekteerd en dus slecht spreken.

Boekbeoordelingen.

De Opvoedkundige Denkbeelden van Betje Wolff en Aagje Deken, door Dr. A. de Vletter, Leraar aan het ‘Nederlandsch Lyceum’ te 's-Gravenhage. Te Groningen bij J.B. Wolters' U.M. 1915.

De Beoefenaar van de Geschiedenis der Opvoedkunde mag zich tans in 't bezit van twee belangrijke detailstudies verheugen: Dr. H. POMES disserteerde in 1908 met zijn boek *Over Van Alphen's Kindergedichtjes*, en leverde hiermee een belangrijke bijdrage tot de beschavingsgeschiedenis van ons volk in de tweede helft der 18^{e} eeuw; Dr. DE VLETTER verraste ons dezer dagen met een diepgaande studie over *De opvoedkundige denkbeelden* neergelegd in de werken *van Wolff en Deken*, en dit in verband met de heersende denkbeelden hier te lande en met de stromingen elders.

De voor ons liggende arbeid is de vrucht van een geduldig, volledig en nauwgezet onderzoek. Deze lof raakt niet alleen datgene, wat de dames, 't zij afzonderlik, 't zij in haar geestelik vennootschap tezamen, aan de pers hebben toevertrouwd, maar tevens in het nagaan van wat er mogelikerwijze binnen de tijd van haar leven en werken ook door anderen van haar landgenoten in het licht mocht gegeven zijn. En dit, voorzover het door de schrijver benuttigd, en wat het gebruik betreft, in de noten conscientieus verantwoord is, bedraagt nog al wat. Heel wat Spectatoriale Geschriften hebben zich met vragen die de opvoeding betroffen, bezig gehouden: de prijsverhandelende Maatschappijen leidden het onderzoek, en zo mogelik, de publieke opinie in de gewenste banen; tal van kinderboeken spiegelen de omvang en de richting van de nieuwgeboren paedagogiese wetenschap af.

De schrijver heeft er zich niet mee vergenoegd, enkel en alleen de opvoedkundige denkbeelden in Nederland aan een beschouwing te onderwerpen. Hij laat, met LOCKE te beginnen, ook de toongevers en de praktijkvoerders der nieuwe schoolinrichtingen aan 't woord. Hierdoor rijst het werk in waarde. Het nagaan van de wederzijdse invloed van de stromingen, die van uit Frankrijk en Engeland, ten slotte in de praktijk van een BASEDOW, een CAMPE en later van een

PESTALOZZI, een kompromis aangaan, is, zoals het hier is geschied, met een gedurige verwijzing naar de oorspronkelike herkomst, een verdienstelik werk, en getuigt van een gelukkig inzicht. De eerste twee hoofdstukken vormen dan ook, voor elke vakman (en ook de ontwikkelde leek sluiten we niet uit) een deugdelik histories overzicht. Ze zijn door de algemeenheid van het onderzochte terrein tevens voor verdere of uitgebreidere studieën van dezen aard, een goede basis, en niet het minst daardoor, omdat het kategoriese van het schema, waarnaar het onderzoek werd opgebouwd, op de gemakkelikste wijze een overzicht en een stelselmatige behandeling toelaat.

De volgende hoofdstukken, welke achtereenvolgens de Geschriften van WOLFF en DEKEN behandelen, leveren een minder dankbare arbeid op. Vooreerst is het ‘opvoedkundig werken’ van deze schrijfsters van een veel grootser stijl dan de theoretiese praktijk waarin langzamerhand de opvoedingsidealen der Rationalisten en Philanthropisten, om een sociaal doel te bereiken, en om ten slotte in de ‘daad’ over te gaan, een ‘opvoedende vorm’ zoeken. De 18^{e} eeuw hier stuurt aan op een maatschappelike school, hoe en wat dan ook, hoe gebrekkig nog in haar kindsheid, en haar theoretiseren zoekt naar een nauwere begrenzing, alleen ten behoeve van en met het oog op die school. LOCKE zag de mens, niet het volk; ROUSSEAU zelfs geen maatschappelik mens, maar de éénling: het ‘Nut’ hier, en PESTALOZZI in Zwitserland zagen ‘de gemeenschap’. Het ‘Nut’ moest zich beperken; het vroeg alleen datgene in theorie, wat in 't feit kan verwezenlikt worden. Vandaar dat er zulk een verbazende afstand is tussen de eerste wijsbegeerte die verkondigde wat de mens moest zijn en hoe hij gevormd moest worden, en de latere inzichten, welke vroegen, wat er met de voor de hand liggende middelen, van de allerjongste van de ganse soort, met ze in groepen bij elkaar te nemen, alvast te maken viel. Daarom zijn: ‘Opvoedkundige denkbeelden ± 1784 in Nederland’ en ‘Opvoedkundige denkbeelden ± 1784 in Nederland’ er twee. De bekrompener helft - bekrompen niet in een ongunstige zin te vatten - vraagt vergelijking met de Duitse practici en de beweegredenen die hèn leidden; de ruimere helft is, - zo vergelijking iets dienen kan - eerst te vergelijken met de denkbeelden van LOCKE en van ROUSSEAU, - om bij deze toonaangevende geesten te blijven[1)] - doch is voor een zeer groot deel ook oorspronkelik nationaal bezit. Trouwens, de schrijver ziet, al werkende, wanneer hij nadert tot de ‘Proeve’ en tot de romans, - heel andere verschieten, en het strekt

1) De schrijver noemt er - en terecht - nog meer.

hem tot eer, dat hij heel het brede terrein, waarop de schrijfsters zich hebben laten kennen, - de Vrouwenemancipatie, de opvoeding van het karakter, de wil, hetzij door voorbeeld, door gezag, de invloed van de samenleving, en al wat de ‘Willem Leevend’ en niet minder de ‘Cornelia Wildschut’ positief en niet minder negatief als vormende educatiemiddelen aangeven - heeft besproken en zich niet heeft laten weerhouden, het eerst gekozen opvoedingsterrein, geflankeerd door LOCKE en ROUSSEAU, breder te overschouwen en andere vraagstukken, die in de 18e eeuw eerst elders waren opgeworpen, in zijn overzicht te betrekken. Of daardoor zijn arbeid niet wat buiten de oorspronkelike opzet is uitgegroeid? En of het zo gemakkelik valt, in deze oorspronkelik zo rijk vloeiende bronnen de aderen aan te wijzen die rechtstreeks leiden naar LOCKE of naar ROUSSEAU? Wij wensen met het stellen van deze vragen de waarde van dit onderzoek niet te verkleinen; integendeel, de schrijver heeft getoond, zeer goed in te zien, wat hier de geesten huiverig maakte, om rechtstreeks over te nemen, wat elders verkondigd werd. Tegenover het gezag van LOCKE'S ‘Ratio’ ging het voor het theologiese Nederland bezwaarlik, de ‘Relevatie’ weg te cijferen; de ‘blanke ziel’ van 't pasgeboren schepsel streed met de smet der erfzonde, welke elke mensenziel bevlekte. En ROUSSEAU? De oorspronkelike staat der reinheid kon onmogelik, - was hier de nabetrachting, - te herstellen zijn, door eenvoudig de schepselen te midden van het redeloze vee de bossen in te jagen; en nog minder kon men het lijden, dat de ene helft van de mensheid de andere helft zou moeten ontvluchten, om beter te worden. Neen - daartoe voelde men zich te verstandig; en in behaaglike zelfvoldoening wierp men het op een akkoordje met de diepere principiële vragen welke aan het opvoedingswerk een richting zou moeten geven; men verbond de zedelikheidsgronden, geborgd bij de tijdelik in de doofpot gestoken Leerstellingen, aan de utiliteitsgronden, welke de ‘Ratio’ in voorraad had, en bracht op deze wijze hier een eigen opvoedingswerk tot stand. Op dit alles wees ook Dr. DE VLETTER in zijn Overzicht, en gaf daarmee - zoals reeds gezegd is - de eigenaardige plaats weer van onze geestelike gesteldheid in de rij der ons omringende volken, inzonderheid in onze verhouding tot onze oostelike naburen.

Het werk is rijk gedokumenteerd, en een grote aanwinst voor onze paedagogiese litteratuur.

J.K.

Individueel Taalonderwijs. Aanwijzingen voor het Samenstellen van een Eigen Taalmethode door G.J. Nieuwenhuis. - Groningen. J.B. Wolters. 1913.

Dit werkje wil het taalonderwijs verbeteren. Wat de oude methodes in hoofdzaak als ‘taal’ op de rooster beschouwden, al wat n.l. bij elkaar gehaald kon worden, om de leerlingen zuiver te laten schrijven, dat wil NIEUWENHUIS op de achtergrond schuiven, en als hoofdzaak naar voren brengen: ‘Hoe leer ik mijn kinderen in frissche, als 't kan persoonlijke taal zich te uiten, zonder groote taalfouten; hoe leer ik hen de gedachteuitingen van anderen te volgen, te waardeeren, als 't moet te critiseeren.’[1)] De toevoeging ‘persoonlike taal’ doet ons nader de titel verstaan. Bewust heeft de schrijver niemand nagevolgd, zegt hij: en dit kan ook heel goed. Toch zal hij waarschijnlik ook weten, dat hij zeer nabij SCHARRELMANN (N. Taalgids II, blz. 186 en vgg.) staat[2)]. Ook hij zegt: ‘laat zooveel het kan, ieder kind tot zijn recht komen, generaliseer zoo weinig mogelijk.’ (Voorbericht, VI). Bij het ‘leeren stellen’ geeft hij dan ook zeer behartenswaardige opmerkingen. Zijn eisen: 1e alle uitingen moeten *natuurlik* zijn, nooit boven 't niveau van de taalontwikkeling der leerlingen; 2e laat elke uiting *persoonlik doorvoeld* zijn; 3e vraag *nauwkeurigheid en juistheid van visie* en *zegging*, en *eenvoud* van taal, - vergen nog al iets èn van de praestaties der leerlingen èn van de litteraire smaak en zelfontwikkeling van de leidinggevende onderwijzer. Een vierde eis, - of slotsom - dat waar het *persoonlik gevoelselement* en de *natuurlikheid* van de uiting maken, dat bijna *geen enkel leervak* ons bij het stellen helpen kan, - had de schrijver zonder kommentaren moeten laten, omdat ieder er de algemene waarheid - bij zijn opvatting - van erkennen zal en tevens enkele uitzonderende gevallen toelaatbaar acht. Maar nu hij een nadere recapitulatie gaat houden, wordt hij te exclusief - of beter gezegd - inkonsekwent. Geschiedenis is b.v. ongeschikt, omdat ‘een opstel over Karel de Groote, Napoleon enz. leidt òf tot on-wetenschappelijke vulgarisatie, òf tot onkinderlijke deftigdoenderij.’ Maar - ‘de verhalen uit de Bijbelsche geschiedenis, rijker aan gevoelselement, naïever van taal ook, zijn daar veel beter voor geschikt.’ Dit zal er wel aan liggen wàt er uit de geschiedenis wordt genomen, en op welke manier het litterair was geschreven of wordt verteld. In NIEUWENHUIS' stelsel

1) blz. 2.
2) Trouwens, op blz. 47 komt dit genoegzaam uit.

passen allerminst aardrijkskunde, natuurkunde en natuurlike historie. Toch zou hij het willen doen, nu eens om het voorgelezene, dan om het geziene *zuiver* weer te geven. Beter dan wijn met water te lengen, zou de schrijver gedaan hebben met alvast vooraf zijn stelonderwijs te verdelen: een deel met een verstandelik en uitwendig visueel, en een ander met een gevoels- en inwendig visueel element[1]. - Overigens geeft de bewerker in de volgende bladzijde een rijke verscheidenheid van wenken en van allerlei variërende onderwerpen, als reeksen ‘Uit het gewone leven’, ‘Van ongewoon beleven’, ‘Fantasieën naar opgegeven thema's’, ‘Geheel vrije fantasieën’, ‘Fantasieën naar een plaat’, ‘dialogen’ en ‘opstellenreizen’. Het opstelmaken is bij hem trouwens, - en velen zullen daarmee kunnen instemmen, wanneer het veel en veelzijdig wordt gedaan, - de enige vorm van ‘stelonderwijs’.

‘Hoe leer ik mijn kinderen.... uiten, zonder groote taalfouten’; heette het. Want al is ‘het stelonderwijs’ de hoofdzaak, het spelonderwijs, hoe beknopt en eenvoudig ook, moet deels naast het stelonderwijs staan, deels er uit voortvloeien (korrektie). In dezen nu loopt de schrijver langs een helling.

De groepeering der woorden naar beteekenis en cadans - het eigenlijke *stellen*, moge uitgaan van de in klanken gehoorde spreektaal, - de spelling der woorden (moet) ‘meestal’ (uitgaan) *van het schriftelijk beeld*. De vraag is nu maar, wat dit ‘schriftelijk beeld’ is. Laten we opmerken dat de schrijver het taalonderwijs ook in dezen wil behandelen naar de eisen van de streek, het milieu, en met het oog op de verhouding die er in idiomaties opzicht bestaat tussen de lesgever en de leerling. Daarom zou ieder milieu, of school, zijn eigen taalmethode moeten maken.

Dit is nu alles heel mooi, maar het ‘schriftelijk beeld’ is toch overal hetzelfde. En de *tt* en de *dd*-kwestie ook. En in de diktee's altijd de *n* te laten horen (blz. 19) maakt die verhouding van zo-even al heel onmiddellik. En 't behouden ‘van de leelijke vormen’ (zo staat er!) ee*n*en, mij*n*en, hun*n*en (‘niet in 't opstel natuurlijk’) omdat de gebruikelijke afkorting, *een, mijn, hun*, ‘tot de konsekwentie voert ook *onze* en *de* te schrijven, waarmee de geheele verbuiging vervalt’, - is geheel tegen de natuur in. Het opstel mag ‘natuurlijk’ doen, omdat de uiting ‘natuurlijk’ en ‘persoonlijk doorvoeld’ is, omdat het getuigt van ‘nauwkeurigheid en juistheid van visie en zegging’, en

1) Zie ook later ‘De navertelde verhalen’.

‘eenvoud van taal’. Het hele rijke leven vraagt openbaring in de heilige kultus van het enige opstel. - Maar nu bezint zich ineens deze opvoeder, dat er ook buigingsuitgangen moeten worden geleerd, ‘niet om ze angstvallig en consequent toe te passen in elke schriftelijke uiting’ (blz. 24), maar om het te kùnnen doen en vooral: ‘om het gevoel (!) ervoor niet geheel verloren te laten gaan’. De praktijk (examens, handelskantoren) eist ze nog, de kunsttaal gebruikt ze immers - de schrijver verwijst naar SCHARTEN'S Gids-artikel - dus, hij leert ze. - 't Is openhartig gezegd, en wellicht heel wijs gedaan; maar wijs geredeneerd is 't geenzins. Want zelden is een meer afkeurend vonnis uitgesproken over de waardeloosheid van de buigings-*n*; zelden liet iemand ze goed uitkomen, dat al die ballast bij *natuurlik doorvoeld leven* en *direkte scherpe weergave van visueel leven* weggeschopt zou kunnen worden; en nu nemen we het de schrijver niet kwalik, dat hij eerlik bekent, een jaar of een half jaar de kinderen op de onnatuur te wijzen, waarbij ze zich, schrijvende op examens en op kantoren, te houden hebben, en dat hij zo kort en zo gewiekst mogelike hulpmiddeltjes in 't werk stelt om ze die weetjes eigen te maken, -maar we zien tot onze schrik ‘een**en** flinke**n** kerel ineens zijn**en** eerste**n** koers kwijt raken’, wanneer hij na het te voren gezegde bij de leerlingen het gevoel (!) voor die uitgangen niet wenst verloren te laten gaan. Hij wil elders de smaak veredelen, door veel te laten lezen. Hij noemt goede auteurs: hij toont werkelikheidszin. Zijn stelonderwijs is één kursus van oefening in scherpe waarneming en onmiddellike weergave. Men moet de opstelletjes zien, benijdenswaardig werk van zulke kinderen, de roem van zulk een school, de kroon van zijn arbeid. Waarom moet nu zulk een opvoeder bedeeld zijn met zulk een lacune in zijn ‘gevoel’!

Bij dit boekje behoren twee spelboekjes met Toelichting. Zoals reeds gezegd is, de hr. NIEUWENHUIS is in de praktijk mans genoeg.

J.K.

Nederlandsche Volkskunde door Dr. Jos. Schrijnen. Eerste deel. (Zutphen - W.J. Thieme - 1915). Prijs ƒ 3.75, Geb. ƒ 4.25.

Met grote ingenomenheid kondigen we dit degelike handboek aan. Het is geen frase, wanneer men zegt dat het een leemte komt vullen en tegelijk nieuwe grondslagen legt. De folkloristiese wetenschap scheen

in de Nederlanden gedoemd te zijn tot een fragmentariese beoefening. Aan liefde en belangstelling ontbrak het niet. Vooral in de Zuidelike Nederlanden trok deze ‘poëzie van het volksleven’ velen aan: GEZELLE, GITTÉE, POL DE MONT, TEIRLINCK, A. DE COCK, sinds een kwart eeuw de leider van het tijdschrift *Volkskunde*, en zovele anderen. Het Noorden kan wijzen op SCHOTEL, WALING DIJKSTRA, BOEKENOOGEN, KNAPPERT, BERGSMA, Mej. VAN DE GRAFT e.a. In Volksalmanakken en tijdschriftjes hoopte zich het materiaal op, het waardevolle en het onbetrouwbaar-dilettantiese in wanhopige mengeling, temeer omdat het gebied dat de volkskunde bestrijkt, toch reeds weinig scherp begrensd is en veel heterogeens bevat. Het was geen geringe taak, op dit terrein als gids op te treden en de resultaten helder en beknopt samen te vatten. Daartoe moet men niet alleen de veelomvattende stof beheersen, maar vóór alles door wetenschappelike scholing in staat zijn om te schiften en verband te leggen met buitenlandse gegevens op de grondslag van vergelijkende, vooral indogermaanse studie. Voorzover wij dit kunnen beoordelen, was prof. SCHRIJNEN de aangewezen man, die zijn taak voortreffelik vervulde. Zijn artikel *Ter nadere bepaling van wezen en doel der volkskunde* (*Volkskunde* XXIV) gaf een preludium. Daarin bakende hij tegenover het dilettantisme zijn studieterrein af, door de bepaling: ‘Volkskunde is de systematische, rationeele navorsching van den ondergrond der kultuur.’ Zijn boek is de belichaming van dit studiebeginsel. Het is ‘geleerd’ in de goede zin van het woord: ook bij de grootste beknoptheid voelt men een achtergrond van studie; telkens wordt de lezer, door verwijzingen naar binnen- en buitenlandse litteratuur, in staat gesteld zich verder op de hoogte te stellen en de schrijver te kontroleren. Maar ‘geleerdheid’ in de zin van zwaar te volgen redeneringen of dorre feitenopeenstapeling is aan dit werk vreemd. De schrijver is gesteld op een groot en veelzijdig gezelschap bij zijn ‘tocht naar het land der Folklore.’ Liefde te wekken voor zijn lievelingstudie is hem hoofdzaak: dat blijkt reeds uit het geestdriftig woord ‘Ter inleiding.’ Dit eerste deel behandelt in drie brede hoofdstukken de *Algemeene beginselen en maatschappelijke instellingen* (Lagen en gebied onzer volkskultuur, Dorp en Dorpsgebied, De boerenwoningen, Volkstypen en kleederdrachten), *De Volksreligie* (Volksreligie en geestenwereld, De volksfeesten) en *Het Privaatleven* (Geboorte, doop, kindsheid; Liefde en huwelijk; Het huiselijk verkeer; Landbouw en veeteelt, Ziekte, dood, begrafenis). Een blik in de gedetailleerde inhoudsopgave en het zorgvuldig bewerkt register is voldoende om een indruk te geven van de rijke stof, waaromtrent men zich hier kan oriënteren. Een uitvoerige zakelike bespreking van dit

deel zou in ons tijdschrift niet op zijn plaats zijn. Daarvoor zal zich het tweede deel beter lenen, dat ook voor taalstudie veel belangrijks belooft: het zal namelik wederom in drie hoofdstukken behandelen: *De Volkstaal, De Volkskunst* en *De Volkswetenschap*. Met grote belangstelling zien wij de verschijning tegemoet.

C.D.V.

Van Zeevarende Luyden en Zee-Poëten door G. Kalff. ('s Gravenhage - Martinus Nijhoff - 1915) Prijs ƒ1.25.

De ondertitel *Een inleiding tot Scheurleer's 'Mannen ter Zee'* en '*Van Varen en Vechten*' verklaart de wording en bedoeling van dit met smaak en takt samengestelde boekje, dat alle bezitters en lezers van SCHEURLEER'S verzameling[1)] welkom zal zijn, maar dat vooral een krachtige 'aansporing tot kennismaking' is. De *Inleiding* wijst op de waarde van de talrijke portretten, die alleen in de eerste, kostbare uitgave ('Mannen ter Zee') voorkomen, maar tevens op de betekenis van dit werk voor de historicus en de taalkundige. Verder splitst KALFF zijn bespreking van de rijke stof in drie hoofdstukken: *Inhoud der poëzie, Geest der poëzie* en *Letterkundig karakter*. In het eerste hoofdstuk laat hij zien hoe de 'zeevarende luyden' van de hoogste tot de laagste rang met woorden van tijdgenoten treffend geprezen en gekarakteriseerd zijn. Ter vergelijking legt hij meermalen deze teksten naast de historiese dokumenten uit DE JONGE'S bekend werk over de geschiedenis van ons zeewezen. De geest van deze poëzie weerspiegelt de volksgeest. In de oudste periode vindt men er naïeve vroomheid, vrijheidsliefde en dapperheid. De renaissance-invloed doet zich gelden in parallellen met de oudheid; de ruwe volkskracht in spot en hoon, soms geestig en fors, maar vaak plat en grof. Het verval van ons zeewezen is in SCHEURLEER'S verzameling duidelik zichtbaar, hoewel niet volledig uitgebeeld. De sterke, oprechte vroomheid wijkt. God wordt wel aangeroepen en gedankt, maar de woorden hebben 'iets mats en conventioneels, een gebrek aan gloed en innigheid, dat ons doet twijfelen aan de levenwekkende kracht van dit geloof.' De poëzie ontaardt in grove en onbetekenende rijmelarij.

In het derde hoofdstuk wordt het *Letterkundig karakter* ontleed. Daarbij wordt gewezen op het ongelijksoortige in deze bonte ver-

1) In de vorige aflevering van dit tijdschrift (blz. 153) besproken.

zameling. De frisse, onbehouwen Geuzepoëzie is soms niet veel meer dan een ‘courante nouvelle’ op rijm. Onder de rederijkers vinden we al dichters van zeer verschillende stand en ontwikkeling. Soms zijn hun verzen, in plano gedrukt en ten toon gehangen, niet veel meer dan uitvoerige oorlogsberichten, echte volkskunst die op straat thuis hoort, met een Middeleeuws karakter. Hoe verder men in de zeventiende eeuw komt, hoe meer die volkspoëzie wijkt voor de kunstvaardigheid van de ‘geleerde’ poëten, door een uitgezocht publiek gewaardeerd, door het volk half of niet begrepen. Een typies renaissancist is HEINSIUS. Maar daarnaast staat weer de eenvoudig dichterlike zeggingskracht van AMPZING en REVIUS, met de geuze-dichters nauw verwant. KALFF gaat ten slotte na, welk aandeel onze hoofddichters in de ‘zee-poëzie’ gehad hebben. Bij BREDERO, de te vroeg gestorvene, ontbreekt het zeemanstype bijna geheel. Het aandeel van CATS, HOOFT en HUYGENS - de dichter van *Scheepspraet* - was ook gering. Vooraan staat VONDEL, ook in dit opzicht een ‘woordvoerder des volks.’ Bij de dichters van de volgende geslachten gloeit de geestdrift na: ook van onbekende poëten vindt men bij SCHEURLEER soms verrassend mooie verzen. Opmerkelik is dat in de 18^{e} eeuw, toen de voorname dichters weinig belangstelling meer hadden voor de zee en het zeewezen, de volksdichters weer het overwicht verkregen. Gedichten van betekenis brachten ze niet meer voort. ‘Het ging onze zee-poëzie als onze zeemacht: beide namen een roemloos einde.’

Een studie als deze is zeer geschikt om het verband van letterkunde en volksleven te doen zien, en de belangstelling voor dergelijke gedenkstukken naar vorm en inhoud te verlevendigen.

C.D.V.

Uit de tijdschriften.
(Mei-Junie).

De Gids.

Junie. M.H. VAN CAMPEN geeft in een artikel *Nederlandsche romancières van onzen tijd* zeer uitvoerige beschouwingen over het werk van AUGUSTA DE WIT. In het biezonder prijst hij de zes verhalen van de bundel *Verborgen Bronnen*.

De Beweging.

ALBERT VERWEY beoordeelt SCHEURLEER'S verzameling *Van Varen en van Vechten*, die de belangstelling verdient ‘niet alleen van geschiedkenners, maar ook van leeken en letterkundigen. Vooral wegens zijn groote en verrassende voorraad aan liederen.’ ‘En ik kan

niet inzien dat de legende van een *algemeene* achteruitgang tegen de helft van de achttiende eeuw erdoor bevestigd wordt.' 'Er is, voor liefhebbers van verzen, in de drie deelen veel moois.' Dezelfde schrijver kondigt de nieuwe uitgave van BONTEKOE'S *Journael* aan. J. KOOPMANS bespreekt het boek van Dr. H.H. KNIPPENBERG over *Reyer Anslo, Zijn leven en letterkundig werk*.

De Nieuwe Gids.

Mei. In de *Literaire Kroniek* oordeelt W. KLOOS ongunstig over de metriese *Aenëis*-vertaling van P.W. DE KONING, die dit werk ondernam 'zonder dat de kunst van het rhythmeeren hem voldoende eigen geworden was.' Naar aanleiding van GREEBE'S boek over JACQUES PERK, dat hij scherp afkeurt, belooft hij een eigen studie over dat onderwerp.

Junie. K.H. DE RAAF bespreekt, onder het opschrift *De Reinaert hersteld*? een plaats uit BRUUN'S avontuur (vs. 715 vlg.), waar hij aan de lezing van de beide handschriften verreweg de voorkeur geeft boven de 'in zijn oorspronkelijken staat' herstelde tekst. Zijn slotsom is: 'Professor MULLER heeft een der belangrijkste plaatsen uit ons middelnederlandsche meesterstuk willekeurig en op eigen gezag lijnrecht tegen de overlevering der twee bestaande handschriften in, veranderd en - verminkt.' Daar stelt hij tegenover dat er plaatsen genoeg zijn aan te halen ten bewijze dat deze nieuwe, critische boven den ouden diplomatischen tekst de voorkeur verdient. - AEG. W. TIMMERMAN heeft de taak van KLOOS overgenomen om *De heer Greebe en zijn 'boekske'* aan een scherpe kritiek te onderwerpen. Daarbij had hij de volle beschikking over de PERK-handschriften, die GREEBE niet kon raadplegen. Tegenover GREEBE'S wantrouwen stelt hij een onbeperkt vertrouwen in de waarheidsliefde, de nauwgezetheid en het geheugen van KLOOS. De sonnetten *Hemelvaart*, dat in een van de handschriften voorkomt, maar ook *Deinè Theos* en *Sanctissima Virgo*, die er ontbreken, behoren z.i. stellig in de cyclus. 'Het handschrift O met KLOOS' aanteekeningen, waarin door PERK zelf veranderingen zijn gemaakt, ligt daar als onomstootelijk bewijs, hoe reeds tijdens PERK'S leven KLOOS doorgedrongen was in de kleinste details van het geheele gedicht.' Waar GREEBE veronderstelt dat KLOOS willekeurig wijzigde, gaf hij in bijna alle gevallen een lezing uit PERK'S eigen handschrift. Alle beschuldigingen zijn dus te weerleggen, en de weigering van KLOOS om de handschriften af te staan was ten volle te rechtvaardigen. Het artikel zal in Julie vervolgd worden. - In de *Literaire Kroniek* bespreekt W. KLOOS de bundel *Over literatuur, critisch en didactisch*, van M.H. VAN CAMPEN.

Groot-Nederland.

Mei. In de rubriek *Literatuur* beoordeelt J.A.N. KNUTTEL *Julie Simon, de Levensroman van R.C. Bakhuizen van den Brink*. Hij vindt de brieven van Julie te onbeduidend, van BAKHUIZEN te onoprecht, hun liefdesverhouding te weinig ongemeen om de publicatie te wettigen. De belangstelling van het publiek schrijft hij toe aan het zoeken van werkelikheid, doordat de beschaafde smaak geen behagen meer schept in het geschrijf van veel hedendaagse auteurs. - J.L. WALCH oordeelt gunstig over CARRY VAN BRUGGEN'S roman *Het Joodje*. - ANDRÉ DE RIDDER prijst de *Roman van een Jeugd* van PAUL KENIS, al is het boek 'ruig, somber en wreed' en van 'slechts fragmentarische grootheid, te vlakke vizie en te schrale plastiek.' HENDRIK VAN DER WAL toont zich weinig ingenomen met de *Dramatische Studies* van FRANS MIJNSSEN: 'de heer MIJNSSEN streeft ernaar zoo "eenvoudig", vooral zoo "wáar" mogelijk te zijn, zonder eenige "pretentie"; en het resultaat is heel vaak: een indruk van geferceerdheid, terwijl het pretentieuze bijna op iedere bladzijde van het boekje u prikkelt'.

Junie. J.L. WALCH beoordeelt twee Nederlandse boeken: *Het Geluk van Thea Wencke* door FENNA DE MEYIER, en de novellenbundel *Sentimenteele Geschiedenissen* van JOB STEYNEN. - ANDRÉ DE RIDDER bespreekt de eersteling van een jong Vlaming, HUGO VAN WALDEN, n.l. het idyllies-romantiese verhaal *Elooi in 't Woud*, dat hij een merkwaardig verschijnsel acht in de stroming 'tegen het vlakke, konsekwente realisme'. In SABBE'S toneelspel *Caritate* mist hij 'tooneelzin' en 'besef van den dialoog', maar hij hoopt dat zich uit deze auteur een toneelschrijver zal ontwikkelen. SAM. GOUDSMIT beoordeelt de roman *De man van veertig jaar*, door J. EILKEMA DE ROO.

De Tijdspiegel.

Mei. De zeventig-jarige F. SMIT KLEINE publiceert het eerste gedeelte van zijn *Gedenkschriften*, geschreven 'op eenigszins luchtigen en tevens koenen trant.' Keuvelend vertelt hij van de BILDERDIJK-verering in zijn familie, maar vooral van zijn eigen verering voor NICOLAAS BEETS, die hij in de beminnelikheid van zijn persoonlike omgang schetst.

Stemmen des tijds.

J.A. VOR DER HAKE bespreekt de nieuwe kritiese *Reinaert*-uitgave van J.W. MULLER, die 'van geen bekwamer hand verwacht kon worden dan juist van deze.' Maar te betwijfelen is, of een uitgave die èn voor aankomende filologen èn voor belangstellenden buiten die kring moet dienen, mogelik en gewenst zal zijn. De inleiding wordt door de beoordelaar zeer geprezen.

Den Gulden Winckel.

Mei. Een vraaggesprek van ANDRÉ DE RIDDER *Bij Frans Erens* geeft menige belangrijke biezonderheid over de loopbaan van deze schrijver en zijn verhouding tot de Nieuwe-Gidskring. - GERARD VAN ECKEREN bespreekt ADA GERLO'S *Herinneringen van een Onafhankelijke Vrouw*.

Junie. Opnieuw een uitvoerig vraaggesprek van ANDRÉ DE RIDDER: *Bij Frans Mijnssen*. - LODE BAEKELMANS geeft een in hoofdzaak opsommend overzicht van wat in het laatste jaar door Vlamingen geschreven werd, onder het opschrift *Vlaamsche Oogst.* - ANNIE SALOMONS bespreekt twee nieuwe romans: *Een vrouw alleen*, door DOROTHEA BUYS, een *Jonge Liefde* door ADA VAN DER VECHT.

Van onzen tijd.

No. 33-37. G.W. WEUSTINK publiceert een lezing over *Het Paaschlied*.

No. 38. M.C. NIEUWBARN O.P. bespreekt zeer waarderend SCHRIJNEN'S *Nederlandsche Volkskunde*.

Elseviers Maandschrift.

Mei. De boekbespreking van H. ROBBERS geldt het dagboek *In Oorlogstijd* van STREUVELS, waarvan de kunstenaars-objektiviteit geprezen wordt, en de roman *Harmen Riels* van RENÉ DE CLERQ, die niet hoog gesteld wordt omdat de stijl 'te krullerig, te gemaniereerd' is. Al is DE CLERCQ een verdienstelik volksdichter, 'van epische kunst heeft hij geen kaas gegeten.'

Junie. H. ROBBERS bespreekt het tweede deel van QUERIDO'S *Jordaan*. Naast het 'oostersch-hevige, aan QUERIDO'S talent eigen' vindt hij in dit boek, dat geen 'epos' en slechts ten dele 'roman' is, veel dat 'typisch en traditioneel hollandsch' is, de 'oud-hollandsche copieerlust des dagelijkschen levens' op zijn hartstochtelijkst. Toch wordt QUERIDO'S werk 'steeds eenvoudiger, beheerschter en inniger.' De roman van Karel en Corry bezit 'schitterende levensvolheid'. Dit verklaart misschien wel voor een groot deel Querido's succes ook bij de onlitteraire, maar menschelijk-gevoelige, menigten. Wenselik zou zijn dat de schrijver wat minder dialoog gaf, en, waar hij beschrijft, meer zijn eigen schrijverstaal gebruikte. - Ook in ADA GERLO'S *Herinneringen van een Onafhankelijke vrouw* vindt deze beoordelaar veel te prijzen.

Museum.

Mei. C.C. VAN DER GRAFT bespreekt L. VAN PUYVELDE'S *Schilderkunst en Tooneelvertooningen op het einde van de Middeleeuwen*. Een leemte lijkt haar in dit boek 'het verwerpen van den invloed der kerkelijke auteurs.'

Junie. J.A.N. KNUTTEL bespreekt de uitgave van de *Spiegel der Minnen* van COLIJN VAN RIJSSELE, door M.W. IMMINK. Hij blijft geloven dat Mej. IMMINK ten onrechte weigert de auteur te vereenzelvigen met de 'amoureuse Colijn Keyart.' Dat *Mars ende Venus* en *Aeneas ende Dido* niet van Colijn zijn, neemt Knuttel nu ook aan.

Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetensch., Afd. Lett. 5de r., Deel 1.

Een bijdrage van A. KLUYVER, getiteld *Over 'Amaryllis', een gedicht van Huygens* begint met een scherpzinnige verklaring van dit Latijnse jeugdgedicht (1620) waarmee de *Otia* openen. SYLVANDER is Jacob I van Engeland: Amaryllis, naar wie vergeefs gedongen wordt, is de post van partikulier sekretaris bij Prins Maurits. Daaruit blijkt dat HUYGENS zijn betrekking bij het gezantschap als een gedwongen ballingschap beschouwde. De schrijver toont verder aan dat AERSSEN, de beschermer van HUYGENS steeds geijverd heeft om hem tot het ambt van gezant in Engeland te doen opklimmen. Toen HUYGENS in 1625 zijn wens vervuld zag, bleek 'de goede zorg der natuur, die iemand vaak brengt waar hij wezen moet ondanks de tegenwerking van menschen.' In dit licht moeten we de dichterlike klacht van 'de uytlandighe herder' (1622) beschouwen. Waarschijnlik had Huygens deze zaak ook willen behandelen in zijn *Scheepspraet* (*Ecloga nautica*) die blijkens het handschrift onvoltooid gebleven is, en slechts een inleiding vormt op wat de hoofdzaak had moeten worden.

Opvoeding en Onderwijs. Bijblad voor Taal en Letteren III.

No. 1. C. KOPS vervolgt zijn kritiese beschouwingen over VAN GINNEKEN'S *Handboek der Nederlandsche Taal*. Hij oppert verschillende bezwaren en wensen, kan zich niet overal verenigen met de letterkundige appreciaties van de schrijver en meent dat zijn stijl 'niet genoeg in overeenstemming is met et hoog wetenschappelik karakter van et boek'. De voordracht van het 'Kindeke van den Dood' vindt hij onartistiek-retories. - JACQ. HEEREN deelt een en ander mee over '*Het Panpoëticon Batavum*', een verzameling dichter-portretten van Arnoud van Halen, dat gedeeltelik verstrooid is. - P.M. geeft, bij een vroeger artikel van HASLINGHUIS, aanvullende aantekeningen over *Woorden en uitdrukkingen aan de liturgie ontleend*. - JACQ. HEEREN vertelt iets over de vergeten achttiende-eeuwse, Dordtse dichter *Johan Vermeulen, een bijschriftmaker voor het Panpoëticon Batavum*.

No. 2. TH. DE JAGER betoogt in het eerste deel van een artikel over *Jan van der Noot*, dat de karakterzwakheid en huichelachtigheid,

waarvan zijn levensbeschrijvers spreken, op een fabel berust, die ze elkaar naschreven. Er bestaat z.i. geen enkele reden om aan te nemen dat de bekering van VAN DER NOOT tot het Katholicisme onoprecht was, voortgekomen uit ‘zucht naar brood en roem’. - J.F.M. STERCK publiceert een fragment uit een voordracht, met belangrijke opmerkingen over *De dateering van enkele gedichten van Roemer Visscher*. - C. KOPS besluit zijn bespreking van *Van Ginneken's Handboek der Nederlandsche taal*, waartegen hij opnieuw ernstige bezwaren oppert. VAN GINNEKEN'S ‘voortvarendheid wordt meer dan eens 'n niet wetenschappelike voorbarigheid’, zijn konklusies zijn soms te haastig, zijn voorstellingswijze is niet helder genoeg, hij denkt meer in de breedte dan in de diepte, en moest zich meer tijd gunnen om dit werk te laten rijpen. Ondanks deze bezwaren voelt hij voor VAN GINNEKEN'S werk, dat aller sympathie verdient, een ‘geestdriftige bewondering’. - H.M. behandelt *Enkele verzen uit Vondel's Adam* (vs. 143-158), en verklaart *Dommelmetten* niet als *duustermetten* (Mnl. Wdb.), maar uit dommelen = gedruis maken. - P. VAN LUYCK vraagt *Waarom wordt N.N. altijd voor een onbekenden persoon gebruikt*? en stelt tegenover de bekende verklaringen, die van CAUER, n.l. Numerius Negidius, de vaste gefingeerde naam voor de beklaagde bij de Romeinse rechtsgeleerde schrijver GAJUS.

De Nieuwe School.

Mei - Junie. Onder de titel *De griezelige echt* bespreekt THIJSSEN de *Handleiding bij het vrije stelonderwijs* van J. KLOOTSEMA en A. BRANDS. Hij verdedigt zich tegen het verwijt van ‘nihilisme’ en ‘louter afbreken’, tegen De Nieuwe School gericht. Hij meent: ‘in ons land zijn wij al zo ver, dat de onderwijzers zich met verbazing zullen afvragen: moest daarvoor een brochure van tien vel verschijnen?’ Verder beweert de schr., dat KLOOTSEMA niet anders doet dan oude waarheden als nieuwe ervaringen opwarmen, gesterkt door het gezag van ‘obscure buitenlanders’ als BERTHOLD OTTO. Afgezien van het ongepaste en wansmakelige uitschelden van een zo buitengewone geest als BERTHOLD OTTO - ‘kent’ de heer TH. hem werkelik? - kunnen we niet nalaten, op te merken dat er eeuwig-jonge waarheden zijn: 't komt er maar op aan of ze opnieuw beleefd, of nagepraat worden!

School en Leven.

No. 42-43. N.J. SWEERSTRA geeft in een uitvoerig artikel *Opmerkingen over en rondom het gebied der literatuurhistorie* een zeer waarderende bespreking van FRANS BASTIAANSE'S *Overzicht van de ontwikkeling der Nederlandsche letterkunde*.
C.D.V.

Vondel en De Decker in Westerbaen's jachtperk.

> ‘Staet uyt Arminiaen,
> die op den Gommarist uw' tanden meent te slijpen, -
> en staet uyt, Gomarist, die dezen meent te grijpen
> en krabben de oude roof van 't zeer van Achttien op!’

zingt de conciliante HUYGHENS in zijn beroemd geworden *Hofwijck* (1652). Was dit nodig, nog eens te vermanen? De kerkelike twisten toch hadden destijds lang afgedaan. De Predestinatie werd schaars gepredikt, en geen Staten-Revolutie was meer nodig, om de leraars te bewegen, soberlik, zonder nutteloze uitweidingen van haar te gewagen. Niemand werd, spijt de synode van 1628, van het Avondmaal geweerd, wegens zijn gevoelen in zake de vijf artikelen der Remonstranten. Men begreep niet eens meer, wat toch de voorouders bewogen had, om zulke ondoorgrondelike disputen land en kerk in rep en roer te brengen.[1)]

Eén was er, in zijn buurt, iemand nog wel met HUYGHENS bevriend, zó goed, dat ze nu en dan elkanders gasten waren, en elkaar met gedichtjes en jaarversjes vereerden, die dit ‘krabben’ van de oude ‘roven’ niet kon nalaten. Trouwens, HUYGHENS heeft dat moeten plaatsen. De bewoner van ‘Ockenburgh’, de heer WESTERBAEN, was bij het vonnis der Unie-partij en der Synodalen te zeer betrokken geweest. Als Scriba van de fractie der Remonstranten in de Dordtse Doelen, heeft hij de smadelike behandeling van de overwinnende partij, die in de Arminianen slechts ‘gedaagden’ en ‘verwezenen’ wilde zien en hen krenkte in het recht van wederhoor, persoonlik kunnen ervaren, en ten volle op de hoogte kunnen zijn van de grieven der zijnen, die nog door de vernederende bejegening en de bittere vervolging werden verzwaard. Ook door zijn persoonlike en innige betrekking met hem, die 't zwaarst was blootgesteld aan de haat der genadelozen, kon voor zijn gevoel de smaad van 1618 en 1619 onmogelik weer worden goedgemaakt.

Oldenbarneveld was de 13e Mei, een week na het arresteren en voorlezen van de definitieve Besluiten en

1) Mr. J.C. NABER. Calvinist of Libertijnsch? (1572-1631).

Canones der Synode in de Dordtse Kerk, op 't Binnenhof onthalsd. Het is hier de plaats niet, om de punten, waarop de beschuldiging van zijn misdrijf steunden, en het breedvoerig verweer van de Lands-Advocaat op te halen. Genoeg zij gezegd met er bij te voegen, dat met dit vonnis aan het recht nog niet genoegzaam was voldaan. Men trachtte ook nog de familie te treffen. In 1593 hadden de Staten van Holland de Edelen, wonende in dit Gewest, met het Privilegie begiftigd, dat niemand hunner, bij enig delict - uitgenomen het *Crimen Laesae Majestatis* - meer zou kunnen verbeuren dan zijn leven en de som van 80 pond, elk van 40 groten, uit zijn goederen. De kinderen van de Advocaat, wilden rechtens dit Privilegie, en ook omdat het gewijsde hoegenaamd niet van Majesteitschennis sprak, de goederen van hun vader met 80 gulden terugkopen. Dit nu zat de andere partij niet glad. Doch gemakkelik was in de leemte te voorzien. In de roes van de algemene verbittering en opgewondenheid was het oog voor alle gerechtigheid blind. Een deel van de gedelegeerde rechters wist men in Den Haag bijeen te krijgen. Toen volgde het ongehoorde. Een twede sententie verklaarde de Heer van Barneveld schuldig aan 't *Crimen Laesae Majestatis*. Dit geschiedde de 20e Junie 1620, een jaar en zes weken na zijn dood. De rijke goederen waren door een daad van willekeur, door een eenvoudige roof, aan de kinderen ontnomen. En heel de wereld vond dit natuurlik: geen mens die er zich tegen verzette.

De wrok bleef in de familie. De aanslag van Groeneveld en Stoutenburg volgden. Na de mislukking verloor Groeneveld het hoofd, Stoutenburg vluchtte. Anna Wytsen, de gegoede weduwe van Groeneveld, schonk in 1625 haar hand aan WESTERBAEN, die zijn carrière als Predikant had gebroken gezien, en als medicus in Den Haag was opgetreden. De nieuwe echtgenoot, die door háár Heer van Brandwijk en Gijbland werd, had zijn sympathieën voor de nedergeworpen partij niet verlochend. Hij, de voormalige Staten-Collegiant, bleef tot zijn dood een voorvechter van 't Arminianisme. En tevens heeft zijn pen nimmer gerust ter verdediging van 't beledigde recht van Oldenbarneveld.

Dit laatste was het ondankbaarste werk, en tevens het pijnlikste. De Advocaat van den Lande was dienaar geweest van de Staten van Holland, die zich hadden voorgenomen hem in de ‘troubelen’ en de strijd tegen de Unie-macht te beschermen, en zelfs expresselik de 22e Junie 1618 een plakkaat hadden uitgevaardigd van ‘speciale protectie en Sauvegarde’, gearresteerd nog wel in de volle Vergadering van de Edel Grootmogenden met last om overal ‘gepubliceert en

geaffigeert' te worden. Doch de 29e Augustus daaraanvolgende was de coup d'état plotseling in 't werk gesteld. De Advocaat werd in arrest genomen, en de Heren, die hij had gediend, werden aan de dijk gezet. Onbeschermd als hij stond, riep hij vruchteloos, dat hij geen commissie had van de Staten-Generaal, maar alleen in dienst stond en in ede van zijn wettige meesters, de Staten van Holland. Zonder meesters, en verlaten, ging zijn stem verloren, die bepleitte dat alle jurisdictie spruit uit souvereiniteit, en aangezien de souvereiniteit lag bij de respectieve Provincieën, aan de Staten-Generaal geen jurisdictie competeerde over de onderzaten van die Provincieën. De wereld was gans anders geworden. Een absolute macht was opgetreden. Een andere orde van zaken regeerde. Ieder had te zwijgen; willekeur kent geen zelfverantwoording, duldt geen kontrole, verstikt het protest. De dienaar werd gevonnist; hij werd het Offer dat het beginsel der Gewestelike Souvereiniteit *voor die tijd* moest brengen aan het Monarchaal beginsel dat aan de Unie-regering verkapt ten grondslag lag. Voor die tijd, zeggen wij. Want nà 1621 kwam de tegenovergestelde leer allengs naar boven. Doch van beide zijden betrachtte men de gematigdheid, ongenegen om door nieuwe provovatie de eenmaal bezworen Revolutie-geest weer op te wekken. Vandaar dat ook de Staten de kwestie van een eerherstel van de eenmaal prijsgegeven dienaar laten rusten. Het leven was hem niet terug te geven; de zoons hadden hun naam door hun aanslag op de Prins, hun eerloze dood, of vlucht, voor goed gecompromitteerd; men eerde alleen de nagedachtenis van de 'Grote Man' door zich dankbaar zijn bemoeiingen in de stichting van de Republiek en zijn voorzichtig beleid tegen de Leycesterse intrigues te herinneren; en ook WESTERBAEN'S stem ging verloren, wanneer hij nog eenmaal zou roepen:[1)]

> Ghy hebt den vryen toom weer in de hand gekregen:
> Denckt nu om 't ongelijck dat uwen Voorspraeck lee.
> Men heeft hem in uw Land door een vervloeckte snee
> Sijns Levensdraed gekort: dat is niet weer te geven;
> Maer recht hem daer voor op, ter plaetse daer hem 't leven
> Benomen wierd, op 't Hof, recht voor de groote Sael,
> Een Beeld, een heerlijck Beeld, van marmer of metael
> (Gelijck men die van ouds voor sulcke plagh te bouwen)
> Daer men dees letteren op gieten doe of houwen:
> D i t ' s O l d e n b a r n e v e l t , d i e T r o u w e P a t r i o t
> D i e h i e r s y n L e v e n l i e t v o o r ' t L a n d o p e e n S c h a v o t .

1) K r a n c k e n - T r o o s t voor Israël in Holland etc.

Dit is evenmin gebeurd als de restitutie van de verbeurd verklaarde goederen. Ook deze confiscatie kon deze strijder niet vergeten. Hij herinnert nog aan de twede sententie en vermaant ook in deze aangelegenheid:

> Dus wierd mer meester van: maer dat's weer goed te maecken
> Aan syn kinds-kinderen. 'T syn dingen die u raecken,
> M i j n H e e r e n : Hij, die was uw trouwen Advocaet
> Dient schadeloos te syn gehouden by den Staet.
> Hy had syn last gevolght die 't Land hem had gegeven,
> Hy heeft in uwen dienst noyt eenigh quaed bedreven,
> Ruymt uwe handen van syn onverbeurde Goed:
> D a t z y v o o r s y n G e s l a c h t v o o r ' t V a d e r l a n d s y n B l o e d .

Doch de Heren (De Staten van Holland en W. Friesland) lieten de zaak zo. 't Was in 1651, en andere moeielikheden stonden voor de deur. Ook was het na 's Prinsen dood hier en daar reeds onrustig geworden. Wat zou men nieuwe hartstochten opwekken, nu de Prinsenpartij uit onrust voor de gang van zaken, in sommige plaatsen in roering kwam, en ettelike plaatsen, als Den Haag, Utrecht en Medemblik, door machtsvertoon en zending van krijgsvolk in toom moesten worden gehouden?

Alleen Amsterdam had iets gedaan. De Vroedschap dáár had reeds veel goed gemaakt. Dáár - alsmede te Rotterdam - konden de Remonstranten het ruimste ademhalen. Dáár ook stelde de Stadsregering, in aanmerking nemende de verdiensten van de beroemde vader, de rechtskundige Mr. Pieter de Groot aan als Pensionaris van de stad.

Brengt de juridiese zijde van dit pleidooi ons op histories terrein, de theologiese kant brengt ons op het terrein van de litteraire polemiek. Als polemist staat WESTERBAEN kant en klaar. De voormalige ab-actis van de Arminianen had midden in de strijd gestaan, en bezat in de talrijke geschriften van de tegenpartij een arsenaal van wapenen, waaruit hij maar te grijpen had, en die hij met behendigheid tegen hun eigen beweringen richtte. Een histories geval zal ons laten zien, waar het om ging, en hoe scherp de schrijver de kwestie wist te stellen.

In 1657 was Louise Hollandina, een dochter van de koning van Boheme, weggelopen uit Den Haag, en was Katholiek geworden. Dit geval wekte veel opzien. De prinses stond bekend als artistiek, schilderde goede portretten, en was een leerling van Honthorst. HUYGHENS waardeerde ze en heeft ze menigmaal bezongen. Ze week eerst uit

naar Frankrijk en keerde terug naar Bergen op Zoom, waarvan het Markiezaat op haar gevallen was. Ze maakte er Katholieke propaganda, totdat de Staten-Generaal er, reeds in 1658, een einde aan maakten.

Tegen de afval schijnen stemmen te zijn opgegaan. WESTERBAEN laat in een zijner gedichten[1] een Gomarist klagen, dat nu een van de schoonste schapen door de Papen in hun wei was geborgen, de Wereldlike en Kerkelike Overheden de mannen en vrouwen moesten verbannen, die moeders verrieden, en dochters bepraatten, en maakten, dat deze, op hoop van voordeel en macht, om de wille van renten en prebenden op de loop tegen.

Deze bewering nu wordt bestreden.

De kijvende Gomarist, antwoordt Westerbaen, heeft hoegenaamd geen recht tot klagen. Hij toont eenvoudig de gronden van zijn eigen geloof niet te kennen. Immers al wat gebeurt, geschiedt met Gods wil. Is de klager ontgaan, dat God een dubbele wil heeft? Kent hij Trigland niet, die in de 'Verdedegingh van de Leer, etc.' pag. 174, zegt dat men wel onderscheiden moet *een verborgen wil, of de wil zijns welbehagens*, die altijd wordt volbracht, en *een geopenbaarde wil*, waarnaar wij moeten leven? De mens zondigt, dat is waar, en handelt, zondigende, tegen Gods geopenbaarde wil, maar dit neemt niet weg, dat hij, zo dikwels hij zondigt, toch handelt volgens Gods verborgen wil, die ten hoogste rechtvaardig is. Ook het zondigen tegen Zijn wil is Gods wil. Hij kiest en verheerlikt, hij haat en verwerpt, naar Zijn welbehagen en niet naar betoonde hoedanigheden. De verheerliking en de verstoting geschieden onafhankelik van de werken des levens; van die God te voren verheerlikte, zal nooit een verloren gaan; van die zullen vallen, zal er nooit een verrijzen. Gods besluit staat vast. Is de Prinselike Louise op de rol der uitverkorenen gebracht, dan zal ze behouden blijven. Niemand, Duivel noch hel, zal ooit vermogen ze uit 's Heren hand te rukken. Staat mogelik de Prinses niet op de rol, dan zal ze ook nooit uit de diepte verheven kunnen worden. Voor de verworpeling is geen behoud. Trigland heeft het duidelik gezegd[2]: De Goddelike Voorzienigheid bestuurt de handelingen der goddelozen zodanig, dat ze niet anders kunnen doen dan hetgeen God in zijn eeuwig en onveranderlik besluit heeft verordineerd. Als de Gomarist dit goed begrijpt, heeft hij tegen dit raadsbesluit niets in te brengen. God kiest voor de uitvoering van

1) Op het Afvallen van Madame Louyse, Princesse van Bohemen. Ged. III, blz. 554.
2) Declar. p. 114.

Zijn wil Zijn vaste instrumenten, al zijn het ook Paapsen en vrouwen. De bijl is geheven, de pijl is geschoten. God kerft en splijt zoals Zijn hand het bestuurt. Maar de Gomarist schijnt niet zo vast te zijn in zijn eigen leer. Doch hij neme STREZO ter hand in diens *Voorbeeld der gezonde woorden*,[1] in een Vraag en een rond Antwoord daarop....

Dit betoog leverde hij in 1657. Met het noemen van het boekje van STREZO, verschenen in 1641, zijn wij gekomen in de litteraire zone. Immers uit dit werkje putte hij ook zijn verweer tegen de Misuitlegging van VONDEL.

VONDEL was lang zijn medestander geweest in de strijd tegen de Synodalen. In 1625, juist het jaar van WESTERBAEN'S huwelik met Anna Wytsen, had de hartstochtelike voorvechter der Arminianen zijn 'Palamedes' tegen de destijds overwinnende 'Kerkeliken' geslingerd. Tal van andere strijdschriften volgden. Zonder te spreken van de in de 'Roskam' en elders luid uitgesproken lof op de Libertijn Cornelis Pz. Hooft, gewagen we slechts van de strijd tegen Smout, Trigland, Boogaert en hun tijdgenoten,[2] en noemen we de verzen op de bouw en de 'Inwying van den Christen Tempel 't'Amsterdam'. Sympathieën genoeg waarlik, om uit te maken, dat VONDEL steeds aan de kant van de, door de katastrofe van 1618, in de verdrukking geraakte partij heeft gestaan, en dat hij zich sterk heeft uitgesproken vóór het tot die tijd gevolgde Statenbewind. Ook later nog heeft hij zich menigmaal met voorliefde voor de Souvereiniteit der Gewesten en Steden uitgelaten. Barnevelts dood heeft hij zijn leven lang als een onrecht gevoeld. Doch juist deze konsekwentie in zijn houding in 't staatkundige, schijnt voor WESTERBAEN een prikkel geweest te zijn, het zijn voormalige medestander kwalik te nemen, dat hij in 't godsdienstige niet schouder aan schouder naast de Arminianen is blijven staan. De wrok uitte zich, nadat in 1645 VONDEL'S *Altaargeheimenissen* verschenen, en de dichter dogmaties zijn standpunt had uiteengezet. Hij viel toen als van zelf in de handen van de ervaren theoloog, die met zijn polemies talent hem stevig de voet dwars zette, en daarbij met zijn gewone taktiek te werk ging. VONDEL,

1) Pag. 66. Voor wie de geschriften, waaruìt en waartegen W. te velde trekt, wil raadplegen, verwijzen we naar zijn eigen aantekeningen aan de voet der bladzijden. C a s p a r u s S t r e z o ' s boekje (hij was predikant geweest in Den Haag) heette *Voorbeeld der gezonde Woorden* of *Gronden der Salicheyt*, uitg. *Franck van der Spruyt*. 1641. De Praedestinatie vindt de lezer in CALVIJN'S Institutiones IIIe Boek. 21 Cap. vgg.

2) Zie VAN LENNEP - UNGER V en VI, en vooral de Bijlagen.

- was in 't kort de beschuldiging, - die tevoren de muggezifterijen van de Mennonieten was ontweken en in het kamp der Remonstranten tegen het onzinnige dogmatisme der Contra's had geageerd,[1] diezelfde man was blijkens zijn Roomse geloofsverklaring nog onlogieser geworden dan dezelfde partij, die hij tevoren bestreden had. Hoe 't mogelik was, dat hij die eenmaal geen 'mug' kon slikken, tans een ganse 'olifant' verzwolg!

Dit moest uit zijn pen.

Het boekje van STREZO gaf omtrent de 'Praedestinatie' geen andere inzichten dan het traktaat van Calvijn. Edoch, het bevatte een bekentenis, waarop WESTERBAEN zijn aanval steunde. Blz. 66 begon:

De Schriftuyre spreeckt door gaens van een Predestinatie of onveranderlijcke voor-ordineeringe door de welcke God van eeuwigheyt nae syn vrije wil en welbehagen eenige mensche tot het eeuwige leven heeft uytverkooren de andere verworpen en tot de eeuwige verdoemenisse geordineert.

Dat hy de Uytverkorene door sijnen Heyligen Geest soo krachtigh treckt en bewaert dat sy de genade niet en kunnen wederstaen nochte verlooren gaen.

Dat hy de verworpene daerentegen soo veel genade niet en geeft dat sy haer selven kunnen bekeeren, ende de verdoemenisse ontgaen.

waarop deze overwegingen volgden (pg. 67):

van de wegen ende van de regeeringe Gods getuyght ons de Schriftuyre twee dingen, de welcke het menschelycke vernuft n i e t k a n t e s a m e n r i j m e n[2] noch met elkanderen vergelijcken.

Eerstelyck bewyst de Schriftuyre dat God van eeuwigheyd door een onveranderlyck besluyt het gevallene menschelijcke geslachte, zonder aensien van goed of quaed in den mensche, nae syne bloote vrye wille ende wel-behagen afgedeylt ende onderscheiden heeft in twee hoopen:

Den eersten hoop, zynde in sich selven niet beter als den andere, heeft hy so uytverkooren tot rechtvaerdighmaeckinge, heylighmaeckinge door Christum datse niet en kunnen verlooren gaen, oock in de volheydt des tijds regeert ende bewaert hy de selve dat'er niet een van alle verlooren gaet noch van God afwijckt.

Den tweeden hoop zynde in hem selven niet slimmer als den andere, heeft hy in de algemeyne verderffenisse so laeten leggen, dat hy beslooten heeft beyde van wegen hare erf-zonde als oock van wege haere daedelycke zonden met de eeuwige verdoemenisse te straffen;

Dat hy de selve in den tyd also regeert datse nimmermeer ontfangen de ware heylsame ende Saeligmaeckende genade der bekeeringe etc.

1) Vooral in 'Gruwel der Verwoestinghe', waarin hij de 'Voorbeschikking' afkamde.
2) Wij spatieren.

Ten tweden betuyght de Schrifture, dat niet tegenstaende dit onveranderlijcke besluyt ende dese krachtige regeeringe de uytverkoorene moeten zorge dragen dat sy niet verlooren gaen, ende datse hare saeligheyd met vreese ende beven moeten wercken.

Jae de Schrifture betuyght dat Godt alle Menschen, soo langh als sy in de wereld sijn etc. alsoo regeert dat haer de deur der genaede noch open staet: dat God ernstelijck en ongeveynsdelijck wil dat sy haer bekeeren, de verdoemenisse ontvlieden en saeligh worden: stelt hem selven tegens haer versoenelijck, noodight, smeeckt en bidt haer tot hem te koomen ende laet hem den menschen kinderen voordraegen als staende met uytgestreckte armen, hongerigh en dorstigh nae hare zaligheyt.

Dese twee dingen betuyght de Schrifture ende het menschelijck vernuft oordeelt datse regelrecht m e t m a l k a n d e r e n s t r i j d e n ende datse niet en kunnen met malkanderen bestaen: M a e r h e t g e l o v e m o e t h e m s e l v e n v e r h e f f e n b o v e n h e t m e n s c h e l y c k e v e r n u f t en moet vertrouwen dat hy, die het alles beydes betuygt het alles beydes doen kan, ende dat hy syn krachtige, onveranderlijcke en onwederstandelijcke regeringe so kan aenstellen dat hy voorkomt ende ontgaet alle de ongerijmtheden ende quaede consequentien, die het menschelijcke vernuft daer uyt komt te trecken. Hoe dat dit toegaet is ons onbekent, etc.

Dit ‘Praestet Fides supplementum Sensuum defectui,’ waarbij het Geloof moet aanvullen, waar de menselike zinnen te kort vallen, is voor WESTERBAEN, een geleerde en een vernuftsmens, te machtig: ‘Op die voet, merkt hij op, kan de eenvoudigen en lichtgelovigen wel alles worden wijsgemaakt.’[1)] De bewering, voegt hij er bij, staat gelijk met ‘de Paepsche uytvlucht’ dat men, tegen 't vernuft en de zinnelike waarneming, zou moeten geloven dat hun Mis-brood God is. Hij ziet in de verklaring van STREZO, die in de dogmatieke uiteenzetting waartoe het leerstuk der Praedestinatie heeft geleid, het ongerijmde aantoont, de grondslag van een gevaarlik en onbegrensd wondergeloof, en leert het Katholicisme als een nieuwe vijand kennen, omdat het in de leer der Eucharistie het climax bereikt van het gevaar, dat STREZO met zijn Tractaat in de Protestantse leerkringen brengt.

Dan merkt hij VONDEL op, de vroegere medestander, en leest in diens 2e Boek van zijn *Altaargeheimenissen* deze verzen:

> Werp u ter neer, en bid de Godheyd aen
> Die, onder vleesch en toeval van het graen,
> Sich houdt bedeckt als onder dobble kleden.
> D'Altaer-spijs werdt, voor 't eeten, aangebeden.

1) Zie *Aen D. Casparus Streso. Op het voorgaende Advys* (III, 564 noot).

Wie 't offer eert en aanbidt eert gewis
Den Heyland self, die hier verborgen is,
Jae Vader, Soon en Geest, een Godtheyt t'saemen,
Een eenich God, betekent door drie naemen.[1)]

Bovendien wordt de transsubstantiatie van 't brood in Christus' lichaam nog eens krachtig onderstreept in:

Laet varen dan de lege schilderdissen
En ydel aes van lyfgelijckenissen
En hou u aen waerachtig vleesch en bloed.

alsmede in:

Wat Babel schaeckt u 't wesentlijcke pandt
En steeckt, voor 't lijf, u tekens in de handt
En 't looze merck, in plaets van bloet en spieren
Daer mede u 't lam zyn Paes-feest leerde vieren?[2)]

Het strafdicht gaat in tegen VONDELS 'wangeloof' en tegen zijn 'bekering'.

Tegen 't 'wangeloof', voeren we slechts WESTERBAEN'S weerlegging aan. VONDEL zelf heeft in zijn groot en stevig gedokumenteerd leerdicht zijn eigen zienswijze verdedigd. Ook gaat het hier niet aan, de strijd nader in te leiden. Wij kennen reeds het verschil van standpunt, en het verweer aan beide zijden kan ook nooit verder gaan dan het omschrijven en toelichten van dit standpunt. Wat ze gescheiden houdt, is de bestendig blijvende kloof.

Wat WESTERBAEN doet, is redeneren. Als Christus zegt, voert hij aan, *dit is mijn lijf*, dan zijn Christus en dat lichaam twee, en niet één. Het eerste blijft dus 'lichaam', het twede blijft dus 'brood'. Zo het waar mocht zijn, dat het twede gelijkaardig werd aan 't eerste, en dus ook 'lichaam', dan zou bij de woorden: '*Deze beker is het nieuw Verbond in mijn bloed*' de 'beker' mede ophouden een beker te zijn, en worden 'een nieuw verbond'. En wat voor een bijgeloof zou het niet worden, als bij de woorden van Christus: *Ik ben de weg, de ware*

1) Dat dit de 'steen des aanstoots' is, leert ons mede zijn 'Ockenburgh', waar hij op VONDEL'S gedicht terug komt, hem op nieuw de les leest, en zich zelf verdedigt in zake zijn eerste optreden.

2) Ook gereleveerd als 'noten' in zijn K r a c h t d e s G e l o o f s . De tietel in zijn geheel is satiriek: Kracht des Geloofs van den Voortreffelijcken en Vermaerden Nederduytschen Poëet JOOST VAN VONDELEN te speuren in de Altaer Geheymenissen, by syne E ontvouwen in drie Boeken van Offerspys, Offereer, Offerhande.

Wingerd, Christus niet langer voor een wezen met een menselike gestalte mocht worden gehouden, maar inderdaad veranderd zou zijn in een ‘weg’ of in een ‘wingerd’. Dat zou een ware letterknechterij zijn!

Zo dus dit niet aangaat, - vervolgt onze schrijver - dan getuigt het van grote willekeur, in het ene geval de letterlike en in een ander geval een overdrachtelike zin te nemen. En wat is hierin maatstaf? Wat voor ongerijmdheden bejaagt men niet? Waarlik neen, merkt hij op:

> Die Godes woord ter rechter zin wil duyden
> Neem die niet staegh nae dat de letters luyden,
> Maer die, die vry van tegenstrijdigheden
> Niet ongerymts houdt staende tegen reden.
> Wie zal de Schrift voor sot niet hooren schelden
> So daer alleen de doode letters gelden,
> En so men bant oneygene manieren
> Van spreecken uyt die Heylige papieren?
> Moet dan een mensch weer in syn moeder vaeren
> Als Christus spreeckt van wederom te baeren,
> En eer N a t u y r h a e r w e t e n r e g e l s s t r i j c k e n
> Als dat men sal van lettergalmen wijcken?
> Moet nu een lijf zijn in verscheyden oorden,
> Gelijck in 't oost, in 't west, in 't zuyd, in 't noorden,
> Op eenen tyd in hondert duysend steden,
> In Amsterdam, in Denemarck, in Sweden,
> Om hoogh by God ter rechter hand geseeten,
> En blyven daer, en werden hier gegeten,
> En nae 't getal der plaetsen niet vermeeren,
> En te gelijck nae Roome gaen en keeren?

Zo gaat hij door, telkens betogend in kort gedrongen rethoriese vragen, die de waarde krijgen van even zo vele stellige ontkenningen en te verwerpen ongerijmdheden. Neen, herhaalt hij, Christus en het uitgereikte brood waren twee verscheiden, zinnelik waarneembare dingen, en 't zou onzinnig zijn te geloven, dat mèt het brood, het lichaam van Christus tevens in dat van zijn jongeren kon varen. En trouwens, als men 't woord eens letterlik zou willen opvatten, dan zou hij onmogelijk van het uit te reiken brood kunnen zeggen *Dit is mijn lichaam*, wanneer het, gegeten zijnde, eerst ‘lichaam’ zou moeten worden.

Zeer sterk staat zijn betoog aan 't slot, waarin hij laat uitkomen, dat Christus juist in zijn jongeren wraakt, dat zij zich niet vast

genoeg op hun zinnen betrouwen. Wij nemen er uit, tevens als een specimen van zijn betoogtrant, het volgende:

Doch moet het al van ongerijmtheyd kraecken
En moet de mensch sich selven heel versaecken,
Niet in syn wil en tocht tot quaede seeden,
Maer in 't verstand en de gesondste reeden,
En mogt hij nae syn sinnen niet te werck gaen
Noch op 't gesight van al de wereld sterck staen,
Hoe kunnen dan het wonderlijck verrysen
Van haeren Heer syn longeren bewijsen
Uyt het gesight, waer op sy haer beroepen?
Hanght dit so niet in ongedreven hoepen?
En wat was al de gods-dienst van een Christe
Soo hem het punt van sijn opstandingh miste?
  Most Didymus sijn sinnen dan gelooven
Doe Christus zey, hier Thomas, sie mijn klooven,
Kom reyck uw hand, steeck vingers in mijn zijde?
Hy sey, *mijn God mijn Heere*, sonder strijden.
  Wat hulp is dan om Marcion te buygen
In het gesight der heylige getuygen
Waer op sy haer beroepen, stout, en spreeken
Die dit getuyght die heeft het self gekeeken?
  'T gingh dan niet vast dat Christus was gevangen
In eygen lijf, gegeesselt en gehangen,
Aen 't kruys gehecht, gestorven en begraven,
So d'oogen selfs geen klem en waerde gaeven
Aen 't seggen van Getuygen, die het zaegen:
Soo stondt dit stuck al mee op losse schraegen.
  Doe Christus was by Nicodeem gezeeten
Sey hy doe niet: *Wy spreecken dat wy weeten*
En 't geen ick sagh dat is 't dat wy geluygen?
Most niet voor 't oogh de Schrift-geleertheyd buygen!
  Dit dunck my vreemdst, dat, die haer sinnen doemen,
Op haer geloof op 't alderhoochste roemen,
Daer 't ongeloof op niemand beeter paste
Als die verdoemt het geen hy sagh en taste.
- - - - - - - - - - - - - - -
Hoe sal een Iood voor Christenen verflouwen?
Hoe sal 't een Turck voor d'Alcoran niet houwen
Indien een mensch in Gods-dienst moet gelooven
Niet 't geen alleen de reden gaet te boven
Maer 't geen hy siet te stryden tegen reden?
Wie van haer al sal worden overstreden?
Die dan met een in woorden komt te raecken

Die zegt: Ick sie 't, maer moet mijn oogen laecken:
Ick proef 't, ick voel 't, maer moet het echter wraecken:
Magh die 't gepleyt niet wel met eeren staecken.

Nog gaat WESTERBAEN'S polemiek in tegen het Katholiek-worden van VONDEL. De 'leer' veroordeelt hij, in 't stuk der Eucharistie, maar bitterder verwijt hij in VONDEL, hoe deze tot zulk een leer kon komen. In de 'vorm' echter blijft hij de aard van zijn satyries talent getrouw; de Katholieke VONDEL is een even logies produkt van de oorspronkelijke VONDEL, als de bediller van prinses Louise's overgang onlogies scheef staat tegenover de konsekwenties van zijn Praedestinatie-leer. De oorspronkelike VONDEL is namelik voor hem een soort geestelik kameleon, die telkens van 'kleur' verschiet, een die ten slotte, plaagt hij, 'maellende' of 'mallende' in zijn zin voor verandering, van JOOST nog JOOTS zal worden, Deze aanval was persoonliker en kwetste VONDEL in de ernst van zijn overtuiging en in de eerlikheid van zijn karakter.

Doch wij zien dit meer gebeuren. Wie in 'religie' of in polietiek meer dan éénmaal van richting verandert, boet met de twede overgang het vertrouwen van de buitenstaander in de ernst van zijn levensopvatting in. Òf men neemt aan, dat hij in zijn beginselen onzelfstandig is, òf dat hij zwak in zijn karakter staat.

Tevoren hebben wij getracht[1)] VONDEL in diens geestelike ontwikkeling te schetsen. Daaruit blijkt, dat de Mennonist VONDEL, met zijn allegoriese zin, en met zijn hoe langer hoe pacifistieser neigingen een weg ging bewandelen, die als 't ware samenviel met de richting der Moederkerk, en dat de weg door en met de Kerk de verdere ontwikkeling van zijn wezen vergemakkelikte. Dit geestelik proces voerde hem door het Arminiaanse kamp, en naast de zijde van DE GROOT. Het is dan ook niet nodig, in details uit te maken of VONDEL zich kerkelik onder de Remonstranten heeft geschaard, en in geloofszaken werkelik, wat men een 'overgang' noemt, heeft meegemaakt. Wij voor ons geloven het niet, en ook VONDEL heeft, zoals wij weten, het zelf ten stelligste ontkend.

Zijn tegenstanders sloegen uit die 'veranderlikheid' munt. WESTERBAEN bracht alles, wat VONDEL in zijn vroegere jaren als anti-Rooms en anti-Geus had geuit, - en wat dan moet dienen om hem als een vijand van 'letterzifterij' en als een vriend van 'Vrijheid in 't Kerkelijke' voor te stellen, - naar voren, om aan te tonen, dat wat de ijveraar het vurigst had voorgestaan, tans door de afvallige even

1) Letterkundige Studieën I. VONDEL als Christen-symbolist. 3e Hoofdstuk.

klakkeloos wordt verworpen. Zijn toon wordt nu smadend. Wat hij tevoren als een verdienste zou hebben geprezen, dat wordt, in het licht van VONDELS nieuwe geloofsijver, als deprimerend, aan de kaak gesteld. Diens optreden tegen de Synodalen heet tans ‘klappen met ongebonden vleugels’ of ‘gal en etter-braecken en spouwen’; het optreden met zijn ‘Hekeldichten’ heet tans ‘de snyvre Geuse-Tempels te keer gaan met Bliksemen, Roskams en Harpoenen’;[1] de verontwaardiging van de schrijver van de ‘Grouwel der Verwoestingh’ tegen de Verkiezings-leer, een verontwaardiging, die een WESTERBAEN zonder twijfel rechtmatig zal hebben gevonden, wordt tans in haar toornige uiting gekwalificeerd als ‘schelden’. Het ergste geschiedt VONDEL, wanneer hem zijn uitlatingen tegen Rome voor de voeten worden geworpen. Inzonderheid wordt - waarbij de destijds uitgesproken woorden weer worden aangehaald en ingelast, - het Treurdicht op de dood van Hendrik van Navarre nageplozen,[2] en in een noot op oudere voor Rome lasterlike termen uit 's dichters vroegere Poëzie gewezen.[3] Maar dit alles is vergeten, verwijt WESTERBAEN. Nu omhelst hij als bruidegom de destijds verfoeide ‘hoer van Babel’. Nu ‘verschokt’ hij, die voormaals aan ‘maegre muggens’ stikte, een olifant, en verduwt zijn maag alles wat maar uit een Roomse keuken komt. Hij ziet alleen door geverfde brillen, en noemt de dingen zo de glazen het uitwijzen. Als een weerloze vlieg hangt hij in 't Roomse spinrag; als een makke buffel, de neus geringd, volgt hij, zo men hem leidt

> en houdt van geen gesnuffel
> Nae waerheyds spoor, om blindlinx niet te missen,
> (Ja) sterft geheel in de GEHEYMENISSEN,

1) Ook andere ‘Tietels’ van anti-kerkelike gedichten worden door het ‘Hekeldicht’ van WESTERBAEN heengeweven, zomede markante uitspraken.
2) N.l. in de uitgaaf van VONDEL'S Poëzy. ‘Het Tweede Deel. Den tweeden druck verbetert en vermeerdert.’ Schiedam, 1647, blz. 183. Volgens P e n o n 's Bijdragen I, blz. 59 zijn de geïncrimeerde verzen niet van VONDEL, maar zijn later ingelast. Ziet hierop soms S l o t d i c h t (UNGER XV, blz. 145)? Men vindt ze afzonderlik vermeld bij UNGER I, blz. 24 en als ‘Copye’ naast de ‘Kracht des Geloofs’ in de Bijlagen bij UNGER XI (1645).
3) Klaarblijkelik is, volgens enkele geïnsereerde woorden, bedoeld: *Misbruick des Kerkelycken Bans*, bij UNGER IV, dat G. BRANDT stelt op 1623, beginnende met ‘Die Christenen ontzeit den Christelijken beker, Dat's een geweldenaar in Christus Koninkrijk;’ Hoogstwaarschijnlik is dit vers niet anti-Paaps, maar gericht tegen de Synodalen, die de Remonstranten de tafel des Heren ontzegden. (Zie WESTERBAEN's Gedichten III, p. 553, waar meer licht ontstoken wordt).

Die hy nu mee weet in 't ALTAER te vinden
Nae 't diep vernuft der fijnste Paus-gezinden,
Daer mannen, selfs van Christus uytgesonden
In 't Heyligh Boeck soo weynigh af vermonden:
Alwaer van 't brood, by Christenen gebroocken,
Op andre wijs soo sober werd gesproocken.

De persoonlike aanwrijvingen worden hoe langer hoe pijnliker. De gewetensdrang der Calvinisten - wordt hem voor de voeten geworpen - kon hij niet verduren; tans buigt hij zelf zijn hoofd onder 't juk van 't veel geweldiger Rome. Het geringe kwaad van Dordt wordt door hem misprezen; het veel groter kwaad van Trente, wordt goedgekeurd. Wat ginds verworpen wordt als ‘vuyle dreck’, wordt hier gevent als ‘fijne koeck’. Calvijn werd afgemaakt met slangebeten, wegens 't verbranden van SERVET; tans vreest hij 't zengen van zijn leden niet aan een vuur, dat millioenen heeft gedood. Voor zulk een altaar, geverfd met 't bloed van duizenden, knielt hij neer, noemt een tyranniese Kerk zijn Moeder en haar schuldige zonen zijn broeders. ‘Voorwaar,’ betluit hij

Siet hy niet door de vliesen op syn oogen
Dat sulcken aert uyt Tygers is gezoogen?
Niet uyt de speen van Christi waere schaepen?
Niet uyt de leer van syn oprechte knaepen?
Leyt hy so diep in Mis-verstand bedolven?
Sijn hem ontkent de luymen van de wolven?
Lee niet de kerck vervolgingh in haer kleynte?
Was 't kruys geen merck der suyvere Gemeynte?
Is niet het ampt der Christenen te stryden
Met 't zwaard des woords, of met geduld te lyden?
Hoe kan dan daer de rechte schaeps-koy wezen
Daer sels de wolf de schaepen heeft te vreezen?

Het gehele gedicht is merkwaardig door de klem van redenen, en de rijkdom van dokumentatie. Doch sympatiek is het niet. De theoloog heeft zich het sterkst ontwikkeld in de polemist, en hij die als medestander een vriend was geweest, als letterbeoefenaar een erkend bewonderaar van VONDEL's kunstgenie was gebleven, werd als partijman, zonder dat de openbare zaak er mee gediend kon worden, een door zijn, naar 't satyriese neigende, geest een gevaarlike vijand.

‘VONDEL,’ zegt BRANDT, ‘deeze wederlegging ziende, vondt zich verlegen, en deedt er, 't geen hy nooit gewoon was, voor ditmaal 't zwygen toe.’ Trouwens er viel niets, - of zeer veel - tegen te zeggen. Zich zelf verdedigen, door zijn ganse proces, zoals hij dit had

doorgemaakt, aan de grote klok te hangen, daar was hij de man niet naar. VONDEL is altijd bescheiden over zich zelf geweest, en nog bescheidener omtrent zijn gevoerde strijd en zijn gedragen leed. Hij wist, dat de dichter alleen kon 'uitslaan' in een sfeer, waarin hij zich evenwichtig voelde te midden van al zijn verhoudingen tot de andere dingen, en hij heeft, in latere tijd, die hang naar het harmoniese, zich altijd bewust getoond. Hoe langer hoe meer wijkt het persoonlike op de achtergrond. Evenmin vond hij het nodig, in een strijdzuchtige pamflet-vorm de door WESTERBAEN aangetaste leer-waarheden te verdedigen. Dat hij 'verlegen' was, is geen wonder, na die persoonlike kwetsing, die hem in zijn teerste wezen aantastte. Toch deed hij niet geheel 'er 't zwijgen toe'. Zijn T o e t s - s t e e n [1] was een verontschuldiging: 'iedere uitspraak', betuigde hij, 'moet naar de tijd beoordeeld worden waarin ze haar heersend gevoelen verkondigde, en wat mij zelf betreft: Myn jonkheit bondt door errefleer | Zich aan een Secte, en geene meer, | Tot datme, door een klaerder blijck | Van 't Weereltlijck en Kerckelijck, | Ontdeckt wiert, in een' schooner dagh, | De Perle, die verborgen lagh....' Zijn kort en weinig afdoend gedichtje O p h e t o n t h e y l i g e n v a n h e t H. S a c r a m e n t d e s A l t a e r s , d o o r d i e A r m i n i a e n s c h e n S o c i a e n [2] was een misplaatste schimp, die hij beter in de pen had kunnen houden en waarin de schrijver, die het H. Sacrament heeft ontheiligd, op onvoldoende gronden voor een 'Sociniaan' wordt uitgemaakt[3]. De betuiging in de T o e t s - s t e e n wordt weerlegd in WESTERBAEN'S *Ockenburgh*, (een zeer belangwekkend hof-gedicht), op grond van VONDEL'S vers-regel in diens *Inwijinge van den Christen-Tempel*:

> Op dat wy heylighlijck en met een goet geweeten
> Ons wandel nae uw wil en uw geboden meeten, enz.

waarbij heel logies wordt opgemerkt, dat met dat w y de auteur zich zelven mede bij de Remonstrantse tempelgangers heeft gerekend[4].

Wie WESTERBAEN'S gedichten raadpleegt, ziet in zijn I^{e} Dl, blz. 592,

1) Zie UNGER XV, blz. 145.
2) UNGER XV, blz. 166.
3) In die tijd zo goed als 'godlochenaar'. De Socinianen lochenden n.l. de Godheid van Christus en de leer der Verzoening. Dit toch leest men in WESTERBAEN'S hekeldicht niet.
4) Dit wy keert terug. WESTERBAEN vestigt zijn verweer op het grammaties gebruik en besluit:

> Het is een kleyne klerck, een slechte Potentaet,
> Die syn grammatica tot daer toe niet verstaet.

onmiddellik volgende op het ‘Kracht des Geloofs’ en de daarbij behorende Verontschuldiginge aen den Lezer[1], afgedrukt het versje Bril voor den Arminiaenschen Geus, dat bij BRANDT (en ook bij UNGER) ontbreekt, en dat volgens onderstaande woorden van WESTERBAEN in Ockenburgh (I, 197)

> Ick spiegel my aen den Arminiaenschen Geus
> Die om syn wan-geloof een BRIL kreegh op zyn neus:
> Doch dat ging gracelijck; maer, als hy 't niet en achte
> En om de vodderij des Brille-kramers lachte,
> In plaets van sulcken Geus wierd een Sociniaen,....

vóór het versje op het Ontheyligen van het Sacrament des Autaers zou zijn geschreven en ondertekend is door A.B.[2], waarbij ‘*Justus ex Fide Vivit* 't Hemelsch Broot,’ en dat door WESTERBAEN beantwoord werd met ‘Voet in 't Gat. Voor A.B. of Arminiaenschegeuse Brille-kramer.’ Vermoedelik is dit ook van VONDEL, al is het buiten hem om in 't licht gezonden. (In dit geval zou ook het Slotdicht [zie blz. 221, noot 2] hierop betrekking kunnen hebben.) Beide verzen worden door WESTERBAEN beantwoord. Zowel het Voet in 't Gat als het Antwoort op het Ontheyligen enz. brengen de kwestie niet verder. De polemiek is dezelfde, als bestaande uit het aanhalen, het insereren en het krachteloos maken van VONDEL'S betoog-termen. Steeds worden, met kunde en behendigheid, de woorden van de Roomse VONDEL gesteld naast en tegenover de pro-katholiek. Hij ontzenuwt VONDEL's betuiging in de Toets-steen opnieuw met bewijzen uit diens Tempelbouw en Inwijding, en stelt hem voor de keuze, òf te belijden, ruiterlik, dat hij ook heeft behoord tot de ‘Arminiaanse Geuzen’ - de eernaam met de scheldnaam vereenzelvigende, - òf toe te geven, dat hij, onoprecht, zijn ‘Mennoniste streecken’ nog niet had afgelegd. Een pijnlik alternatief, inderdaad!

1) Bij WESTERBAEN ontbreekt het onderschrift, dat afgedrukt staat bij UNGER, alsmede de Copye van de ingelaste 16 verzen in 't Treurdicht op Hendrik de Grote, zo mede de toegift op VONDEL's opschrift op de tietel der Altaer-Geheimenissen: *Justus Fide Vivit*, dat (WESTERBAEN?) vertaalt met: Joost Leeft door het Geloove, en aldus persifleert:

> Soo een rechtveerdig mensch door het Geloove leeft,
> Hoe seecker gaet gy dan, Heer VONDEL, boven and'ren!
> Gy hebt strax weer een nieuw, als u het oud begeeft
> De beesten dijen best die veel van wey veranderen.

2) ‘Arend Brilleman’ maakt WESTERBAEN er van in zijn antwoord op dit schimpdichtje.

Vriendschappeliker dan met de voormalige voorvechter der Libertijnen, die afvallig geworden was, heeft WESTERBAEN een ogenblik geredetwist met JEREMIAS DE DECKER, lid van de Gereformeerde Kerk. Deze 'gedachtenwisseling' eindigde met wederzijdse vrienschapsbetuigingen, zoals ze ook 'in de vorm' was aangevangen en voortgezet. Wij komen, deze volgende, op het eerste terrein terug, n.l. die van de leer der Praedestinatie. DE DECKER had dit versje geschreven:

Op Pansa.

Al wat ghy, Pansa, sots of sondighs hebt bedreven,
Dat schryft ghy 't Noodlot toe en schuyft de schuld op God:
Maer segh, wat stelde God tot richtsnoer van ons leven?
Sijn heymelyck Besluyt of openbaer gebod?[1)]

De bedoeling is duidelik. Pansa, eig. platvoet, dus iemand zonder verheffing, zondigt er maar op los, en verschuilt zich achter Gods 'verborgen wil' die hem tot zondigen heeft voorbestemd. Pansa vereenzelvigt dus zijn eigen neigingen, waaraan hij willens toegeeft, met hetgeen waartoe hij is voorbestemd, en waaraan hij niet kan ontkomen, zijn F a t u m dus. Wat zijn hartstochten willen, wil God. De bron van alles wat hem en anderen tot verderf kan strekken, zijn eigen perverse I k , wordt geïdentificeerd met N o o d l o t en G o d s w i l . Alles *moet*. Platter kan het al niet.

Natuurlik keurt DE DECKER dit af, en vandaar zijn puntdicht. Ook WESTERBAEN verwerpt, krachtens de leer de Vrije Wil, zulk een beschouwing ver van zich. Hij is dus in dit opzicht met DE DECKER, die evenwel tot de Staatskerk behoort, eens van zin. Maar WESTERBAEN weet ook, dat iemand als Pansa, op grond van de Praedestinatieleer, zo redeneren kàn, en dat daarom de basis niet deugt. Om nu aan te tonen, dat de grondslag van de tweeërlei Goddelike wil tot verkeerde gevolgtrekkingen leidt, geeft hij Pansa gelijk. Hij doet dit in zeven verschillende epigrammen, met een zelfde inhoud, en verschillend van vorm: wel een teken, laat hij blijken, hoe de verdediging van Pansa's standpunt voor iemand die van de valsheid der gronden overtuigd is, voor de hand ligt. Het zijn alle zeven, antwoorden, die Pansa worden in de mond gelegd. Eén er van luidt:

De mensch werd so gestiert van Gods voorsienigheyd.
Dat hy niet doen en kan als so het noodlot leyt,
Als 't geen van eeuwigheyd God sloot in sijnen raed
Die onveranderlijck in sijn Besluiten gaet,

1) Aangehaald in III Dl., p. 576.

So dat der menschen wil het krachtigh wercken van
Hem, die almachtigh is, oock niet ontgaen en kan:
Heb ick dan ongelijck als ick wat quaeds bedrijf?
Dat ick het schuyf op God en op die kerf stock schryf?

Als deze rijmpjes met een zes-regelig versje naar DE DECKER gaan, komt er een zeer beleefd antwoord terug, met een bedankje dat 'Pansa's sotternye' de oorzaak is geweest, dat hij van de hr. WESTERBAEN iets pittigs ontvangt, dat 'bytende vermaeckt'. Alleen moet de andere partij niet menen, dat hij, DE DECKER, Stoïese grillen uithaalt, of in Zeno's schoenen steekt. Hij, DE DECKER, staat daar ver van af. Zijn 'Noodlot' is de vaste leidende hand, die de natuurlike orde der dingen regelt, en elk schepsel, ook de mens niet uitgesloten, doet handelen volgens de hem ingeschapen wetten. Als Pansa dus zijn praktijken met het 'blauwe' schild van ''t heimelik gebod' wil dekken, rukt hij het hem af en stelt hem tegenover de eis van het 'openbaar gebod'. Hij begrijpt WESTERBAEN wel, als deze Pansa vóórspreekt. 't Is maar voor de leus: hij meent het net andersom. Hij wil Zeno's Stoïcisme afkammen, dus sprekende voor Pansa....

Hierop antwoordt wederom WESTERBAEN, ook zo beleefd en komplimenteus mogelik. Maar ondertussen houdt hij recht aan op de zaak, die DE DECKER aan 't slot even terzijde liet. De Stoïcynen van weleer, merkt hij op, in die vorm, welke het F a t u m wilden verbinden aan de V r i j e W i l l e k e u r, - om daarmee hun verweer tegen hun aanvallers steun te geven, - verschillen hoegenaamd niet van de absolute Praedestinatie-belijders, die beweren, dat alles moet geschieden naar Gods Voorbeschikking, maar ondertusschen de dingen drijven naar hun eigen grillen. Eigenlik dus, besluit hij, hebben we in onze tijd weer de Stoa-aanhangers van ouds. Zo zal een Pansa u, geachte DE DECKER, antwoorden, dat hoe het Noodlot ook werkt, op een wijze, als gij het voorstelt, 'volgens de leiding van de natuur' of op een sterkere wijze, door dwang, het niettemin een Wet van Noodzaak met zich mede brengt, en hij zijn rekening dus gerust op die kerfstok kan laten gaan. Zelfs zal hij vragen:

Als God mijn willen quam bepercken
Tot die, tot dese daed, bleef myne wil toen vry
Tot laeten en tot doen, en stond de keus aan my
En kon ick Gods besluyt wel laeten uyt te wercken?

Doch, laat hij er op volgen, daarmee hecht hij zijn goedkeuring niet aan het zelfverweer van Pansa. Moest hij inderdaad DE DECKER'S eerste puntdicht met een antwoord dienen, dan zou hij zich op zijn

eigen standpunt moeten plaatsen en niet, door 't ongelijk in Pansa's mond, en naar Pansa's ingezogen leer te verdedigen, maar door Pansa's dwaasheden aan zijn eigen overtuiging te toetsen, in hem zijn dwaalbegrippen moeten wraken. Hij zou dan dit moeten zeggen:

Al wat ghy, Pansa, sots of sondighs hebt bedreven
Wyt dat op 't Noodlot niet, noch schuyft de schuld op God:
Hy, die u sijn gebod tot richtsnoer heeft gegeven,
Waer nae ghy leven soud, weet niet van sulck een lot.

Ghy bouwt onwysselijck op losse dary-gronden:
Ghy loopt bezyden 't spoor en heel den hemel mis:
Soeckt niet in Gods besluyt de schuld van uwe sonden,
Maer in uw eygen self, daer die te vinden is.

'T zyn valsche meyningen, die ghy hebt ingezoogen:
Gheen Noodlot noodsaeckt u. Hy, die 't al roept en noodt,
Die stelt de komst aen u en liet in uw vermoogen
Te kiezen een van tween: het leven of de dood.[1)]

Bovenstaande gaf aanleiding tot een wisseling van brieven. De inhoud er van is niet bekend, doch een A f s c h e y t a e n d e n E. J e r . de Decker[2)] geeft ons enig licht.

DE DECKER schijnt in die brieven te hebben opgemerkt, dat zijn partner had gehandeld uit misverstand: dat de pijl, door WESTERBAEN afgeschoten, hem, de dichter van Pansa niet kon raken, omdat hij erkennen moest, dat de leer der Kerk, waarop de andere zijn 'Repliek voor Pansa' had gegrond, en ofschoon *hij zich steeds bij die leer had gehouden en nog hield, streed met Gods rechtvaardigheid en goedheid* en gevolgen na zich kon slepen, *die vreemd en gruwelik zijn*. WESTERBAEN is wel zo goed, om het bij dit 'misverstand' te laten, en wederom behendig DE DECKER'S verzekeringen omtrent zijn eigen kerkleer in het 'A f s c h e y t ' inlassende, dringt hij nog eens bij hem op:

't[3)] Heeft u doen zien wat dat zy in haer hert gevoelen
Die nu wat huychelen[4)]: Hoe 't vonnis van den Doelen
By haer beswooren is: *Wat grillen dat men queeckt*.
En hoe *de Gomarist in Zenoos schoenen steeckt*.

1) Deut. 30 : 15. Jerem. 21 : 8. (Noot v.d. dichter).
2) .... Nae het wederzyds verwisselen eeniger onser brieven over het voorsz. sijner E. Puntdicht op PANSA.
3) 't = nl. de pennestrijd.
4) Immers de waarheid is, dat de kerk in dit gevoelen verdeeld is. Getuige DE DECKER!

En dat sy van Chrysip noch Diodoor verschillen,
Die nu een vrye wil en 't Noodlot paeren willen,
  En twee, so ongelijck, in een gespan doen gaen,
  Gelijck wel eer van die Sophisten wierd gedaen.

Doch, zegt hij vergoelikend, wat geeft het, aan deze ‘vergissing’ wat inkt en papier te hebben verspild! Als ieder dicht, - want 't is als in JUVENALIS' tijden[1] - waarom zij dan niet? Hij, voor zich, heeft er onkosten en tijd voor over. Hij zou zelfs nog wel eens zulk een ‘misverstand’ wensen. Niet om te twisten, maar om de prikkel van de strijd, vooral als de vriendschap er om blijven kan. En waarom niet? Hij wenst daarom dan ook ten slotte, door 't Statengezag, de éénheid en vrede der Kerk gaarne weer terug, en zou zelfs, als de ander zich eens wil verpozen, zijn strijdgenoot gaarne op Ockenburgh op bezoek zien. Een vriend wil *hij* gaarne blijven.

Ook hier dus bleef hij overwinnaar. Maar, zijn niet te verbreken kracht, en zijn, door de tegenstander duidelik gevoelde meerderheid, bood hij aan te versmelten in de zoetigheden van zijn uiterst gezellige landelike dis.

J.K.

Strijk en zet.

Zolang men bij de verklaring van een oude uitdrukking de sfeer niet kent waarin de metafoor zijn oorsprong nam, tast men in het duister. Daarom is de veronderstelling dat *strijk en zet* aan het dobbelspel ontleend zou zijn niet meer dan een gissing. In letterlike zin schijnt deze uitdrukking evenwel in het heiersbedrijf voor te komen. Een van mijn leerlingen tekende op Terschelling het volgende liedje op:

Hoog in de rollen
Aardappels met knollen
En spek er bij.
En toen zei zij:
Mocht het maar klare
Schiedammer zijn.
Hoog in de rollen
Aardappels met knollen
Hoog in je bed
Strijk.... en zet!

De heer J.H. VAN DEN BOSCH vertelde mij dat in de omtrek van Gouda de uitdrukking ook in een heierslied bekend is: voor verscheiden jaren had hij een optekening, uit Moordrecht afkomstig, onder ogen gehad. Wie kent soms varianten, die tot nadere verklaring kunnen bijdragen?

C.D.V.

1) Zie diens Eerste Satyre.

Iets over het vertalen van de bijbel.

De Leidse vertaling van het Oude en van het Nieuwe Testament, maar vooral die van het Nieuwe, heeft aanleiding gegeven tot een eigenaardige kritiek, die naar mijn mening uit een onjuist begrip van vertalen voortkomt en daarom behandeld mag worden in een tijdschrift dat bij voorkeur vraagstukken van principiële aard bespreekt.

In de Gids van Julie l.l. heeft Mr. F.E. POSTHUMUS MEYJES van Prof. OORTS overzetting van het Nieuwe Testament veel kwaad gezegd; sommige van zijn bezwaren heb ik ook van anderen gehoord, zodat het mij niet zou verwonderen indien de schrijver talrijke brieven van instemming had ontvangen, waarin ik de bewijzen zou zien dat hij zich tot tolk van een veel verbreid misverstand heeft gemaakt. Dat misverstand wil ik aantonen, niet mij aanmatigen om Prof. OORT te verdedigen. Gesteld, voor een ogenblik, dat in alle gevallen waarin de heer POSTHUMUS MEYJES de Statenvertaling beter acht dan de Leidse, ik hem gelijk moest geven, dan zou het beginsel waarvan hij uitgaat nog even onjuist blijven. Ik zal, om de bespreking zuiver principieel te houden, geen enkel voorbeeld ontlenen aan de plaatsen die in de Gids tegenover elkaar worden gesteld.

Een enkele opmerking moet ik maken over de methode van Mr. POSTHUMUS MEYJES' kritiek. Hij begint met zich een leek te noemen, die ‘het wel nalaten zal in philologisch debat te treden met een zoo oneindig boven hem verheven taalgeleerde als Prof. OORT’ (blz. 123), maar dat verhindert hem niet diens werk op blz. 125 te betitelen als ‘dictionnaire-wijsheid in vrijzinnigen geest’ en hemzelf iemand te noemen ‘die het orgaan mist waarmee men taal gevoelt en beoordeelt’ (blz. 146). Me dunkt dat het betameliker geweest was òf die eerste betuiging òf dat smalend oordeel weg te laten. En dan zou ik het liefst de nederige verklaring van eigen onbevoegdheid gemist hebben, want zonder degelike filologiese kennis kan men een vertaling uit het Grieks *als vertaling* niet beoordelen. Maar eigenlik rekent de heer P.M. zich volkomen in staat om over het Griekse origineel te oordelen; hij heeft 't herhaaldelik over de juiste betekenis van de woorden en spreekt zelfs meer dan eens over het rythme van het

oorspronkelike. Daarbij komt dan uit dat hij zich terecht een leek noemde. Het rythme van het Grieks der Evangelieën blijft een hol woord zo lang we niet met zekerheid weten in hoeverre de schrijvers nog naar de kwantiteit of ‘naar het aksent’ uitspraken. Rythme is klankbeweging, is geluid, en stellig zal een Graecus evenmin iets bespeuren van rythme in Demosthenes wanneer hij een passage van de redenaar met verwaarlozing van lang en kort hoort voordragen, als een Griek van onze tijd 't rythme in een hedendaags stuk proza kan waarnemen, indien men dat leest alsof nog 't verschil tussen altijd lange en altijd korte klinkers bestond. Indien een kenner met een geoefend gehoor, als b.v.E. NORDEN, in de Evangelieën geen rythme kan aanwijzen, hoe zal Mr. POSTHUMUS MEYJES hem dan duidelik maken waar het schuilt, wanneer hij geen maatstaf heeft om dat rythme te bepalen? Het rythme in het Nederlands is natuurlik beter vast te stellen, al blijft zeer veel overgelaten aan persoonlike opvatting. De kritikus in de Gids bepaalt zich tot stellige verzekering, maar of hij zelf zo scherp waarneemt dat we zijn absolute beweringen mogen aanvaarden, betwijfel ik zeer, wanneer ik b.v. lees (blz. 143) dat hij in ‘want ik ben verzekerd,’ de beginwoorden van Rom. 8, 38, (Statenvert.) ‘den vasten rythmus (van) trochaeën’ hoort. '*t Aardigste is wel dat de schrijver niet eens de Statenvertaling zelf aanhaalt, maar de gemoderniseerde uitgaaf*! Zijn tekst heeft dus *zoon, schel, beschuldiging, verdrukking*, enz., *Heer, sprak, had, wist*, enz., *en, niet* enz. in plaats van *sone, schelle, beschuldiginge* enz., *Heere, sprake, hadde, wiste* enz., *ende*, de dubbele ontkenning (*niet en*) enz. enz. De aanhef van 1 Cor. XIII met het telkens herhaalde *al ware het* wordt in gezwollen taal geprezen en de ‘glorierijke klanken’ van dat *ware*, ‘met zijn breed en kostelijk rythme als van een ruischend kerkgezang’, brengen de kritikus in verrukking. Als hij de Statenvertaling had opgeslagen, zou hij gezien hebben dat deze op de aangehaalde plaatsen regelmatig *al waer 't* heeft! Had hij hetzelfde gedaan bij Matthaeus 5 (de zaligsprekingen), dan had hij ontdekt dat het woord *zijn*, zo node door hem gemist, in de oorspronkelike tekst tussen haakjes staat, en dat de alliteratie waarvan hij ‘de schoonheid en distinctie’ zo bewondert, er niet in voorkomt! Op zulk een onbetrouwbare basis heeft deze ‘scherpziende en subtiel-voelende’ lezer (vgl. blz. 139) zijn dictatoriale uitspraken over het rythme gebouwd.

Maar dit zijn bijkomstigheden, de onvermijdelike vergissingen van iemand die de moeilikheden niet begrijpt van het onderwerp waarover hij schrijft. Hoofdzaak is dat het Mr. POSTHUMUS MEYJES onverschillig laat of de door hem te recht zo bewonderde taal van de

Statenvertaling de kenmerkende eigenschappen van het Nieuwtestamenties Grieks weergeeft. Is 't antwoord op die vraag ontkennend, dan is daarmee een ongunstig oordeel uitgesproken over het werk als vertaling, al blijft zijn voortreffelikheid als prozageschrift uit de zeventiende eeuw door dat oordeel onaangetast. Van verschillende Griekse auteurs bestaan Franse vertalingen die men met genot leest, maar die het karakter van het oorspronkelike in 't geheel niet weergeven; ze zijn bekend als ‘les belles infidèles’ en die naam duidt aan dat ze onbetrouwbare hulpmiddelen zijn om het oorspronkelike te leren begrijpen. Nu is de taal waarin het grootste deel van het Nieuwe Testament is geschreven een zeer eenvoudig Grieks, in woordenkeus en zinsbouw dicht staande bij de omgangstaal die in de eerste eeuwen van onze jaartelling gesproken werd in 't Oostelik bekken van de Middellandse Zee,[1] iets dat ongetwijfeld grote gelijkenis vertoont met wat Mr. P.M. spottend het ‘Algemeen-beschaafd’ (blz. 141) noemt. Het Hollands der Staten-vertaling daarentegen is een retoriese taal, vol woorden en eigenaardigheden die in Noord-Nederland niet in gebruik waren, een ‘schrijftaal’ waarin vele vormen en zelfs geslachtsonderscheidingen bij onderling overleg waren vastgesteld, niet ontleend aan hetgeen men ten onzent hoorde.[2] Boekenwoorden werden eer gezocht dan vermeden; het heilige boek behoefde de taal van het dageliks leven niet te volgen. Ik vermeld dat alles zonder goed- of afkeuring, en alleen om te laten uitkomen dat de vertalers een ander standpunt innamen dan de schrijvers van de grondtekst. Nu een paar voorbeelden ter verduideliking.

Ik heb aan Prof. OORT horen verwijten dat hij in Johann. 19, 28 geschreven heeft *Ik heb dorst* in plaats van *Mij dorst* (Statenvert.). Wat staat in het Grieks? Het eenvoudige *dipso*, geen ‘poëtiese’ vorm, geen omschrijving (als in Ps. 69, 22, waarop de plaats betrekking heeft), maar het algemeen gebruikelike woord. Welke vertaling

1) De heer P.M. heeft ook wel eens zo iets vernomen, maar 't fijne van de zaak is hem ontgaan. Hij houdt de taal van 't Nieuwe Testament voor ‘een soort volks-dialekt’, maar dat betekent voor hem niets: men zou op die grond ‘haar evengoed, en misschien beter, kunnen overzetten in het Jordaansch, Haarlemmerdijksch of Kattenburgsch’ (blz. 148). De vergelijking is allerongelukkigst; de koine waarin 't N.T. is geschreven, is precies 't omgekeerde van een dialekt: het Evangelie dat tot de gehele wereld zich richtte, is gepredikt in de meest verbreide taal van zijn tijd.

2) Biezonderheden vindt men bij J. HEINSIUS, *Klank en Buigingsuitgangen van de taal des Statenbijbels*, Groningen, 1897.

heeft nu meer kans de stemming op te roepen waarin de Griek uit de eerste of tweede eeuw van onze jaartelling het kruiswoord las: die van Prof. OORT, waarin het eenvoudige door het eenvoudige is weergegeven, of die van de Statenbijbel, waarin een uitdrukking is opgenomen die ook in de zeventiende eeuw uitsluitend tot de dichterlike taal behoorde?

De woorden in Openb. 1, 8 *ick ben de Alpha ende de Omega*, luiden in de Leidse Vertaling: *ik ben de A en de Z*. Daar zal iedereen even van ontstellen, maar bij een ogenblik nadenken moet men toegeven dat het de enige juiste vertaling is. De Griek die voor zovele eeuwen de passage las, dacht daarbij aan iets dat hem zeer gemeenzaam was, zijn eigen alfabet, en stellig had de uitdrukking 't karakter van een spreekwoord. Dat alles vinden we terug in de Leidse vertaling, die ons aan een overeenkomstige spreekwijze herinnert. De Statenvertaling zou de voorkeur verdienen, indien in 't Grieks de eerste en laatste letter van een vreemd alfabet, b.v. van het Hebreeuwse, was genoemd. Vindt nu iemand niettemin ‘de A en de Z’ te gewoon, te alledaags, laat hij dan dat verwijt richten tot de schrijver van de Openbaring, maar niet tot de vertaler, die een schakering van het oorspronkelike op deze plaats heeft bewaard.

Nu zal de heer POSTHUMUS MEYJES waarschijnlik zeggen dat een nauwkeurige vertaling van het Nieuwe Testament wel gemaakt mag worden, maar dat die ‘binnen de wanden van studeerkamer en collegezaal’ behoort te blijven (blz. 148). Zulk een vertaling is dan goed voor hem die, zoals de schrijver zich uitdrukt, ‘den Bijbel slechts houdt voor een object van tekst-critiek, voor een soort historischliterair fossiel’ (blz. 126); uit het verband mag ik wel opmaken dat daarmee iedereen bedoeld wordt die vergeet dat de Bijbel een boek is, geheel en essentieel verschillend van alle andere, niet alleen in wording, samenstelling, verscheidenheid, - maar ook en vooral in strekking, stemming en be-stemming (blz. 126). Zulk een onderscheiding van lelike, ware wetenschap en schone, onware kunst acht ik een even groot vergrijp tegen de kunst als tegen de wetenschap. Wil men weten wat, volgens Mr. POSTHUMUS MEYJES, ‘Prof. OORT had moeten doen’ (blz. 147)? Wel, ‘de Staten-Vertaling laten hetgeen zij is’ en die hier en daar, maar zeer voorzichtig, verbeteren; het monument naar 't betere inzicht van de nieuwere wetenschap restaureren. Want al drukt men dat nu uit met fraaie woorden, al spreekt men van ‘de subtiele werktuigen (der) wetenschap hanteeren in stille bescheidenheid en met van ontroering bevende vingeren’, het blijft restaureren. Het is de zeer onartistieke raad van iemand die zelf liever de

gemoderniseerde tekst gebruikt dan het boek zoals het uit de handen van de zeventiende-eeuwse geleerden tot ons is gekomen.

Psychologies zijn de grieven tegen de Leidse vertaling gemakkelik te verklaren. Wij gevoelen ze tot op zekere hoogte allen, zeer zeker ook Prof. OORT. Aan de tekst die wij reeds als kinderen geleerd hebben, zijn we door al onze herinneringen verbonden, 't meest op de plaatsen die ons 't langst bekend zijn. Wat precies het Griekse woord betekent dat in het Onze Vader met ‘dageliks’ (brood) wordt weergegeven, weet niemand, maar als nog eens uit een papyrus de ware betekenis onweerlegbaar kan worden aangetoond, zal iedereen bezwaar gevoelen om in het bekendste van alle gebeden dat woord ‘dageliks’ te vervangen, onverschillig door welk woord. - Voor de heer POSTHUMUS MEYJES en voor zeer velen met hem is 't nog moeiliker een nieuwe vertaling van de Bijbel te aanvaarden, omdat voor hen schrijftaalvormen *als zodanig* een voorwerp van bewondering zijn. Dat blijkt uit zijn uitvallen tegen wat hij, vrij zonderling, ‘het “archaïstisch” museum-Kollewijn c.s. noemt’ (blz. 140); zij die in onbruik geraakte taalvormen niet behouden willen, ‘handelen uiterst barbaarsch (sic) en gevoelloos’ (blz. 134). Maar naast ons konservatisme, gevoelen wij toch ook de drang om het Nieuwe Testament in onze eigen taal over te brengen zo goed, zo schoon en zo juist als wij kunnen; wij willen zoo dicht mogelik naderen tot de toon die voor ons, na de ernstige studie van vele voorgangers, uit dit gedenkstuk van de gemeenlandse taal der Grieken klinkt. En dat zal telkens weer de mensheid er toe brengen om een nieuwe vertaling te beproeven. Als een schoon monument van vroeger inzicht zal daarnaast de Staten-vertaling blijven bestaan; wij zullen het beschermen tegen de van ontroering bevende handen der restaurateurs.

D.C. HESSELING.

Nieuwe schoolleesboeken.

II.

De laatste jaren hebben ons gebracht in de periode der ‘Bloemlezingen’. Het L.O. volgt hierin haar ‘hogere’ zuster.

Ook 't kleine gedoe voor 't 2de, 3de en 4de leerjaar wordt ‘bijeengelezen’ En de eerlikheid, waarvan het bezit ons gewaarborgd is door de auteurs-wet, en welke het dus ook oorbaar is, ze geregeld te tonen, wanneer ze wordt toegepast, openbaart zich zelfs in onschuldige Muze-kindertjes als

Maar kipje[1)]

Maar kipje, maar kipje,
Wat heb je gedaan?
Je bent naar den stal
Van ons sikje gegaan.
Ik vond er dit eitje....
Hoe of ik het weet?
Ik hoorde je kaak'len
Ik keek door een reet....
Als Moeder het hoorde
Ja... kijk mij eens aan...
Dan mocht je vooreerst
Nooit meer wandelen gaan.

‘Bennie's Prentenboek’.
S. MAATHUIS - ILCKEN.

Wij willen, dit zeggende, niets afdingen op de naam van de schrijfster, aan wie we volstrekt niet de roem willen betwisten, lief kinderwerk te kunnen leveren; zelfs willen we aannemen, dat haar handtekening de waarde van de ‘verzameling’ kan steunen. Maar bij 't opslaan van zo'n boekje komen ons toch voor de geest, de lange kolommen in onze klein-steedse blaadjes over korf- en voetbalwedstrijden, wanneer ‘Onze Kees’ weer een kolossale ‘spurt’ heeft gemaakt door de ‘backs’ en een ‘kei’ heeft geschoten, die de ‘keeper’ niet kon tegenhouden... Zo hinderlik, dat die schop-voeten tegenwoordig gelijke tred houden met de dichterlike vers-voeten... Of andersom!

De heer BLOEMINK schreef geen ‘Voorbericht’. Hij wil de bun-

1) O o g s t . Bloemlezing door F.H.N. BLOEMINK, onderwijzer te's Gravenhage, met platen van RIE CRAMER, B. MIDDENRIGT - BEKHORST, BAS VAN DER VEER en JAN WIEGMAN. Eerste (van de 8) deeltje. Derde leerjaar. Gouda - G.B. VAN GOOR & ZONEN - 1915.

deltjes voor zich zelf laten spreken. Daar blijkt zoveel minder tegen te zijn, wijl hij toont, een gelukkig verzamelaar te zijn. Hij is op het juiste niveau gebleven, vanwaar, wat taal en inhoud betreft, dergelijke stukjes moeten worden betrokken. Alleen zou de vraag geoorloofd zijn of bij de keur van tafereeltjes uit het ‘kinderlik leven’, hij zich niet te zeer tot een beperkte omgeving, met name tot de kinderkamer en ten gevolge daarvan tot het meisjes-spel heeft beperkt. In de twee eerste deeltjes heeft de ‘bloemlezer’ zich, op een enkele uitzondering na, enkel met dames omringd: Mevrouw MAATHUIS, MEVR. LANCÉE - GERHARDT, KATH. LEOPOLD + HENR. DIETZ, JACQUELINE BLES, MARIA LEOPOLD, Tante ELI, Tante JOHANNA, HENRIËTTE BLAUW, M.C.D.V. Mevr. KUIPERS - VAN DER KOOGH... Op die wijze vervalt men gauw in de ‘kinderkamer’. Uit vroegere leesboek-series, b.v. die van OOSTVEEN, herinneren we ons nog, hoe zulk een beperkte omgeving de aanleiding kon wezen tot lesjes die begonnen met te borduren op het thema: ‘Buiten regent het. Wat zullen we doen?’ - een soort van verontschuldiging, dat de schrijver op de ‘poppenwinkel’ of 't ‘sprookjes-vertellen’ of 't ‘plagen van de kat’ en andere ergerlikheden uit pure verveling terugkwam, waardoor hij in allerlei onbeduidend en eenzijdig gezeur verzeilde. Gelukkig dat BLOEMINK met zijn damesschaar die kant niet is uitgegaan. Ze hebben door de ramen gekeken, en zijn naar buiten getrokken, om steeds naar breder terrein om te zien. Om kort te gaan, ze hebben hem, blijkens de vier tot heden verschenen deeltjes, een tamelike verscheidenheid van fris-vrolik kroost geschonken, dat vierkant op zijn benen staat, en waarvan sommige - zo gezegd - op voeten en tenen gaan. De boekjes zijn de kennismaking waard. Ook de uitgever heeft aan de uitvoering - o.m. aan het duidelik sprekend titelblad - de meeste zorg besteed.

Enkele opmerkingen.

In ‘'t Waschvrouwtje’ heeft zus de poppekleedjes gewassen. Die zijn nu door 't krimpen te klein. Zus stopt nu ook het popje in 't wastobbetje, om het kleiner te laten worden.

Is dit logies bij een van spijt mokkend kind? Mag bij een kind een pop *kleiner* worden? Of is 't half balorigheid? Of, zo 't geest is, begrijpen de lezeresjes het ook als geest?

‘De kleine Teekenaar’ is verkeerd van opzet. Tussenzinnetjes als: ‘Ik vergat nog te zeggen dat Fritsjes Moeder, o zoo mooi kan teekenen’ moeten onnodig blijken. En is dit ‘geest’ voor kinderen: ‘*Die* kan stilstaan’ - waar een gipsen kameel bedoeld wordt - tegenover Frits die, voor een chocolaadje, ternauwernood stil kon staan?

Dit betreft het eerste stukje.

Met de andere deeltjes konden we best vrede vindèn.

'Lentegroen'[1] en 'Zomerloover'[2] zijn bijeengegaard, de eerste door S. ABRAMSZ en T. VAN DEN BLINK, de laatste door de eerstgenoemde alleen. Beide verzamelingen zijn bestemd voor vervolgklassen. Een 'Voorbericht' op 'Lentegroen' verklaart de titel: '*eenvoudige frissche* en zooveel mogelijk *nieuwe* leesstof' en het motto (van De Genestet)

> 't Boekske heeft zijn plicht gedaan,
> Spoort het u tot lezen aan. -

terwijl het ook uitlegt voor welke lezers de serie bestemd is, en waarom de auteurs zich geroepen achten iets nieuws in 't licht te geven. Uit de herdrukken blijkt, dat de werkjes in een behoefte voorzien. Inderdaad, werkjes voor leerlingen van vervolgklassen waren er vóór deze uitgoaf schaars. Ze vormen een 'overgang', en vereisen in dit opzicht een zorgvolle kiesheid in 't leiden van de smaak en de verbeelding. De boekjes zijn keurig verzorgd.

Bij vergelijking komt ons de serie 'Zomerloover' nog beter voor dan 'Lentegroen'. De auteur voelt zich vrijer en gaat met ruimer blik het leven in.

Wat ons opviel in 'Lentegroen', was het nog steunen op het 'schoolleven'. We bedoelen, dat hier nog dikwels de feiten betekenis moeten krijgen, wanneer zij moeten worden waargenomen van uit de *school*. En dit achten we voor het grootste deel van de leerlingen een beslist slecht gekozen en daardoor doelloze weg. De fantasiewereld van leerlingen van 12 tot 15 jaar vervreemdt zich van de 'school', wil juist zich buiten al wat 'school' is laten gelden. Ze zoekt de ruimte. En de weg naar de school toe leidt tot vervlakking, en inperking. Om een voorbeeld te noemen, dan meesmuilen we bij leerlingen van die leeftijd in zake hun 'belangstelling koesteren' voor een 'mug'. Vooreerst betwijfelen we wat hier 'koesteren' heet en dan

1) Lentegroen. Een serie geïllustreerde leesboeken ten behoeve van het voortgezet onderwijs, door S. ABRAMS en T. VAN DEN BLINK. Met teekeningen van W.K. DE BRUIJN en J. SLUITERS. I[4], II[3], III[3], IV[2]. P. NOORDHOFF - 1914 - Groningen.

2) Zomerloover. Een serie geïllustreerde leesboeken ten behoeve van het voortgezet onderwijs, door S. ABRAMSZ, onderwijzer te Amsterdam. Met teekeningen van J. SLUITERS en G. WESTERMANS. I-IV. P. NOORDHOFF - 1913 en 1914 - Groningen.

nog betwijfelen we, waar men die belangstelling meent op te merken, nog zeer het ‘gehalte’ ervan. Natuurlik zijn er wel enkele ‘natuurvrienden’ onder. Doch we wantrouwen hun ‘oog’ voor 't ‘kleine’. De kinderfantasie zoekt altijd het grote, en nog liefst de lijnen die verder dan de gewone proportieën gaan. De olifant, de slang en de leeuw, dàt zijn de wezens, die belangstelling vragen, en wel voor hun excessen van kracht en bouw, van list en schrikwekkendheid, van moed en krachtig geluid. De mens zelf is groot en belangwekkend als ‘jager’ of ‘held’ of ‘koning’. - Dit meenden we in 't midden te moeten brengen, waar de auteurs bij 't kiezen van hun leesstof van ons blijken te verschillen (B.v.E. H e i m a n s , Zijn muisje. V a n W a g e n v e l d , Een indringer. M.D. De geschiedenis van een waterdroppel[1]. Nu kan het zijn, dat de auteurs, uit een oogpunt van alzijdigheid, ook de neigingen van hun leerlingen in de ‘richting van de natuur’ willen leiden. Doch dan achten we dergelijke lessen in de door hun gekozen vorm te ‘gewild’ en niet boeiend genoeg, en zouden zoals in ‘Zomerloover I’ (Veelbewogen leven van een roode boschmier) de meest levendige zelfbeschrijving kiezen. - Wat het ‘schoolleven’ alsnog betreft, - hoe kunnen de heeren ABRAMSZ en BLINK, die blijkbaar mannen zijn van smaak en schrijftalent, en blijken geven van paedagogies inzicht[2], ruimte geven aan ‘Een mislukte grap’, waarin de ‘opvoeding’ beneden het peil van een ‘school’ staat? Waarom moet in ‘Een schoolherinnering’ een ‘vechtpartij’ weer even interessant worden als de door en door afgezaagde ‘kloppartijen’ in onze ‘kostschoollevens’, waarmee de pers onze schoolbibliotheken overlaadt? Waartoe dient het ruwe epistel ‘De Neptunusdoop’? Interesseert het histories-anekdotiese op deze wijze wel kinderen van ± 14 jaar? (Zie ‘Uit een heel oude doos’ en ‘Dure tulpen’). De weetgierigheid naar zulke feiten komt eerst veel later. Bovendien verbijsteren al die gegevens; het ene verdringt het andere. In het algemeen marcheren onze lesjes voor de jongens niet genoeg; terwijl schrijvende onderwijzers zich vergeten in ‘lijntrekkerij’. Natuurlik, men wil wel eens ‘leren’ en ‘preken’. Doch ons standpunt blijft: verhoog de aantrekkelikheid, boei en leid de verbeelding, en zet ze aan 't werk. Overigens kunnen we niet dan onze instemming betuigen met het opvoedend element in deze boekjes, terwijl de goede smaak er voor zorgt, dat het niet aan de oppervlakte komt.

1) Bovendien zijn de thema's reeds zo vaak aangeroerd, in nog jonger jaren en vele andere werkjes.
2) Vooral komt dit in ‘Zomerloover’ uit.

De taal is vlot, en met de ontwikkeling van de leerlingen is overal rekening gehouden. De nieuwe gebieden brengen ook nieuwe begrippen mee, maar het nieuwe wordt meestal reeds door het uitbeeldingsvermogen verklaard of ingehaald.

De boekjes zijn, vooral in de latere serie, een aanwinst voor de, in dit opzicht lang in achterstand verkerende, schoolliteratuur.

Een gewaagd, maar goed geslaagd werk gaven de hh. WOUTERS en ANDRÉ in hun Nederlandsch Leesboek voor de Christelijke Scholen[1]. Gewaagd noemen we het b.v. om in het 6e leerjaar aan te komen met wezenlike litteratuur, stukken uit OLTMANS, HILDEBRAND, STARING, KUYPER. Maar wij geloven, dat het hun is toevertrouwd. Want wat ze hieruit samenlazen is van zulk een direkte kontaktwerking tussen spreker en hoorder, dat het volgen van de inhoud voor de lezers een genot wordt, omdat de duidelik belijnde en elkaar levendig afwisselende beelden, welke deze verhalen te voorschijn roepen, de geest ten volle bezig houden. Ook in de overige deeltjes is leven en afwisseling genoeg. Heel wat auteurs hebben de verzamelaars nageslagen en datgene wat strekken kon tot hun doel, voorzichtig uitgezocht.

Dit doel was aangename leesstof te geven die de godsdienstige en zedelijke vorming ten goede komt... Wij zijn daarbij uitgegaan van de gedachte, dat de boekjes door 'hun taal en stijl in de eerste leerjaren moeten aansporen aan het kinderleven, tevens dat ze van het begin af de taalontwikkeling moeten dienen en vooral in de hoogere deeltjes overwegend belletristisch moeten zijn'.[2]

'Welbewust hebben we alle kennis-aanbrengende lectuur geweerd'.

Dit blijkt ons zeer goed gezien. Nog merken de schrijvers op, dat het hun voor de eerste twee deeltjes niet mogelik was uitsluitend keur van Nederlandse schrijvers en schrijfsters te geven. Wij geloven het best, ons herinnerende, hoe moeielik het BLOEMINK viel, om de klip der eenzijdigheid te ontgaan.

Uit de bijvoeging 'voor de Christelijke Scholen'[3] leide men niet

1) N e d e r l a n d s c h L e e s b o e k voor de Christelijke Scholen, door D. WOUTERS en F. ANDRÉ. Geïllustreerd door JAN SLUITERS, T. BOTTEMA en G. WESTERMANS. I-X. Historische Bloemlezing, I en II. P. NOORDHOFF - 1914 - Groningen.
2) Inleiding, blz. 1.
3) 'Christelijk'; dat eist, in de opvoeding, causaal verband tussen oorzaak, feit en gevolg, en na verbreking van evenwicht, ook herstel van dit evenwicht tot bevrediging van verstand en gemoed. Maar waarom valt Trijntje ongemotiveerd van de trap en breekt haar arm? (I, 38). En waarom moet zonder enige reden Lientje in 't water vallen? (II, 16).

af, dat het werkje niet in ruimer kring zou kunnen gebruikt worden. Evenmin wane men, dat alleen 'Christelijke' lektuur of lektuur alleen van 'Christenen' is gewonnen. Ook andere auteurs zijn geraadpleegd. En die andere, als b.v. ABRAMSZ, leveren lang het slechtste niet.

Deeltje I en II staan het zwakst. Waarschijnlik ligt de moeielikheid hierin, dat - evenals bij schier alle schrijvers voor de laagste leerjaren - men zweeft tussen de eis van eenvoud die de kinderwereld stelt, en waarbij het zaak is, ten behoeve van de onmiddellikheid van de taal, de beperkte geest in kontakt te brengen met de meest voor de hand liggende levensmomenten, - en anderzijds de 'belangrijkheid' van de stof, die het schrijven en het lezen van zulke episoden waard is. Dat tweeslachtige komt telkens te voorschijn; het lukt niet steeds, het kleine als gewichtig voor te stellen. Vandaar veel exploitatie van 'kindervreugd' en 'kinderverdriet', van speelgoed dat breekt, poesjes die krabben, poppenzorgen, verjaar- en feestdagen, en dergelijke. Er komt ten slotte iets eentonigs of wel iets gemaakts in. Er moet te veel worden 'opgewarmd' of 'opgewonden'.

Wij spraken reeds in dit Tijdschrift over V a n d e r M e u l e n 's 'Blijde Kleuters'. Boekjes, die voorheen - wij zouden ze tans in toon en trant wat losser wensen - uitstekende deugden vertoonden waren de eerste deeltjes van H. d e J o n g 's serie (uitg. Suringar) en B o s m a n s 'Rood, Wit en Blauw'.

Waarom de auteurs die, zoals uit verschillende beoordelingen blijkt, op dit gebied krities zijn aangelegd en het leesonderwijs in betere banen willen leiden, tevens niet, zolang de naamvals-*n* niet wordt onderwezen, voor kinderen van 't 2de leerjaar de *n* niet voor zich houden, komt ons vreemd voor. Niet dat de taal hindert: ze is los en vlot genoeg. Maar daarom konden de enkele op zich zelf staande gevallen zonder bezwaar prijs gegeven worden, als *op de***n** *grond* (I, 7), *met een lange***n** *stok* (I, 13), *over de***n** *kop* (I, 17). Ze zien er toch ook geen been in, zolang de werkwoordelike vormen niet 'vastgelegd' moeten worden, om te schrijven en te lezen *Hoe* **vin** *je dat* (I, 12), en met natuurlik sprekende kinderen te zeggen **hij** *is zoo sappig* (I, 6) wanneer er 'een peer' bedoeld wordt. En is dit wel zo bedoeld: *een sch***e***ve***n** *rug krijgen*? - hoe gek zijn toch eigenlik die willekeurigheden! - en is dit niet te voortvarend: (*een*) *t***ij / vol water**?

Alsnog is bezig het levenslicht te aanschouwen ‘Klavervier’, evenzeer een serie voor de Christelijke school,[1] waarvan tot heden deeltje 8 en 9 verschenen zijn. Uit het ‘Voorbericht’ blijkt, dat de samenstellers hun bezwaren niet hebben onderschat.

‘Thans, nu we aan 't eind van onze taak staan, durven we met volle vrijmoedigheid onzen arbeid aan het oordeel onzer collega's voorleggen. De nauwgezetheid, waarmee wij op onze vergaderingen de al- of niet-plaatsing van een les overwogen hebben, - de angstvalligheid, waarmee wij alles geweerd hebben, wat maar naar onwaarheid en onnatuurlijkheid zweemde, - de scherpe kritiek, die wij op elkaars werk hebben toegepast, - dat alles geeft ons een sterk vertrouwen, dat onze collega's, maar bovenal onze leerlingen ons voor ons inderdaad moeilijke werk erkentelijk zullen zijn’.

Wat de bewerkers geleverd hebben, komt ons voor degelijk werk te zijn. De versjes blijkbaar - voor deze 2 deeltjes - met oordeel uitgekozen, vereisen een goede lector, om ze hun waarde te geven. Er valt veel in te prijzen. In het 9de deeltje hebben de vier auteurs, blijkbaar om de wille van K i e v i e t s levendige taal, de inhoud over hun kant laten gaan. Er staat in 't 8e stukje nog zo'n schetsje van dezelfde schrijver; daar ook is onrecht geschied, maar daar wordt aangeboden het te herstellen. Maar hoe kunnen vier mensen bijeenstaan en in ‘'t Afdankertje’ ongestraft laten en daardoor aanmoedigen, wat onder de rook van hun eigen scholen geschiedt.

Waar is nu de ‘onnatuur’ en de ‘onwaarheid’, waartegen ze ‘angstvallig waken’ bij de ‘opvoeders’ of bij de ‘leerlingen’? En waarin moet hier de ‘erkentelijkheid’ van die jongeren bestaan?

Of, zou het somtijds dit zijn, dat de samenstellers zich hebben laten misleiden door de schaduwkant van 't begrip ‘fragment’?

Ondertussen belooft het een rijke kollektie te worden. Wij zijn benieuwd naar de aanvangs-stukjes.

J.K.

1) K l a v e r v i e r . Bloemlezing uit Kinderlectuur. Een serie Leesboeken voor de Christelijke School, door K. VAN DEN BERG, M. 'T HOOFT, A. OOSTERWIJK en A.J. RIETVELD. Geïllustreerd door FRANS LAZEROM e.a. I-X. Utrecht - KEMINK & ZOON - 1915.

De ondergang van het voornaamwoord du.

De geschiedenis van de aanspreekvormen in de M.E, d.i. in hoofdzaak de geschiedenis van *du* tegenover *ghi*, vertoont in grote trekken dit beeld: invloed van het uit de zuidelike spreek- en schrijftaal opdringende *ghi*, dat in het zuiden *du* al vroeg heeft weten te overvleugelen, en dat in gebruik geheel beantwoordde aan een in de noordelike gewesten voorkomende vorm *ji*, is ook in deze gewesten oorzaak geweest van *du*'s langzaam sterven; daarna en daardoor heeft *ji* die grote uitgebreidheid gekregen die het tans nog, hoewel in mindere mate, in zijn gediphthongeerde vorm *jy* bezit.[1)]

Het in de middeleeuwse literatuur steeds afnemend *du*-gebruik, in 't algemeen slechts voorkomend *a*) waar van stemming sprake is en *b*) bij standsverschil, maar in die gevallen, die denkelik afspiegeling zijn van de levende taal, beperkt tot de v r o e g e M.E., treffen we, aan 't e i n d der M.E., nog slechts aan *c*) in moraliserende, en *d*) in bijbelse geschriften.

't Langst heeft 't bijbelse *du* stand gehouden. Ook dat echter moet 't, in de loop van de 16de eeuw, opgeven in de strijd met *ghi*. De geschiedenis van het stervende enkelvoudspronomen vertoont enkele biezonderheden die de vermelding waard zijn, alleen al hierom, dat dit woord niet verscheiden is zonder dat voor z'n behoud in geschrifte meermalen een lans gebroken is - MARNIX' pleidooi voor *du* mag algemeen bekend worden verondersteld - en 't schaars voorkomt dat de geschiedenis van een woord, van 't verdwijnen van een woord, ons schriftelik is overgeleverd.

De oorsprong van het *du* in de bijbel ligt voor de hand: het Latijnse origineel, de biblia sacra vulgatae editionis, heeft *tu* als pronomen voor het enkelvoud, *vos* voor het meervoud, zonder uitzondering. Hierin is de oorsprong te zoeken van het *du*-gebruik tot God, tot Jezus, enz., dat nog stand hield toen 't overigens uit de geschreven taal al zo goed als verdwenen was en dat aanvankelik ook niet indruiste tegen de levende taal. Later wel. Maar ook toen kon *du* in bijbeltaal nog langer stand houden dan in andere gevallen, omdat wellicht ook vroeger, evenals nog tans het geval is, bijbels-kerkse taal

1) *De aanspreekvormen in het Nederl.*, blz. 234.

niet afkerig was van archaïsmen, die vaak in staat zijn een statig, verheven cachet te verlenen.

Wat de voornaamste, d.i. de meest gebruikte, meest gelezen bijbelvertalingen te zien geven op 't punt van de 2de persoons-pronomina wordt, met de geschiedenis van hetgeen er om die aanspreekvormen te doen is geweest, in de volgende bladzijden kort weergegeven.

Nog in 1477 verscheen te Delft een Nederlandse vertaling van het Oude Testament onder de naam *Die bible in duytsche*, waarin het pronominaal gebruik van de Vulgaat trouw bewaard is: *du* in 't enkelvoud, *ghi*[1] in 't meervoud. Hierin moet stellig al iets opzettelik archaïsties gezien worden. Want 't is niet denkbaar dat in 't korte tijdsverloop tussen 1477 en 1513 - van welk jaar af ongeveer gezegd kan worden dat de s t r o o m van bijbelvertalingen is beginnen te vloeien - de strijd ten koste van *du*, ten gunste van *ghi* beslecht zou zijn. En na 1513 zijn - als er geen opzet in 't spel is - *du*-bijbels, gelijk men zien zal, schaars.

De vertaling van 1513 *Den bibel int Corte, ghetranslateert ut den Latine ende Walsche* (een vrije bewerking) vertoont *ghi*, evenals het Mattheus-evangelie (1522) van de gardiaan van het Amsterdamse minderbroederklooster, JOHANNES PELT.[2]

Van meer belang is de vertaling van LUTHER'S N.T. door ADRIAEN VAN BERGEN, in 1523 te Antwerpen verschenen. Merkwaardig is ze, omdat, waar LUTHER natuurlik *du* als enkelvoudspronomen gebruikt, van BERGEN dit door *ghi* weergeeft, wat blijk geeft van een welbewust, weloverwogen vertalen. Dat een *du*-vorm een enkele keer mee overgeglipt is, niemand zal dat niet begrijpelik vinden. Ook dit opmerkelike zal wel op rekening van zijn voorbeeld te stellen zijn, dat bij hem meer *du*'s in de nominatief voorkomen dan in de niet-subjektsvorm.[3] Opmerkelik, omdat reeds vroeger bleek[4] en beneden

1) Gemakshalve wordt in dit opstel *ghi* gespeld; volledigheidshalve dient meegedeeld te worden dat in de 16de en volgende eeuwen de gewone spelling *ghy* (wordt) is.
2) Het zij, haast overbodig, meegedeeld dat *natuurlik* niet al de genoemde bijbels door mij zijn doorgelezen om een *ghi*-gebruiker hier en daar op een verdwaalde *du*-vorm, zeggen we desnoods op 50 verdwaalde *du*-vormen te betrappen. Alleen deze vraag gold: gebruikte de vertaler *du* of *ghi* uit beginsel. Ook steunt deze studie op gegevens door anderen verzameld en verschaft, o.a. op VAN DRUTEN, *Gesch. d. Nederl. bijbelvert.*, VAN HALTEREN, *Het pronomen in het Nederl. der 16de eeuw*, e.a.
3) VAN HALTEREN, a.w., blz. 3 vermeldt 16 subjektsvormen tegenover 5 niet-subjektsvormen.
4) *Aanspreekvormen* I, 189.

opnieuw zal blijken: dat de nominatief heel wat eerder gestorven is, dan de casus obliqui en 't possessivum.

De komplete bijbel van VAN LIESVELDT te Antwerpen, met een nog nauwer zich houden aan 't origineel dan VAN BERGEN gedaan had naar LUTHER'S bijbel bewerkt, vertoont desondanks *ghi*.[1] Dat herdrukken van deze vertaling in 1534, 1535, 1542 verschenen en afzonderlike uitgaven van het N.T. in 1534, '35, '41, '43 en '44, pleit voor 't grote debiet.

Alles bijna, na 1523 genoemd, is meer of minder woordelike vertaling naar of navolging van LUTHER'S overzetting. Toch verschenen er ook wel vertalingen naar het N.T. van ERASMUS. Bekend is b.v. die van CORNELIS HEYNRICKS te Delft. Ook die vertoont *ghi*.[2]

Gereformeerde aktie op 't gebied van de bijbelvertaling had Roomse reaktie ten gevolge. Na 1528 zijn er massa's uitgaven van de H.S. verschenen naar de korrekties van de Leuvense censoren en naar de Vulgaat. De drukker VORSTERMAN te Antwerpen vooral maakte zich verdienstelik. Ook andere Antwerpenaars. Maar haar grondslag kreeg de Roomse vertaling toch pas in de z.g officiële Leuvense bijbel van 1548, van de hand van NICOLAAS VAN WINGHE, tussen 1548 en '96 ongeveer 17 maal herdrukt, ongerekend de afzonderlike afdrukken van het N.T. Een exemplaar van de herdruk van 1556 (de oorspronkelike uitgave van 1548 was niet te bemachtigen) bij HANS DE LAET te Antwerpen, vertoont uitsluitend *ghi*.

Dan komen we tot die (protestantse) bijbels die zich ten slotte boven alle andere hebben staande gehouden en gezaghebbend zijn gebleven, voor zover de Gereformeerde kerk betreft tot 1637, wat de Lutherse en Doopsgezinde gezindten aangaat, ook tot nà dat jaar.

In 1558 werd te Embden door MIERDMAN en GHEILLIAERT een bijbel gedrukt, een vertaling van de editie van MICHAEL LOTTER (Maagdeburg, 1554). Vermoedelik koos men deze editie omdat zij te herleiden is tot de laatste door LUTHER zelf herziene (1545) Luther-tekst.[3]

NICOLAAS BIESTKENS VAN DIEST herdrukte die bijbel in 1560 in quarto; en naar deze uitgave zijn alle volgende gedrukt ten behoeve van de Doopsgezinden. Want BIESTKENS, die tot de Doopsgezinden behoorde, heeft door 't aanbrengen van kleine wijzigingen *buiten* de

1) VAN HALTEREN, a.w., blz. 3 noteert 3, *du*-nominatieven en 12 vormen van de casus obliqui.
2) VAN DRUTEN, a.w., 499, kon geen eksemplaar van het werk zelf machtig worden, maar geeft stukken uit de herdruk ervan door JAN VAN GHELEN, 1525.
3) VAN DRUTEN, a.w., 513.

tekst de, in de grond Lutherse, vertaling voor zijn geloofsgenoten bruikbaar weten te maken. In deze *Bibel inhoudende dat Oude ende Nieuwe Testament* wordt *ghi* gebruikt, maar *dijn*-possessieven die, zo maar, zonder enige naspeurlike reden, tussen *u*'s instaan, zijn niet zeldzaam. Deze bijbel van BIESTKENS en de 2 jaar later verschenen z.g. *Bijbel van Deux-Aes* zijn voor Nederland *de* bijbels geweest. De geschiedenis van de laatste is nauw verbonden met de geschiedenis van UTENHOVE en z'n werk.

Bij het spelling- en taalstelsel dat UTENHOVE aan z'n bewerking van het N.T. (1556) ten grondslag legde en waardoor hij zichzelf veel onaangenaamheid en z'n werk een zeer spoedige ondergang berokkende, behoeft hier niet te worden stilgestaan.[1] Voldoende is 't te vermelden dat in dat stelsel natuurlik paste een aanwenden van het enkelvoudspronomen waar de Vulgaat *tu*, en van 't meervoudspronomen waar ze *vos* heeft. Ja, zo konsekwent is U. in zijn systeem dat hij in zijn voorrede tot ‘dem Christlicken lezer’ zelfs deze dudijnt.

UTENHOVE had altijd gehoopt nog eens een volledige vertaling van de bijbel te kunnen tot stand brengen. Die hoop werd voor goed vernìetigd door 't slechte debiet van zijn N.T.[2] UTENHOVE'S uitgever, GILLIS VAN DER ERVEN te Embden, oorspronkelik een voorstander van 't UTENHOVIAANSE Nederlands,[3] durfde 't niet meer met hem aan en verzocht GODFRIED VAN WINGEN, U.'s medearbeider aan het N.T., een nieuwe vertaling daarvan te bezorgen, aan welk verzoek VAN WINGEN, na enige aarzeling, voldeed. Na enige aarzeling. Want hij stond aanvankelik in zijn opvattingen van taal en spelling geheel aan de zijde van UTENHOVE. Maar hij was een meer prakties man dan deze en meende, toen hij 't slechte debiet van UTENHOVE'S vertolking gezien had, dat 't belang van een goede, zuivere vertaling zwaarder moest wegen dan 't dienen en propageren van een taalstelsel. Toch werden niet *alle* van die der meerderheid afwijkende inzichten dadelik over boord gezet: *du* als enkelvoudspronomen tegenover *ghi* voor 't meervoud, voerde VAN WINGEN in zijn N.T. (1559) in, daarna ook in zijn O.T. (1561), welke beide ten slotte verenigd verschenen onder de naam *Biblia: Dat is, de gantsche heylighe Schrift, grondelick ende trouvvelick verduydtschet.... ghedruckt te Embden, Anno* 1562, *den 7 Martij*. Maar bekend geworden en gebleven is deze Bibla onder de naam van *Bijbel van Deux-Aes*.

1) Vgl. daarover F. PIJPER, *Jan Utenhove*, blz. 125-136 en *De Nieuwe Taalgids* V, 242-245.
2) PIJPER, a.w., 136.
3) PIJPER, a.w., 132.

Er zat tendenz in het *du* van deze bijbel. Dat bewijst, behalve een plaats in een brief van 23 Apr. 1557 aan UTENHOVE, waarin VAN WINGEN er z'n vreugde over uit dat à LASCO de psalmen voor de Londense gemeente opnieuw nauwkeurig heeft nagegaan en daarin uit eigen beweging *ghy* in *du* heeft veranderd,[1] behalve een andere, daardoor nog merkwaardiger brief van 6 Junie 1558 van VAN WINGEN aan UTENHOVE,[2] waarin hij zegt tot z'n spijt te moeten mededelen dat DATHENUS er bij VAN DER ERVEN sterk op aangedrongen heeft toch niet te willen meegaan met die onnutte, ja zelfs gevaarlike nieuwigheid van het door ons (d.z. UTENHOVE en VAN WINGEN) ingevoerde *du* en *ghy* - dat bewijst de voorrede van de nieuwe bijbel, waarin 'De drucker tot den Leser' aldus spreekt: '....Doch is in dese Nederlantsche Ouersettinghe wat nieus, tot des neerstighen Lesers nutt, behulp ende voordeel, grootelicks dienende. Te weten, ten eersten, dat dese woordekens, Du ende Dy, gebruyckt zijn alomme, waer niet tot velen, maer tot eenen ghesproken wordt, en de woordekens Ghy ende U, nerghens ghebruyckt en zijn, dan daer niet tot eenen, maer tot velen ghesproken wordt, enz.'....volgen enige voorbeelden ter adstruering van dat: 'tot des Lesers nutt, behulp ende voordeel'. Juist, dàt was het, zo al niet dat alleèn, bij VAN WINGEN, dàt was het, hoewel dan zeker niet dat alleèn, later, bij MARNIX: de bijbel moest duidelik, begrijpelik zijn, en *du* kon alvast meewerken om goed te doen uitkomen of b.v. JEZUS sprak tot PETRUS alleen of tot de hele apostelschaar.

Utiliteit en liefde voor de oude taal konden hier hand aan hand gaan. De *Deux-Aes-bijbel* van 1562 vertoont alzo een keurig *du*-gebruik, ook in de nominatief.

Maar, al in de druk van 1565 is het anders. Wat was er gebeurd? Een Frankforter uitgever had, de plaatsaanduiding Embden behoudend, niet alleen VAN DER ERVEN'S eigendom nagedrukt, maar er zelfs veranderingen in aangebracht. 'In het voorberigt van den nadruk (1564) lezen wij: "Dat den ouersetter gemydt heeft daer onder te mengen de vreemde Hoogduytsche of Oostersche termen en manieren van spreeken, als *du bist, du salst, du en sulst*" enz. In de tweede echte uitgave, Embden 1565, is men dan ook tot het gewone spraakgebruik teruggekeerd'[3] Uit de laatste zin blijkt dat VAN DER ERVEN

1) *Ecclesiae Londino-Batavae Archivum Tomus II* (1889).
2) *Eccl. Lond.-Bat. Arch, II*, 82. Beide brieven ook bij PIJPER, a.w., Bijl. X en XII.
3) P. LEENDERTZ WZN., in *De Navorscher* 1857, blz. 43.

- natuurlik wel kwaad dat men zich aan z'n eigendom vergrepen had - toch wat geleerd had en 't noodzakelik vond aan de smaak van zijn publiek koncessies te doen, wilde hij 't debiet van zijn bijbel niet zien verminderen. Ziehier wat de drukker zegt tot de lezer:[1] '....Ende dewijle ick in den Jare MDLXII desen Bybel, met groote onkosten ende grooten arbeydt, wtgaen laten hebbe, waerin ick, buyten onse ghemeyne wijse van spreken, sommighe woorden ghebruyckt hebbe, om onderscheydt in der sprake te maken, ende te bewysen, (ten grooten behulp des Lesers) waer dat de Heylighe Schrift tot velen, ofte tot een alleen spreeckt. Dwelck dus langhe in alle onse Nederlandtsche Bybelen niet aenghemerckt is: dwelck nochtans in alle andere Talen, doch in sonderheyt in de Heylighe Schrift, neerstichlicken alle tijdt gheobserveert gheweest is. Ende alle dit niet teghenstaende, mynen arbeydt my qualick vergolden wordt, ende van velen wedersproken is, ende by de sommighe, sonder alle recht ende billickheyt, buyten mynen weten ende willen, onderstaen hebben, my den seluen Bybel nadruckende, te verbeteren (soo sy meynen) soo ben ick ten laetsten daerdoor bedwonghen gheweest, denseluen mynen Arbeydt selue in de handt te nemen, ende daerinne de ghemeyne wijse van spreken te volghen. Doch so hebbe ick, waer dat soude meughen eenighe twijfelinghe vallen, of de Heylighe Schrift van Een ofte tot Eenen, van Vele ofte tot Velen spreeckt, dit onderscheydt ghebruykt: te weten, tot Eenen, V oft Ghy: ende tot Velen, Ghylieden, oft Vlieden. Doch niet alomme, maer alleenlick, daer het weerdich is aenghemerckt te worden, ofte daer eenighe swaricheydt wesen mochte, op dat ick, so veel in my is, tot der Heyligher Schrift af noch toe en dede.'

Vergelijken we nu deze bijbel van 1565 met die van 1562 dan blijkt: dat het publiek tevreden was als men de nominatief enkelvoud maar verwijderde; tegen de casus obliqui en het possessivum had men geen bezwaar. De eerste naamval verstond men niet meer; die werd, blijkens de voorrede van de Frankforter nadruk, voor Hoogduits aangezien.

Van 1565 aan werd deze bijbel *de* bijbel en is, met nu en dan aangebrachte toevoegsels en verbeteringen tot 1637 op ruime schaal verbreid. Sommige synoden rieden zelfs aan deze bijbel te gebruiken, totdat de nieuwe overzetting gereed zou zijn.[2]

Met nu en dan aangebrachte toevoegsels en verbeteringen: in een

1) Een eksemplaar van de druk van 1565 stond niet tot mijn beschikking; hier wordt geciteerd naar die van 1568.
2) VAN DRUTEN, a.w., 575/576

eksemplaar van 1616[1] zijn ook de *dy*'s en *dyn*'s door *u*'s en *uw*'s vervangen. Tussen 1568 en 1616 hebben dus ook de casus obliqui en de possessiva 't moeten afleggen.

De Nationale Synode te Dordrecht gehouden in 1618 en 1619, velt het doodvonnis en besluit in ‘de twaelfde sessie, den XXIIII November des Saterdaeghs voor noen’, 't volgende:[2]

‘Syn eenige vragen voorgestelt geweest, gehoorēde tot de translatie des Bybels. Waer van d' eerste was, of in alle die plaetsen, in dewelcke van God ghesproken wort, in de tweede persone int getal vā een, naert exempel van andere natien sal moeten uytgedruct worden doort Nederlantsche woordekē *du*, eñ desgelijcx de Nederlandtsche woorden vande tweede persoone int ghetal als van een, daer op slaende: dan of het beter soude zijn datmen de aengenomene maniere van spreken behoude. Van weder syden verscheyden argumenten bygebrocht zijnde, is met meerderheyt van stemmen geoordeelt beter te zijn, dat in die plaetsen het woordeken *Ghy* nu ghebruyckelick, behouden worde, dewijle dat selvige nu nochtās by alle de Nederlanders door een oude ghewoonte int getal van een gebruyckt wort, ende voornemelic om dat de Nederlantsche woorden des tweeden persoons, int getal van een die op het woordekē *dy* responderē, nu over lanc buytē gebruyck geraeckt zijn, ende een rouwe, onaengename ende ongewone geluyt den Nederlantschen ooren gheven’.

Dít is het einde. Ook de bijbel is ten slotte gezwicht voor wat een Zuidhollandse synode in 1595, met betrekking tot dit punt noemt ‘de gemeene taele’. In de ‘gemeene taele’ kwamen *du*-vormen al lang niet meer voor.[3] Al voor de 16de eeuwse Vlaming, Brabander, Hollander is de nominatief *du* een vreemde vorm geweest, zo vreemd dat de uitgever van de *Deux-Aes-Bijbel* van 1562 't invoeren ervan in de voorrede moet motiveren, zo vreemd dat DATHENUS die uitgever dringend verzoekt dat woord toch weg te laten en geen beroering in de kerk te weeg te brengen, zo vreemd dat de Frankforter na-

1) Tot Amstelredam By Cornelis Lodewijcksz. van der Plasse.
2) *Acta ofte Handelinghen des nationalen Synodi....* tot Dordrecht by Isaack Jansz. Canin, 1621, blz. 27.
3) D.w.z. in de Brabants-Vlaamse-Hollandse taal. Gelderland, Overijsel, Groningen, die nog haast geen rol spelen, blijven buiten beschouwing. Dat (onbeklemde) *du*-vormen in die streken nog altijd leven, mag als bekend worden verondersteld. Ook MENNO'S werken b.v. kunnen niet gerekend worden te zijn geschreven in de ‘gemeene taele’. Evenmin die van sommige Gelderse hervormers. Zie over MENNO, deze Geldersen e.a.: *Een zestiend'eeuwse taal voor literair verkeer* in *De Nieuwe Taalgids* V, blz. 225-245.

drukker van de VAN WINGENSE bijbel kan beweren dat die vorm uit het Hoogduits afkomstig is, zo vreemd en daardoor zo ongewild bij 't publiek, dat die handige Frankforter zijn eigen verkoop zocht te vergroten en die van VAN DER ERVE te verkleinen door in zijn uitgave *du* door *ghy* te vervangen, zo ongewild dat mede daardoor noch UTENHOVE'S noch MARNIX' vertalingen zich hebben kunnen handhaven. Veel langer dan MARNIX in zijn overbekend, warm pleidooi voor 't behoud van 't enkelvoudspronomen in de voorrede tot zijn psalmvertaling voorgeeft,[1] moet 't geleden zijn dat de nominatief *du* nog een levend bestanddeel was van de Brabants-Vlaamse-Hollandse taal.

Anders stond het met de objektsvormen en het possessivum. Levende vormen zijn ook die niet meer geweest: dan konden ze niet tussen 1565 en 1616, in een halve eeuw dus, geleidelik uit de meest gelezen bijbel verdwenen zijn, dan zouden de Statenvertalers in 1618 hun doodvonnis nog wel niet hebben durven uitspreken. Maar 't waren, niet onbekende, literaire vormen.

Ook de bijbelvertalers die voor 't behoud van de enkelvoudspronomina gestreden hebben, wisten dat 't literaire vormen waren. Hun pleidooien zeggen 't, soms ongewild en onbewust, te duidelik; 't allerduidelikst doet dat MARNIX' verdediging, die in haar geheel zo'n sterke indruk geeft van een strijden voor een verloren zaak. De bijbelvertalers hàdden een goede kans: zo ergens, dan had in de Schrift 't pronomen behouden kunnen blijven: de statigheid, stellig van een oud woord uitgaande, had tegelijkertijd steun geschonken aan de zucht naar duidelikheid,[2] aan de wens om, in 't voetspoor van andere volken, voor God, uit eerbied, een afzonderlike aanspreekvorm te bewaren.[3]

1) In de ‘waarschouwinge’ voor de eerste druk had hij gezegd dat de mensen ‘voor tsestich ofte tseventich jaeren niet anders en hebben ghesproken noch geschreven (insonderheit sprekende God aen) dan du hebst, du bist’. Heeft MARNIX zelf ingezien dat hij te ver ging met een dergelijke bewering, zodat hij ze bij de 2de druk wegliet?
Voor MARNIX' verantwoording blijven ook de gespatieerde woorden in dit citaat uit z'n voorrede: Du en̄ dy... welcke nochtans oock nu in vele Provincien van herwaerts-over, als in Gelderlant, Vrieslant, Overysel, ende lancx der Oostersche Zee henen tot aen Dantzick toe, *Ja oock selve noch in vele plaetsen van Holland en̄ Zeelant gebruyckelick zijn*. Gelderland enz., tot Dantzig toe - volkomen juist; maar Holland en Zeeland? Dat ‘ja oock selve’ is verdacht.
2) Zie boven blz. 245/246.
3) MARNIX zegt: Ende noch souden wij geen groote swaricheyt gemaeckt hebben, *om den gemeynen man, die heden ten dage gewent is anders te hooren*, te gerieven, tenware dat wy gantzelijcke niet en sagen, hoemen Godes heylige eenicheyt (die met smenschen smeeckelijcke woirden niet en can verciert noch verhoogt worden) eenichsins conde uytdrucken oft te kennen geven dan met dit onderscheet des getaels van eenen ende van velen. Ja wij achten datmen Godes eenige ende onvergeselschapte hooge Majesteyt ende eenvoudich enckel wezen, niet en can met het getal van velen uytspreken, sonder grooten laster ende vercortinge sijnder eeren, welcke hij niemant mede wilt deelen. Daerom ist dat alle andere vremde natien als Hoochduytschen, Francoysen, Italianen, Spaignaerden, Engelschen, Schotten, Polaken, ende andere meer, die alle gelijck so wel als wy d'een den anderen aensprekende niet en willen seggen, du oft dy, in 't getal van eenen, maer in 't getal van velen seggen, Ghy, u, oft uwe liefde oft genade, om d'een den anderen te vleyen en̄ te smeecken. Nochtans houdē dit gebruyck onverbrekelijck, dat als sy God aenspreken oft bidden, sy nimmermeer anders en gebruycken dan 't getal van eenen alleene... achtende sulcx, als de waerheydt is, dat Godes eere daer inne gelegen is, dat men hem voor een eenvoudig enckel wesen alleen bekenne.

Toch zijn de pogingen niet gelukt. Of de levende mensen uit die levende tijd ook een levende bijbeltaal begeerd hebben en archaïstiese schoonheden en de strijd daarover overlieten aan, door hun wel niet vooruit geziene, tijden waarin de dode letter 't ging winnen van de levendmakende geest? 't Antwoord geve wie kan en lust heeft.

Het eind van 't bijbelse *du* is 't eind van 't hele *du*. Want wat deze of gene psalmberijmer,[1)] deze of gene auteur van geestelik dicht of proza, deze of gene schrijver van een schoolboek - want (zie hierboven, blz. 241) 't moraliserende *du*, dat is, in later tijd: *du* in het schoolboek, heeft 't, nà 't bijbelse, 't langst uitgehouden - in de 16de eeuw en later nog doet tot behoud van 't enkelvoudspronomen, mag veilig gerekend worden tot die liefhebberijen op taalgebied waarvan voorbeelden worden aangetroffen in alle tijden, maar die voor de onderzoeker van zo'n periode geen andere waarde hebben dan die van: liefhebberijen.

J.A. VOR DER HAKE.

1) Nog in 1624 b.v.A. DE HUBERT.

Uit mijn praktijk.
Brokjes les, gedachten en ervaringen.

10. *Ons hoofddoel*. Het is zeer moeilik om 'n uitmuntend leraar in 't Nederlands te wezen, zoals 't ook moeilik is om 'n uitmuntende pastoor of dominee te zijn, of 'n uitmuntende professor in de fielozofie en de theologie en de lieteratuur.

Voor al die beroepen is 't niet voldoende dat men zekere studieën heeft gedaan. Vlijt en goeie wil zijn niet voldoende. Men moet 'n zeker soort van mens zijn, daartoe geroepen, van Godswege.

'n Waarlik vroom mens is de beste theoloog die ik ken. Is daarbij zijn denken verhelderd door studie, zoveel te beter. Maar z'n vroomheid waarborgt mij de beste kennis van God. Echte vroomheid natuurlik.

En 'n goeie taalleraar moet de moedertaal hebben in z'n hoofd, z'n ziel, in heel z'n lijf. Hij moet 'n sterk levend mens zijn, 'n vol mens, 'n schepsel met geestelike bloei. Hij is zelf 't vak, 't wandelend vak. Als 't erop aankomt, heeft-ie helemaal geen boeken nodig. Want hij heeft z'n eigen leven en 't leven van z'n leerlingen. En zijn eigen leven brengt-ie naar buiten in woorden, en z'n leerlingen laat-ie dat ook doen. En aldus *leven* bestuderende, studeren zij taal. Taal en leven, leven en taal, als één geheel. Taalkennis is mensenkennis, levenskennis. En ons leven, ons mens-zijn ontwikkelen, dat is onze taal ontwikkelen, tot volheid en bloei brengen.

Geen wonder dat 't zo moeilik is om 'n goed taaldocent te wezen. Maar 't schijnt niet veel te hinderen: mijn dokter zegt dat hij in de Hollandse lessen op 't Gymnasium niets geleerd heeft, en 't is toch 'n beste dokter; en mijn kollega, leraar in de geschiedenis, wist ook niet meer, wat-ie toch eigenlik heeft geleerd van zijn leraar in 't Nederlands, vroeger op de Hogere Burgerschool, en toch is-ie 'n goed leraar geworden. Ze drukken zich allebei voortreffelik uit, lezen moeilike auteurs en kunnen wel 'n stuk schrijven dat gedrukt mag worden. Er schijnt dus van de Moedertaal in 'n mens veel terecht te komen, zonder 'n leraar, of zelfs ondanks de leraar.

Natuurlik, want het Leven gaat door, ook buiten de taalles. Taalles

wordt gegeven door allen en alles, altijd en overal. Bij onze lektuur van kranten en boeken, onze gesprekken, onze studie van allerlei vakken, bij 't horen van preken en voordrachten, bij ons denken en voelen en ervaren vooral; waar we *leven*, daar groeit onze taal. En dat gaat zo geleidelik en langzaam, dat we'r haast zelf niets van merken, evenmin als van onze lichamelike groei en bloei.

Als 't aan 't eind van 't schooljaar is, en we zijn àf en op, àfgelest, afgeëksamineerd en - gekorrigeerd, en onze wangen zijn wat bleek, onze blikken wat flauw, en we gaan rusten in de vakantie, wat reizen, 'n tochtje doen, wat liggen in de zon, lopen in de wind, 'n lievelingsstudie beginnen, dan worden onze wangen kleurig, onze blikken helder, ons gehele lichaam fleurt op. Maar wie weet, op welke ogenblikken we dat te pakken kregen? Dat is gegaan buiten onze waarneming.

En zo gaat 't met onze geestelike opfleuring. En daarom, ik weet niet of mijn dokter en mijn kollega geen ongelijk hebben als ze schimpen op die slechte leraars in 't Nederlands waar ze les van kregen en waar ze niets van geleerd hebben, naar ze klagen. Ik denk, ze hebben er veel meer van geleerd dan ze weten.

Maar, leken en ook wel vakmannen, weten niet goed, wat dat is: leren in de moedertaal. Ze denken aan scherp begrensde feiten en redeneringen die men moet opnemen, omdat ze 't Nederlands vergelijken bij Aardrijkskunde of Frans of Stelkunde of zo. Maar de moedertaal ìs niet 'n vak, net als andere vakken; 't is eigenlik in hoofdzaak geen vak. Als men iemand uitlegt wat *alliteratie* betekent, wat een *epitheton ornans* is, een *metonymia*, een *belanghebbend voorwerp*, een *koppelwerkwoord*, als men hem de *volks-etymologie* verklaart of de *analogie-werking* of *contaminatie* en al zulke dingen die de eerste boer de beste niet kent, dan denkt-ie: ‘Jonge, jonge, wat 'n beste leraar in 't Nederlands is dat! Daar leer je nou nog 's wat van, waar je wat aan hebt en waar je mee voor den dag kunt komen!’ Dat laatste vooral is plezierig. Je moet zo op z'n tijd 's 'n term kunnen kwijtraken in 'n gezelschap; dan is 't net of je 'n echte vakman bent. Je nederigheid kun je altijd redden door te zeggen: ‘Ja, ja, ik heb 'n goeie leraar in 't Nederlands gehad.’ En 't voornaamste van allemaal bij de kennis van 't Hollands, denken de mensen, leken en ook wel vakmannen, is dat je weet wat *goed* en wat *fout* is. Natuurlik, net als in de Rekenkunde: 2+2 = 4; dat is *goed*; 2+2 = 5; dat is *fout*. En zo is 't ook in 't Nederlands. Er zijn foute dingen en goede dingen; er is verkeerd Hollands en goed Hollands; en 'n Leraar moet je leren, daar is-ie Leraar voor, wat fout is; net als de Pastoor je moet uitleggen wat zonde is. Ja, je moet 't maar weten; maar

daar heb je nou eenmaal je mannekes voor. En zo kun je in de Hemel komen, en zo kun je 'n goed figuur maken als je 'n brief schrijft of als je praat in gezelschap. Wat moet 't bijv. zijn: *Hebt u*? of *Heeft u? De eerste drie*? of *De drie eerste*? Waarom mag je niet zeggen *Vanaf die dag*, maar moet 't wezen *Van die dag af*?

'Kees!' 'Wablief, Pa?' 'Nou, wat moet 't zijn, en waarom mag je dat niet zeggen?'

Kees, 3e klas H.B.S., sijfer voor Nederlands: *zes*, voldoende: 'Da weet 'k nie, Pa.'

'Da weet 'k nie! Wat weet je dan? En kun je niet fatsoendelik zeggen: Dat weet ik niet? Snij maar uit!'

En Pa denkt in z'n eigen, pardon: in zichzelf, bedoel ik; hij denkt: 'Nou, ik geloof dat ze daar ook 'n prul van 'n leraar in 't Nederlands hebben, aan die Hogere Burgerschool!' (Maar dat denkt-ie in de goeie spelling natuurlik; dus Hoogere met twee o's, enz.).

Leken, en ook wel vakmannen, menen dat de Leraar in 't Nederlands alleen heeft aan te brengen: kennis van taalbouw, taalverschijnselen en spelling.

Het programma van het eindeksamen der Hogere Burgerscholen zegt: *Zoowel bij het schriftelijk als bij het mondeling examen moet de candidaat de bewijzen geven, dat hij eene voldoende kennis bezit van de Nederlandsche taal en van de beginselen harer Spraakkunst*, **zoodat** *hij in staat is, zich juist en vaardig in die taal uit te drukken, haar zuiver te schrijven en de voornaamste voortbrengselen der Letterkunde te verstaan*.

Zodat? Dus door *kennis* van de Hollandse taal en haar spraakleer kan men goed spreken, schrijven, lezen?

Dit is 'n wanbegrip, ontstaan doordat men 't verschil niet weet tussen de taak van 'n leraar in 't Nederlands en die in 'n vreemde taal.

En mijn dokter en mijn kollega dan, die zo slecht les kregen in 't Hollands en toch zo goed zich uitdrukken en zo goed verstaan?

Geen taalvorming, maar mensvorming is ons hoofddoel. Taal*kennis* kan daarbij wezen middel en gevolg. Maar 't is 'n apart vak. Ja presies: '*n vak*.

Bij 't mondeling eindeksamen krijgt men tegenwoordig vrijstelling van het onderdeel *taal*, als men 'n zeven heeft voor z'n opstel. Men wordt dan alleen geëksamineerd op letterkunde.

Maar waardoor krijgt 'n kandidaat *zeven* voor z'n opstel? Omdat hij getoond heeft, zeker soort van mens te zijn; niet om z'n taalkennis. Als hij maar *zes* of *vijf* kreeg, dan zal men hem zeker gaan vragen,

wat 'n ‘bepaling van gesteldheid’ is of 'n ‘belanghebbend voorwerp’ of zo. Dit gebeurt werkelik hier en daar.

In Noordbrabant gaven we tot dusver die vrijstelling niet. Dit jaar is 't wel gebeurd. Maar ik betreur dat.

Het mondeling eksamen in Nederlands was hier nimmer 'n eigenlik gezegd *taal*eksamen. Aan de kandidaat wordt 'n stukje voorgelegd. Hij kijkt 't 's door en leest 't dan hardop, waarbij de eksaminator zich afvraagt, niet: Leest hij mooi? maar: Bewijst z'n lezen dat-ie begrijpt? In hoever is hij meester geworden van dat stukje door één lezing? Men laat hem dan in grote trekken 't gelezene natekenen. Hieruit zal blijken z'n snelheid van greep. Daarna komt de detailverklaring en - indringing, met 'n serie van vragen en vraagjes, waarmee de eksaminandus uit z'n hoekje wordt gelokt om te tonen wie hij is, en niet, wat hij nog weet van de zuivere taalkunde. En 't sijfer dat-ie dan krijgt, dat noemt men ja 'n sijfer voor 't Nederlands, maar het is 'n schatting van z'n mens-zijn.

Zó'n mondeling eksamen loopt parallel aan 't opstel en zou dus gemist kunnen worden, maar 't geeft nog 'n veelzijdiger blik op de kandidaat. Dwaasheid is 't, zuivere taalkunde te gaan vragen aan iemand, omdat z'n opstel beneden zekere grens bleef. Men kon evengoed iemand eksamineren op geschiedenis omdat z'n meetkunde onvoldoende was.

Vanouds sprak men bij 't lager onderwijs van *taal* en *stijl*, en men gaf daarvoor aparte sijfers. Zeer juist. Stijlvorming is wat ik noemde: mensvorming. Mits goed opgevat. Want men moet niet rechtstreeks op de stijl werken, wil men geen heel slechte stijl vormen: retoriek. Retoriek is huichelarij, vertoning, pose, aanstellerij. En goede stijl is: oprechtheid, simpelheid, eenvoud, natuur.

Je moet aan geen stijl denken, als je stijl studeert of onderwijst.

'n Kandidaat voor de hoofdakte zei me eens, dat 't zo moeilik was om op 't eksamen 'n mooi opstel te schrijven, want dat je zo lang kon zitten denken voor je 'n mooie beeldspraak hadt gevonden. Ik zei toen: beeldspraak moet je niet zoeken; die moet vanzelf zich opdringen. ‘Ja maar,’ zei-ie lachend, ‘dan gebruik ik ze nooit.’ ‘'t Hoeft ook niet,’ zei ik. ‘Ja-a!’ lacht-n-ie toen, waarmee-ie zeggen wou: maar dan krijg je ook nooit 'n mooi opstel!

'n Wereld van wanbegrip.

Leven, dat is stijlstudie. En wij doen dat op school door lezen en schrijven. Wat we lezen, moet zijn 'n zuiver brokje Leven, zuiver uitgedrukt. Lezen moet zijn inleven, meeleven. De taal is niets dan 't omhulsel waar dat Leven in zit. *Leven* in ons opnemend, nemen

we vanzelf *taal* in ons op. En later dat opgenomen leven weergevend, doen we niets dan ons helder bewust maken wat we opgenomen hebben, om 't aan anderen te kunnen overdoen. Dat is stieleren.

De Leraar in 't Nederlands moet dus zijn 'n man met 'n rijke geest en 'n rijk gemoed, rijkdom, verkregen door veel en diep leven.

Geen wonder dat 't moeilik is om 'n uitmuntend docent te zijn in de Moedertaal. Want makkelik genoeg is 't om taalkennis te verwerven, kennis van spraakleer en taalverschijnselen, maar aan weinigen is 't gegeven om te 'bloeien voor Gods ogen' als ''n blomme' sterk en fris, die opwaarts streeft en zich ruim vertakt, altijd zoekend 't eeuwige licht der zonne, die 'bron van al dat leven is of immer leven doet.'

J. MATHIJS ACKET.

Perk-studie.

Jacques Perk's Mathilde - cyclus in den oorspronkelijken vorm hersteld door A.C.J.A. Greebe ('s-Gravenhage - Martinus Nijhoff - 1915).

Aan de verschijning van GREEBE'S Perk-studie is een geruchtmakende strijd voorafgegaan. WILLEM KLOOS en GREEBE betwistten elkaar het recht en de bevoegdheid om de 'ware' Mathilde-tekst vast te stellen en de beste vertolking te geven. Voor het grote publiek had het de schijn, alsof in deze kwestie de dichterlike en de filologiese litteratuurbeschouwing tegenover elkaar kwamen te staan. In werkelikheid is er in dit geschil, ontdaan van de vertroebeling van een onverkwikkelike polemiek, gelijk en ongelijk aan beide zijden.

Na de dood van de jonge dichter kregen VOSMAER en KLOOS de vrije beschikking over zijn dichterlike nalatenschap, voornamelik bestaande uit de Mathilde-cyclus. De uitgave was een taak die VOSMAER te zwaar viel, en die hij vol vertrouwen aan de jonge dichter KLOOS overdroeg. Op het einde van 1879 had PERK'S gedicht een zekere afronding gekregen: in een brief aan VOSMAER van 28 Desember kan hij het 'verloop der handeling van de Mathilde-cyclus' nauwkeurig aangeven. De proeven die hij er uit publiceert, moeten de weg banen voor een volledige uitgave. Maar het duurt niet lang of zijn werk bevredigt hem niet meer. Als we zien met welk een verwonderlike snelheid zijn talent in deze jaren rijpt, verwondert ons die zelf-kritiek

niet. Tussen de verzen, in 1879 en begin 1880 geschreven - waarvan Betsy Perk's boek menige zwakke proeve geeft - en de *Iris* ligt een onmetelike afstand. ‘In den loop van 1880 begon PERK'S sympathie voor de Ideaal-cyclus als geheel te verflauwen. De levensbeschouwing was hij ontgroeid, de verwezenlijking van zijn plan scheen hem slechts ten deele geslaagd, en de verzen bevredigden zijn gelouterden smaak niet meer.’[1)]

Tegen het einde van zijn leven bewerkte hij een fragment tot een zelfstandige reeks van 10 sonnetten, die als *Eene Helle- en Hemelvaart*, Sonnettenkrans door JACQUES PERK, in *De Spectator* (1881) verschenen. Zelfs het verband met Mathilde was losgemaakt, door de keurkrans te wijden aan Joanna. Het staat dus vast - gelijk GREEBE terecht opmerkt[2)] - dat ‘PERK in 1881 niet meer van plan was den Ideaalcyclus als een geheel uit te geven.’ Intussen getuigen de drie handschriften, met tal van varianten, dat de Mathilde-sonnetten tussen 1879 en 1881 de dichter niet loslieten. Met het volste recht kon KLOOS aannemen dat zijn vriend, als hem een langer leven geschonken was, het jeugdwerk, zo gedrenkt met dierbare herinneringen, opnieuw ter hand genomen en in schoner harmonie en zuiverder vorm voltooid zou hebben.

Hoe moest KLOOS als uitgever zijn taak vervullen? Wat eiste de piëteit? De handschriften afdrukken zoals ze daar lagen, zou stellig tegen de bedoeling van de jonggestorven vriend geweest zijn. Zo'n dichtbundel met varianten van een nauweliks bekend jongmens zou in 1882 belachelik geweest zijn. De cyclus afronden naar een conceptie die de dichter sinds twee jaar als verouderd had laten varen, was even ongewenst. Er bleven twee mogelikheden: een ‘bloemlezing’ van een aantal min of meer samenhangende sonnetten, of een poging om naar eigen inzicht PERK'S werk voort te zetten, de cyclus te zuiveren en te voltooien. Het is volkomen begrijpelik dat in 1882 de weegschaal niet aarzelde. Voor de kunstlievende VOSMAER was de uitgave louter een daad van piëteit; de dichter en toekomstige leider KLOOS zag er meer in. Evenals in de *Inleiding* de weemoedige tonen van het ‘In Memoriam’ samensmolten met de strijdbare klanken van het Manifest, moest ook de Mathilde geen verbrokkelde resten vertonen, maar een volkomen gaaf kunstwerk, waaruit kon blijken welke hoge eisen de jongeren stelden aan hun poëzie, en wat ze vermochten. Die overtuigende kracht kon alleen bereikt worden, als met buitengewone zorg gekozen, geschift en gezuiverd werd.

1) GREEBE, a.w. blz. 335.
2) blz. a.w. 337.

De 17e Febr. 1882 schreef KLOOS aan VOSMAER: 'Al het slechte heb ik er uitgegooid en bovendien, na raadpleging met DOORENBOS, zeer veel veranderd.'[1] Aan de meesterhand, die de klassieke *Inleiding* schreef, was dit werk toevertrouwd. Voorzover de gegevens ons nu reeds tot beoordeling in staat stellen, stemt dit werk tot bewondering. Met zuiver gevoel onderscheidde hij de zwakke plaatsen, waar een andere lezing of soms een lichte wijziging, een kleine omzetting opeens de doffe plek liet delen in de glans van de omgeving. De verworpen sonnetten, al bevatten ze niet zelden mooie regels, zouden de indruk van het geheel inderdaad verzwakken. ALBERT VERWEY, die van nabij getuige was van deze dichterlike arbeid, herinnert zich vele jaren later welk een 'schoone leerschool' het uitgeven van die gedichten was. En als PERK zijn vriend aan het werk had kunnen zien, zou hij stellig niet alle opvattingen gedeeld hebben, maar hij zou begrepen hebben dat het hoge doel dat KLOOS zich stelde, het ingrijpen volkomen wettigde. PERK'S *Mathilde* kreeg eerst zijn grote historiese betekenis door het talent en het inzicht van KLOOS. 'Laten wij het ons onomwonden bekennen: dat kleine boekje dat het geluk van onze nieuwere dichtkunst uitmaakt, is niet JACQUES PERK enkel, maar het is de vereeniging van JACQUES PERK met WILLEM KLOOS.'[2] De eerste noodlottige fout van GREEBE is, dat hij de aard van deze samenwerking miskende. En toch had ALBERT VERWEY reeds in 1903[3] zo juist de verdienste van KLOOS in het licht gesteld:

'PERK was de dichter die in zijn korte leven maar juist den tijd had om zijn denkbeeld geheel te uiten. De gedachte van een schoonheid die in de werkelijkheid verloren, in de verbeelding wedergevonden wordt, bewoog hem als knaap tot haar behandeling in briefvorm, zij genoot de veelzijdigheid van haar bestaan in *Mathilde*, zij nam afscheid, droevigst en schoonst, in *Iris*. Hij uitte haar; maar den juisten blik op die uiting had hij niet.

Hij zag niet: den aard van haar voortreffelijkheid.

En hij zag niet: haar beteekenis voor de nederlandsche Poëzie.

Maar beide deze heeft KLOOS gezien. Met veel vaster smaak dan PERK en met juister besef van de toenmalige letterkunde zag hij waar PERKS uiting aan zichzelf gelijkbleef of te kort schoot; en tevens haar beteekenis.

1) Deze uitlating werd indertijd door W.G. VAN NOUHUYS in *Groot-Nederland* gepubliceerd (*Nederl. Belletrie* 1901-1903, blz. 110-117).
2) ALBERT VERWEY: *Jacques Perk herdacht*, in De Twintigste Eeuw, Sept. 1903, blz. 262.
3) a.w. blz. 263.

Zijn lezing van de *Mathilde* was daardoor beter dan PERKS lezing; zijn uitgaaf en *Inleiding* gaven aan het werk de houding en zekerheid waardoor het als de Ark van Behoud vooraan kon gaan in den optocht van de dansende strijdbaren.'

Had KLOOS van dit standpunt zijn *Mathilde*-tekst van 1882 verdedigd, dan stond hij onverwinbaar stevig. Dan zou hij met een gerust gemoed in 1914 al zijn materiaal hebben kunnen afstaan voor een proefschrift over de wording van die tekst. Maar KLOOS heeft zich helaas deze verdediging onmogelik gemaakt door in 1901, toen hij zijn krities evenwicht verloren had, zijn eigen arbeid omver te werpen in een zogenaamd 'volledige' uitgave: de verworpen sonnetten werden soms op de zonderlingste wijze tussengeschoven, alle vroeger weloverwogen harmonie en eenheid verstorend.[1)] De nieuwe inleiding was een nog erger vergrijp aan zijn eigen werk. Deze feiten zijn reeds lang geleden naar verdienste gebrandmerkt: in 1903 door VERWEY, in bovengenoemde diepgaande PERK-studie, in 1906 door de te jong gestorven criticus ALEX GUTTELING.[2)] Elk aandachtig lezer zal er nog door getroffen worden. Na het mooie vijftal sonnetten, onmiddellik na het bekende 'En, peinzend, zie 'k uw zee-blauwe oogen pralen', volgt ontnuchterend:

> O, lieflijkste van alle lieve vrouwen!
> *Gij, hoogbegaafd met schoon en kunstvermogen*!

met de jongens-achtige onbeholpenheid van de regels:

> Toen ik u zag, voelde ik mijn wangen gloeien,
> En weer in mijn gemoed de liefde ontbloeien,
> Die lang in 't ijs der droefheid lag besloten.

Hoe juist was het gezien, het sonnet *Aanzoek* (XIX) te verwerpen, dat overbodig gemaakt werd door het uitstekend gedialogiseerde *Belijdenis* (XX). Niemand zou in het eerste PERK'S dichterstem herkend hebben; het doet in verscheiden regels veeleer aan CORNELIS PARADIJS denken, b.v. vs. 9-10:

> Zoo fleemdet ge, en gij zaagt mij smeekend aan;
> Ik had zoo gaarne toen uw zin gedaan.

1) Het sterkste bewijs is wel de invoeging van de beide sonnetten *Aan den lezer*, bedoeld als begin en slot van PERK'S redaktie in hs. C, als CIV en CV, waar ze de mooie symmetrie van de vier inleidende en de vier slot-sonnetten allerzonderlingst verbreken.
2) In de Groene Amsterdammer van 4 Nov. 1906. Vgl. de voorzichtige kritiek van CHARLES VAN DEVENTER, in *De Locomotief* van 1902, herdrukt in *Hollandsche Belletrie van den Dag, Nieuwe Bundel*, blz. 167-182.

of vs. 12-13:

> Doch neen, behoud uw godsdienst, mijn vriendin!
> Zij maakt u goed, laat mij mijn eigen zin.

Niet veel beter zijn de slotregels van *Dropsteen* (XXXVIII):

> Zóo kwam Mathilde mijn gemoed vervullen.
> En kreeg mijn gansche ziel daarvoor in ruil.

Als we nu bedenken dat PERK zelf dit sonnet verwierp door het in zijn cyclus *Een Helle- en Hemelvaart* niet op te nemen, handelde dan KLOOS niet geheel in zijn geest, toen hij even zwakke sonnetten in 1882 aan de vergetelheid prijs wilde geven?[1)]

KLOOS heeft later, toen hij de 'aangevulde' *Mathilde* in de plaats trachtte te schuiven van zijn oorspronkelik werk, beweerd dat hij zich in 1882 moest beperken op aandrang van de uitgever, die een grotere bundel niet aandurfde. Dit klinkt vreemd, als men bedenkt dat in de eerste uitgave een twintigtal bladzijden ingeruimd was voor de 'overige gedichten en fragmenten'. Besloegen de uitgeworpen sonnetten zoveel meer plaats? Of konden fragmenten als *Vroegmis* en *Dropsteen*, waarvan terecht het laatste gedeelte weg bleef, niet op dezelfde bladzijde 'volledig' meegedeeld zijn?

De eerste uitgave van KLOOS is dus iets meer en iets beters dan een 'bloemlezing'. Dat blijkt uit de smaakvolle schifting; dat blijkt ook uit de kompositie. Op nog andere gronden dan innerlike zwakte zijn waarschijnlik sonnetten als *Ik min uw minnaar* (VIII) en *Een handkus* (XVI) verworpen[2)]. De dichter mogen ze, als persoonlike

1) Naast deze, meest overtuigende, proeven dat KLOOS inderdaad het minderwaardige verwierp, kan men nog plaatsen: *Machtige aandrift* (XLVIII) met de gemeenplaatsige regels:

> Mij trekt, mij trekt de schoonste bloem der bloemen,
> Mathilde's beeld komt ziel en zinnen streelen!

Zwak is ook LIX (*Een Denker*) met de rebus-achtige slotstrofe. Wat valt LVIII (*De Grijsaard op den berg*) af bij LVII (*De Kluizenaar*)! Wie zou het gemis van de beide sonnetten *Kennis* (LXXVII, LXXVIII) in de cyclus betreuren? Even weinig geslaagd is *Zegen mij* (XC). En een geheel mislukt sonnet, dat de 'volledige' *Mathilde* wel het meest ontsiert, is *Vaarwel* (CI), dat met de klankspeling 'liefde' en 'leven' bijna komiese effekten bereikt. En dat kwam onmiddellik te staan naast het treffende *Laatste aanblik* (C)!

2) VAN DEVENTER noemt, in de bovengenoemde beoordeling, het laatste sonnet 'gering, onsmakelijk, weêrzinwekkend'. '*Een Handkus* noemt hij het, maar het gelijkt meer op een gezabbel aan de verboden vrucht, die hij niet doorbijten mag.' Hij wijst er op, hoe diezelfde zinnelijkheid in *Kupris in het woud* dichterlik tot haar recht gekomen is.

elementen, dierbaar geweest zijn, in de cyclus verzwakken ze de hoofdindruk. Het verloofd-zijn van Mathilde moet evenzeer als het verliefdzijn van de dichter in de schaduw blijven. KLOOS is overtuigd geweest dat PERK op rijper leeftijd zijn mening gedeeld zou hebben: 'Niet de mindere kunstenaars zijn zij, bij wie verbeelding en gevoel zoo innig tezamensmelten, dat de werkelijkheid tot fantasie, maar tevens de fantasie weer tot werkelijkheid wordt'[1], en dat de schildering van de werkelike verhouding tot Mathilde niet verder diende te gaan dan 'de korte ontmoeting, toen twee harten elkander groetend voorbijgleden.'

Bij nader onderzoek - waarvoor nu de afdoende gegevens nog ontbreken - zal waarschijnlik blijken dat ook andere zeer wezenlike verdiensten van de *Mathilde*-kompositie voor rekening van KLOOS komen. En hoe groter deze verdiensten zijn, des te minder verdedigbaar wordt de 'aangevulde', of liever de van inschuifsels voorziene uitgave van 1901. Wanneer KLOOS de laatste ten koste van de eerste verdedigt, dan moet de onbevooroordeelde onderzoeker KLOOS tegen zich zelf in bescherming nemen. GREEBE heeft dit - gelijk wij zagen - niet gedaan. Hij vereenzelvigt de beide uitgaven als een verkrachting van PERK'S bedoelingen. Had hij dit niet gedaan, dan was de opzet van zijn studie veel zuiverder geweest. Hij zou dan eerst de wording van de *Mathilde* nagegaan hebben, tot de aanvankelike voltooiing in het einde van 1879[2], de voortdurende zelfkritiek, zoals die uit de handschriften blijkt[3], en in verband daarmee mogelike wijzigingen in de grondgedachte en in de kompositie, en eindelik de voortzetting van deze détail-kritiek, de nieuwe kompositie en eventueel de gewijzigde grondgedachte, in de bewerking van KLOOS. Het schijnt dat GREEBE eerst deze weg heeft willen inslaan. Door het bezit van een volledig Mathilde-handschrift, vroeger VOSMAER'S eigendom, tot deze studie gebracht, wil hij dit als een 'Ur-Mathilde' uitgeven, naast de 'klassieke', met 'eindelooze moeite en toewijding verzorgde' uitgave van KLOOS[4]. Bij voortgezette studie komt hij steeds meer tot

1) *Inleiding* blz. 48.
2) Van belang is daarbij VERWEY'S opmerking, dat het plan om 'een zwerm sonnetten' te schrijven, die 'met elkaar in verband stonden', al aanwezig was vóór de ontmoeting met Mathilde.
3) In December 1880 moest - blijkens een brief - 'aan 24 sonnetten nog de laatste hand gelegd worden.'
4) Zie zijn brief van 15 Juli 1912 aan G. VAN ECKEREN, in *Den Gulden Winkel*, 15 Aug. 1912.

de gevolgtrekking dat zijn ‘Ur-Mathilde’ de standaard-tekst zou moeten zijn, en dat KLOOS zich schuldig gemaakt heeft aan ‘onnauwkeurigheid en onbetrouwbaarheid’. Zijn houding wordt steeds meer polemies. De onmisbare samenwerking met KLOOS, die hem het materiaal voor afdoende bestudering van de tekst zou moeten verschaffen, wordt onmogelik. Maar de vooropgezette mening dat zijn handschrift de ‘ware’ tekst bevat en hem tot een volledig oordeel in staat stelt, leidt hem tot geringschatting van het niet bereikbare materiaal en tot uiteraard gewaagde konklusies.

(*Slot volgt*).

C.G.N. DE VOOYS.

Boekbeoordelingen.

J.A. Roetert Frederikse, Dat Kaetspel ghemoralizeert. Utrechts proefschrift; Leiden, Sijthoff, 1915.

In werken van zeer uiteenlopende kunstwaarde - men kan denken aan de Roman de la Rose, aan CATS, aan LUYKEN, aan SCHILLERS Lied von der Glocke - is, hele tijdperken van de literatuur door, de allegorie min of meer stelselmatig gebruikt om door aanschouwelikheid het mensdom vertrouwd te maken met abstrakte waarheden en leringen. Er zijn er waarin de kunst boven de lering is uitgegroeid, waarin schoonheid van voorstelling wedijvert met raakheid van de vergelijking en diepgang van denken. Zo veel groots moet men van dit allegoriese Kaetspel niet verwachten. Zijn voornaamste literaire aantrekkelikheid gaat uit van de exempelen, en daarvan kan men over het algemeen niet eens zeggen dat ze biezonder aardig verteld zijn. De overmatig bescheiden auteur stelt zijn eigen kunstvermogen dan ook niet hoog: wat er goeds in mijn werk mag zijn komt van de ‘materie’ zegt hij. Die materie waren de zedelike waarheden die zijn geloof en geweten hem drongen te getuigen; hij vergelijkt zich bij het rijdier van Bileam: ‘Ic hebbe ghesproken als esel als de ghene die bet secht dan hij ghevroet’. Hoe dit zij, er is hier een trouwhartig man aan het woord, die het verantwoordelik ambt van rechter blijkbaar nauwgezet heeft vervuld, en die zijn best doet om een nobele opvatting van zijn taak ook bij anderen ingang te doen vinden. En zó'n heldere voorstelling hebben we van het leven der vijftiende-eeuwse Vlaamse burgerij nu nog niet, dat we een der-

gelijk werk onverschillig op zij zouden kunnen leggen. Bovendien, zoals zo dikwels een proloog of iets dergelijks van een middeleeuws werk aan de latere mémoires doet denken, doordat een opmerking of uiting, in het voorbijgaan neergeschreven, licht geeft over opvattingen, toestanden, gebruiken, zo vinden we ook hier soms kleine maar kostbare biezonderheden in de tekst verscholen. Het kaatsspel wordt er geprezen, want 'men maecter mede goeden langen adem ende gherynghe leden'; wie zou zo'n scherp bewustzijn van het nut van sport uit 1431 verwachten? Op een andere plaats wordt de 'literaire soiree' geschetst waar de schrijver op het denkbeeld van zijn verhandeling is gebracht: 'Daer was ghesonghen, blijscap ghedreven, ende ghevisenteert nieuwe ghedichten, baladen, rondeelen ende vierlayen, ende onder andre zaken was daer ghesproken vanden scaecspele, dat wilen was ghemoralizeert ende daer of een bouc ghemaect'; of vlecht hij bij wijze van exempel een verhaal in hoe hij een Duitser te Brugge, op aanklacht van een koopman uit Lijfland, na een zorgvuldig getuigenverhoor, aan zeeroof schuldig heeft bevonden, een verhaal dat verdiend had eerder dan de beide andere van dien aard in het levensbericht te worden aangestipt.

Op de bedoelde 'avondmaeltyt' heeft dan de schrijver JAN VAN DEN BERCH, op aanzoek en aanmoediging van zijn 'lieve speciale vrient' ridder Roelof van Uutkerke, op zich genomen om, naar het voorbeeld van het bekende Scaacspel, een ander spel, waartoe het kaatsen werd uitverkoren, te moraliseren, en wel in betrekking tot de rechtspraak. Behalve uit voor- en narede bestaat het boekje uit twee delen, waarvan het eerste de 'moraliteit' bevat[1)]; het andere is meer een traktaat over rechtspraak, en het geheel is doorweven, overweven mag men wel zeggen, met exempelen. Dat het enige populariteit heeft veroverd blijkt uit het bestaan van minstens drie drukken.

Wat heeft nu Dr. ROETERT FREDERIKSE met deze tekst gedaan? Al dadelik moet gezegd worden dat hij een, voor zoover ik zien kan behoorlik bewerkte, diplomatiese afdruk van een der twee handschriften, die beide in Kopenhagen berusten, heeft bezorgd; op zich zelf een aanwinst van betekenis[2)]. De tekst heeft hij vervolgens, als gebrui-

1) Voor de betekenisontwikkeling van het woord is het van belang te noteren dat de schrijver het allegories deel van zijn boekje herhaaldelijk no noemt.
2) Hierbij een paar kleine opmerkingen. Het inhoudsoverzicht in hs. I komt mij niet overal voldoende nauwkeurig voor. - In de woordelijst staat bij 'heyke': 'eig. huik; hier: priesterkleed'. Uit de tekst blijkt dat de laatste twee woorden moeten worden geschrapt.

kelik, van verschillende kanten bekeken, en in afzonderlike hoofdstukken bijeengebracht, wat hem over de auteur, over het kaatsspel zelf, over de juridiese betekenis van zijn werk is gebleken. Heel veel leverde dit - overigens onmisbaar - deel van het onderzoek niet op. Belangrijker zijn de hoofdstukken geworden die over de exempelen en de taal handelen. Van alle 103 exempelen (waarvan we het afzonderlik register liever bij de behandeling zelf verwerkt hadden gezien) zijn nauwkeurig de bronnen en parallelle plaatsen nagegaan; hiermee is nuttig werk verricht voor de 'history of fiction', terwijl de afhankelikheid van het boekje van het Scaecspel er door wordt gestaafd. Maar vooral wil ik wijzen op het taalonderzoek. In deze richting is door uitgevers van middelnederlandse teksten nog lang niet genoeg gedaan en geeft R.F. een goed voorbeeld. Hij leefde onder een gelukkig gesternte: de vergelijking der beide handschriften gaf tastbare resultaten, zodat hij een naar de hoofdstukken der grammatika geordende lijst kon opmaken van gevallen waarin ze onderling konsekwent verschillen, en het ene hs. als een zuiver Vlaams, het andere als een Zuidelik-Hollandse bewerking doen kennen. De verschillen betreffen niet alleen klank- en vormleer en woordvorming; de Hollandse omwerker was een ijverig purist, zoals een hele lijst van bastaardwoorden uit het eerste (het uitgegeven) hs. laat zien, die hij geregeld vertaalde. Niet onderzocht zijn de drukken, waarvan er volgens de bibliografie minstens drie moeten bestaan; trouwens door de oorlogstoestand zijn ze vermoedelik, altans ten dele, buiten uitgevers bereik gebleven. Het zou anders belangwekkend zijn geweest om b.v. te vernemen of er tussen de Leuvense incunabel van 1477 en de Delftse van 1498 soortgelijke verschillen als tussen de handschriften bestaan. Misschien vindt Dr. R.F., die intussen de Middelnederlandse wetenschap weer een stap verder heeft gebracht, later aanleiding om zijn studie in deze richting voort te zetten.

D.C. TINBERGEN.

Handleiding bij het Vrije Stelonderwijs, door J. Klootsema en A. Brands. P. Noordhoff - 1914 - Groningen. ƒ 1,00, geb. ƒ1,25.

Deze Handleiding behoort bij vier series Gekleurde Wandplaten voor het Vrije Stelonderwijs in de Lag. school.

Uit de 'Korte toelichting van de Samenstellers':

Het vrije stelonderwijs breekt met de methodes, die den zin als grondslag voor het stellen beschouwen. Het gaat uit van een geheel, die den jeugdigen stilist wordt aangeboden in verschillende vormen:

a. Eigen ervaringen (brief); *b.* Leeslessen; *c.* Sprookjes; *d.* Mooie verhalen uit de geschiedenis; *e.* Platen en schetsen.

Enkel ervaringen laten weergeven, maakt het onderwijs eenzijdig. Afwisseling is hier van het grootste belang.

Van sprookjes, verhalen en leeslessen mogen enkel de hoofdlijnen nog den kinderen bekend zijn; ze verliezen dan niet den ontvangen indruk in de taal van het leesboek.[1)]

Stof, die op het kinderlijk gevoel werkt, heeft de meeste waarde, omdat het kind hierin de poëzie van het leven terugvindt.

Vóór alles moet het kind het stellen interessant vinden.

Is er geen interessante gebeurtenis, geen mooi verhaal, sprookje of vertelling, dan neme men voor afwisseling een plaat.

Groote gekleurde platen zijn beter dan kleine, zwarte schetsen, omdat ze meer indruk maken op het kind. De heldere en levendige kleuren brengen gloed en leven in het kinderopstel.

Vooral in het begin moeten de platen een verhaal in beeld geven.

Voorts moeten ze tafereelen voorstellen uit het kinderleven. Nooit mogen ze worden bedorven door een element, dat aan de Fliegende Blätter herinnert.

Geen kunstgewrochten van groote schilders kunnen we gebruiken, omdat ze niet tot het kind spreken.

Vooral beoefenen van het natuurlijk luid lezen en het leeren gebruiken der leesteekens is voor het stelonderwijs, wat het inzicht in de schrijfwijze der getallen, voor het rekenonderwijs is.

Met het onderwijs in het stellen wordt pas aangevangen, wanneer het kind geen grove taalfouten meer schrijft.

De ‘Handleiding’ illustreert deze uitspraken. Het is een interessant stuk werk, met heel veel litteratuur (in het eerste gedeelte) met een overzicht van het Stelonderwijs en kritiek op bestaande methoden, en met een stuk praktijk.

Maar het boek mist éénheid. En met dit gebrek wordt tevens een deel der ‘vrijheid’ ingeboet. Zodat, over 't geheel, deze manier van onderwijs van een zeer schoolse aard blijkt te zijn.

Verdacht is dit, dat ‘met het stellen pas mag worden aangevangen, wanneer het kind geen grove taalfouten meer schrijft’.

1) Is dit niet wat geheimzinnig?

Verdacht ook dit, dat ‘vooral 't beoefenen van het natuurlijk luid lezen en het leeren gebruiken der leesteekens’ zo hoog nodig is.

Wantrouwend staan we voor: ‘Is er geen interessante gebeurtenis, geen mooi verhaal, sprookje of vertelling, dan neme men voor afwisseling[1)] een plaat’.

Wantrouwend óók voor: ‘De heldere en levendige kleuren brengen gloed en leven in het kinder-opstel’.

En voor nog meer.

O.i. is de onderwijzer alles, en moeten de mensen nu eens uitscheiden, om in gedrukte ‘handleidingen’ hem leeslesjes toe te schikken uit voorgeschreven boekjes. Zit er iemand mee te tobben, dan zijn er genoeg middelen om hem steun te geven.

En dan dit nog: als bij 't begin van 't uur nog gezocht moet worpen naar 't ‘instrument’, en er dan ‘om godswil’ naar een plaat moet worden gegrepen, vooral een, wier ‘heldere en levendige kleuren gloed en leven (moeten) brengen in het kinder-opstel’, dan is 't al lang mis mst het ‘vrije’ of ‘onvrije’ stelonderwijs.

't Moet van de ‘man’ uitgaan. Die moet er zó veel voor voelen, dat de kinderen er warm voor worden, en gaan beginnen. Maar dàn komt er wat van terecht, en eerst dàn kan men spreken van ‘vrij’ stelonderwijs.

Maar erger staan wij tegenover het ‘verdachte’. Tegenover ‘de grove taalfouten’, tegenover ‘het natuurlijk luid lezen’, ‘het leeren gebruiken der leesteekens’. En wat we vermoeden en bevroeden, dat blijkt inderdaad.

Uit ‘de wijze van behandeling’: Eerst (blz. 112),

‘Een van de eerste fouten, die de kinderen maken, is, dat ze alles aan elkander verbinden met - en - en - en - en.... Het eerste werk is nu, aan het kind te leeren, zijn gedachten in *zinnen* neer te schrijven’....

‘Het tweede punt, dat we aan de orde stellen, is.... het gebruik van de persoonlijke voornaamwoorden en het verkeerd gebruik van het woordje *toen*, om zoodoende den stijl vloeiender te maken’....

Er zijn nog meer punten.

Als correctie dient: een der kinderopstellen nemen, door de kinderen laten lezen, ‘natuurlik’ laten lezen, van het origineel uit het leeslesje er naast schrijven, en de klasse laten voelen wat het verschil is.

1) Uit armoe? En dan met de bijgedachte: och, 't is zo erg niet, want je kunt er altijd mee uit, dat zo iets wel goed is voor de ‘afwisseling’? Maar dan het *feu sacré*?

Het gehele onderwijs nu, hier bedoeld, is een klassikale africhting naar het ‘model’, naar de ‘zin’, naar het ‘formele’!

't Kan best zijn, dat zulk onderwijs, met hart en met ijver gegeven, *niet* vervelend is. Maar de ‘individualieteit’ wordt bij de een na de ander onderdrukt, en de klasse op een allergeleidelikste en allerverleidelikste wijze gewrongen naar het ‘model’.

Hoe begon ook weer de ‘Korte Toelichting’?

‘Het “Vrije Stel-onderwijs” breekt met de methodes, die den zin als grondslag voor het stellen beschouwen. Het gaat uit van een geheel...’

(Juist, maar dit geheel moet ten slotte worden gezien als een agglomeraat van zinnetjes, om bij een tweede behandeling weer op nieuw te worden opgebouwd uit de reminicenties van de in ‘zinnen’, t.w. ‘gepolijste zinnen’ uiteengevallen geheel.

Waar blijft op die wijze het ‘vrije’ in het stelonderwijs?)

Wie het boek openslaat, leest op blz. 10:

‘7. Van alle wetten, die op 't gebied van taal- en stijlonderwijs ooit door menschen gegeven zijn, is een der meest-onjuiste deze, dat men schrijven moet, zooals door anderen geschreven wordt. ---’

(En waar bleef, bij het praktijk-onderwijs boven gemeld, het individuële?)

We lezen verder:

‘1. De taal is als uitdrukkingsvorm van 's menschen gedachten en aandoeningen even afhankelijk van aanleg en ervaring als de gedachten en aandoeningen zelf zijn, zoodat niemand de volstrekt vrije beschikking heeft over woordenkeus en zinsbouw.’

‘2. Alle taal is dan ook individueel, en naarmate de menschen verschillen in aanleg en ervaring, gelijk b.v. dichters en wijsgeeren doen, zal ook de taal der menschen in rijkdom en wezen verschillen.’

‘3. Zelfs binnen het persoonlijk leven van ieder mensch afzonderlijk wisselen verschillende taaluitingen zich gelijktijdig met verschillende geestestoestanden af, die, wat betreft aard en aantal, op hun beurt hoofdzakelijk door emoties worden beheerscht.’

‘Afwijkingen in taal en stijl bestaan dus niet, en wat men bij zwijgende overeenkomst taal- en schrijffouten noemt, zijn derhalve niets anders dan afwijkingen in den geestelijken toestand zelf. ---’

Enz.

Wie schrijft dit?

Dit is van de hand van de eerste medewerker in de ‘Handleiding’, die wakker is geworden door HILDEBRAND'S ‘Vom deutschen Sprach-

unterricht' en als goed onderlegd psychiator ons de taal- en stijlafwijkingen als afspiegelingen van geestelike afwijkingen en momentanele of permanente stoornissen verklaart. Deze schreef het mooie I^{e} hoofdstuk (en het 'Voorbericht'). Toen kwam BRANDS met zijn 'overzicht' en zijn 'praktijk', veel te veel uitgepeuterd en veel te veel opgehaal van dingen, die ieder weet, inziet, en erkent. Zo is het boek veel te langwijlig geworden, en door het wederkeren naar de oude paden volstrekt ongemotiveerd. Op 't eind is KLOOTSEMA al lang weg, en zijn Hoofdstuk I staat er als verweesd. 'De Griezelige Echt'[1)] noemde THIJSSEN in zijn laatste afleveringen van 'De Nieuwe School' zulk een samenwerking. Inderdaad, het vergelijk had, indien hier werkelik een vergelijk mogelik is, in zijn vorm en als methodiese basis een - zo dan al niet 't door ons gewenste - toch als uitgaaf, een harmonieser geheel moeten geven. Tans is er een *foetus* geboren.

J.K.

1) Zo de mede-redakteur, Dr. DE VOOYS (zie 'De N. Taalg.' 1915, Afl. 4) niet heeft vermoed, waar de hr. THIJSSEN met zijn recensie heen wilde, dan ligt het voor een groot deel aan de recensent zelf, die veel te divagerend 'de geboden' las. -

Uit de tijdschriften. (Julie-Augustus).

De Gids.

Julie. WILLIAM DAVIDS geeft in een uitvoerig artikel, *De oorsprong van de Don-Juan-legende*, een samenvatting van de zeer omvangrijke litteratuur over deze in een oud volksgeloof wortelende legende. - M.H. VAN CAMPEN besluit zijn bewonderende ontleding van AUGUSTA DE WIT'S geschriften, in de reeks *Nederlandsche romancières van onzen tijd*. - F.E. POSTHUMUS MEYJES neemt *De 'Leidsche' vertaling van het Nieuwe Testament* onderhanden. Aan een reeks parallel afgedrukte fragmenten verbindt hij een scherpe kritiek: de Staten-Vertaling moge enige onverstaanbare plaatsen en taalkundige fouten hebben, door het fijne en kunstvolle taalgevoel staat die ver boven de 'nuchtere en vlakke, òndoorvoelde en ònschoone schoolmeesters-vertaling' van Prof. OORT. 'De vertaling van het N.T. in zijn geheel, is nù geworden tot een hybridisch monstrum, een concessie aan de overlevering en het conservatisme met een wetenschappelijken slag-om-den-arm, in een Hollandsch dat niets meer beteekent.' - Het *Overzicht der Nederlandsche Letteren* handelt over het Oorlogsdagboek van STIJN STREUVELS, dat door C. SCHARTEN zeer juist gekarakteriseerd en gewaardeerd wordt. De betekenis van deze Vlaming wordt treffend getekend in deze woorden: 'STREUVELS is nooit gewéést de intellectueele woordvoerder der Vlamingen; en zelfs is nooit in zijn werk een groote, bewuste gemoedsdiepte uitgeschenen. Hij is de dichter der Vlaamsche aarde met daarop de Vlaamsche boeren, staande en gaande in hun groote en malsche natuur-instincten. Verrukkend was zijn werk en verwarmend als een geurige waaiende Mei-dag, maar nooit heeft het ons hart gewond met de peilingen van een fel-doordringenden menschen-begrijper. En een klaar doorzicht in de gebeurtenissen of een wijd-omvattend begrip der beteekenis van dezen reuzen-strijd, - dat ligt geheel en al buiten de sfeer zijner natuurlijke vermogens.'

De Beweging.

Julie. A. VERWEY beoordeelt KALFF'S boekje *Van Zeevarende Luyden en Zee-Poëten*. Zijn waardering wordt getemperd doordat het 'een bij uitsluiting vaderlandsche klank heeft, die ons niet meer zooals vroeger kan meesleepen'. 'Een toon van wat minder door nationaliteiten beëngde menschelijkheid zou ons liever zijn.'

Aug. Onder het opschrift *Taal en Rechtswetenschap* geeft JACOB ISRAËL DE HAAN, in aansluiting bij een reeks gelijknamige artikels in het *Weekblad van het Recht*, aardige opmerkingen over betekenis-

ontwikkeling en het verband van woorden en zaken. - A. DEFRESNE publiceert *Iets over de tijden der werkwoorden*, een beschouwing over de tijd-categorieën in ons denken en in de taaluitdrukking, door grafiese voorstellingen verduidelikt. Hij gaat o.a. na, hoe vormen als 'ik zal gesproken hebben', 'ik zou gesproken hebben' door kruising ontstonden. In het laatste gedeelte bespreekt hij enkele oorzaken 'die een spreker van het eene psychologische tijdsstandpunt naar het andere doen overgaan'. Daarbij beperkt hij zich tot deze vier gevallen: 1° 'Een door herinnering ontstane gemoedstoestand kan een spreker dwingen zich op zuiver tegenwoordig standpunt te plaatsen om dan den handelingstijd dus daarmee te vergelijken'; 2° 'De sterktegraad der stemming kan iemand dwingen van standpunt te veranderen'; 3° 'De zekerheid of de twijfel omtrent het al of niet gebeuren van een feit kan dezelfde gevolgen hebben'; 4° 'Het sterk en het zwak aanschouwelijk zijn, het in den geest scherp en zwak belijnd zijn kan een spreker van standpunt doen veranderen'.

De Nieuwe Gids.

Aug. AEG. W. TIMMERMAN geeft het tweede gedeelte van zijn studie over *De Heer Greebe en zijn boekske*. Uit de beide PERK-handschriften, hem door KLOOS voor dit onderzoek afgestaan, publiceert hij allerlei gegevens, waarmee hij aantoont dat de 'strakke draad', die GREEBE in zijn PERK-handschrift meent te vinden, niet de definitieve kan zijn: hij is overtuigd dat PERK nog niet tot een vaste rangschikking gekomen was. In een slotartikel zal de schr. opnieuw tegen GREEBE te velde trekken. - W. KLOOS beoordeelt in biezonderheden de *Bloemlezing uit Nederlandsche Schrijvers sinds de Renaissance* van J.A.N. KNUTTEL.

Groot-Nederland.

Julie. CARRY VAN BRUGGEN publiceert een voordracht over *Humor en Idealisme*. In het eerste gedeelte ontwikkelt zij de opvatting van het komiese, door HENRI BERGSON verkondigd in *Le Rire, essai sur la signification du comique*: 'de lach is de daad van de gemeenschap, die zich keert tegen de neiging van het individu om door gebrek aan oplettendheid tot automatisme te vervallen.' Daarop wijst ze op een zeker automatisme in het idealisme, dat geneigd is tot 'het werktuigelijk verklaren van alle dingen uit één oorzaak', terwijl de humor 'de geest is van het volledige, alzijdige, immer vervloeiende "humoristische" leven-zelf'. Maar tussen humor en idealisme is ook de tegenstelling van 'wijsheid' en 'werkdadigheid', een tegenstrijdigheid die tot een hogere Eenheid opgeheven moet worden. - *Willem Mertens' Levensspiegel* van J. VAN OUDS-

HOORN wordt besproken door J.L. WALCH; *De geur van de Kamperfoelie* van ATTIE NIEBOER door SAM. GOUDSMIT.

Aug. In de rubriek *Literatuur* oordeelt J.L. WALCH ongunstig over de dichtbundel *Aan den Einder* van MIEK JANSEN, die hij 'gewild-Katholiek en gewild-modern' noemt. - J.J. ZELDENTHUIS bespreekt de *Libertijnsche Liederen* van J. ISRAËL DE HAAN.

Onze Eeuw.

Aug. W.F.C. VAN LAAK schrijft een uitvoerig overzicht van BÉDIER'S *Les Légendes épiques*.

Stemmen des tijds.

Julie. J.C. DE MOOR geeft onder de titel *Gebroken Kleuren* een ontledende beschouwing van de verzen van HENRIETTE ROLAND HOLST. Hij waardeert de bundels *De Nieuwe Geboorte* en *Opwaartsche Wegen*. Vooral in de laatste 'komt tot een schoone uiting wat eigenlijk voor HENRIETTE ROLAND HOLST het socialisme is', n.l. 'de herstelde gemeenschap der menschheid, en zulk een socialisme is van het nobelst karakter'. De bundel *De Vrouw in het Woud* wordt onbegrijpelijkerwijze niet besproken; wèl *Het Feest der Gedachtenis*, met 'een ongeëvenaarde meesterschap in woordkunst, en ook in schoonheid der ideeën'. Toch vindt de schrijver 'gif in deze droomen'. Als deze dichteres 'haar ziel het duidelijkst uitspreekt doet ze niet anders dan gebroken kleuren zien'. De Christen in zijn verzekerdheid leert eerst de ware Nieuwe Geboorte kennen. - J. JAC. THOMSON wijdt deze keer zijn *Literair Keur-Overzicht* aan het proza. In VAN LOOY'S *Feesten* en *Reizen* bewondert hij 'de zuiverheid eener fel beeldende pracht' en de 'sprankelend fijne toon'. STREUVELS' roman *Dorpslucht* kan hem als geheel niet bekoren. Er zijn voortreffelike stukken in, maar 'de schrijver slaagde er niet in, ons de waarachtige menschelijkheid van zijn figuren aannemelijk te maken.'

Aug. A. WAPENAAR publiceert een studie *Rondom Da Costa's Poëzie*. Hij is het niet eens met de tachtigers, die DA COSTA'S dichterschap geheel afbraken. DA COSTA moet gewaardeerd worden als 'de wijsgeer-dichter, de dichter-profeet', die zelf getuigde: ''k ben in de ziel meer dichter dan voor 't oor'. Van zijn retoriese beeldspraak, zijn wanstaltige persoonsverbeelding geeft de schr. treffende staaltjes. Tegenover HUET'S mening, dat DA COSTA lyries was, zegt hij: 'Lyriek, ikheidskunst geeft hij nà z'n worstelend-zoekende jeugd zeldzaam. 't Episch-didactische overheerscht de lyriek. Voor "stemmingskunst" had de man van de Daad geen tijd. Zijn leven en z'n poëzie was vol van de Daad, den geestdriftigen Wil, die reikte naar en wrocht

onweerstandelijk om heerlijke mogelijkheden Gods voor deze gevallen wereld.' - H.A. WESTRATE vertelt over *Een nieuwe Bundel Geschiedzangen*, n.l. SCHEURLEER'S verzameling *Van Varen en van Vechten*, waaruit hij voornamelik de minder bekende achttiende-eeuwse volkspoëzie naar voren brengt. - J.A. VOR DER HAKE bespreekt L. LEOPOLD'S *Nederlandsche schrijvers en schrijfsters*. Hij stelt daarbij de eisen: 'De bloemlezing zij bloemlezing, d.w.z. alle mededeelingen omtrent auteurs, hun leven, milieu enz. blijven achterwege'. 'De bloemlezing streve niet naar - toch onbereikbare - volledigheid.'

Elseviers Maandschrift.

Julie. De *Boekbespreking* van H. ROBBERS geldt INA BOUDIER-BAKKER'S bundel *De Ongeweten Dingen*, waarin hij veel te prijzen vindt, en het laatste werk van HASPELS, *Wisselend Uitzicht*, waarin hij veel onbeduidends afkeurt.

Aug. In een geïllustreerd artikel vertelt N.G. VAN HUFFEL een en ander over de oudste *Houtsneden*, zoals die ook in ons land sedert het begin van de vijftiende eeuw als boekversiering toegepast werden. H. ROBBERS beoordeelt *Een coquette vrouw* van CARRY VAN BRUGGEN. Vooral de toon van het boek staat hem tegen: de schrijfster heeft 'met haar eindelooze verdedigende betoogen, haar inzichtelijke verklaringen, alle frissche charme van natuurlijke menschelijkheid aan haar figuur ontnomen'. Daarentegen waardeert hij 'de natuurlijke welsprekendheid', de fijne en geestige opmerkingen over menschen en toestanden, fijne beschrijvingen van stemmingen vooral.

Den Gulden Winckel.

Julie. ANDRÉ DE RIDDER publiceert een uitvoerig vraaggesprek: *Bij Carry van Bruggen*. - TOP NAEFF beoordeelt een bundel schetsen *De Ongeweten Dingen* door INA BOUDIER-BAKKER.

Aug. H. PETERMEYER deelt een en ander mede uit een in het Duits verschenen *Autobiografie van Fred. van Eeden*. - P. BEISHUIZEN GZN. vertelt iets over *Een Prulpoëet*, nl. de zeventiende-eeuwer JAN VAN GIJZEN. - GERARD VAN ECKEREN bespreekt CARRY VAN BRUGGEN'S laatste roman *Een coquette vrouw*. Hij meent dat zij in haar kunstbeschouwing een valse tegenstelling maakt tussen 'uiterlikheid' en 'innerlikheid', terwijl deze in de grond een en hetzelfde zijn: 'Het innerlijke boetseert den Vorm en vindt dan in dien Vorm zich zelf terug.'

De Tijdspiegel.

Julie. In de Literaire Kroniek beoordeelt HERMAN MIDDENDORP een vijftal bundels *Nieuwe Nederlandsche verzen*. Het

uitvoerigst en het meest waarderend spreekt hij over *Het feest der gedachtenis* van HENRIETTE ROLAND-HOLST.

De Katholiek.

Julie. A.M.J.S. BINNEWIERTZ wordt als talentvol dichter en litteratuurcriticus gewaardeerd en herdacht door B.H. MOLKENBOER.

Aug. - Sept. B.H. MOLKENBOER wijdt in de *Letterkundige Kroniek* een uitvoerige en zeer waarderende bespreking aan VAN GINNEKEN'S *Handboek der Nederlandsche Taal*.

Van onzen tijd.

No. 46. J.F.M. STERCK bewijst uit een Utrechts testament, dat te *Utrecht, de eerste verblijfplaats van het Vondelgezin in Nederland*, een tante van de dichter woonde, en dat daarin wellicht de oorzaak te zoeken is van vestiging aldaar.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterk.

XXVI, eerste afl. W. DE VRIES geeft een lange reeks, alfabeties geschikte *Etymologische Aanteekeningen* (bok-hunkeren). - J.W. MULLER toetst de verschillende verklaringen van het woord *Geusevesper*, boven VONDEL'S bekend hekeldicht, die hem geen van allen bevredigen. *Vesper* wordt bij oudere schrijvers gebruikt voor de levensavond: men zou dus kunnen denken aan de naderende tijd om rekening en verantwoording af te leggen. De samenstelling *Geusevesper* zou dan moeten betekenen: lied, waarin de Geuzen (d.i. Contra-Remonstranten) er aan herinnerd worden, dat hun partijregering ten einde spoedt. In de pamfletlitteratuur vond de schr. niets dat deze gissing bevestigt. Hij eindigt dus met een ‘non liquet’. - J. VERCOULLIE verwerpt de etymologie van *Sinterklaas* uit ‘Sint Heer Klaas’ en gist dat *sinter* een versteende datief vr. enk. is, ontstaan uit ‘*te Sinter-Klaasmisse*’ en dgl., waarin vrouwelike woorden als *misse, kerke, parochie* voorkwamen. - G.S. OVERDIEP publiceert een studie *Over woordschikking en vers-rhythme in den Middelnederlandschen Ferguut*, waarin naar een voortreffelike methode voor het eerst de Mnl. versbouw onafhankelik van vooropgestelde theorieën en zonder veralgemening grondig onderzocht wordt. In de rubriek *Kleine Mededeelingen* wijst A.J. BARNOUW op een oude optekening (1702) van de Indiese woorden *sjappitouwer, orenbaar* en *bakkeleien. Blankofficier* is - naar dezelfde schr. aantoont - een volksetymologiese vervorming van blanke *overseer* (= opzichter). E. HASLINGHUIS gist dat het onverklaarde *formine* (*Beatrys*, vs. 305) staat voor *kalmine*, dat goudschuim betekent. - G. KALFF wijst het motief van de drie ringen, uit *Marieken van Nieumeghen*, ook aan in twee Deense liederen.

Een andere mededeling betreft J.J. BODMER'S bekendheid met de *IJ-stroom* van ANTONIDES VAN DER GOES. - C. BAKE verklaart een plaats uit Vondel (*De Vaderen*, vs. 10). - C.H.PH. MEYER verklaart het Vlaamse *ledanzemaker* (rijtuigbekleder) uit *lit d'ange*. - G.J. BOEKENOOGEN ziet in *Slochter* (Bredero's *Moortje*, vs. 2931) niet 'slachter', maar een plaatsnaam.

Afl. 2. De vraag: *Tesselschade Hervormd of Doopsgezind*?, zegt J.F.M. STERCK, is beslist te beantwoorden. Uit verschillende dokumenten blijkt dat zij Hervormd was, evenals haar ouders: eerst in 1642 ging zij tot de Katholieke kerk over. - J.A. WORP schrijft een zeer uitvoerige, van veel détail-kennis getuigende kommentaar bij een gedicht van 1638: *D' onbekende voerman van 't Schou-burgh*, dat voorkomt achter *De geest van Mattheus Gansneb Tengnagel, In d'andere werelt by de verstorvene Poëten*. - M. SCHÖNFELD put nieuwe gegevens voor onze letterkundige geschiedenis *Uit middeleeuwse kronieken*, verdeeld in zes groepen: Nibelungen, De Britse romans, De dierfabel, Van den neghen besten, Augustijnken van Dordt, Een niewe cluyt van een ridder. - C.G.N. DE VOOYS publiceert *Fragmenten uit Jan van Leeuwen's werken*, waaronder de volledige tekst van *Die rolie vander woedegher minnen*, naar twee handschriften afgedrukt.

Het Boek, IV^{de} Jaarg.

fr. BONAVENTURA KRUITWAGEN geeft een beslist ontkennend antwoord op de vraag: *Werd er in de Middeleeuwen bij het schrijven gedicteerd*? Bij het onderwijs werden wel klassikaal aantekeningen gemaakt, maar in gewone omstandigheden, d.w.z. bij het schrijven in de kloosters en bij loonschrijvers kwam dikteren niet voor. Hoe zijn dan de fouten in de handschriften te verklaren? Daarover geeft de schrijver belangrijke beschouwingen, met aardige voorbeelden toegelicht. Slordigheid, vermoeidheid, eigenwijsheid, lust om te verbeteren, onbewuste bijgedachten waren toen evenals nu oorzaken van wijzigingen.

Bijblad voor Taal en Letteren III.

No. 3 (bij **Opvoeding en Onderwijs**). J.F.M. STERCK bewijst uit een brief van BARLAEUS, dat ALBERDINGK THIJM terecht VONDEL hield voor de vertaler van *Medicea Hospes*, zodat we in deze *Blyde Inkomst* een *Groot prozawerk van Vondel* bezitten. - P. MAXIMILIANUS beoordeelt en prijst de bloemlezing *Stemmen van verre en dichtebij* van J.L. HORSTEN. - H.H. KNIPPENBERG begint een artikel over *Letterkundigen* in Limburg met 'een der meest typische figuren', n.l. Dr. MICHAËL SMIETS.

C.D.V.

De compositie van Potgieters ‘Rijksmuseum’.

I.

VERWEY heeft in z'n *Bijdrage tot de techniek van ‘Gedroomd Paardrijden’* aangetoond, hoe streng POTGIETER dit werk heeft gecomponeerd. Eerst verwarrend van volte, blijkt het bij herlezing eenvoudig en groots van bouw. Hetzelfde is het geval met het *Rijksmuseum*, zij het in mindere mate. Ook hier stelt de belezenheid van POTGIETER hoge eisen aan de lezer en openbaren zich de schoonheden eerst na herhaalde lektuur. En ook hier blijkt de opzet even eenvoudig en loopt een bijna even strakke draad door het werk. In het volgende hoop ik dit nader aan te tonen.

POTGIETER begint met een inleiding, waarin hij de 17^{e} eeuw en zijn tijd vergelijkt. Hij wil z'n gast, die hij in de zalen van 's lands verleden als gids zal dienen, reeds op de wandeling er heen in de juiste stemming brengen. Deze inleiding, ruim 1 blz. lang, bestaat uit 5 zinnen, van welke de 4 eerste weer in tweeën verdeeld worden: de eerste helft van elke zin zingt in majeur de lof van onze gouden eeuw in haar staatkundige betekenis, haar marine, haar handel, haar wetenschap, haar kunst; - in de tweede helft wordt regelmatig in mineur het verval van het heden er tegenover gesteld. Alleen de laatste zin is niet tweedelig, want POTGIETER is waar hij wezen wil: op het gebied der kunst. - Op de stoep van het Trippenhuis moet hem echter nog een beschouwing van het hart: de antieke en de italiaanse kunst mogen beide groot zijn, doch boven deze stelt hij de hollandse. Nu eerst mag de bezoeker binnentreden.

Maar in de vestibule doet POTGIETER hem wederom stilstaan, om hem te vertellen, welke schilderij hij gaarne in die voorhof zag: de afstand van Karel V. Deze voorafspraak is weer in tweeën te verdelen: eerst spreekt hij over de personen die hij gaarne voorgesteld zag; daarna over de indruk welke hij wenste dat de beschouwer ontving. De compositie van dit eerste deel zou men centripetaal kunnen noemen: eerst beschrijft POTGIETER de stoffering van de zaal en de kledij der personen, doch slechts terloops; belangrijker

acht hij het doel der bijeenkomst en de indruk, daardoor op de aanwezigen gemaakt; op de achtergrond wenst hij de spaanse en duitse adel, meer naar voren de bourgondiese groten en de nederlandse staten; eindelik in 't midden Karel, Maria en Philips. Men ziet, de beschrijving is centripetaal en vormt een climax: eerst het minder belangrijke en de personen op de achtergrond, dan de meer rechtstreeks belanghebbenden en de hoofdpersonen op de voorgrond. - Het tweede deel van de voorafspraak is drieledig, want drie-erlei gedachten roept de aanschouwing bij ons op: de gedachte aan het verleden, aan het heden, aan het toekomende. Het verleden wordt vertegenwoordigd door Maria van Hongarije, door Egmond, door afgezanten uit Amerika. Het deel dat het heden behandelt is weer tweeledig: eerst een climax, waarin steeds hoger Karels macht en wensen klimmen, tot hem de wereldheerschappij in het verschiet schemert; dan, onverwacht, de val; het overgangsakkoord gevormd door het woord van de Prediker: ‘IJdelheid der ijdelheden, alles is ijdelheid’. - De toekomst wordt door Oranje en Granvelle vertegenwoordigd, de twee vrienden, die van nu aan onderscheidene wegen zullen gaan, de een die van de vrijheid, de ander die der onderdrukking.

Na deze inleiding betreden we de zaal der historiële portretten en onze gids geleidt ons achtereenvolgens voor de beeltenissen van Willem I, Maurits, Frederik Hendrik, Willem II, de Witt en Willem III, allen omgeven door de grote mannen van hun tijd. De opzet van het volgende is daardoor chronologies en 6-delig, en dus zeer eenvoudig. Alvorens tot Willem de Zwijger te naderen, houdt POTGIETER een inleiding over de historici die lust schijnen te scheppen in afbreken, om tegenover die geest van twijfel die van het geloof, die van Willem I, te stellen. Zonder inleiding gaat hij dan over naar Maurits; deze vindt slechts Oldenbarnevelt tegenover zich. Dit geeft POTGIETER aanleiding tot een korte beschouwing over verdraagzaamheid en tot de verkondiging der leus: ‘ontwikkeling aller gaven en krachten’. Dan is hij genaderd tot z'n lievelingstijd, de gouden eeuw van Frederik Hendrik. Dit deel is breed uitgewerkt, zo zeer zelfs, dat POTGIETER in z'n bewondering de evenredigheid uit het oog verliest. Hoger dan Maurits stelt hij Frederik Hendrik, want deze is niet alleen als krijgsman groot, maar ook als bewonderaar en aanmoediger der dichtkunst. Hierna volgt een beschouwing onzer grote dichters, vierdelig, en een climax vormende door de volgorde CATS, HUYGENS, HOOFT, VONDEL. Twee dezer dichters worden ingeleid door een schilderijtje: HUYGENS' *Scheepspraet* wordt gezongen

te midden van rustende soldaten, HOOFTS *Heilighe Venus* door enige musicerende jongelui. Deze beide schetsjes zijn meesterlik, zo van gedachte als van stijl. Een dergelik genreschilderijtje geeft POTGIETER ook van CATS, doch niet als inleiding, maar midden in z'n beschouwing over deze dichter. - In de ontwikkeling van HOOFT ziet hij een climax; eerst is HOOFT minnedichter, doch even schoon zingt hij de heilige huwelikstrouw; zijn vrijheidszin deed hem de *Geeraerd van Velzen* en de *Baeto* schrijven, en bracht hem eindelik tot z'n *Nederlandsche Historiën*. Een vrij lange polemiek tegen BILDERDIJK en een uiteenzetting van HOOFTS staatkundige denkbeelden verstoren de evenredigheid van dit gedeelte en waren beter achterwege gebleven. - Daarna volgt VONDEL, een goed hater van Maurits, een beter vriend van Frederik Hendrik, maar die vooral belang stelt in de bloei van zijn Amsterdam. - De karakteristiek van het viertal dichters wordt daarna samengevat in een kunstig uitgewerkt beeld, waarin we dezelfde climax vinden: CATS gelijkt een hollandse trekvaart, HUYGENS de hofvijver, HOOFT beurtelings een beekje en een binnenzee, VONDEL een brede stroom (de Rijn), die zich (ook hier weer de climax), steeds breder wordende, spoedt naar de oneindige oceaan. Aan het slot verliest POTGIETER even de strakke draad, doordat hij, als de vergelijking uitgewerkt is, nogmaals onderwerpen noemt welke VONDEL bezongen heeft; beter ware het geweest, als hij dit slot geplaatst had vóór de vergelijking en deze had laten eindigen met het ‘Driemaal Heilig’, het hoogtepunt van de climax.

Alvorens de tijd van Frederik Hendrik voorgoed te verlaten, wijst onze gids nog op de stukken welke ons de burgerij dier dagen doen aanschouwen: het ‘Doelenstuk’ van Flink, de Nachtwacht en de Schuttersmaaltijd, die voor hem in deze volgorde een climax vormen. Daarna brengt de schilderij van Maria van Engeland hem tot Willem II, tegenover wie hij nogmaals de burgerij plaatst. Het portret dat Honthorst van Willem II maakte wordt voor POTGIETER aanleiding te fantaseren, hoe de schilder deze zag: niet zoals hij zich over 't IJ naar Amsterdam liet roeien, beurtelings onder de indruk van het handelsvertier dezer stad en verontwaardigd over haar tegenwerking bij z'n oorlogzuchtige plannen; maar met de zwaarmoedige trek, die de gedachte aan de dood van z'n schoonvader er op riep. Helaas ontbreekt in de zaal het portret van Cornelis Bicker, de eerlike opposant.

Daarna volgt noodzakelikerwijs Johan de Witt; maar POTGIETER ziet deze alleen naast en tegenover Willem III. Eerst ziet hij de jonge Willem; dan speelt hij even de hoveling tegenover de grote

raadpensionaris; doch terstond denkt hij weer aan de Oranjeprins en ziet nog slechts het Groene Zoodje. En tans heeft hij het hoogtepunt van z'n stuk bereikt; want diep in z'n hart gloeit de genegenheid voor hem, die hij de grootste der Oranjes acht: Willem III. Niet bij kaarslicht wil hij hem zien, zoals Schalcken hem afbeeldt, maar in het volle zonlicht. En met hem begint POTGIETER een nieuwe afdeling.

Eerst schildert hij de wanhopige toestand van 1672, daarna de geestkracht van de jonge stadhouder; hij denkt hem zich in het jaar 1673, op het Binnenhof, achtereenvolgens zich wendend tot de beeltenissen van vader, grootvader en oud-oom, en eindelik vertroosting vindend bij de schilderij van z'n beroemde overgrootvader: beide zijn ze dienaren van de God, die hen zond als redders van Zijn volk. En nu wacht hij op de komst van Tromp en de Ruijter, om door hun verzoening de eendracht in het land volkomen te herstellen: met een voorstelling van deze gebeurtenis wenst POTGIETER de galerij van onze roemrijkste eeuw gesloten te zien.

Het slot is een herhaling van het begin: weer wordt de gouden eeuw naast het heden gesteld, om ons een aansporing te zijn tot ‘ontwikkeling aller gaven en krachten.’

II.

De compositie van het *Rijksmuseum* blijkt dus in haar hoofdlijnen zeer eenvoudig. De chronologie is de strakke draad waaraan alles wordt gerijd; een wens leidt de beschouwingen in en sluit ze af; en dit alles wordt, als ware het een muziekstuk waar het beginmotief aan het eind weer opklinkt, ingevat tussen twee gelijke beschouwingen: de vergelijking van het roemrijk verleden en het smadelik heden. Door deze opzet worden afdwalingen tegengegaan. POTGIETERS logiese geest had echter behoefte aan nog grotere strengheid en gebondenheid, en daarom heeft hij enkele techniese middelen toegepast, die hem in staat stelden de draad nog strakker aan te halen.

In het voorgaande is herhaaldelik van climax sprake geweest. De climax is een voor de hand liggende stijlfiguur. Blijft de handeling steeds op gelijke hoogte, dan zakt de aandacht; de handeling moet dus stijgen, om de aandacht op dezelfde hoogte te houden. Doch het is ook mogelik, de stijging zo snel te doen plaats hebben, dat ook de aandacht meegesleept wordt en stijgt. Dit nu doet POTGIETER herhaaldelik. - Het ligt echter eveneens voor de hand, dat

op een stijging een daling volgt, m.a.w. dat op een climax, tenzij zijn hoogtepunt tevens eindpunt is, een inzinking volgen moet; in dat geval ontstaat dus een golfbeweging. Die inzinking kan weer meer of minder snel gebeuren, zo snel zelfs, dat de lezer het gevoel van een schok, een val krijgt. Ook hiervan maakt POTGIETER gaarne gebruik, omdat hij wel weet, dat door deze schok de aandacht opnieuw gespannen wordt. Van beide nu, van de climax als van de golfbeweging, zijn in 't *Rijksmuseum* voorbeelden genoeg te vinden. Een duidelike golf zien we bijv. in het gedeelte van de beschrijving van Karels troonsafstand, waar POTGIETER de indruk van het ogenblik weergeeft. Hij ziet Karel, als knaap erfgenaam van de Nederlanden, Spanje en zovele andere landen, als jongeling heer van deze staten en Keizer van Duitsland, als man strevende naar de wereldheerschappij; alle gaven bezittende om deze te bereiken: grote macht, doorluchtige rang, een schrander brein, voorbeeldeloos geluk.... 'IJdelheid der ijdelheden, alles is ijdelheid!' en in snelle vaart tuimelt de vermetele naar beneden, 'een klooster voor dezen zes-en-vijftig-jarige, een rozenkrans voor de hand, die den keizersstaf droeg: de rustelooze hijgt naar rust!' De val is hier zo snel en zo diep, dat de lezer een gevoel van pijn ondervindt.

Deze golfbeweging is op meer plaatsen te bespeuren; zo in de beschrijving van Willem II, die over 't IJ geroeid wordt, waar z'n toorn op Amsterdam wijkt voor een steeds groeiende bewondering voor de machtige koopstad, tot opeens het woord 'vrede' hem weer z'n grieven te binnen brengt en opnieuw z'n toorn wekt. - Zo is het begin, het viertal tweeledige zinnen, eveneens een viermaal herhaalde golfbeweging.

Belangrijker echter is de climax; deze is zelfs voor de compositie van fundamenteel belang. Overal zien we hem, zowel in 't groot als in de details. Duidelik springt hij in 't oog in de volgorde waarin onze vier hoofddichters worden behandeld: CATS - HUYGENS - HOOFT - VONDEL; en in het beeld dat hen karakteriseert: trekvaart - hofvijver - beekje en binnenzee - wereldstroom. We zien de stijging in de inleiding op Willem I: de geest des twijfels - de geest des geloofs; en waar POTGIETER spreekt over Willem III: ellendige toestand in 1672 - Willem op 't Binnenhof na een half jaar strijdens - zijn besef, van God geroepen te zijn. - Ook in de details komt de climax herhaaldelik voor, bijv. in de volgorde waarin bij Karels troonsafstand genoemd worden: de kleding en de zaalversiering - spaanse en duitse groten - Bourgondiërs en Nederlanders - Karel; zelfs worden de Spanjaarden genoemd vóór de Duitsers, omdat ze minder

direkt bij de afstand betrokken zijn; de Bourgondiërs vóór de Nederlanders, omdat de plechtigheid in het land van deze laatsten plaats heeft. - Merk de climax ook op bij POTGIETERS kunstbeschouwingen: hij prijst de griekse kunst, hoger stelt hij de italiaanse, doch boven deze gaat hem de hollandse; eerst noemt hij Govert Flink, dan Rembrandt, dan Van der Helst. - Terwille van de climax ook spreekt hij eerst over Tromp, dan over de Ruijter. En zo zijn er meer voorbeelden.

Het grootst en belangrijkst echter is de climax die het gehele opstel beheerst. Na de inleiding beweegt zich de handeling langs de stijgende lijn opwaarts. Doch niet bij Frederik Hendrik is het hoogtepunt bereikt, hoe hoog POTGIETER deze en zijn tijd ook stelt, hoezeer hij onze dichters en schilders bewondert. Het innigst is z'n verering voor Willem III; die is voor hem niet slechts een Oranje, niet alleen de bevrijder van het land, maar hij ziet in hem de van God gezonden strijder, die zich zijn roeping bewust is: Europa te bevrijden van de dubbele dwang van Lodewijk XIV, Europa de *vrijheid* te waarborgen.[1)]

Een andere eigenaardigheid van POTGIETERS compositie is de wijze waarop hij de overgang tussen verschillende delen aanbrengt. Hij maakt zeer weinig gebruik van nieuwe regels; alleen als hij tot iets geheel nieuws wil overgaan. In dat geval is z'n overgang gewoonlik sprongsgewijs; zonder waarschuwende inleiding, schijnbaar zonder verband komt de nieuwe gedachte. Toch is dit maar schijn; de strakke draad, die door het gehele stuk loopt, verbindt alles, en blijkt het niet terstond, dan toch bij enig verder lezen, dat met vaste hand alles wordt bijeengehouden. De voorbeelden liggen voor het grijpen; ik wijs slechts op de overgang van Willem I op Maurits, van deze op Frederik Hendrik, van Huygens op Hooft, van deze op Vondel.

Merkwaardiger echter, doch minder zichtbaar, is de wijze waarop POTGIETER in elke alinea zelf de overgangen aanbrengt. Het komt meermalen voor, dat hij op een gegeven ogenblik de lezer op heel ander terrein gebracht heeft dan deze had verwacht; het loont de moeite na te gaan, hoe meesterlik hem dit gelukt. Hij doet hierbij denken aan een componist, die twee motieven door één, twee

1) Wil iemand in de compositie van het gehele stuk liever de golflijn weervinden, ik heb er geen bezwaar tegen. Na Willem III volgt zeker een plotselinge daling; deze is echter m.i. te kort, om als tegenhanger van de climax beschouwd te kunnen worden.

akkoorden in elkaar weet te doen overgaan. Ik wees reeds op het akkoord ‘IJdelheid der ijdelheden, alles is ijdelheid’, hetwelk de overgang vormt van Karels verheffing tot zijn val. Met een even snelle wending zien we de bewondering, welke Willem II voelt voor Amsterdam, overgaan in toorn: hij waardeert de handel, de velerlei kennis die hij eist, de volharding die zijn voorwaarde is, de vrede.... en dit éne woord ‘vrede’ brengt hem alle tegenwerking die hij van Amsterdam ondervond voor de geest, en zijn toorn komt op. - Nog één voorbeeld. POTGIETER prijst Hooft achtereenvolgens als lyries dichter, als schrijver van toneelstukken en als historicus. De overgang van het eerste naar het tweede is weer krachtig en snel: na gesproken te hebben over de *Klaghte der prinsesse van Oranjen over 't oorloogh voor 's Hartogenbosch* vervolgt POTGIETER: ‘zou Frederik Hendrik zich niet gevleid hebben gevoeld, toen Hooft hem het dichtstuk aanbood; Hooft, die niet enkel de eerste meistreel der Hollandsche minne, die ook de voorstander der Hollandsche vrijheid was?’ en door dit woord: ‘voorstander der vrijheid’ is de weg open naar de *Baeto* en de *Geeraerd van Velzen*, waarin Hooft van z'n vrijheidszucht getuigenis aflegt. En nog strakker knoopt hij de volgende overgang: ‘even als hij in het herdersdicht door een vrije navolging van Marino, in het kluchtspel door een verhollandsching van Plautus had gedaan, schijnt hem van jongs af de gedachte te hebben aangelagchen, door de rozen der liefde en de lauweren der kunst ook de palmen der historie te mogen vlechten.’ Deze band is daarom zo strak, omdat in de overgang zelf op twee nog niet genoemde uitingen van Hoofts werkzaamheid wordt geduid: z'n *Granida* en z'n *Warenar*.

Deze beide elementen, de climax en de snelle, soms sprongsgewijze overgang, zijn van grote waarde voor de compositie van het *Rijksmuseum*. POTGIETER weet verwonderlik veel; z'n fantasie is rijk en stout; en deze eigenschappen doen hem gevaar lopen af te dwalen en uit te weiden. Maar hij beheerst zich met strenge tucht, en daarvoor dient hem de climax. Dit is de strakke lijn waaraan hij z'n fantasieën rijgt, en de teugel die z'n droompaard in 't rechte spoor houdt. Maar het valt het vurige ros moeilik, te gehoorzamen, en z'n sprongen en rukken bewijzen, hoe gaarne het de teugel gevierd zag. Doch tevens laat de climax hem zekere vrijheid, want steeds sneller mag de vaart worden, steeds hoger de vlucht stijgen, tot hij zich tenslotte geheel mag laten gaan.

Hiermee wil niet gezegd zijn, dat het *Rijksmuseum* van compositie

ideaal is. Enkele stukken waren beter niet geschreven, zoals de polemiek met Bilderdijk over Hooft en de beschouwing over de griekse, italiaanse en hollandse kunst. De kenschetsing van Vondels veelzijdige belangstelling zou beter vóór dan na de grote vergelijking gepast hebben. Ook in de compositie van het geheel is de lijn even verslapt: na Frederik Hendrik is een inzinking waar te nemen en gaat de helderheid en eenvoud van vroeger even verloren; eerst met Willem III stijgt de lijn weer. Dit was echter onvermijdelik: Maria van Engeland is niet belangrijk en Willem II niet sympathiek genoeg om de handeling te kunnen dragen; en wat de grote tijd van Johan de Witt betreft, die is dezelfde als van Frederik Hendrik, en de Witt zelf wordt, voor POTGIETER altans, reeds verduisterd door de aanstaande komst van Willem III. Ook is de evenredigheid verloren gegaan door de uitweiding over onze grote dichters, want terwijl Willem I en Maurits vereisen resp. 2½ en 5 blz., zijn er voor Frederik Hendrik 29 nodig. Ik zou echter niet gaarne beweren, dat POTGIETER deze bladzijden dan niet had moeten schrijven. - Doch dit alles zijn slechts kleinigheden, het geheel staat daar als een indrukwekkend hoog en zwaar gebouw.

III.

Bij het lezen van het *Rijksmuseum* dringt zich vanzelf de gedachte aan *Gedroomd Paardrijden* op. VERWEY noemde dit laatste een testament; het eerste zou men een program kunnen noemen. Het zijn werken van één geest, niettegenstaande er 30 jaren tussen liggen. Het *Rijksmuseum* schreef POTGIETER in 1844, toen hij enige jaren van letterkundige werkzaamheid achter de rug had, en nergens vóór die tijd heeft hij zo breed en krachtig getuigd van z'n liefde voor de gouden eeuw en aangespoord haar na te volgen. En onverzwakt leefde die liefde in 1875, toen hij *Gedroomd Paardrijden* in 't licht gaf. Even sterk is in beide de bewondering voor Willem III; in beide is deze de hoofdfiguur, in beide is de prins zich bewust, dat ‘een werktuig van zijn wil de Heer in hem bereidde.’ Ook bewegen beide werken zich met snelle vaart, zijn beide bij eerste lezing moeilik, maar blijken ze bij aandachtige beschouwing hoogst eenvoudig van compositie.

Doch daarnaast is verschil. Dertig jaar werkzaamheid liggen tussen de twee, en aan veel is dit merkbaar. In de eerste plaats aan de compositie. Uit wat VERWEY over de techniek van *Gedroomd Paardrijden* geschreven heeft blijkt, hoe strak de draad is, die door dit gedicht

loopt. Met veel vaster hand als in het *Rijksmuseum* beteugelt POTGIETER z'n droompaard; uit het gareel van de 32 strofen is geen zijsprong meer mogelik, en met nog sneller vaart, bij gelijke breedheid, beweegt zich het gedicht voorwaarts. - Er is meer verschil: in *Gedroomd Paardrijden*, en vooral in het eerste deel[1)], bloeit de verbeelding weliger op dan in het *Rijksmuseum*. Terwijl dit laatste meer verstandswerk is, is het eerste geschreven door een dichter, wiens fantasie echter door z'n vele weten verrijkt en door z'n gevoel voor compositie geleid wordt. - Genialer is ook de opzet van het gedicht, want terwijl het prozawerk zich nog baseert op de realiteit, heeft POTGIETER zich in z'n gedicht daarvan geheel losgemaakt en zijn de eenvoudige woorden: 'Beau fils! laat door uwe voorspraak aanstaanden Vrijdag op de Burcht twee rijpaarden ter onzer beschikking zijn,' voor hem voldoende om daaruit z'n schitterend droomwerk op te bouwen. - Doordat *Gedroomd Paardrijden* poëtieser is, is het luchtiger, ranker. Het *Rijksmuseum* is door POTGIETER geschreven, toen hij nog hoopte z'n volk uit de dut te kunnen wekken, hij is propagandist (vandaar dat het werk een program mag heten), hij spoort telkens aan tot navolging van de 17e eeuw. Een testament echter pleegt niet propagandisties te zijn: POTGIETER is teleurgesteld, z'n hoop is vervlogen, en hij schept er nog slechts voor zich zelf behagen in, z'n verbeelding over het verleden te doen gaan. 'De mijmeraar wint,' aldus drukte VERWEY het zo mooi uit[2)]. Wèl is hij bezield met dezelfde liefde voor z'n volk - *Gedroomd Paardrijden* zou hij anders niet geschreven hebben - maar hij geeft z'n schatten eenvoudig-weg, zonder er iets voor terug te vragen. En vandaar ook het verschillende slot. In 't *Rijksmuseum* wijst hij nogmaals op 't verval van z'n eigen tijd en spoort hij tot verbetering aan; in *Gedroomd Paardrijden* komt de dichter wel terug uit z'n droomwereld, maar slechts om de liefste te ontmoeten, met wie hij onder de linde verdwijnt.

Bussum.
W.H. STAVERMAN.

1) VERWEY, Aantekening bij str. 219.
2) Leven van POTGIETER p. 303.

Een Poolse ‘Nieuwe Taalgids’.

In 1913 verscheen te Krakau de eerste jaargang van het tijdschrift *J. zyk polski* (d.w.z. ‘de Poolse taal’) in tien afleveringen, samen 316 pagina's. Van de jaargang 1914 volgden zeven afleveringen elkaar regelmatig op, toen maakte de oorlog de verdere uitgave voor lange tijd onmogelik, maar tans is men van plan, de drie laatste afleveringen spoedig te publiceren en dan het tijdschrift regelmatig voort te zetten.

Dezer dagen las ik de hele eerste jaargang door, en nu zet ik er mij toe, aan de lezers van de ‘Nieuwe Taalgids’ iets van mijn indrukken mee te delen. Mij dunkt, het moet hun interesseren, iets te vernemen van een beweging, die in opzet en strekking veel overeenkomst heeft met die, waarvan hun eigen tijdschrift de tolk is.

J. zyk polski is de voortzetting van een kleiner tijdschrift, genaamd *Poradnik j. zykowy*, d.i. ‘Taal-raadgever’. Men ziet: deze titel lijkt veel op die van onze ‘Taalgids’, maar inderdaad heeft het nieuwe tijdschrift meer overeenkomst met het onze dan het oude. Dit laatste gaf antwoord op allerlei vragen van beminnaars der moedertaal, 't was een soort van ‘Vragen en meedelingen’. De vragen waren dikwels een gevolg van de grote invloed van Duits en Russies op de Poolse taal, een invloed waartegen een rechtgeaard patriot op zijn hoede diende te wezen, tegelijk gaven ze veelal blijk van ‘onbekendheid met de fundamentéle begrippen van taal’. Aldus ROZWADOWSKI in het eerste artikel van het nieuwe tijdschrift, welks hoofddoel dan ook is: popularisering van gezondere ideën over taal in 't algemeen, verdieping en verbreding van de kennis der moedertaal. De redakteur, de heer R. ZAWILIN'SKI, rector van een der Krakause gymnasia, wordt bijgestaan door een redaktie-kommissie, bestaande uit de professoren J. ŁOS', K. NITSCH, J. ROZWADOWSKI en de jongere universiteits-dosent M. RUDNICKI. Deze geleerden zijn tegelijk de voornaamste medewerkers. Langere artikels komen in de eerste jaargang verder voor van de hand van J. ZBOROWSKI en A. DANYSZ. Kleinere mededelingen zonden ook verschillende anderen in.

Gelijk ik reeds zei, speelde in de *Poradnik* de kwestie van ger-

manismen en russicismen een grote rol. Het spreekt vanzelf, dat in Posen, waar Duits de officiële taal is, en in ‘het Koninkrijk’, waar vóór de oorlog Russies het was, deze talen op het Poolse idioom moesten inwerken. Zelfs in Galicië met zijn grote taalrechten moet men zich schrap zetten tegen het Duits: men komt als onderdanen van een rijk, waar de Duitse taal het meest verbreid is, dageliks met deze taal in aanraking, maar 't is niet zoals in Duitsland, waar het Pools zelfs van de school verbannen is, of in Warschau, waar het alleen op partikuliere scholen werd toegelaten, en ook hier slechts naast het Russies. We kunnen dus bij de Polen een extreem purisme verwachten en dat treft men dan ook wel eens aan, in 't algemeen echter zijn de Polen gematigd-puristies, de geleerden zijn dat ook en de twee artikels in de eerste jaargang van de *J. zyk polski*, aan dgl. kwesties gewijd, waarschuwen tegen hyper-purisme. Het ene, van ROZWADOWSKI, heet ‘Polonismen, germanismen enz.’, het andere, van ŁOS': ‘de grenzen van het purisme’. ‘We moeten ons aan de oude algemene stelregel houden,’ zegt ŁOS', ‘niet in overdrijving te vervallen noch naar de ene noch naar de andere zijde. De norm vinden we alleen in ons eigen taalgevoel, maar dit voert ons alleen dan op geen dwaalwegen, wanneer we ons eerlik en onvermoeid toeleggen op het waarachtig kennen van de rijkdom onzer taal, wanneer we bij 't lezen niet alleen op de inhoud, maar ook op de vorm letten, wanneer we voor onze lektuur werken zoeken, inderdaad in goed Pools geschreven, wanneer we naast hedendaagse zaken ook de werken van vroegere schrijvers gaan lezen, vooral REJ, KOCHANOWSKI, GÓRNICKI, SKARGA, KRASICKI, om nog van de stilisten der 19e eeuw en van onze tijd te zwijgen.’ Wie zo schrijft, zal zeker nooit een oproep richten tot jan-en-alleman om het beste Poolse woord te bedenken voor een of andere vreemde term, hij zal streng waken tegen het taal-verknoeiende purisme, het inderdaad taal-zuiverende tegelijk als een goed verschijnsel waarderende en aanmoedigende.

Bij een volk, dat een voortdurende taalstrijd te voeren heeft, ligt liefde en eerbied voor de moedertaal nog meer voor de hand dan bij een ander. Zo behoeven we ons dan ook niet te verwonderen dat èn professor ŁOS', de officiële Krakause polonist, èn zijn kollega's NITSCH en ROZWADOWSKI, aangesteld voor Slaviese talen resp. Indogermaanse taalwetenschap, alle drie vóór alles de eigen taal bestuderen. ŁOS' is in de eerste plaats een kenner van het Oud-Pools; NITSCH heeft zich met zulk een ijver op de dialektkunde geworpen, dat hij dat vak bijna voor zich heeft gemonopoliseerd, alle andere onderzoekingen op

dit terrein in de schaduw stellende; ROZWADOWSKI is taalhistorikus en in de uitgebreidste zin taalkundige. Drie van zulke medewerkers garanderen dus aan een tijdschrift de nodige veelzijdigheid.

ROZWADOWSKI schrijft in deze eerste jaargang o.a. over ‘taal als kultuurprodukt’, ‘taalwetenschap en literaire taal’, ‘over poëzie en taal’, ‘logica en taal’; men ziet, dit zijn dgl. onderwerpen als waarover in de ‘Nieuwe Taalgids’ VAN GINNEKEN, KLUYVER, DE VOOYS schrijven. Toch, hoeveel men reeds van die aard gelezen heeft, hoezeer men bij de lektuur even vaak eigen ideën, hoewel in minder duidelike formulering in onze geest aanwezig, terugvindt als men door geheel nieuwe gezichtspunten getroffen wordt, toch leest men al zulke stukken met genot, wanneer ze door iemand met een fijne, scherpe geest, met gevoel voor de taal en haar humor, voor het leven van individuën en maatschappijen geschreven zijn. En zo iemand is ROZWADOWSKI. Men kan het betreuren, dat zijn artikels - en dat geldt ook van die van de Warschauer geleerde K. APPEL over dgl. algemene onderwerpen - door de taal, waarin ze gepubliceerd zijn, slechts voor een klein publiek toegankelik zijn. Ook op andere wijze bewijst ROZWADOWSKI een goede dienst aan het tijdschrift: over verschillende Poolse woorden schrijft hij voor iedere lezer bevattelike artikeltjes, die tegelijk wetenschappelik zo hoog staan en zo oorspronkelik zijn, dat ook de beroeps-slavist en -etymoloog verplicht is, het nieuwe tijdschrijft bij te houden. Dat geldt vooral voor het artikel over *trawic*'. Trouwens ook anderen leverden etymologiese bijdragen van waarde: zo handelen KLICH en NITSCH over een zeldzaam verbum *mz ee*' ‘flikkeren, in onvaste beweging zichtbaar zijn, de ogen sluiten’, dat met ons *mikken* samenhangt en welks equivalent mogelik buiten het Slavies nog wel eens gevonden wordt.

ŁOS' schrijft behalve enige andere waardevolle artikels een paar bladzijden om ons mee te delen, ‘hoe het Oud-Poolse woordeboek ontstaat’. Totnogtoe bezitten we geen Oud-Pools woordeboek, dat naast onze VERDAM, naast de Duitse LEXER, de Čechiese GEBAUER een waardige plaats kan innemen. En toch is de Oud-Poolse literatuur veel minder omvangrijk dan die der genoemde talen. Dit feit maakt, zou men zeggen, het schrijven van zulk een woordeboek relatief gemakkelik. Dat is echter niet het geval, wanneer de auteur zijn taak zo opvat als ŁOS': zijn woordeboek moet niet alleen helpen bij lektuur, het moet een leidraad kunnen zijn voor alle wetenschappelik onderzoek; vandaar mag geen plaats er in ontbreken, die voor welk doel ook van belang kan zijn. ŁOS' heeft zich nu zulk een methode voor 't verzamelen van zijn materiaal aangewend, dat hij onder elk woord

elke plaats, waar het voorkomt, vindt, zodat hij bij 't definitieve bewerken der artikels het volledige materiaal onder ogen krijgt. Hij gaat aldus te werk: de woorden van elke zin worden op een fiche geschreven, die fiches worden ingevoegd onder dat woord van de zin, dat alfabeties het eerst aan de beurt komt. Is van zo'n woord op grond van het volledige materiaal een artikel gemaakt, dan wordt het fiche ingeschoven onder het woord dat nu het eerst aan de beurt is. Een reusachtige arbeid! Maar wie bedenkt, dat Ł os' in het oorlogsjaar, dat achter ons ligt, een beredeneerd overzicht, met zo volledig mogelik bibliografies apparaat, van de Oud-Poolse taalmonumenten tot 1543 heeft uitgegeven (XII, 568 p.p.) en bovendien nog enige andere geschriften, ten dele van vrij grote omvang, - wie daarbij weet, dat Ł. dageliks enige ochtenduren besteedt aan het woordeboek en dat hij niet geheel zonder hulpkrachten werkt, die kan niet scepties zijn over het resultaat van deze arbeid.

De Poolse dialektologie is ook voor niet-polonisten van belang. Zeer interessant voor ieder taalkundige zijn bijv. de dialekten van het Beschaafd: de verdeling van Polen in drie stukken heeft tengevolge gehad het naast-elkaar-bestaan van drie kultuur-centra, Warschau, Krakau, Posen. Elk dezer drie heeft zijn eigen nuance van algemeen-beschaafde taal. Vooral sandhi-verschillen zijn hier typies. Warschau is meer dan enige andere stad de Poolse metropool; dus zullen op de duur wellicht de ‘Krakowismen’ en ‘Poznanismen’ verdwijnen. Duidelik licht ons hierover NITSCH in, in dezelfde eerste jaargang van de *polski*. Belangrijk is ook het Poolse gebied voor de bestudering der verhouding van algemene taal tot dialekt. Er zijn streken, waar nauweliks een Pools intellekt bestaat. Zo Oost-Pruisen. De Poolse bevolking van deze provinsie komt weinig met andere Polen in aanraking. Resultaat: het dialekt ondergaat bijna helemaal niet de invloed van 't beschaafde Pools, zelfs de meer gegoeden spreken er een onvervalst dialekt, waarvoor huns gelijken in andere streken zich zouden schamen. Zal dit voor een andere taal moeten wijken, dan moet het zijn: voor het Duits.

De Polen hebben ook - wie heeft ze niet? - hun spellingkwesties. Geen van hun spellingsystemen is echter op verre na zo onhandig als onze DE VRIES en TE WINKEL, en de punten, waarover men het oneens is, zijn van deze aard: moet men schrijven *Galicya* of *Galicja? gimnazyum* of *gimnazjum*? Aan deze en dgl. kwesties zijn lange artikels van RUDNICKI en NITSCH gewijd, - niet alleen trouwens handelen deze over de contemporaine orthografiese problemen, aan

dgl. woordkategorieën vastzittende, maar vooral over de zeer interessante geschiedenis van die vormen. Het is de schrijvers er niet om te doen, een spelling voor te schrijven, maar het inzicht in taalgeschiedenis en in de principes, bij regeling van de spelling te volgen, bij hun lezers te verdiepen en te verruimen.

De *polski* is voor de belangstellende leken bestemd, niet speciaal voor onderwijzers. De artikels van pedagogiese aard zijn dan ook kort en weinig talrijk; maar ze ontbreken niet. Zo deed me zeer aangenaam aan een kort opstelletje van NITSCH: 'Mededelingen over de Poolse taal in schoolboeken'. Daar wordt o.a. gewag gemaakt van een school-chrestomathie, waarin een stukje 'over de stichting van Warschau' voorkomt met enige absurde etymologietjes van de naam dezer stad; enfin, etymologiese beunhazerij speelt ook elders vooral op 't gebied der plaatsnamen een grote rol. Nu laten zich over de naam Warschau aardige taalkundige opmerkingen maken, die een Poolse schooljongen ongetwijfeld zouden interesseren. 'Maar nu dringt zich ons de curieuse waarneming op: wat komt er niet zo al voor in P o o l s e bloemlezingen, die men op de uren voor zgn. "P o o l s e t a a l" leest?! -, eenvoudig alle gebieden zijn hier vertegenwoordigd, tot de natuurkundige vakken toe, alleen o v e r d e P o o l s e t a a l is er niets!' En die opmerking kan, geloof ik, ook voor andere talen dan 't Pools gemaakt worden. Ik herinner me uit mijn eigen leraarstijd, dat de leerlingen van middelste en hogere klassen steeds belangstelling toonden, wanneer men hun, geheel populair, iets vertelde van de geschiedenis hunner taal, van elementaire taalwetenschappelike begrippen enz. Is dan al wat hierover geschreven wordt 't zij zo hoog van vlucht, 't zij zo droogstoppel-achtig-pedant, dat men in een school-bloemlezing er niets van kan opnemen? Enfin, ik hoop, dat mijn geheugen mij parten speelt, dat onze chrestomathieën wèl zulke stukken bevatten en dat onze jongens en meisjes die dus wel onder de ogen krijgen.

Voor we afscheid nemen van de *polski*, wil ik nog meedelen, dat er behalve artikelen en verschillende soorten kleinere opmerkingen in voorkomen: een vertaling van een stuk van JESPERSEN (door E. KLICH), met vervanging der voorbeelden door Poolse, - 'etymologiese sprokkels', gelijk men in 't Nederlands wel zegt, - 'taal-humoresken', - besprekingen van 'nieuwe boeken' (waaronder één 'autoreferaat'), - en een afdeling vragen en antwoorden, onder de titel van het vroegere tijdschrift 'Taal-raadgever'.

L e i d e n.

N. VAN WIJK.

Het Joods in Nederland.

Het Joodsch in Nederland. Aan het Hebreeuwsch en andere talen ontleende woorden en zegswijzen. Verzameld en toegelicht door J.L. Voorzanger en J.E. Polak J.zn. Amsterdam 1915. N.V. de Erven H. van Munster en Zoon.

Sinds de Nederlandse Taal de laatste jaren met een groot aantal woorden van joodse geboorte verrijkt is, heeft het aan pogingen om die niet altijd terstond als Semieten herkende nieuwelingen van een behoorlike stamboom te voorzien, niet ontbroken. Ook in een zo deftig tijdschrift als dat der Leidse Maatschappij zijn saltomortales vertoond die in een circus, niet in een studeervertrek tuis horen; wat al scherpzinnigheid is er verspild, wat al gissingen zijn er gewaagd om een eenvoudig, iedere jood bekend woord af te leiden uit een of ander germaans dialekt!

Aan al dit geknutsel kan nu een einde gekomen zijn; er ontbrak tot dusverre een betrouwbaar boek, dat de joodse woorden, zoowel die alleen door Joden onderling als die ook door Kristenen gebruikt worden, beschreef.

Zo een boek is er nu.

Het boek van de Heer POLAK is een daad van piëteit, een herinnering aan de leermeester van zijn jeugd, wijlen J.L. VOORZANGER (1821-1897), die, gedurende meer dan een halve eeuw godsdienstleraar in Veendam, des Heren POLAK'S geboorteplaats, zeker ook aan zijn opvoeding deel gehad heeft. Onder de door Voorzanger nagelaten papieren bevondt zich een bewerking van het in 1882 te Leipzig verschenen boekje: Sem und Japhet. Die hebräischen Worte der Jüdisch-Deutschen Umgangssprache van J.H.M., dat weer de inhoud van een ruim honderd jaar vroeger - in 1773 - verschenen boekje weergaf.

Meer geschriften van gelijke strekking noemt de Heer POLAK in de voorrede, waarin hij tevens de lotgevallen vermeldt van zijn boek; hoe hij van de Weduwe VOORZANGER in 1907 de opdracht kreeg en aanvaardde de verzameling deor haar man nagelaten, verder te be-

zorgen; hoe hij zich de hulp en de medewerking verzekerde van vele mannen, die weliswaar buiten de kring van hun dagelikse arbeid, zoals men dat noemt ‘geen naam hebben’, maar wier degelike kennis van het Hebreeuws, van Bijbel en Talmoed, door allen, die hen kennen, geëerbiedigd wordt; zij zijn mannen van studie en in het vak van hun wetenschap volstrekt betrouwbare gidsen.

Zo ergens dan geldt wel in deze materie de noodzakelikheid van TAINE'S eis: le milieu. Dit boek zou niet in een andere kring onzer maatschappij kunnen ontstaan zijn. Die kring, waartoe de Heer POLAK behoort, is die der wetsgetrouwe Joden, die hun vrije tijd aan de studie der Joodse wetenschap besteden en daarin door dagelikse oefening grote bedrevenheid gekregen hebben. Deze mensen leven streng ritueel, kennen de riten en de liturgie tot in de kleinste biezonderheden, een kennis die men alleen verwerven kan door van zijn prille jeugd de diensten ter Synagoge, het gehele jaar door, te bezoeken en de huiselike godsdienst-gebruiken trouw na te komen, en dat niet uit sleur, maar met de toewijding, die het gevolg is van een wel gevestigde overtuiging, en de drang om van alles het waarom te willen begrijpen.

Wie nu menen mocht dat door die hulp en voorlichting in twijfelachtige gevallen de eigen arbeid des Heren POLAK gering geweest is, vergist zich. Hij heeft inderdaad veel moeite eraan besteed, nieuwe, na 1890 verschenen bronnen doorsnuffeld om volledigheid te bereiken; ware het alleen maar dat hij het boekje van KÖSTER HENKE, Het Bargoens, dat van fouten krioelt, voor de wetenschap - voor de politie misschien niet - als bron overbodig gemaakt heeft, dan reeds verdiende POLAK'S naam ten volle op het titelblad te staan; dat VOORZANGER'S naam voorafgaat, spreekt vanzelf. Hoe zou men anders verwachten van iemand, die van jongs af geleerd heeft het vijfde gebod ook tot zijn geestelike opvoeders uit te strekken.

De schrijver heeft dit boek met buitengewone inspanning, ook met financiële opoffering bewerkt, maar hij kan tevreden zijn: ik kan met groot genoegen een ieder dit boek aanbevelen als volstrekt betrouwbaar om zijn inhoud; geen verklaring of toelichting is fout, of wat nog slimmer is, half goed! Geen geringe lof op ruim 300 paginaas.

Iets anders is, of ik het boek ook zo zou hebben uitgegeven. Daarop kan ik niet anders zeggen dan volmondig: neen. Maar dat slaat niet op het innerlike, op de inhoud, op het uiterlik slechts.

De moeielikheid van de transscriptie, hoe Hebr. woorden met Hollandse karakters weer te geven, is daarom zo groot, omdat het

Hebreeuws voor één klank vaak meer dan één letterteken heeft; streng foneties bestaan er geen twee dezelfde klanken. Volgt men de bij de semietologen gebruikelike transskriptie dan is men wetenschappelik zuiver, maar voor de praktijk onbruikbaar; gebruikt men de gewone, bij eigennamen vooral gangbare manier, dan komt men tot allerlei inkonsekwenties. Nu heeft de Heer POLAK een eigen siesteem uitgedacht; dat met kolossale taaiheid toegepast; hij heeft, toen de drukker sommige lettertekens bleek niet te bezitten, die op eigen kosten laten gieten - om ten slotte een boek te leveren, dat als woordenboek, om op te slaan, vrij wel ongeschikt is; het moge inderdaad waar zijn, dat de eerste letter van de Hebr. eigennaam, die wij sinds de Septuagint K o r a c h schrijven, in het semitiese alfabet vóór de R staat, dus gelijk is aan de Griekse koppa, en de Latijnse Q, dat mag voor een woordenlijst-schrijver nog geen reden zijn om de leek, die K o r a c h zoeken wil, een nijdige bui te bezorgen; want op de K vindt hij zelfs geen verwijzing naar de Q; de leek legt dus onbevredigd het boek ter zijde. ‘Maar,’ zal de Heer POLAK zeggen, ‘hij had eerst mijn siesteem moeten leren! Of op de lijst zien op pag. 71-72, waar de lettertekens opgegeven zijn!’ Ja, dat had de leek moeten doen! Hij zij dus gewaarschuwd, als hij een woord niet vindt, eerst te denken, hoe wordt dat ook weer in des Heren POLAK'S siesteem geschreven! Dat siesteem gaat zover, dat de Heer POLAK het pseudoniem van Ginzberg a c h a d h a ä m - zo schrijft deze het - eerst verklaart onder a g a d . Zo toch had Ginzberg zijn naam dienen te schrijven volgens POLAK'S siesteem. Maar de wrekende Nemesis heeft de Heer POLAK al te pakken! Op pag. 86 staat a u h e l-tent; a u h e l d o w i d Tent van David e.q.s. En a u h e l j i t s g a k dan? Tent van Izak, naam van het oude-mannen tehuis (Fedder-Stichting) in de Weesperstraat te Amsterdam, heeft de Heer POLAK dàt vergeten? Opgetekend had ik het reeds, toen ik op pag. 228 vond: o h e l j i t z c h o k-tent van Izak enz. - Leve het siesteem!

Jammer is het, dat men de Heer POLAK niet gewezen heeft op het omslachtige van af te wijken van het gewone - heeft men hem wel erop gewezen, dan is de schuld geheel bij hem.

In de inrichting van het boek is nog iets wat hindert: de vele alfabetten.

Behalve de eigenlike lijst van Joodse woorden (p. 71-318) heeft dit boek, na de zeer uitvoerige inleiding over het Joods-Duits, een paragraaf over de verhouding van het Joods-Duits tot het Nederlands, waarin ‘om den opmerkzamen lezer nader te doen oordeelen, hoe

het oorspronkelijk Joods-Duits in Nederland niet het Jargon is gebleven, maar een jargon is geworden.... geven wij hier; 1e het titelblad van een werk, te Amsterdam verschenen in 1717; 2e dat van een ander werk, ibid. 1723; 3e een document dagteekenend van 1796; 4e het begin van een gesprek, getiteld Diskurs; 5e een besluit van Lodewijk Napoleon, koning van Holland, en dagteekenend van 1809; 6e eenige berichten uit een Joodschen almanak van 5592 (1831-'2) en eindelijk: 7e een fragment van een artikel, verschenen in het dagblad “de Telegraaf”, 14 April 1914.’

De Heer POLAK is in de keuze van deze brokstukken zeer verstandig geweest; hij heeft alleen zulke bronnen aangehaald, waarvan een ieder zeker en overtuigd is dat zij door geletterden gesteld zijn, niet door de eerste de beste, of niet de beste koopman, die hebreeuws desnoods heel goed kende, maar nederlands.... zelfs niet de waarde der letters!

Verder een lijst: Niet Hebreeuwsche elementen in de volkstaal der Ned. Israëlieten, gerangschikt aldus: Nederlandsche, Verduitscht Nederlandsche, Niet-Nederlandsche: 1. Slavische, 2. Duitsche, 3. Portugeesche en Spaansche, 4. Latijnsche, Fransche, Italiaansche enz., 5. Een Arabisch woord. Voor de niet-deskundige is het soms moeielik in zooveel alfabetten te zoeken; handiger ware het boek zeker geweest, wanneer alles te zamen gevat was in één alfabet, met verwijzingen en met aanduidingen omtrent de herkomst van een woord. Trouwens, die mist men hier en daar ongaarne. Vooral Griekse woorden - en die zijn er bij menigte - omdat de in hoofdzaak Arameïese woordenschat van de Talmud massaas Koine-elementen bevat, die als spreekwoord bij de Joodse dagelikse omgangstaal overgegaan zijn - hadden gemerkt dienen te worden. ‘Bescheidenheid heeft mij dat verboden, omdat ik Grieks niet machtig ben’ (zie p. 240), zal schrijver ter verontschuldiging aanvoeren, en de overweging, dat dit niet in etymologiese zin een verklarende lijst is, maar een, die slechts toelichtingen bevat van het prakties gebruik der woorden.

Dat de Heer POLAK bescheiden is, zal niemand hem ten kwade duiden; dat hij preuts is, evenmin; maar dat zijn boek preuts is - dat wel. Alle erotica en rustica heeft hij uit zijn boek verbannen, ook alles wat ‘vies’ is Nu mag wie wil, mij verdenken van op viezigheden belust te zijn of het boek prijzen, omdat de schipper die ballast niet aan boord heeft willen nemen - ik blijf het betreuren, dat de Heer POLAK juist deze bestanddelen van het Joods-Duits weggelaten heeft; want ook deze dragen bij tot de kennis van de volksziel der groep, die de woorden gebruikt; ze kunnen plat maar

geestig zijn, of fijngevoeld of cynies; misschien geeft de Heer POLAK deze woorden nog eens afzonderlik uit, het voorbeeld volgend van de op pag. 14 en 15 genoemde IGNAZ BERNSTEIN. Een boek als dit wordt immers niet voor kinderen geschreven, evenmin onmondigen in handen gegeven.

Mocht de Heer POLAK er eens toe komen een herdruk van zijn boek te bezorgen, dan zou ik (en met wat nu volgt, meen ik in zijn geest te handelen en aan zijn wens te voldoen) hem willen verzoeken bij Bijbelverzen of -woorden, die gevleugelde woorden geworden zijn, aan te tekenen, waar men ze in de Bijbel vinden kan; zo op pag. 86 s.v. 'a u g Ps. 136, 20; op pag, 87 a u l i m enz. Gen. 20, 12; op pag. 96 b e ç a l e i l Ex. 31, 2; p. 108 c e ' é n o h enz. Hooglied 3, 11; p. 109 ç e l a g Ps. 45, 5 en massaas anderen. Daardoor is taal en volk van het oude Ghetto getekend, dat het zijn Bijbel, vooral de ter Synagoge gelezen, in de liturgie opgenomen gedeelten, zo goed kende.

't Wil mij voorkomen dat maar heel weinig niet opgetekend is in dit boek, van wat nog leeft onder de Joden. Ik zou willen wijzen op de spreekwijzen: iemand Holland en Brabant beloven, wat misschien, mijn hond heeft nog een hond, en al te veel eer is een halve schande, die zeker eigenaardig joods zijn. Dan op de gebruikelike benamingen van de getallen bij het kienspel; daar heet 11 - dat mag ik niet zeggen! 22 de zwaantjes - men denke aan het eigendomsmerk der Egmonder handschriften - 33 Trijn Troedel - een juffersnaam uit t r e n t e t r o i s geboren; 44 ganoekoh, omdat men dan zoveel kaarsen nodig heeft voor de menouroh (zie p. 208); 55 de bocheltjes; 66 twee (zwei) sjiksies, s o i x a n t e - s i x ! 69 oben wie unten; 77 de laarzen van Joune Kan, wijlen een beroemd rijkaard; 88 de krakelingen; 33 en 66 waren zeker het vermelden waard geweest. Maar ook de andere om de humor!

Gemist heb ik - altans niet kunnen vinden - op pag. 30 e.v.:
M o o r d e n a a r s g r a c h t voor de N. Keizersgracht Zuidzijde;
K o m k o m m e r b u u r t voor de Korte Amstelstraat; S t r o o m a r k t voor Waterlooplein; M a g e r e b r u g voor brug over de Amstel bij de Kerkstraat; in de speciale betekenis van: o v e r d e M a g e r e B r u g = buiten de Jodenbuurt; H o u t m a r k t of D e v e n t e r H o u t m a r k t, nu J.D. Meierplein.

Op pag. 47 s.v. m i n n i c h (= niet vlees, niet vis); hij spreekt met de minnich-letter, door hij spreekt l en r precies eender uit; men denke aan de Romein die geen onderscheid liet horen tussen k o l a x (vleier) en k o r a x (raaf).

In de lijst, die op pag. 71 begint, zou ik willen inlassen:

p. 74 abraham; b e n a.o., zoon van aartsvader Abraham: zo noemt men een kind, wiens vader onbekend is.

p. 86 auhel, tent; ook de beide latten langs de deurposten met de derde erboven aan een huis, waarnaast, of waarin een lijk ligt.

p. 228 ohel, de koddige volksetymologie O u d e H e r e n L o g e m e n t voor het tehuis voor oudemannen.

p. 247 qaurag volgens hetzelfde siesteem K e r s e n R i j p e n G o e d, omdat, vroeger altans, einde Juni de kersen op zijn best waren, juist als ter synagoge de afdeling van Korach gelezen wordt.

Zo had op p. 97 s.v. b e h e i m o h v e e vermeld kunnen worden dat men een 52-jarige spottend zo noemt naar de getallenwaarde van dat woord.

Op pag. 189 s.v. m a g a n e h, kom der gemeente: m i g u t s l a m a g a n e h, buiten de kom der gemeente, spottend gezegd van de vrijzinnigen, die het eerst buiten het ghetto wonen gingen, met toepassing op Lev. 13, 46: buiten de kom zal des melaatsen woonplaats zijn.

Geheel ontbreekt het artikel J o u n o, het boek Jona dat op Grote Verzoendag gelezen wordt als Haphtoroh en desnoods onder dat artikel had kunnen opgenomen worden (p. 152) en J o u n e K a n, h e t l o t v a n J.K., waarmee bedoeld wordt de bruidschat, die onder Amsterdamse behoeftige jongedochters verloot wordt en betaald uit de rente van een door zekeren Jonas Kan, ook Dresden genaamd, aan de Amsterdamse Gemeente vermaakt legaat.

Misschien ontbreekt er nog meer; dit is moeielik terstond te zeggen, omdat men zijn geheugen moet raadplegen of men wel eens een uitdrukking gehoord heeft, die men hier niet vindt; dubbel moeielik, wanneer men buiten de Amsterdamse kring waar men, schoon ook daar al schaarser, zulke uitdrukkingen horen kan, woont. Het geldt hier geen schriftelike bronnen. Wel is dit niet heel veel op 318 paginaas, toch had het niet mogen ontbreken in een boek, volgens de bedoeling des schrijvers, voor Joden en voor Kristenen bestemd; dat het ook voor Kristenen nut zal kunnen brengen, verwacht, blijkens diens approbatie, ook Prof. Dr. TE WINKEL, hoogleraar te Amsterdam. Zonder twijfel zal dit boek zijn weg vinden, al is er tot dusverre weinig reklame voor gemaakt - het schijnt een uitgave te zijn op eigen kosten ondernomen -; want op den duur zal het duidelik worden, hoe door en door betrouwbaar de toelichtingen zijn, bij ieder woord gegeven, wat men van andere boeken van gelijke strekking lang niet beweren kan.

U t r e c h t.

E. SLIJPER.

Geijkte beeldspraak in het Oud-Noors.[1)]

Sedert de 9de eeuw bloeide in Noorwegen, vooral tijdens de regering van koning Haraldr Schoonhaar, een eigenaardige kunst, die der skalden, van wie de oudstbekende Bragi Boddason is; weldra werd ze ook druk in IJsland beoefend. In hun verzen vermeden de skalden zoveel mogelik alledaagse woorden en uitdrukkingen, inplaats daarvan gebruikten ze vaste omschrijvingen, *kenningar* (Enk. *kenning*) genoemd; dat geldt vooral ten opzichte van bepaalde kategorieën van woorden, zoals *god, man, held, strijd, lijk, dier, lichaamsdeel, goud, zee, schip, zon, maan* en wat er in betekenis nauw verwant mee is. Zo heet b.v. een krijgsman ‘de steun van de strijd’ of ‘de boom van de roem’, het zwaard ‘de bliksem van de strijd’ of ‘de wondenroede’; de strijd zelf is ‘de wapenstorm’ of ‘de sneeuwstorm van pijlen’; de lijken zijn ‘het voedsel van de raaf’ of ‘de spijs van de adelaar’. Hoe langer hoe meer gingen de skalden ingewikkelde kenningar gebruiken, zodat zo bij hun hoorders een grote vaardigheid in 't oplossen er van verondersteld moeten hebben. Als een dichter van de koning tot loon voor zijn zang ‘het bed van de draad’ krijgt, is dit alleen begrijpelik voor hem, die weet, dat in de oude mythen een draak de bewaker van het goud was. Voor het ros van de reuzin kwam het eind van de honger; Eiríkr bood de wolven lijken op de zee (= Eiríkr doodde ter zee veel krijgslieden) is een volkomen versteende beeldspraak, daar het ros van de reuzin, d.i. de wolf, hier ter zee de lijken opeet! Een der beroemdste skalden, Eyvindr Skaldaspillir, ging zover, dat hij de rollen der woorden verwisselde: toen hij zijn pijlen van de hand deed om daarvoor haringen te kopen, dichtte hij, dat hij om ‘de lopende pijlen der zee’, d.z. dus de haringen, te krijgen, ‘de springende haringen van de boogpees’, d.z. dus de pijlen, verkopen moest.[2)] Zo verloor langzamerhand de kunst der skalden de samenhang met 't leven en werd ze een ambacht, een handwerk, dat men door oefening kon leren.

Vanwáár die afkeer van het gewone woord? Van de latere skalden

1) Naar aanleiding van het proefschrift van Mej. A.J. PORTENGEN, De Oud-Germaansche dichtertaal in haar ethnologisch verband. Leiden 1915.
2) Vgl. OLRIK, Nordisches Geistesleben (Heidelberg 1908), hoofdstuk VII (Die Skaldenkunst).

kan men zeggen, dat ze het vroeger lévende beeldenmateriaal met grote virtuositeit varieerden, dat ze aan een stijlmóde offerden, maar voor de oudere kunst is deze verklaring niet voldoende, vooral niet daar het bepaalde woordkategorieën geldt. Het motief heeft men gevonden in een over de gehele wereld verspreid bijgeloof, dat in bepaalde omstandigheden het noemen van sommige woorden de spreker onheil aanbrengt; de woorden, waarvan het gebruik dan dus verboden is, noemt men met een polynesiese term *taboe* en de wisseltaal, die gebruikt wordt in plaats van de verbodene, kan men *taboetaal* noemen. Resten van dit gebruik vindt men bij allerlei volken, zo wanneer de Israëlieten in plaats van Jahwe Adonai 'heer' zeggen, wanneer de Grieken de Erinyen Eumeniden noemden, wanneer de Nederlandse jager spreekt van de lepels en het zweet in plaats van de oren en het bloed van een haas. Het talrijkst zijn de taboetalen van vissers en zeelieden en het zou wellicht de moeite lonen een opzettelik onderzoek er naar aan onze kusten in te stellen. Voor Enkhuizen beschik ik over enig materiaal,[1] waarvan hier enkele voorbeelden mogen volgen. Daar hebben de vissers de naam van het vaartuig aan de *binnenzij* in de stuurstoel geschilderd, niet - zoals rationeel is - aan de buitenkant; tegen 't voeren van de voorgeschreven letters en nummers is destijds algemeen verzet geweest. 't Meenemen van een plezierreiziger gaf of geeft een slechte vangst. Oude vissers wilden nooit toelaten, dat jongere van bliksem, donder of onweer spraken; dat heette in hún mond altijd: lichten; 'slecht weer' bestond niet, men duldde niet, dat het zo genoemd werd. Zou ook niet 'de boer met zijn varkens' ('zeevarkens'), naam door de zeelui aan bruinvissen (vaak voorboden van slecht weer!) gegeven (Ned. Wb. III, 159), een oude taboeterm wezen? Welke belangrijke resultaten dergelike onderzoekingen kunnen opleveren, bewees JAKOBSEN[2] voor de taal van de Shetlandse vissers, die, als ze op zee zijn, een speciale nomenclatuur gebruiken, welke, evenals hun dagelikse taal, voor een groot deel uit Noorse elementen bestaat. Zo heet bij hen dan de aal 'de gladde', het paard 'de loper', terwijl ook enkele familienamen (b.v. Ross en Coull) taboe zijn; iemand met een dergelike naam wordt aangeduid als 'de man die daar woont' enz. De Highlanders noemen op zee een mes 'het scherpe', een zeehond 'het kale dier', een vos 'rode hond', de ankersteen 'hardheid'. JAKOBSEN

1) Dank zij mijn Enkhuizer vriend J. KOFMAN, tans leraar H.B.S. Gouda.

2) J. JAKOBSEN, Det norroene sprog pa^{o} Shetland (Kopenhaagse dissertatie, 1897); vooral blz. 82 v.v.

werd door de overeenkomst van de taboe-taal der Shetlanders met de oud-Noorse skaldentaal getroffen en nader werd dit punt door AXEL OLRIK[1] onderzocht. Het bleek, dat men in beide talen uitdrukkingsvariaties voor dezelfde begrippen (*man, lichaamsdeel, dier, zee, schip, zon, maan*) gebruikt, zodat er wel verband moest zijn: m.a.w. de oud-Noorse skalden ontleenden een aantal van hun kenningar aan de taboe-taal, die nu nog deels zo bij de Shetlanders voortleeft; uit de aard van de zaak waren dergelike alleen in bepaalde omstandigheden gebruikte en daardoor zich boven het alledaagse verheffende woorden biezonder geschikt voor de taal der dichters. En ziehier tevens de reden, waarom alleen bepaalde kategorieën eindeloos in de skaldenpoëzie gevariëerd werden; voor de woorden die taboe waren, had men wisseltermen, maar voor andere begrippen ging men ze niet zo veel en zo gauw maken. Hoe aannemelik OLRIKS betoog ook is, er is één zwakke kant aan: hij kon alleen op een vergelijking tussen het oud-Noors en de moderne Shetlandse visserstaal steunen. Daarom is het toe te juichen, dat Mej. Dr. A.J. PORTENGEN in haar proefschrift getracht heeft nadere bewijzen te leveren. Het best zou het geweest zijn de zeemanstaal van Noorwegen, Zweden, Bornholm[2] en de Faeröer op dit punt te onderzoeken, maar daar het materiaal hiervoor nog niet verzameld is, heeft zij de weg der vergelijking gekozen. Na eerst een lijst van oud-Germaanse kenningar gegeven te hebben, behandelt zij een aantal uitdrukkingsvariaties van de oud-Indiese poëzie en van enkele Indonesiese talen om daarna zeer (m.i. te) uitvoerig over taboetalen in 't algemeen te spreken. De treffendste parallel vindt zij in een der Indonesiese talen, n.l. het Sangirees, dat gesproken wordt in de Sangir-archipel, een eilandengroep ten noorden van Celebes; in de poëzie van de Sangirezen worden ongeveer dezelfde begrippen gevariëerd als in het oud-Noors en de dichters ontleenden die uitdrukkingen voornamelik aan de taboe-taal, die op zee gebruikt wordt (en vooral werd). Al heeft deze parallel natuurlik geen bewijskracht, ze illustreert toch op een aardige wijze OLRIKS scherpzinnige these, waarvan ze de aannemelikheid verhoogt. Met een overzicht van de uitdrukkingsvariaties, die de oud-Germaanse dichtertaal en de Shetlandse (Noorse) visserstalen gemeen hebben, en met een van grote belezenheid getuigende bibliografie eindigt de dissertatie, die wij in de belangstelling van de vakgenoten gaarne aanbevelen.

H i l v e r s u m .

M. SCHÖNFELD.

1) Nordisk Tidskrift utg. af Letterstedtska Föreningen 1897, blz. 341.
2) Vgl. OLSEN, Stedsnavne-Studier (1912) blz. 30.

De ondergang van het voornaamwoord du. (Naschrift).[1)]

Het artikel *De ondergang van het voornaamwoord du* in de vorige aflevering van dit tijdschrift verschenen, werd reeds geruime tijd geleden geschreven. Een aanvulling - waarvan ik de aanwijzing aan de vriendelikheid van Dr. J. VAN DER VALK dank - is daardoor nodig geworden. In het proefschrift van Dr. H. KAAJAN: *De proacta der Dordtsche synode in* 1618 (Rott. 1914), wordt over de bijbelvertaling en ook over de *du-ghy*-kwestie daarbij, gehandeld.

Nieuwe, verrassende feiten brengt dit werk aangaande deze aangelegenheid niet, maar men vindt hier de uit authentieke stukken opgespoorde deliberaties die geleid hebben tot de beknopte conclusie in de *Acta ofte Handelinghen* (zie, hiervoor, blz. 247): ‘van weder syden verscheyden argumenten bygebrocht zijnde, is met meerderheyt van stemmen geoordeelt beter te zijn dat... het woordeken *ghy*... behouden worde.’

In haar geheel behoeft die pro en contra-*du*-kwestie hier niet te worden herhaald: men kan ze in Dr. KAAJAN'S werk (blz. 115-119) nalezen, ook in het Latijn van de bronnen, door de schrijver altijd zeer nauwgezet in voetnoten geciteerd. Maar op een enkele mededeling van tijdgenoten over 't toenmalig gebruik der beide pronomina moge nog de aandacht gevestigd worden.

De voorstanders van *ghy* zijn met de volgende argumenten gekomen (KAAJAN, a.w., blz. 117): In de oren van de Nederlanders is het woordje *du* reeds verouderd, klinkt 't onbeschaafd, hard en lelik; 't kwetst het gehoor van het volk. Iemand die een ander bestraft gebruikt 't. Alleen in minachtende zin wordt het woord *du* nog door het volk gebezigd, vooral in verbinding met de woorden salst, hebst, bist, enz. Niemand zal van mening zijn dat het in strijd is met de majesteit van God of met de eenheid van Zijn wezen, als wij *ghy* als aanspraak behouden. Het is ook beter dezelfde taal te

1) Zie de vorige aflevering, blz. 241 vlg.

spreken als het volk, opdat aan deze vertaling niet overkome wat aan de vertaling van de psalmen van MARNIX overkomen is, die wegens het aanhoudend gebruik van *du* tot dusver impopulair zijn gebleven en het niet tot kerkelike invoering en gebruik hebben kunnen brengen. Zelfs in Emden en Westfalen heeft men 't *du* niet kunnen invoeren. Ook onder de predikanten zou verwarring komen: zij zijn immers aan *ghy* gewoon en 't gebruik daarvan zouden zij zich niet meer kunnen afwennen. Met 't decorum zou het bovendien in strijd zijn een ander woord te hebben in de tekst dan in de preek.

De argumenten van MARNIX voor 't behoud van *du* waren ook die van de voorstanders van het enkelvoudspronomen ter Synode. Door redenering is men niet tot overeenstemming gekomen, door stemming is de kwestie ten slotte uitgemaakt moeten worden. Zelfs 't gezag van de Engelsen - want ook de buitenlandse afgevaardigden zijn in deze kwestie gehoord - dat in deze Kerkvergadering toch anders wel groot was, kon *du* niet redden. Zìj waren sterk voor 't behoud van 't enkelvoudsvoornaamwoord.

GOMARUS was voor *ghy. Du hebst, du solst*, e.d. zijn buiten gebruik geraakt, zei hij. SIBRANDUS schijnt voor *du* geweest te zijn, POLYANDER, THYSIUS en WALAEUS voor *ghy*. De Friezen waren voor *du*, de Hollanders (op één uitzondering na), de Zeeuwen, de Utrechters en Geldersen voor *ghy*.

Sommigen ter vergadering moesten om de breed opgezette diskussie over deze aangelegenheid lachen, en de Gelderse raadsheer GREGORIUS zeide dat in een zaak van zo weinig gewicht zulke wijdlopige redevoeringen niet nodig waren.

Wat met meerderheid van stemmen ten slotte besloten werd is bekend.

Maar heel deze geschiedenis, al de gevoerde diskussies komen wel zeer overtuigend staven wat hiervoor (blz. 247/248) gezegd werd: dat 't veel langer dan. MARNIX voorgeeft geleden moet zijn dat de enkelvoudspronomina, en meer in 't biezonder de nominatief *du*, nog een levend bestanddeel waren van de Brabants-Vlaamse-Hollandse taal, dat voor de 16de-eeuwse Vlaming, Hollander en Brabander die vormen vreemde, dode vormen zijn geweest.

J.A. VOR DER HAKE.

Perk-studie.
(*Vervolg van blz.* 260).

Sedert het eerste gedeelte van dit artikel geschreven werd, heeft KLOOS van zijn plan om zijn aanvaller te verpletteren afgezien, en is Dr. AEG. W. TIMMERMAN als zijn kampioen in het krijt getreden. In drie afleveringen van *De Nieuwe Gids* (Junie - Aug. - Sept.) gaat hij GREEBE te lijf. Was deze 'afstraffing' binnen de perken gehouden, dan bood een zo omvangrijk artikel ruimte te over, om GREEBE'S studie door opbouwende kritiek aan te vullen. Maar ook deze schrijver, die *alle* gegevens tot zijn beschikking had[1)], stelt ons te leur. Zijn afkeer van de filologie, 'de kruk waarmee gebrekkige zielen den dichter trachten achterna te strompelen', heeft hem parten gespeeld. Was het niet juist zìjn taak, aan te tonen, hoe men filologies-geschoold en tevens kunstzinnig de wording van dichterlike teksten kan bestuderen? Dan had hij zijn tegenstander beter verslagen dan door een vermoeiende en weinig vruchtbare strafpredikatie. Dan had hij ook aan de verdiensten van GREEBE'S werk recht moeten doen: de lezer van deze kritiek krijgt nu de indruk alsof het boek alleen in de prullemand op zijn plaats is. Bij de volgende uiteenzetting zal intussen blijken, dat ook de studie van TIMMERMAN - al stelde hij zich, evenals GREEBE, met halve resultaten tevreden - niet vruchteloos geweest is, en menig gegeven bevat dat ons bij de studie van PERK'S cyclus goed te pas komt.

De belangstelling in de wording van PERK'S *Mathilde* is iets meer dan ongepaste nieuwsgierigheid naar de papieren van KLOOS. Er zijn twee vragen die tot onderzoek aansporen: 1° hoe ontwikkelde zich de techniek van de jonge dichter; 2° hoe zijn de fasen van zijn geestelike ontwikkeling in zijn werk afgespiegeld? Het is de verdienste

1) Zijn wantrouwen tegen de blijkbaar zeer nauwkeurig opgetekende varianten van GREEBE (*De Nieuwe Gids*, Aug., blz. 234) is ongemotiveerd. Wat voor belang zou GR. er bij hebben, varianten van zijn hoog geschat handschrift te vervalsen?

van GREEBE'S boek, dat het voor de oplossing van beide vragen materiaal verschaft; het is zijn zwak, dat hij de halfheid of gebrekkigheid van zijn resultaten niet voldoende beseft. Toen de beschikking over handschrift A en B hem ontzegd werd, had hij zich moeten bepalen tot uitgave en toelichting van handschrift C. Fantaseren over wat mogelik, of stellig niet, in ononderzochte handschriften staat, is van wetenschappelik standpunt onverdedigbaar. Voor TIMMERMAN was het een gemakkelike taak, hem herhaaldelik met de stukken zijn ongelijk te bewijzen[1]. Ook de verhouding van de handschriften had hij moeten laten rusten. Tot overmaat van ramp dwong de auteurswet tot een verkapte uitgave van de 'Oer-Mathilde', in de vorm van varianten (blz. 124-251). Daaraan was een goede zijde, waarvan de schrijver door zijn vooropgezette antipathie tegen KLOOS niet genoeg voordeel trok. De volle aandacht viel nu op de omwerking, op de ontwikkeling van de dichterlike techniek. Daarover zou een interessant hoofdstuk te schrijven geweest zijn. Zelfkritiek bij een dichter van betekenis is het bestuderen waard. Men denke o.a. aan VONDEL, STARING, POTGIETER of GEZELLE. Een moeielikheid blijft dat we hier te doen hebben met het werk van twee dichters, dus met zelfkritiek en geestverwante kritiek. Een afdoende schifting is onmogelik, zolang de bedoelde handschriften A en B ontoegankelik zijn, maar GREEBE had een splitsing kunnen maken tussen de verbeteringen die stellig van PERK zijn, en die waaraan door twee handen gewerkt is. Wijzigingen van de eerste soort zijn de doorhalingen in handschrift C zelf[2]. Er is evenwel meer, want een onmiskenbare echte proeve van zelfkritiek leveren ons de grotsonnetten: de oude lezing vindt men in GREEBE'S varianten, de nieuwe is authentiek afgedrukt in de *Ned. Spectator* (GREEBE, blz. 316-322). Bijna geen verandering die niet een verbetering is! Men vergelijke b.v. deze beginstrofe van *De mond der grot* met de bekende aanhef van *Intrede*:

> Hoog rijst de rots; en peppel en narcis
> Die aan de breede zij zich hatend kleefden
> bekransen daar een meir van duisternis,
> voor welks onzichtbaar diep zij jaren beefden.

1) nl. dat lezingen, die GREEBE aan KLOOS toeschreef, inderdaad van PERK waren, of dat het sonnet *Hemelvaart* wèl door PERK zelf in hs. G. geplaatst is.

2) Een aardig voorbeeld van zoeken en tasten vindt men bij GREEBE in sonnet 13, vs. 8 ('Straks zal de hemel nieuwe heemlen telen'), waar achtereenvolgens drie lezingen verworpen zijn: 'De hemelschen, die lof en liefde teelen'; 'Straks zal de hemel in de hemel....'; en 'Straks zal de hemel star en hemel teelen.'

of het slot van *Het daglicht* (*Dag*):

> Nu voelt de weêrgeboren ziel zijn waarde,
> In 't gloên der doode zon, dat purper tart
> voel ik me een kind der blijde levensgaarde.

Daarvan bleef geen woord staan in de nieuwe vorm:

> Dáar is het licht, het leven, liefde en lust,
> 't Is of ik 't alles nooit voorheen ontwaarde,
> De traan wordt lach en de onrust zoete rust.

In hetzelfde sonnet neemt de mooie regel:

> Een troost van medelij voor wie vertsagen

de plaats in van:

> zóo teeder, als mijne oogen nooit nog zagen.

Het sonnet *Afdaling* (*Nedervaart*) had eerst als vs. 4:

> in eene tint met duister overgoten

terwijl in vs. 12 ‘de voet die zinkt en kneedt’ werd tot: ‘de zool die zinkt en zuigt’. Tot in kleinigheden zijn de woorden naar klank en betekenis gewikt en gewogen. Als laatste bewijs volgt hier het slot van *De holle berg*, in de oude redaktie:

> De hemel, holle berg, die d' aêm beklemt,
> een afgrond, die zich rondt in 't nedernijgen...
> de oneindge klippen-sponde van een dwerg...
>
> de duizend tanden van die kaken dreigen.
> Mathilde!... een rilling glijdt door been en merg...
> En 'k voel me in de' afgrond van de duizling zijgen.

Wie mist de gezochte ‘klippen-sponde’ van de dwerg niet graag voor de ‘oneindig opgesperde leeuwenmuil’?

Wanneer we nu in het overige deel van de cyclus de varianten bestuderen, dan blijkt de omwerking geheel door dezelfde beginselen gedreven te zijn; verbetering van klankexpressie en ritme, een zoeken naar het juiste en schilderende woord, verwijdering van te familiare of te konventioneel-dichterlike woorden. Opnieuw geven we treffende voorbeelden. *Aan de Sonnetten* begon eerst: ‘Klinkt *en vermaakt* gebeeldhouwde sonnetten’; *Aan Mathilde* besloot met de verzen:

> Uw eigen schepping druk ik op uw slapen
> Die geurt door u, en voor u geurig werd.
> Ik drukte in u een Ideaal aan 't hart.

Wie zou deze onbeholpen regels gehandhaafd willen zien, in plaats van:

Met úwe bloemen krans ik u de slapen,
Uw eigen schepping leg ik om uw hoofd;
Zoo zij uw naam voor eeuwiglijk geloofd.

Hoe wint in *Eerste Aanblik* het vers:

Ik zie uw zee-blauwe oogen peinzen, pralen

door de omzetting:

En peinzend zie 'k uw zee-blauwe oogen pralen.

In *Avondzang* is de klankschoonheid van het eerste vers:

Het Zuidewindje suist door zwarte twijgen

eerst ontstaan door de verbetering van:

Het Westewindje zingt door zwarte twijgen.[1)]

Maar omgekeerd zien we het heldere besef dat klankspeling een te gewild en te goedkoop effekt kan maken, wanneer in *De Schietbeek* (GREEBE N° 23) vs. 4

En suist en ruist en bruist in volle akkoorden

plaats moet maken voor

En zingt een lied vol murmelende akkoorden.

Zwak door banaliteit was in het sonnet *Mijmering* (*Tot wederziens*: GREEBE N° 30), vooral vs. 12:

Schoon, liefderijk, vol gaven bovendien...

Lichtelik komies is het smakeloze germanisme in vs. 5 van *Idealen* (GREEBE N°. 73):

'Wat scheert me uw ideaal!' - spreekt de eik...

Opmerkelik is dat het zo veelbetekenende sonnet *Kupris in 't Woud* ontstaan is uit een sonnet *Het Bosch* (GREEBE N° 39) vol zwakke regels: slechts drie verzen werden behouden. Van *Storm* (*Gedood*;

1) Uiterst zwak waren in dit sonnet ook vs. 11-13:

aan 't leven wordt uw zoete droom ontnomen.
Dit is een droom, die bij geen droom kan halen.
Wij voelen beiden liefde in d' âren stroomen.

Men vergelijke wat daarvoor in de plaats kwam! Dat spelen met een telkens herhaald woord is een eigenaardigheid en vaak een zwakheid van de jonge PERK: vgl. b.v. de eerste lezing van *Laatste Aanblik*, vs. 5: 'Steeds *was* zij waar ik *was*: nooit *was* er, wie...' Ten toppunt is die neiging gekomen in het reeds vermelde zwakke sonnet *Vaarwel* (CI). Fijngevoeld zijn ook de verbeteringen aangebracht in *Uchtendrid* (GREEBE N°. 20) vs. 11-14 en *Zij komt* (GREEBE N°. 21) vs. 6-7.

GREEBE N° 54) is de gehele tweede helft nieuw, ter vervanging van een te patheties slot. *Sluimer* (*Op het Meir*; GREEBE N° 83) werd - met behulp van een tweede lezing - geheel omgewerkt.

Wie ook op kleinigheden let - en elke kleinigheid kan in 't vers van belang zijn! - zal in GREEBE'S varianten nog menige plaats kunnen aantekenen, waar het vers op verrassende wijze aan ritmiese schoonheid of klankvolheid wint.

Aan wie hebben we nu deze verbetering en verrijking van de Mathilde-sonnetten te danken? Ten dele ongetwijfeld aan de dichter zelf - uit de grot-sonnetten bleek hoe zeer hij in staat was tot fijne en gerijpte zelfkritiek - maar voor een ander deel aan WILLEM KLOOS, ondanks de lochening van dit feit door hem zelf en door zijn advokaat TIMMERMAN. Van hun zijde is volgehouden dat elke verbetering berustte op de handschriften of aanwijzingen van de dichter. Maar hoe weinig tekstmateriaal TIMMERMAN uit de beide handschriften A en B (door hem genoemd G en O) ook meedeelt, een onomstotelik bewijs geeft hij zelf - zonder het te bemerken - dat KLOOS ook naar eigen inzicht PERK'S herzieningsarbeid voortzette. Ik bedoel het sonnet *Sluimer* (*Op het Meir*), dat TIMMERMAN ons volledig naar de handschriften A en B meedeelt[1)]. GREEBE gaf ons, door zijn varianten, de lezing van C, die geheel met B overeenkomt. Hier ligt dus een volledig sonnet in alle handschriften vóór ons, en kunnen we KLOOS aan het werk zien. Zijn lezing van vs. 1-4 is een versmelting van de twee redakties, zonder een enkele vernieuwing. Maar hoe hij vs. 5-8 omwerkte, blijkt uit de volgende vergelijking:

Hs. A:

> En naar het rillend wak daalt sluimer neer,
> Die, op zijn vlinderwieken aangedreven,
> Met droppensprenklend rijs de dauw deed leven
> En zweefde in schaduw, peinzend, heen en weer.

Hs. B en C:

> En zij, die vreugde na den kommer geven,
> Zij zenden sluimer tintelende neêr
> en zien zich in 't Kristal des vredes weer,
> maar zien den bodem niet dier waterdreven.

KLOOS:

> En Sluimer daalt op vlinderwieken neêr,
> Met wuivend rijs, waaraan de druppen beven,
> Die dauwend droom en zoet vergeten geven,
> En zweeft in schaduw peinzend heen en weêr.

In vs. 9 is ‘mijn dolend hulkje’ voor ‘mijn droomend hulkje’ een

1) *De Nieuwe Gids*, Aug. 1915, blz. 227.

nieuwe lezing, terwijl in vs. 10 ‘Langs 't kabblend zilver’ voor ‘Langs 't bevend zilver’ (A) het adjektief ‘kabblend’ ontleende aan ‘het kabblend hulkje’ van handschr. B - C, vs. 11.

Wij maken deze opmerking allerminst om mèt GREEBE de ‘onbetrouwbaarheid’ van de herziene tekst te brandmerken; veeleer om te laten zien met hoeveel piëteit KLOOS meende, geheel in PERK'S geest, de laatste hand aan deze sonnetten te moeten leggen, gelijk PERK zelf dat in 1881 gedaan had voor zijn grot-sonnetten. Het is mij niet duidelik wat KLOOS bewogen heeft om deze licht te dragen verantwoordelikheid van zich af te schuiven. Temeer omdat de bovenstaande vrij ingrijpende omwerking waarschijnlik bijna alleen staat: de meeste gevallen zullen wel wijzigingen en omzettingen van enkele woorden of regels geweest zijn, gelijk nu reeds uit de varianten blijkt. Welke verbeteringen intussen aan de dichter, welke aan KLOOS te danken zijn, zal eerst aan den dag komen als de beide andere handschriften voor het onderzoek geopend worden. De gelijksoortigheid van al het aangehaalde met de authentieke omwerkingen van PERK zijn m.i. een waarborg dat KLOOS handelde in de geest van zijn jonggestorven vriend, die de techniese zorg voor zijn dichterlike nalatenschap aan geen betere handen had kunnen toevertrouwen.

Een vergelijking van de oude met de jongere teksten valt dus onverdeeld gunstig uit voor de laatste. Wat de innerlike waarde van de sonnetten betreft zou GREEBE aan de nagedachtenis van PERK een slechte dienst bewezen hebben, als het hem gelukt was, de eerste editie-KLOOS door een uitgave van handschrift C te verdringen[1)].

Hoe is PERK'S geestelike ontwikkeling weerspiegeld in de vervormingen van zijn *Mathilde*? Deze vraag ontweek GREEBE, doordat hij aan één ‘ware’ Mathilde gelooft. Zijn verdienste is, dat hij de kompositie van handschrift C innerlik zoekt te verklaren, in verband met PERK'S toenmalige modern-Protestantse levensbeschouwing, die ook spreekt uit wat GREEBE met een veel te gewichtige term zijn ‘philosophische geschriften’ noemt, d.w.z. de jongelings-bespiegelingen, die zijn tante Betsy publiek maakte. Toen hij dit handschrift bond, was hij blijkbaar tot een afronding gekomen die hem toèn bevredigde. Een jaar later was dat - gelijk GREEBE zelf ons aantoonde - niet meer het geval. Maar al spreekt GREEBE van PERK'S ‘gelouterde

1) Daarop drong hij aan in een artikeltje *J. Perk's Gedichten als schoollectuur* (Weekbl. voor M. en G.O., Des. 1914. Veeleer zou ik daartoe een goedkope herdruk van de eerste uitgave verlangen.

smaak', hij stelt het voor alsof PERK na de voltooiing van handschrift C het spoor bijster is geraakt, en alsof het uiteenhalen van zijn eigen krans een afkeurenswaardige daad was. Vandaar de neiging om de arbeid van PERK'S laatste jaar ter zij te schuiven. De diepere oorzaak is deze: GREEBE ziet in de latere PERK de *afvallige* kunstenaar; KLOOS de *gerijpte* kunstenaar. GREEBE wil terug naar de afronding van 1880; KLOOS wilde het gehele werk op het hogere peil van 1881 brengen. Dit geldt niet alleen voor de volmaking van de afzonderlike sonnetten, maar ook voor de kompositie. 'In 1881 was PERK niet meer van plan den Ideaal-cyclus als een geheel uit te geven', zegt GREEBE terecht aan het einde van zijn studie. Daarmee is evenwel niet gezegd, dat een omwerking buitengesloten was, want PERK blijft van zijn cyclus vervuld, al moest het Mathilde-ideaal plaats maken voor het Joanna-ideaal. Aan VOSMAER schreef PERK over Joanna's portret: 'Laat dit kopje voor uwe heldin poseeren, gelijk zij het deed voor mijne Mathilde, zoowel als voor de Joanna.' GREEBE tekent daarbij aan (blz. 333): 'Ik betwijfel de juistheid van dit gezegde'. Voor die twijfel is geen reden. Tenzij men van de vooropgezette mening uitgaat, dat onder geen omstandigheden voor sonnetten als *Sanctissima virgo* en *Δεινὴ Θεὸς* in een Mathilde-cyclus plaats zou zijn. De waarheid is dat in 1881 het beeld van Mathilde, de innig-Katholieke, zich gaat oplossen in dat van Joanna, die 'geen gelooverij en andere kleingeestigheid, maar veel ontwikkeling en kunstzin' bezat[1)]. Een omwerking van de Mathilde zou daarvan de diepgaande sporen gedragen hebben, en stellig in de richting gegaan zijn, die KLOOS later insloeg: het verwerpen van toevallig-tijdelike, het naar voren brengen van het ideële, het symboliese, en vooral: het schrappen van het minderwaardige. Na de publikatie van TIMMERMAN ben ik meer dan te voren overtuigd *dat Perk zelf geen uitkomst gezien heeft*, en omtrent een nieuwe kompositie generlei aanwijzing nagelaten heeft. Het komt mij voor dat KLOOS, die een oplossing in achterwaartse richting verwierp, *in hoofdzaak naar eigen inzicht een nieuwe krans vlocht van verstrooide bloemen uit het oude vlechtwerk*. GREEBE noemt dat een 'mystifikatie'; wij achten dat een daad van piëteit en een niet geringe dichterlike verdienste. En opnieuw verbazen we ons dat KLOOS die eer van de hand wijst. Blijkens de door PERK genummerde handschriften (A en C) heeft hij zich de grotsonnetten als een slot gedacht. De plaatsing in het tweede boek is m.i. een prachtige vondst: ik kan mij voorstellen

1) Zie de brief, door GREEBE op blz. 336 aangehaald.

dat PERK dit denkbeeld als vriendenraad van KLOOS met graagte aanvaard zou hebben[1)]

Als TIMMERMAN wat meer krities te werk gegaan was[2)], en zich wat meer moeite getroost had, dan zou hij in overleg met KLOOS - die immers niets te verbergen had! - een afdoende studie over de wording van de Mathilde-cyclus hebben kunnen schrijven. Nu is het positieve gedeelte van zijn werk even weinig bevredigend als dat van GREEBE[3)]. Toch bevat ook zijn studie interessante gegevens. Al heeft hij de verhouding van de teksten in de drie handschriften - want ook het handschrift C was door GREEBE'S varianten binnen zijn bereik - niet afdoende vastgesteld, door zijn onderzoek is aannemelik gemaakt dat we in het genummerde handschrift G (bij GREEBE A genoemd) - de eerste proeve van kompositie en de oudste redaktie van de sonnetten bezitten.

Opmerkelik is de geheel andere volgorde: bij het schrijven van de sonnetten schijnt de dichter zelden aan de plaatsing in een groter geheel gedacht te hebben. Wie de vóórgeschiedenis van de cyclus bestudeert, zal vooral moeten letten op het eigenaardige sombere slot van de kompositie in dit handschrift. De grotsonnetten aan het einde zouden in het rijzen van de nieuwe dag een bevredigend slotakkoord kunnen vinden, maar de dichter laat er op volgen *Zonnegloed*, de oudere vorm van *Hemelvaart*, en als dissonerend slotakkoord de zelfmoordgedachte[4)] van *Dood*, waarvan de tweede helft waarschijnlik overeenkomt met *Gedood* in hs. C (N° 54).

Later kwam er door omwerking tot *Storm* een geheel andere stemming in (KLOOS, 1ste dr. N° 52; 4de dr. N°. 79).

1) In dit verband mag gewezen worden op de kritiese kanttekeningen van KLOOS, die - naar de mededelingen van TIMMERMAN - door PERK werden gewaardeerd en ten nutte gemaakt.
2) Een bewijs van gebrek aan kritiek is, dat hij nauwkeurig afdrukt (Aug.-afl. blz. 233-224) hoe handschrift O door KLOOS genummerd is, terwijl dit blijkbaar de aanwijzing voor de volgorde in de *vierde* druk, is en dus voor het onderzoek waardeloos.
3) Wij hopen dus dat Dr. TIMMERMAN zich niet zal laten overhalen tot een afzonderlike uitgave van zijn artikel, maar dat hij besluit tot een zakelike en breed gedokumenteerde omwerking.
4) Ook in zijn radeloosheid, toen hij Joanna's verloving vernam, is gedachte aan zelfvernietiging hem niet vreemd geweest: 'Het geladen jachtgeweer heeft nevens mij geslapen' (brief aan VOSMAER, afgedrukt bij GREEBE, blz. 332).

Hoor...! hoort gij aan 't verlaten meir dat janken;
Hoort gij dat schrille krijschen bij de rots
en op dat slot dien Oehoe en zijn klanken!!

Zie! maneschijn verzilvert het geklots...
Ziet gij dat hoofd daar op de wieling zweven?
De bleeke koos het sterven boven 't leven.

Intussen zou het onbillik zijn, over het hoofd te zien dat GREEBE'S PERK-studie nog meer zakeliks bevat, dan uit bovenstaande uiteenzetting bleek. In zijn met weinig zorg gekomponeerd boek begint hij met de verklaringen van Dr. J.A. NIJLAND en van Dr. J. VAN DER VALK te toetsen en te verwerpen. In zoverre treft zijn kritiek doel, dat deze beide auteurs de 'volledige' KLOOS-editie trachten te emenderen, zonder de vaste grond van de handschriften onder zich te hebben, zodat ze 'een betrouwbare basis misten.'[1)] Maar het is duidelik dat ALEIDA NIJLAND achter deze tekst steeds de kompositie van KLOOS blijft zien, en de door hèm aangegeven grondgedachte uitwerkt. Als haar vertolking niet met die van de 'Ur-Mathilde' klopt, mist ze daardoor niet het recht van bestaan. De laatste hoofdstukken, waarin de 'strakke draad' al te zeer ontbreekt, verschaffen o.a. belangrijke gegevens omtrent 'werkelikheid en verbeelding' in de sonnetten van PERK en omtrent zijn leven en liefde in zijn laatste levensjaar, toegelicht met nog onbekende brieven aan VOSMAER.

De betreurenswaardige polemiese opzet heeft dus deze beide PERK-studies tot een teleurstelling gemaakt. Wanneer de schrijvers hun onbevangenheid niet herwinnen, zal een derde hun werk, ontdaan van alle persoonlikheden, zakelik moeten samenvatten en voltooien.

U t r e c h t .

C.G.N. DE VOOYS.

1) VAN DER VALK ging daarbij zóver, dat hij zelfs tekstemendaties voorstelde. Hij betoogt o.a., dat in LXXV in plaats van *'t lievend ijs* moet gelezen worden *'t lavend ijs.* Maar volgens GREEBE'S mededeling heeft het handschrift; *'t bevend ijs*.

Boekbeoordelingen.

Nieuwe Bijdragen tot de Geschiedenis van het Nederlandsche Tooneel in de 17e en 18e eeuw, door E.F. Kossmann, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1915.

Onderzoekingen naar de herkomst van een in 1731 te Amsterdam gedrukt toneelwerk ‘De Hellevaart van Dr. Joan Faustus’ brachten, enkele jaren geleden, Dr. KOSSMANN tot de ontdekking, mag men wel zeggen, van het tot nog toe, door de bijna uitsluitend aan Amsterdamse toneelzaken gewijde aandacht, zo goed als onbekend gebleven Haags toneel der 17de en 18de eeuw. In zijn uitgave van het genoemde, voor de ontwikkelingsgeschiedenis van het Faustdrama zo belangrijke stuk bracht hij interessante biezonderheden aan het licht over de toneelspeler-auteur JACOB VAN RIJNDORP, uit wiens nalatenschap het afkomstig is, over zijn kollega FLORIS GROEN, van wie RIJNDORP het had overgenomen, over de eerste vaste Haagse schouwburg van JAN BAPTIST VAN FORNENBERGH en de na hem bestaande Haagse en Leidse schouwburgen die te zamen onder RIJNDORPS direktie hebben gestaan. Zo werd zijn studie, vermoedelik uit liefde voor de Duitse literatuur op touw gezet, uiterst belangrijk voor de geschiedenis van ons eigen toneel. Zijn ‘niet te onderdrukken speurlust’ deed hem het onderzoek voortzetten en zijn grote ijver, nauwgezetheid en scherpzinnigheid bezorgden ons deze Nieuwe Bijdragen.

De tijd is voorbij dat de beoefenaars van onze literatuurgeschiedenis alleen oog en oor hadden voor de grote individuele kunst, dat alle arbeid werd ten koste gelegd aan de studie van onze voornaamste schrijvers; dat de waarde van alle werk werd gemeten met de maat van schoonheid en oorspronkelikheid en de literatuur alleen beschreven in de hoogtepunten die ze had bereikt. Het aristokraties karakter van onze 17de-eeuwse renaissance had daartoe wel aanleiding gegeven; langs verschillende wegen echter moest men wel tot de erkenning komen van de belangrijkheid dier literaire verschijnselen die men

als volkskunst pleegt samen te vatten. De nadere kennismaking met de middeleeuwen was wel geschikt om ten aanzien van literatuurwaardering het aanvankelik gevormd oordeel te doen herzien. Het zoeken naar de bronnen van belangrijke voortbrengselen der wereldliteratuur als BOCCACIO'S Decamerone of SHAKESPEARE'S Drama's dwong de aandacht in de richting van eenvoudige boerden en sproken. De schoonheid van het oude volkslied bracht tot nader onderzoek van wat er in later tijden van dat volkslied was geworden. Maar ook de belangstelling in volkseigenaardigheden, volksgeloof en volkskunst om huns zelfs wil deed zich gelden; de literatuurgeschiedenis vond haar aanrakingspunten met de volkskunde en ging uitingen van eigen aard en karakter leren zien in wat ze te voren als onartistiek, niet genoeg verfijnd en minder beschaafd met minachting was voorbijgegaan. De studie der volkskunst kan en zal op den d u u r het ware karakter der meer officiële letterkunde veelzijdiger belichten en dieper doen doorgronden.

Het is deze richting der literatuurgeschiedenis waarvoor Dr. KOSSMANN in zijn Nieuwe Bijdragen, onder meer, met klem de aandacht vraagt. Het hoofdstuk waarin hij dat uitdrukkelik zegt, behoort, uit een algemeen oogpunt beschouwd, tot de belangrijkste van zijn boek. ‘Te uitsluitend toch,’ zo schrijft hij, ‘worden alle kunstuitingen als individu-kunst beschouwd en bijgevolg uit een esthetisch oogpunt beoordeeld. Achteloos gaat men voorbij aan de kostelijkste getuigenissen van gemeenschapspoëzie, van het kunstleven der massa, dat oerleven, dat diep onder de oppervlakte der zgn. litteratuur heenen weergolft en de zoo zelden bereikbare, donkere onderstroom van die lichtbestraalde oppervlakte is. Neen, niet met eene homogene massa van meer of minder gelukte tooneelstukken hebben wij, goddank, te doen; naast de “litteraire” producten der geletterden lachen ons ook de onbehouwen voortbrengselen der reizende comedianten tegen en wijzen ons uit de bedompte studeervertrekken van de heeren van NIL naar het volle dolle burgerleven in dorp en stad, naar het oude kermisspektakel, waar het smoezelige tooneelgordijn nog een wereld van onbegrepen huivering en zaligheid voor haar bekijkers afsloot. Versleten, vuile tooneelboeken, die van achter de schermen die bovenaardsche gestalten hun tooverkracht inbliezen, komen ons voor den geest, en vertellen ons van die duizendledige evoluties, waarbij het individu-kunstwerk langzamerhand wordt tot een onpersoonlijk volkseigendom.’

Men kan deze passage niet lezen zonder de heer KOSSMANN een kompliment te maken niet alleen over de inhoud maar ook over de

wijze waarop hij zich in onze taal, die niet zijn moedertaal is, weet uit te drukken.

Wie zou verwachten in het hier aangekondigde boek een samenhangende geschiedenis van ons 17de- en 18de-eeuwse toneel te vinden, zou onbillik zijn jegens de schrijver, die dit immers in zijn titel niet belooft, maar die zich ook op een nog veel te weinig ontgonnen terrein bevindt. Inderdaad is dit boek een bonte verzameling van betrekkelik los naast elkaar staande bijdragen, uit notariële en andere archieven, pamfletten, reisbeschrijvingen en allerlei andere bronnen geput. Ten deele is het een supplement op de bovengenoemde Faustuitgave en bevat als zodanig nadere biezonderheden over de families FORNENBERGH, NOZEMAN, RIJNDORP, over hun toneel- en andere lotgevallen; ook het origineel van het in de Faust voorkomend studentelied, dat de schrijver in staat stelt het stuk op 1692 te dateren. Een lijst van 'Besluiten der Overheid omtrent het Tooneel in Den Haag 1600-1800', een biografiese en bibliografiese lijst van Amsterdamse toneelspelers en toneelspelers-auteurs zullen goede leggers blijken voor verder onderzoek. Op een paar belangrijke hoofdstukken alleen wil ik hier nog afzonderlik wijzen. De verhouding tussen het répertoire der Engelse toneelspelers en de Hollandse toneelliteratuur tracht de schrijver nader te konstrueren uit de gegevens die aanwijzen hoe Nederlandse akteurs zelf met Engelse troepen hebben samengewerkt. Is het niet aannemelik, zegt hij, dat, waar we op het Amsterdamse toneel stukken vinden zoals van JAN VOS, waarvan de inhoud in de verte of nader verwant is aan Engelse stukken, die bovendien op het répertoire van sommige van die troepen zijn aan te wijzen, onze toneelschrijvers geput hebben uit de kennis die ze in de praktijk van het Engelse répertoire hadden opgedaan? Is het niet verkeerd zich een JAN VOS, als men als bronnen van zijn werk drie stukken weet aan te wijzen, voor te stellen met 'drie boeken op zijn schrijftafel', en moeten we niet veeleer aan persoonlike betrekkingen tot het Engels toneel en mondelinge overlevering door de vertoning zelf denken?

Over een hoekje van de duistere wegen waarlangs sommige stukken zich in onze literatuur door de tijden hebben voortbewogen valt een helder licht door de ontdekking van een hs. dat Dr. K. kort geleden in de boekhandel machtig werd. De onderschriften ('in Leyden den 5 Oct. 1710' en 'in Schravenhage den 29 April 1711') 'wijzen met zekerheid op RIJNDORPS compagnie' en doen het kennen als een van de 'toneelboeken' uit zijn uitgebreid archief. Wie weet of er gaandeweg niet nog meer zulke documenten zullen opduiken. Overigens be-

vatten ook de drukken voor het Amsterdams toneel en de zgn. Nulla-Quies-drukken, een reeks toneeluitgaven door RIJNDORP voor zijn eigen schouwburgen geschapen, nog veel niet-onderzocht, of nog niet met de nodige kennis van zaken onderzocht materiaal. Wat DR. K. van dat materiaal zegt is de moeite waard om het hier als slot van mijn aankondiging te laten volgen: 'Wij zien dat een reizend tooneelspeler als FLORIS GROEN er twee soorten van stukken op na houdt. Voor gewone opvoeringen, d.i. tragedie met een nastuk, schijnt hij ± 1300 verzen te rekenen. In zijn manuscripten en boeken vinden wij herhaaldelijk het aantal der verzen genoteerd; zoo is Dieryk en Dorothé door coupures op 1286 verzen teruggebracht en onder Camma staat "Eynde 1354 regels", Voor een ander soort opvoeringen maakt hij bewerkingen van 300 à 500 verzen, zoodat er vier of vijf stukken achter elkander gespeeld konden worden, zooals in het Keulsche Hänneschen-theater nu nog het geval is. Al zijn nu deze korte tragedies meestal slechts verknoeisels van grootere stukken: wanneer het stuk verloren is, of als zij den grondslag van een nieuwe bewerking vormen, moeten zij ons immers als laatste bereikbare bron dienen. En wie kan zeggen of hier niet ook werkelijke origineelen, ontstaan op den bodem des volks, schuil liggen?'

D.C. TINBERGEN.

De Keyzer's portret van Constantijn Huygens.

Een merkwaardige ontdekking deed F. SCHMIDT DEGENER, toen hij in een Londens schilderij van THOMAS DE KEYZER, betiteld 'Dutch Merchant and his Clerk', de 31-jarige CONSTANTIJN HUYGENS herkende.[1)] Zijn vermoeden werd bevestigd door een gedichtje van HUYGENS zelf: *Op mijn afbeeldingh korts voor mijnen Troudagh gemaeckt uyt mijn Latynsch* (Korenbloemen II, 523). De vergelijking van de verschillende HUYGENS-portretten, met afbeeldingen toegelicht, is zeer lezenswaard om de karakteristiek die de schrijver èn van de afgebeelde èn van zijn afbeelders geeft. Het pas ontdekte portret van 1627 neemt z.i. een biezondere plaats in. De slotbladzijde nemen wij hier over:

'De portretten-reeks verheelt niet dat het leven weinig vruchtbaar op HUYGENS heeft ingewerkt. Het maakte hem niet rijker, dan hij

1) *Een onbekend portret van Constantijn Huygens* in *Onze Kunst*, Mei 1915.

door aanleg reeds was. Zijn zeldzame gaven, door de zorgvuldigste opvoeding ontwikkeld, deden meer verwachten dan een bestaan, waarvan men volmondig beaamt, dat het buitengewoon welbesteed is. Waarom groeide er uit HUYGENS, met zijn brillant vernuft en zijn rappe taal, de Aristophanes niet, die de Republiek van 1648 zoo goed gebruiken kon? De krachten van den kunstenaar versnipperden tusschen veelzijdigheid en ambtelijke beslommering. Een biograaf prijst de opgeruimdheid en de tevredenheid, die hem nog op hoogen leeftijd kenmerkten; maar de “alacritas” van zijn jonge jaren verdwijnt gaandeweg uit zijn wezen. De oorzaak der teleurstelling waarop CONSTANTIJN'S leven uitloopt, werd scherp omschreven door MOLIÈRE:

> Qui se donne à la cour, se dérobe à son art.
> Un esprit partagé rarement s'y consomme
> Et les emplois du feu demandent tout un homme.

Maar in 1627 was er van een deceptie nog niets te bespeuren. Integendeel. DE KEYZER'S schilderij had op geen gunstiger moment kunnen ontstaan. Opgetogen hield hem niet alleen het kersversche ambt en de aanstaande trouwdag; een dichterschap dat veel had bereikt en nog meer deed hopen: HUYGENS voelde zich buitendien jong met de eeuw die jong was. Een nieuw tijdperk, het beste, dat van Frederik Hendrik, brak aan. Holland, vol levenslust, ademde in ruimer horizon. Over de volwassenen was de geest van BREDERO nog vaardig. En de luchtige kunst van HALS, die deze stemming zoo zuiver vertolkt, bereikte juist in 1627 haar uitbundigste phase. In dat jaar werden er ook andere krachten wakker, die de schoonste toekomst verzekerden. We weten, uit de autobiografie, met welk een helderziendheid HUYGENS zich daarvan rekenschap gaf.

Zoo is de blijmoedigheid, op THOMAS DE KEYZER'S paneel, niet uitsluitend eigen aan portrettist en afgebeelde: er straalt ook iets in door van die “groote kracht van vreughde”, die deze zeldzame tijd vervulde.

> Tabella, fare, quanta me vis gaudii,
> Quanta obsidebat intus exultatio....

Die verzen, waarin de frischheid van CATULLUS herleeft, ze krijgen, uitgesproken in het nieuwe Holland, als vanzelf een breedere beteekenis.’

Strijk en zet.

Een tegenhanger van het heiersliedje, in de vorige aflevering (blz. 228) meegedeeld, is het volgende:

Een, twee, drie,
Haal op de (die) hei!
Hij is gewass(ch)en,
Al in de plassen;
Al in den grond
Daar staat ie beter,
Dan in je mond (k..t)
Daar staat ie beter...
Trek aan de veter!
Daar staat ie goed,
Waar ie wezen moet.
Hoog in je bed,
Strijk... en zet!

Blijkbaar is regel 4 veranderd. Een variant van de eerste vier regels is:

Een, twee, drie
Haal op de hei!
Hij is gewassen
Al in de Mei, enz.

'gewassen' is blijkbaar opgevat in den voor polderjongens beter verstaanbaren zin van 'gewasschen'. En aangezien de heipalen vaak voor het gebruik in het water liggen, hebben ze de gedachte votooid met:

'Al in de plassen'.

Strijken beteekent *laten zakken*. Vgl. 'zeilen strijken', 'de vlag strijken' enz. 'Zetten' beteekent 'laten rusten'; hier het heiblok op den kop van de paal.

Wanneer de heiers ook niet *rusten* maar moeten doorheien, roept of zingt de ploegbaas alleen 'Strij ... ken!' in plaats van 'Strijk en zet'.

Tegenwoordig telt de baas al zangerig roepend soms tot 14, soms tot 19. Zonder eenigen twijfel zijn binnen niet langen tijd deze versjes vergeten, nu het heien vaak met de machine gebeurt en er niet meer bij gezongen of geroepen wordt.

H a a r l e m .
E.J. VAN SONSBEEK.

Kroniek en kritiek.

Tekstherstel in de ‘Sara Burgerhart’.

In de vierde jaargang van ons tijdschrift (blz. 178) beklaagden we ons over ‘tekstverknoeiing’ in de W.B.-uitgave van *Sara Burgerhart*. Met genoegen lazen we als toevoeging ‘bij de zesde druk’ (1915) de volgende mededeling van prof. KNAPPERT: Wat *De Nieuwe Taalgids* schreef ‘was onwedersprekelijk en nog niet streng genoeg. Want “overbrengen in de hedendaagsche spelling” is waarlijk iets anders dan oude, bij den tijd behoorende, uitdrukkingen te moderniseeren, het zoogenaamde platte te fatsoeneeren, de toenmaals veelvuldig gebruikte Fransche woorden te vertalen. Toch geschiedde dit alles (buiten mijn weten) tot groote schade van het origineel, terwijl ook de drukfouten legio waren. De ontdekking was pijnlijk, maar thans heb ik zelf den tekst van woord tot woord met het oorspronkelijke vergeleken en grondig verbeterd.’

Met voldoening vestigen wij er de aandacht op, dat deze terecht gewaardeerde uitgave nu innerlik even goed verzorgd is als uiterlik: onze kritiek had geen ander doel dan dit te bereiken. Tevens zien we daarin een erkenning, ook van de zijde der Redaktie, dat de schrijver van inleiding en aantekeningen de volle verantwoordelikheid dient te dragen voor de tekstbehandeling, en dat een zuivere tekst, bij een zo verdienstelike onderneming als de Wereld-bibliotheek, met het volste recht verwacht mag worden.

Noodzakelike berusting?

De *Leerlingen-spraakkunst* van B.M. NOACH en Dr. M.A. VAN WEEL, anno 1915 (!) verschenen, is niet beter te karakteriseren dan als: een TERWEY in een notedop. Ieder prakties aangelegd en ‘welonderwezen’ onderwijzer zou dit excerpt in een paar weken kunnen maken. Wij zouden dit boekje dan ook met de eindeloos herdrukte ouderwetse spraakkunsten onbesproken ter zijde gelegd hebben, als niet de schrijvers hun berusting in het oude taalonderwijs tot een deugd verhieven, en in hun *Voorbericht* zelfbewust schreven: ‘Op beoordeelingen, die van het standpunt der Kollewijnsche spelling uitgaan, kunnen en zullen wij dan ook niet acht geven. Evenmin zullen wij ons verweren tegen kritieken, die vooropstellen, dat het heele spraakkunstonderwijs op en na de lagere school eigenlijk een voor leeraren en leerlingen meer of minder vervelende, maar in elk geval onnoodige tijdverknoeiïng is.’

Wat een begripsverwarring in die weinige regels! Wat betekent: ‘van het standpunt der Kollewijnsche spelling uitgaan’? De schrijvers weten toch ook wel dat de Kollewijnse spelling - in 't biezonder

de negende regel - geen *uitgangspunt* is voor een andere spraakkunstbeschouwing, maar omgekeerd een *uitvloeisel* van een verhelderd inzicht wat spraakkunst eigenlik *is*, en ook in ons onderwijs *behoort* te zijn. Waarschijnlik bedoelen ze dan ook: door de verplichting om de oude spelling te onderwijzen zijn wij ook verplicht de oude klassicistiese spraakkunst met huid en haar te slikken en voor de zwakke magen van onze leerlingen ter verduwing gereed te maken. Maar hebben ze dan nooit opgemerkt hoe b.v. VAN DEN BOSCH in zijn *Lees- en Taalboek* - men bestudere het grammatiese Aanhangsel - en VAN WIJK in zijn *Nederlandsche Taal* getoond hebben hoe *ook met behoud van de oude spelling* een krities en vormend spraakkunstonderwijs mogelik is, dat ons taalinzicht geen geweld aandoet?

Een kritiek van louter negatie - waarop de schrijvers doelen - is ook van onze zijde steeds verworpen. Maar dat een onderwijs als door dit boekje aangeprezen en beoefend wordt, in diepere zin tot ‘onnodige tijdverknoeiïng’ en in elk geval tot taalverknoeiïng leidt, staat bij ons vast. Ziedaar een ‘onwelwillende’ opmerking, die, naar wij vrezen, een ‘gebeurlijke herdruk’ nòch zal verbeteren nòch kan verhinderen. Wat niet verhindert dat dit boekje, als een anachronisme, vooral de akademies-gevormde docent tot oneer strekt.

C.D.V.

Uit de tijdschriften.
(Sept. - Okt).

De Gids.

Sept. N. VAN WIJK geeft een belangrijk artikel over *De rompstand en zijn betekenis voor taal en muziek*. De ontdekkingen van JOSEPH RUTZ, die tot de rompstanden-wetenschap geleid hebben - door VAN GINNEKEN in dit tijdschrift (jaargang VII) uiteengezet - wekten VAN WIJK'S bewondering en volle instemming. Hij zet nu in dit artikel de ‘omvang en betekenis’ van deze wetenschap uiteen, geeft een ‘overzicht der kategorieën, bespreekt het verband tussen rompstand-type en individu’ en ‘de betrekkingen van taal, muziek, gezichtsindrukken tot de rompstand’. Een belangrijk hoofdstuk wijdt hij aan de praktiese aanwending der rompstandleer. Z.i. kunnen een menigte problemen in onze Nederlandse letterkunde door middel van rompstandonderzoek opgelost worden. Door dit middel werd hij b.v. overtuigd dat de *Clausule van der Bible* niet van MAERLANT kan zijn, en dat aan de Mnl. *Ferguut* inderdaad twee vertalers gewerkt hebben. Langs deze weg meent hij dat het aandeel van BETJE WOLFF en AAGJE DEKEN in hun gezamenlike romans te bepalen zou zijn, en

het *Reinaert*-probleem op te lossen. Maar ‘wie dit hoofdstuk van de filologiese wetenschap met vrucht wil bestuderen, moet in de eerste plaats klank en rythmegevoel hebben, en baanbreker kan slechts hij wezen, die - gelijk SIEVERS - behalve geleerde ook artiest is.’

P.H. VAN MOERKERKEN oordeelt ongunstig over de nieuwe *Aeneis*-vertaling in hexameters van P.W. DE KONING. Hij meent ‘dat zoowel de sonore orgeltoon als de zoet-zingende herdersfluit van 's ouden Dichters krachtige hexameters zuiverder ware benaderd in de gedrongenheid van den 10- en 11-syllabischen regel, dan in een nabootsing van de zoogenaamde oorspronkelijke maat. Het Hollandsch is nu breedsprakig geworden in de lange woordenrijke regels; en stoere massieve gebondenheid, tegelijk met sierlijke doch nooit verslapte praal, is de schoone stijl van VERGILIUS’. - In het *Overzicht der Nederlandsche letteren* spreekt C. SCHARTEN over *Nieuwe en oude vroomheid*. Uitgangspunt is de poëzie van twee Oosterlingen, RABINDRANATH TAGORE en OMAR KHAYYAM, door de Nederlandse dichters VAN EEDEN en BOUTENS in onze taal overgebracht. TAGORE'S invloed ziet de schr. in de prozagedichten *Melatiknoppen* van de jonge Javaan NOTO SOEROTO. - In de rubriek *Bibliographie* bespreekt M.H. VAN CAMPEN *De Geur van de Kamperfoelie* door ATTIE NIEBOER; M. SCHARTEN - ANTINK beoordeelt ADA GERLO'S *Herinneringen van een onafhankelijke Vrouw*.

Okt. In het slot van bovengenoemd *Overzicht* bespreekt C. SCHARTEN de verzen van de R.K. priester HILARION THANS (*Omheinde Hoven*) en de jongste bundel van de sociaal-demokrate HENRIETTE ROLAND HOLST: *Het feest der gedachtenis*. Hij stelt haar ‘als dichteres van het socialisme vlaknaast de dichters van het Catholicisme.’ - M.H. VAN CAMPEN bespreekt *Helene Servaes* van H. ROBBERS; P.H. VAN MOERKERKEN bespreekt MULLER'S *Reinaert*-uitgave, waarvan hij ‘de helder-samenvattende inleiding’ prijst.

De Beweging.

Sept. J. ISR. DE HAAN beklaagt zich in een artikel *Taal- en Rechtswetenschap*, dat in VAN DALE'S *Groot Woordenboek der Nederlandsche Taal* de rechtstermen zo weinig deskundig bewerkt zijn. Hij tracht die leemte aan te vullen door een lange reeks woorden en uitdrukkingen te behandelen die hem tot opmerkingen aanleiding gaven. - ALBERT VERWEY bespreekt de *Herinneringen van een onafhankelijke Vrouw* door ADA GERLO.

Okt. J. KOOPMANS schrijft een artikel over *Jan Vos en het Amsterdamse Maecenaat*. Hij zoekt een verklaring van de opgang die *Aran en Titus* maakte: ‘tot het sukses heeft in hoge mate bijgedragen de

volslagen rijpheid van 't stuk. De glazenmaker was van een beperkte ontwikkeling, maar wat zijn vlugge kop geleerd had, had hij goed geleerd. Zijn ontvankelik oor voor gelukkig gekozen en kort gestijlde aphorismen schreef hem het rhitme voor van zijn versregels'. 'Het stuk is een allersterkst en allergecondenseerdst brok rhitmies gedreven leven. Overal afgerond, is er tussen de naden geen speld te steken. Wie het weefsel loswikkelt en het op de keper zou willen beschouwen, zou meesmuilend willen mompelen van namaakwerk, en hier en daar kunnen wijzen op "geleende veeren". Doch de "namaak" is ten volle verwerkt.' Vandaar dat de 'fraeye geesten' er oorspronkelikheid in zagen. Daarna behandelt de schr. de betrekkingen van VOS tot het Maecenaat, de HUYDECOPER'S, de BIKKER'S, HOOFT en zo veel anderen. Maar VOS werd ook 'de grote Regisseur van het Amsterdamse toneel', en daardoor een invloedrijk man. Tenslotte wordt de verhouding tot VONDEL besproken. Te betreuren is dat bij deze jonge man uit het volk, die zich door eigen inspanning een literaire positie heeft geschapen, het oorspronkelik in-Hollands talent niet tot ontwikkeling kwam door 'het dienen van de hooggaande frase.'

De Nieuwe Gids.

Sept. AEG. W. TIMMERMAN besluit zijn beschouwingen over *De Heer Greebe en zijn 'boekske'*. Hij verwerpt de filologie als 'de kruk waarmee gebrekkige zielen den dichter trachten achterna te strompelen', en betoogt dat GREEBE als 'echte filoloog' bewijs gegeven heeft van 'poëtisch onvermogen'. Met de verklarende aantekeningen, die z.i. vol onjuistheden en ongerijmdheden zijn, drijft hij de spot. De schrijver erkent dat hij 'heftig, scherp, ja grof' geweest is, maar meent dat GREEBE dit verdiende door zijn aanranding van KLOOS' 'onsterflijke naam'. - W. KLOOS prijst in de *Literaire Kroniek* de schetsen van LOUIS COUPERUS: *Van en over Alles en Iedereen* om 'het suggestieve want natuurlijk losse en toch subtiel-zakelijk-blijvende der zegging.'

Okt. W. KLOOS bespreekt in de *Literaire Kroniek* met ingenomenheid *De Bloeiende Bongerd* van W.C. RENGERS HORA SICCAMA en HERMAN POORT.

Groot-Nederland.

Sept. Spottend is de titel *Onze nieuwe Romantiek*, waarmee FRANS COENEN de jongste romankunst van IS. QUERIDO aanduidt. Het 'Amsterdamsch Epos' heeft niets van een epos. In opzet is het 'een roman in ZOLA'S naturalistischen trant'; in werkelikheid geeft QUERIDO, als 'een Nederlandsche SUE', in zijn hoofdpersonen ouderwetse, melodramatiese romantiek. Aan het scherpe

oordeel over het wezen verbindt de criticus een niet minder scherpe veroordeling van de stijl. Voor hem is QUERIDO een ‘nakomer der Tachtigers’. ‘De besten der Tachtigers hebben een fijne en vérgaand sensitieve aanvoeling der taal, tenminste van het woord, gehad. QUERIDO nu, sterk onder hun invloed, heeft een zelfde soort taalinstrument in zich, maar wel eens ontstemd en hier-en-daar defect, als een te veel gebruikte speeldoos, zou men zeggen.’ - In de rubriek *Literatuur* beoordeelt J.A.N. KNUTTEL *Een coquette vrouw* door CARRY VAN BRUGGEN en ADA GERLO'S *Herinneringen van een onafhankelijke vrouw*; SAM. GOUDSMIT bespreekt *Nonneke* door P. RAESKIN.

De Tijdspiegel.

Sept. *Woorden over Boutens* noemt HERMAN MIDDENDORP een uitvoerige en bewonderende beschouwing, waarin hij ‘niet zoogenaamd critisch en objectief’ wil spreken. Hij legt vooral de nadruk op ‘de mystieke zelf-inkeer, de naar-binnen-schouwing van den peinzensreeden geest’ in BOUTENS' kunst. De ‘welgeweten taak’ van deze dichter is ‘het kweeken van de teedere bloemen zijner vroomheid en weemoed.’

Okt. In de *Literaire Kroniek* bespreekt HERMAN MIDDENDORP RUUSBROEC'S kunst, naar aanleiding van MOLLER'S nieuwe RUUSBROEC-uitgave.

Stemmen des tijds.

Sept. In het *Literair Keur-Overzicht* behandelt J. JAC. THOMSON de bundel van MIEK JANSEN: *Aan den Einder*, waarin hij ‘iets hopeloos valsch en onzuiver’ vindt, al ‘brandt diep binnen in wel een heel echt en sterk gevoel’.

Okt. H.S.S.K. schrijft een dilettanties artikeltje over *Stafrijmen*, waarin o.a. een reeks ‘alliteraties uit onze bijbelvertaling’ bijeengebracht is.

Onze Eeuw.

Sept. C. BAKE publiceert een voordracht, *Een uurtje met Vondel*, geschreven ‘non coquis sed convivis’, waarin hij een reeks bekende gedichten en dramafragmenten aaneenschakelt, die de ouderliefde en de huweliksliefde als onderwerp hebben. Voor de kenners van VONDEL is er inderdaad weinig uit te leren.

Okt. In de rubriek *Nieuwe Boeken* behandelt G.F. HASPELS de jongste werken van Is. QUERIDO, ADA GERLO, CARRY VAN BRUGGEN, A.J. ZOETMULDER en INA BOUDIER - BAKKER.

Elseviers Maandschrift.

Okt. De *Kroniek* viert JAC. VAN LOOY op zijn zestigste verjaardag. - De *Boekbespreking* van H. ROBBERS

De Bloeiende Verwachting van F.V. TOUSSAINT VAN BOELAERE, een bundel oudere schetsen die bij *Landelijk Minnespel* achterstaan. In *Een Vrouw Alleen* van DOROTHEE BUYS ziet de criticus vooruitgang.

Museum.

Okt. J. BERGSMA bespreekt de uitgave van de *Roman van den Riddere metter Mouwen* door Dr. B.M. VAN DER STEMPEL. Hij pleit voor een aantal lezingen van het handschrift, die de uitgeefster verwierp, en geeft van enkele plaatsen een andere verklaring.

Den Gulden Winckel.

Sept. GERARD VAN ECKEREN schrijft een *In Memoriam W.G. van Nouhuys*. - P. BEISHUIZEN GZN. vertelt, onder 'Oude Boeken', van JAN VAN BELLE'S *Spel- en Spraakkunde*. - J. VAN DEN BERGH VAN EYSINGA - ELIAS beoordeelt *Vondel's Leven en Kunstontwikkeling* door H.C. DIFEREE. - G. VAN ECKEREN bespreekt G.F. HASPELS' bundel *Wisselend Uitzicht*.

Okt. ANDRÉ DE RIDDER publiceert een uitvoerig vraaggesprek *Bij Hein Boeken*. - H.C. MULLER prijst de *Nieuwe Aeneis-vertaling* van P.W. DE KONING. - EDWARD B. KOSTER veroordeelt scherp de SHAKESPEARE-vertalingen van JAC. VAN LOOY: 'dit is geen vertalen, maar verknoeien en misvormen. 's Heeren VAN LOOYS gehort, gestoot en geholderdebolder is ergerlijk en tergend.'

Studiën. Tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren.

Okt. Het Taalkundig Overzicht van JAC. VAN GINNEKEN bevat een belangrijk artikel over *De skeletten der Indogermaansche talen*. Hij toont duidelijk aan hoe de oudere en de jongere richting in de linguistiek tegenover elkaar staan bij de beschouwing van de klankwetten, nl. als de palaeontologie tegenover de biologie. 'Het oudere geslacht der taalkundigen van LESKIEN over BRUGMANN, PAUL, OSTHOFF tot en met STREITBERG, HIRT en MEYER - LÜBKE, willen altijd op staanden voet: den eersten oorsprong van een woord achterhalen. Daartoe werpen ze zich dan natuurlijk met een heilige geestdrift op de oudste fossielen, de oudste vormen uit eenige oeroude teksten. Maar fossielen leven niet meer, zij zijn versteend, en bewaren ons slechts een schema van de levende werkelijkheid; en tot oorzakelijke verklaring komen we op dezen weg nooit of nimmer.' Zo ontstond de theorie van de 'ausnahmslose Lautgesetze'. De dialektstudie van de Fransen, bij wie nationale scherpzinnige klaarheid bevrucht werd door uit Duitsland ingevoerde zakelikheid, heeft op nieuwe wegen geleid. Met grote ingenomenheid wijst hij op enkele nieuwe studies in deze richting, in het biezonder op A.L. TERRACHER: *Les aires morphologiques dans les parlers populaires du Nord-Ouest de l'Angoumois*

(1800-1900); *Étude de géographie linguistique*, waarin aangetoond wordt dat zelfs bij hetzelfde geslacht in één dorp de grammatiese vormen niet alle dezelfde zijn, en O JESPERSEN: *Energetik der Sprache* (1914), waarin de betekenis van de ogenblikkelike en toekomstige doelmatigheid als faktor van taalvervorming wordt aangewezen. Belangwekkend noemt hij ook de studie van SÉCHEHAYE: *Les règles de la grammaire et la vie du langage* (*Germ. Rom. Monatschrift*, 1914). Door al deze studies 'teekent zich gaandeweg, met de ontwikkeling der nieuwere taalwetenschap, het sociologisch en psychologisch leven der taal, aldoor scherper af voor onze geboeide en innig bewogen aandacht: want het taalleven is niets anders dan het sociologisch en psychologisch leven onzer medemenschheid, van den intiemen kant bezien.'

Van onzen tijd

N°. 47-48. E.H. UYLINGS geeft zeer belangwekkende gedachten *Over literaire kritiek*. Achtereenvolgens beschouwt hij de *voorlichtende* kritiek, de *voorthelpende* kritiek, die de schrijver of dichter opvoedt, de *schattende* kritiek, die de absolute kunstwaarde wil bepalen, en ten slotte de *beschouwende* kritiek, die 'bijna evenzeer literatuur*studie* als kunstoordeel is'. -

N°. 49. MARIA VIOLA bespreekt, in de reeks *Vlaamsche Boeken*, waarderend het werk van 'een der laatst-aangekomenen onder de West-Vlaamsche vertellers': BERTO VAN KALDERKERKE (pseudoniem voor: ALBERT VAN DRIESSCHE): *Uit donkere dagen*. - C.R. DE KLERK wijdt een studie aan *Het Feest der Gedachtenis* van H. ROLAND HOLST.

N°. 50. MARIA VIOLA toont zich ingenomen met de dichtbundel *Omheinde Hoven* van pater HILARION THANS, al 'geeft hij soms meer fijn berekend klankenspel en literairen toeleg dan spontaan en klaarwellend gevoel, meer aangeleerde beeldspraak dan scheppend leven.'

N°. 52. C.R. DE KLERK besluit zijn ontleding van *Het Feest der Gedachtenis*, waartegen hij ernstige bezwaren ontwikkelt. De dichteres verschijnt hem 'als vrouw diep en rein voelend, als schrijfster bedenkelijk denkend en verderfelijk stelselend.'

Jaargang XVI, N°. 2. J.F.M. STERCK schrijft een *In Memoriam* voor de Vondel-kenner *Prof. H.J. Allard S.J.*

Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen.

Afd. Letterk. 5de reeks, deel I. Dit deel bevat een belangrijke bijdrage van J.J. SALVERDA DE GRAVE *Over het ontstaan van het genre der 'Chansons de geste'*. Al neemt men met BÉDIER aan dat de chansons de geste het 'welbewuste werk zijn van één dichter', daarmee is een onderzoek naar een verband met oudere

litteratuur niet buitengesloten. De schr. onderzoekt de betekenis van de volkspoëzie, maar vooral van M.E. Latijnse historieliederen, waarvan hij er enige meedeelt, die verrassende overeenkomsten vertonen met het latere genre van de chansons de geste. Ten slotte wijst hij als parallel op andere litteratuur-genres, o.a. de heiligenlevens en het komiese theater, die in de Latijnse litteratuur der Middeleeuwen hun oorsprong vonden.

Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde 1914-1915.

In de openingsrede van de voorzitter, J.F.M. STERCK, wordt gewezen op het belang van de notarisarchieven, voor onze letterkundige geschiedenis. Allerlei fantasieën en taai voortlevende onjuistheden verdwijnen in het licht van de nuchtere feiten die deze dokumenten ons verschaffen. LAURENS BAECK, de vriend van VONDEL, is niet, gelijk VAN LENNEP meende, de 'dichter-Maecenas', maar een eerzame en niet altijd eerlike, niet zeer ontwikkelde 'suyckerbacker'. - 'Hoelang heeft de geschiedenis der Nederl. Letterkunde het GERARD BRANDT nagezegd, dat de dichter, toen hij wegens den Palamedes door de overheid vervolgd werd, zich "heimelyk begaf ten huize van Hans de Wolf, broeder zijner huisvrouwe, en met zyne zuster, Klementia van den Vondel, getrouwt"; maar die zwager was in 1625 al minstens tien jaar overleden (zijn weduwe was nog in leven). Dit bleek mij uit de notarisakten.' - De verhouding van Sara Cranen, VONDEL'S moeder, tot haar kinderen kon uit die archieven opgehelderd worden: als 'een meer praktische dan idealistisch aangelegde moeder' bevoordeelde ze haar dochters boven de geniaal aangelegde zoon. - VONDEL'S mystieke verhouding tot TESSELSCHADE kwam aan het licht door 'een schijnbaar onbeduidend documentje'. - De legenden van VONDEL'S treurig lot als genadebroodeter aan de Bank van Lening, zijn vernietigd door het feit dat hij daar een eervolle post van vertrouwen bekleedde. - VONDEL'S genegenheid voor Agnes Block werd door VAN LENNEP en THIJM daaruit verklaard, dat zij waarschijnlik 'evenals hijzelf tot de Roomschgezinden behoorde'. Maar uit de legaten van haar testament blijkt dat ze Doopsgezind gebleven is. - Onder de verslagen van de maandvergaderingen vindt men dat van STERCK'S voordracht over 'Aanvullingen tot het leven van ROEMER VISSCHER'. Uit de bijbehorende *Levensberichten* vermelden we de Autobiografiese aantekeningen van A.S. KOK, een kort levensbericht van B. VAN MEURS door G.D.A. JONCKBLOET, en een uitvoerig van J.M.J. GRAM door TH. MORREN.

C.D.V.